

PÁVA

Tanulmányok egy orbaiszéki faluról

Szerkesztette
Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc

PÁVA

TANULMÁNYOK EGY ORBAISZÉKI FALURÓL

A ZABOLAI CSÁNGÓ NÉPRAJZI MÚZEUM KIADVÁNYAI II.

A könyv megjelenését a

és a

BETHLEN GÁBOR
Alap

támogatta.

Páva

Tanulmányok egy orbaiszéki faluról

Szerkesztette
Jakab Albert Zsolt
Pozsony Ferenc

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG – CSÁNGÓ NÉPRAJZI MÚZEUM
KOLOZSVÁR – ZABOLA
2011

Kiadja a KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
400162 Kolozsvár, Croitorilor (Mikes) u. 15.
telefon/fax: +40 264 432 593
e-mail: kriza@mail.dntcj.ro
www.kjnt.ro

© Kriza János Néprajzi Társaság, 2011

Lektorálta:
dr. Ilyés Sándor
dr. Kinda István

Borítóterv és tipográfia:
Könczey Elemér

Számítógépes tördelés:
Sütő Ferenc

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Páva : tanulmányok egy orbaiszéki faluról / ed.: Jakab Albert Zsolt,

Pozsony Ferenc. - Cluj Napoca : Kriza János Néprajzi Társaság, 2011

ISBN 978-973-8439-60-3

I. Jakab, Albert Zsolt (ed.)

II. Pozsony, Ferenc (ed.)

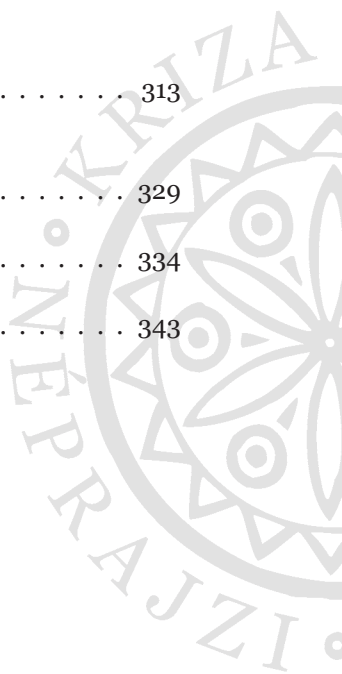
398(498 Páva)

Készült a kolozsvári GLORIA és IDEA Nyomdában
Igazgató: Nagy Péter

Tartalom

Előszó	7
 POZSONY Ferenc Páva társadalomtörténete (1567–2010)	 9
 NAGY Ágota – TÖRÖK Tamás A pávai határ vizsgálata a helynevek tükrében	 57
 PUKÁNSZKY Mariann A háromszéki Páva beszélőközösségének (szubjektív) dialektológiai jellemzése	 85
 SZÓCSNÉ GAZDA Enikő 20. század eleji értelmiségi életmód Páván egy családi levelezés tükrében	 119
 GYÓRFY Eszter <i>És akkor elindultak Erdélyből...</i> A lokális és társadalmi mobilitás vizsgálata egy pávai család öt nemzedékében	 159
 KOVÁCS Mária Márta A pávai eklézsia régi és új úrasztali készlete.	 199
 KALINA Veronika Székelyruha-mozgalom Páván a női öltözet tükrében	 215
 LŐRINCZI Tünde Csekme Károly második világháborús emlékei. A fényképezés és az önéletírás gyakorlata mint identifikációs magatartás	 233

TÓTH Csaba	
Egy falusi néptanácselnök életútja és helye a közösségben	253
ARANYOS Sándor	
Életmódváltozás a pávai építészet és lakáskultúra tükrében a 20. század második felében	271
TÖRŐ Balázs	
Változó formák és funkciók a falu népi építkezésében	295
KORZENSZKY Tamás	
A pávai cigánytánc-hagyomány organikus továbbélésének lehetősége	313
Resumate	329
Abstracts	334
Szerzőink	343

Előszó

Páva falu a Háromszéki-havasok nyugati lábainál, Kovászna fürdőváros és Zabola község között fekszik. Lakossága sajátos gazdasági- és társadalm szerkezettel, jellegzetes kultúrával, hagyományokkal és azonosság tudattal rendelkezik.

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének diákjai, doktoranduszai, tanárai és vendégei ebben az orbaiszéki településben olyan interdiszciplináris alap kutatásokat végeztek az elmúlt években, amelyeket a zabolai Csángó Néprajzi Múzeum kezdeményezett és szervezett. A terepkutatásokat elsősorban a Communitas Alapítvány, a Kriza János Néprajzi Társaság, a zabolai Pro Museum Egyesület, a pávai Református Egyház és számos helybéli család támogatta.

A kolozsvári, budapesti, pécsi és a szegedi fiatalok terepkutatásaiból az utóbbi öt évben számos szemináriumi és szakdolgozat, tudományos előadás, dokumentumfilm és kiállítás született. Részleges eredményeiket első ízben Kolozsvárt, 2010. február 27-én egy tudományos konferencia keretében mutatták be igényes szakmai közönség előtt. A kötetben közzétett tanulmányok és dolgozatok voltaképp a kincses városban megszervezett előadások kibővített, átdolgozott és szerkesztett változatai.

A Páván kezdeményezett terep- és levéltári kutatások elsődleges célja az volt, hogy feltárják a falu etnikai-, felekezeti-, társadalom- és gazdaság szerkezetének alapvető 20. századi változásait. Mivel a falut az 1960-as évek elején adminisztratív szempontból összekapcsolták a szomszédos Zabolával, a második világháborút követő hivatalos népszámlálások eredményei közt már nem találunk Pávával kapcsolatos, elkülönített adatokat. Éppen ezért 2010-ben olyan családszerkezeti vizsgálatot, cenzust végeztünk a helységben, mely arra adott választ, hogy az erőszakos szocialista modernizáció és az 1989-es rendszerváltozást követő globális folyamatok hogyan alakították át a pávai családok, személyek hétköznapi életmódját, életstratégiáit, felekezeti és etnikai szerkezetét.

Levéltári- és terepkutatások segítségével Nagy Ágota és Török Tamás (Kolozsvár) feltárta a recens és a történeti helynévanyagot, majd segítségével arra mutattak rá, hogy az itt élők hogyan hasznosították természetes erőforrásaikat, hogyan alakították át természeti környezetüket,

azzal milyen viszonyban álltak. Pukánszky Mariann (Budapest) a pávai beszélőközösségek szubjektív nyelvjárási, dialektológiai jellemzésére vállalkozott, míg Kovács Mária Márta (Marosvásárhely) a református eklézsia régebbi és újabb úrasztali edényeit elemezte. Szócsné Gazda Enikő (Sepsiszentgyörgy) a Bartha család által megőrzött levelezés segítségével mutatta be egy értelmiségi família életmódját a 20. század elején. Györfy Eszter (Pécs) kutatásai során arra kereste a választ, hogy az első világháború és az azt követő impériumváltozás hatására hogyan szóródtak szét a Kárpát-medencében a pávai Deák familia tagjai, és ez a lokális migráció milyen társadalmi mobilitást és életmódváltozást eredményezett a család öt nemzedékének életében. Kalina Veronika (Budapest) azt vizsgálta meg, hogy az első világháborút követő évtizedekben milyen helyi hatása volt az értelmiségiek által kezdeményezett székelyruha-mozgalomnak. Lőrinczi Tünde (Kolozsvár) Csekme Károly második világháborús fényképanyagának és önéletrajzájának önidentifikációs vetületeit elemezte és értelmezte. Tóth Csaba (Szeged) a Mészáros Istvánnal készített interjúk segítségével mutatja be, hogyan alakult egy helyi néptanácselnök rekrutációja, életútja, kapcsolatrendszere és mozgástera a sztálinista korszakban. Aranyos Sándor (Szentendre) terepkutatásai során azt vizsgálta meg, hogy a 20. század második felében milyen alapvető változások történtek a helyben élő családok életmódjában, s azok hogyan tükröződnek a pávai építészetben és lakáskultúrában. Törő Balázs (Szeged) elsősorban egy olyan pávai ház biográfiáját és újabb funkcióit rajzolta meg, melyben már csak nyáron vagy ünnepek idején tartózkodnak annak értelmiségi örökösei. A kötetet Korzenszky Tamás (Budapest) dolgozata zárja, melyben a szerző a pávai magyar ajkú cigányok zenés-táncos hagyományainak jelenlegi állapotát, valamint szerves továbbélésének esélyeit és lehetőségeit vizsgálja meg.

A kötetben közölt dolgozatok és tanulmányok szerzőinek jelentős része pályakezdő fiatal antropológus, földrajzos, néprajzos, muzeológus, művészettörténész és nyelvész. Köszönjük önzetlenül végzett munkájukat. Ugyanakkor megköszönjük azoknak a munkáját is, akik habár nem véglegesítették dolgozataik szövegét, részleges eredményeik beépültek a kötet különböző tanulmányaiba. Reméljük, hogy az itt közölt tanulmányok segítségével egy kevésbé ismert orbaiszéki falu sajátos azonosságát, kultúráját, társadalmát és életmódját, annak folyamatos változását ismerhetjük meg.

Pozsony Ferenc

POZSONY Ferenc

Páva társadalomtörténete (1567–2010)

Bevezető

Páva falu Orbaiszék sajátos társadalmi, etnikai és felekezeti szerkezettel rendelkező települése. A Berecki-havasok nyugati, Erdély felőli lábánál található, Kovásznától 3 kilométerre fekszik, északon pedig szervesen összeépült Zabolával (Sepsiszéki Nagy 1998: 236–239). Ezt a kisebb falut első ízben 1941-ben csatolták a szomszédos Zabola községhez, annak polgármesteri hivatalához, majd 1964-től kezdődően már teljesen betagolták annak szerkezetébe. Habár több mint félszáz éve elveszítette adminisztratív önállóságát, lakosai napjainkig büszkén emlegetik pávaiságukat, különállóságukat.

A pávai személyek jellegzetes azonosságtudatának gyökereit és sajátosságait elsősorban rendi, társadalomtörténeti, felekezeti és kulturális tényezőkkel magyarázhatjuk. Lakosai előbb a magyar királyi majd az erdélyi fejedelmi udvarnak tenyésztettek vadászszólymokat, de azokkal még a román fejedelemségek területén is sikeresen kereskedtek (Orbán 1869: 147).

Kozma Ferenc adatai szerint 1879-ben Páva lakossága jelentős külső területekkel rendelkezett (Kozma 1879: 144).

Szántó	Rét és kert	Legelő	Erdő	Nádas	Terméketlen	Összesen
1.236 hold	350 hold	9 hold	4.458 hold	0	183 hold	6.326 hold

A Háromszéki-havasok nyugati lábainál fekvő falu családjai egészen a 20. század közepéig főként a helyi természetes erőforrásokat hasznosították, növénytermesztéssel, állattenyésztéssel, erdőkiéléssel és gyümölcsészettel foglalkoztak, általában agrárjellegű, önellátó gazdaságokat és háztartásokat működtettek. A havasi pusztákon késő tavasztól egészen kora őszig jelentős számú állatot legeltettek, télen pedig a faluban, istállóban tartották azokat. A közeli fenyvesek fáiból építették házaikat és gazdasági épületeiket. A településben élő kézművesek (ácsok, asztalosok, fazekasok, kádárok, kőfaragók) szintén a helyi erőforrásokat hasznosították.

Páva középkori történelméről az oklevelek mélyen hallgatnak. Református vártemplomának régi, félköríves, román stílusú szentélye azt sejteti, hogy a falut már az Árpád-korban is magyarok lakták. Ezt a templomot később a gótika jegyében átalakították, majd a 16–17. században várfallal és toronnyal erősítették meg. A vidéket sújtó gyakori földrengések több alkalommal is jelentős mértékben megrongálták az erődítményt. Az egyik legpusztítóbb földingásra 1802. szeptember 26-án került sor. Napjainkban a hajdani erődítménynek már csak egy kis töredékét lehet látni a torony nyugati szomszédságában.

Deszkából készített égszínű mennyezetét, valamint a keleti és a nyugati felében lévő karzatait piros és fehér színű lécek segítségével négyzetekre tagolták, azoknak belsejét pedig díszes tulipánok és liliomok ékesítették. A templom egészen a 19. század végéig zsinddal volt földve. A vártemplomhoz vezető kőlépcsőket Szász Márton papsága és Deák Ferenc megyebírósága idején, 1891-ben készítették, hogy a meredek hegyoldalon álló templomhoz az idősek télen is ki tudjanak menni. Mivel a 19. század végén nagyon ígéretes gazdasági és társadalmi fejlődés bontakozott ki a faluban, a helybeliek 1894-től gyökeresen átépítették a református templomot. A pávai község még 1858-ban 300 forintnyi alapítványt hozott létre Rudolf trónörökös születésekor, amit később felhasználtak nemcsak a szomszédos, zabolai római katolikus templom építésére, hanem a pávai református templom felújítására is. A pávai szószék fölött látható díszes koronát Vajna István és neje, Barabás Mária készíttette 1736-ban, amit Németi Árpád asztalos renovált 1933-ban. Egészen a felújításig a szószék a templom északi részén, közvetlenül a boltív mellett állt. Mivel az épület keleti felére rácsúszott a domboldal, a templom külső falai mellől eltávolították a földet, hogy azok ne nedvesedjenek. A keleti karzatot lebontották, helyére pedig a megújított szószéket állították. A mennyezetet levakolták, a padlót lecementezték, a felújított orgonát pedig a nyugati karzaton helyezték el. Az új padokat Sütő Béla és Ferencz István, fiatal pávai asztalosok készítették 1911-ben. Orgonája Kolonics István műhelyében készült a 19. század végén, amit Szalai Simon, kézdivásárhelyi mester újított fel 1901-ben (Magyari–Juhász 2011: 77). Szintén Szász Mihály lelkésze alatt, 1897-ben emelték a ma is álló, nyitott középeresz papilakot. A parókia valamint az iskolamester háza előtt a mai állami iskola helyén és telkén volt (Bartha 1943: 45–47).

Orbán Balázs kutatásai szerint az 1567-es regestrumban *Pawa* néven említik, amikor összesen 22 kaput számoltak össze a faluban (Orbán 1869: 147).

Majd az 1602-es Básta-féle és a Bethlen Gábor által 1614-ben elrendelt összeírás örökölte meg, hogy a falu lakosainak egy része különleges jogállású, szabad székely családból állt. Az 1614-es lustra adatai szerint Páván 11, az 1635-ös összeírás szerint pedig összesen 17 család foglalkozott sólymok tenyésztésével, közülük pedig a leghíresebb a Marti família volt.¹ Orbán Balázs azt feltételezte, hogy ehhez a családhoz tartozhatott az a személy, akinek díszesen faragott sírkövét napjainkban is a pávai református templom falán, annak félköríves „szentélyében” lehet megcsodálni. Az emléklaketten egy dekoratív, mívesen kifaragott madár-ábrázolás fölött egy keresztben elhelyezett kardot és buzogányt láthatunk (Orbán 1869: 147–148). Érdekes, hogy Bolyai Gergely (Bolyai Farkas öccse) egy 1858-ban keltezett oklevélre olyan pávát ábrázoló, koronás, címeres pecsétet nyomott, amiről Kelemen Lajos úgy vélte, hogy az voltaképp édesanyjuk, Bolyai Gáspárné, született Pávai Vajna Krisztina asszony családi címere lehetett (Oláh-Gál 2005).

A hitújítás a szomszédos Zabolán már a 16. század második felében (1583) kiteljesedett, amikor az ott élő szabad székelyek mind református hitre tértek.² Őket követte Páva szabad lakossága is, akik Bod Péter szerint (Juhász I. 1947: 54) 1619-ben még Zabola filiáléját alkották, de a később önállósult egyházközségüket messze földön híres, művelt lelkészek vezették. Parokiális iratok³ szerint a faluban a következő református lelkészek működtek: Teleki Bálint (1694) (lásd Csáki–Szócsné Gazda 2001: V), Szalai A. Márton (1701, Orbaiszék esperese), Huszti Sigmond (1715) (Csáki–Szócsné Gazda 2001: 109), Huszár Miklós, Kovásznai István, Huszár Péter, Pávai Kupán Péter, Oltszemi Imreh Dénes (1757), Dálnoki Kovács Zsigmond (1765), Márkosfalvi Székely Ferenc, Pákéi Baló Ferenc (1775), Benczedy János (1798), Péter Antal (1801), Péter Imre (1831), Albisi Finta István (1852–1890), Szász Márton (1890), Hévízi Szász Mihály (1896), Abrudbányai Fikker Ferenc (1932), Lőrincz Sándor (1937), Bölöni András (1942) (Bartha 1943: 47–48), Szőke Miklós (1948), Szép Róbert (1958), Keresztes István (1968–1976), Dénes Csaba (1977–1982),

¹ Az 1614-es lustra szerint Páván kívül Kászonfelsőfaluban 3, Menaságon 3, Szentmártonban 7, Szentléleken 1, Szentmiklóson 4, Tekerőpatakon 4, Újfaluban pedig 1 solymár család lakott (lásd Benkő–Demény–Vekov 1979: 177).

² Zabolán 1583-ban már református iskolamester működött (Dankanits 1970).

³ A névsort Juhász Zoltán, pávai református lelkész bocsátotta rendelkezésünkre.

Bálint László (1982–1989), Zsold Béla (1990–1993), Deák Botond (1996–2000), Juhász Zoltán (2000–).

A Basta generális által elrendelt összeírás idején, 1602-ben Páván Mihálcz Gábort jegyezték fel nemesként, míg az 1614-es Bethlen Gábor féle lustrában Mihácz Jánost. Lófők voltak 1602-ben Miklos Kouaczj, Vajna Tamás, Vaina Mihálj és Gál Georgj; 1614-ben pedig Vaina Thamas, Vaina Georgj, Kouacz Miklos, Gaspar Janosnenak leana, Gall Miklos, Gall Mihaly, Bene Miklos, Bene Istuan és Kakuk Istuan (Demény 1998: 59, 473).

A helybéli református egyház irattára őrzi a kepefizező családfők 1680-as névsorát. Közülük a Bartha, Balogh, Bene, Császár, Fazakas, Gál, Gáspár, Hegyeli, Keresztes, Kovács, Mátyás, Réthi, Sidó, Szabó, Szőke és Vajna familia utódai egészen a 20. század végéig a faluban éltek. Az Imreh, Csekme és a Deák család szintén régi pávai család volt, míg a Miskolczi, Finta, Pütkösti és a Vitályos familia már később települt be Pávára. Habár a Miskolczi család kúriája jelenleg már nincs meg, annak hajdani, impozáns, középereszkes háza előtt egy olyan faragott, kötött, galambbúgos széky kapu állt, mely napjainkban az alsócsernátoni Haszmann Pál Múzeum ékessége. Háromszék egyik legrégebbi fából készített kapuját díszes, későreneszánsz, faragott ornamensek ékesítik, annak udvar felőli boltívére pedig az *M. J. S. 1761* feliratot vésték (Huszka 1895: III. tábla, Demény–Haszmann 1987).

Páva régi családja volt a *Vajna* familia, melynek innen elszármazott, magyarországi és erdélyi tagjai még ma is büszkén használják pávai előnevüket. Egyik híres elődjük, Vajna István 1610. január 20-án Báthori Gábornak Brassóban kiadott adománylevele alapján nyert Gál Péter *defectusán*, annak magvaszakadása folytán egy egész telket Páván hűség szolgálataért. Az adománylevelél szomszédként Vajna Miklós házat jelöli meg, tehát a család már korábban is helyben lakott. Ez az István és Péter testvére tíz évvel később, 1621-ben nyert nemességet Bethlen Gábortól, amit a fejedelem Kassán kiadott adománylevele bizonyít. A nagyságos fejedelem 1617-ben jobbágyokat is adományozott Vajna Istvánnak és Andrásnak. Istvánnak hasonló nevű fia Kálnoky Péterrel együtt 1694-ben volt portai követ. A fejedelmek által nagyra becsült familia a 17. század idején még királybírót is adott (Orbán 1869: 147). A család jelentős vagyoni gyarapodását tükrözi a Vajna Gábor által 1677-ben összeállított, töredékesen fennmaradt testamentum is, melyben a beteg nemes ember feleségére, Czerjék Katára és fiúgyermekére (Andrásra, Istvánra és

Zsigmondra) hagyta házáat, jelentős mennyiségű zálogos és örök áron vett földjeit (Tüdös 2003: 263–264).

Egy 1724-ben készített vizitációs jegyzőkönyv záradéka azt bizonyítja, hogy a Vajna család tagjai már akkor kiemelt helyet foglaltak el a falu társadalmi életében és hierarchiájában. „A templomból való ki jövetelben és a communióra való fel járásban ilyen rendett observáljanak: a Vajna familia procedáljon az első seriesben, az után a több nemesek. Ő kegyelmek után a lófű rend és a kik idősbek elsőben et sic per consequens szép rendel procedáljanak. A lófű rend után a jobbágyságh s a jobbági rend között is az öregebbek járjanak elől s azok után az ifjabbak. Ezen mód tartassék megh az asszonyi rendek között is, a mint a magok férjinek rendi vagyon...” (Csáki–Szócsné Gazda 2001: 189).

A Pávai Vajna család nemcsak vitézségével és hűségével, hanem első-sorban szántóföldek és kaszálók folyamatos vásárlásával, valamint különböző pénzkölcsönökből származó kamatokkal folyamatosan tovább gyarapította vagyonát a 18. század idején. A társadalmi felemelkedés má-sik látványos útját, a „jó házasságkötést” is gyakran alkalmazták a Vajna legények. Így kerültek családi kapcsolatba a Czerjék famíliával is, de a leglátványosabb felemelkedést mégis Vajna Tamásnak az uzoni Béli Annával kötött házassága jelentette az 1740-es években. További rokoni szá-lak fűzték össze a Barabás, Botskor, Gyulai, Haller, Lajos családdal, így a fény századának végén nemcsak Páván és Kovásznán, hanem más háromszéki településekben (Angyaloson, Barátoson, Gelencén, Illyefalván, Kézdivásárhelyen, Lisznyóban, Nagyajtán, Pákéban, Petőfalván, Szacsván, Tamásfalván, Uzonban és Zabolán) valamint távolabbi erdélyi helysége-kben (Balavásáron, Csekelakán, Czigányiban, Szásznádason) is már számottevő birtokkal rendelkeztek (Szócsné Gazda 2011: 58–59). Érdekes adalék, hogy Bolyai Farkas (1775–1856), híres matematikus sa-ját édesanyjától, Pávai Vajna Krisztinától, annak hozományként kapott domáldi birtokát örökölte (Weszely 1974:5–6).

A Vajnáknak később fokozatosan szétrajzottak Páváról előbb Háromszék más településeibe, majd Erdély vármegyéibe, ahol különböző előneveket vettek fel. A vármegyékben megtelepedettek közül a leghíresebb Pávai-Vajna Ferenc (1886–1964), hírneves geológus, a hazai hévízkutatás tu-dósa, aki a magyarországi termálvizes barlangok keletkezésével kapcsola-tban európai rangú eredményeket ért el. Néprajzi jellegű gyűjtéseit és publikációit nemrég Hála József foglalta össze (Hála 2003: 133–172).

A helybeli gazda családok, sokszor nagy erőfeszítések árán, mindig gondot fordítottak gyermekeik oktatására. A legtehetségesebbeket rendszerint Nagyenyedre küldték tovább, ahol csak 1662–1848 között összesen 31 pávai származású fiatal tanult (Jakó–Juhász 1979: 69). Közülük többen eljutottak nyugati és közép-európai egyetemekre is: például az olműci universitas 1641-es matrikulája szerint D. Pauaiensis néven egy orbaiszéki magyar fiatalember tanult a híres egyetemen (Tonk 1992: 208). A Bartha, Deák, Finta, Csekme, Réthi, Sidó és a Vajna család művelt tagjai számos erdélyi és magyarországi helységben végeztek áldozatos és eredményes értelmiségi munkát. A falu lakossága mindig nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy legtehetségesebb gyermekeik tovább tanulhassanak. Például 1863-ban 100 forintot adományoztak a sepsiszentgyörgyi Mikó kollégium telkének megvásárlására (Bartha 1943: 30).

Páván nemcsak messze földön híres, művelt református lelkészek működtek, hanem a helyi közösségért élő néptanítók is nagy szerepet játszottak a falu életében. Például a 19. század második felében az a Finta Ferenc oktatta magyar, latin és német nyelven a pávai kisgyermeket, aki korábban Bécsben végzett egyetemet, majd amikor világtalanná vált, élettársával, Kónya Juliannával együtt évtizedeken át olyan iskolát vezetett a faluban, melynek végzettjei később főgimnáziumi igazgatóként, őrnagyként, postamesterként, vasúti tisztviselőként, levéltárosként, teológusként, állatorvosként és tanítóként végeztek eredményes munkát szerte Erdélyben (Bartha 1943: 56).

A pávaiak még az első világhégés előtt korszerű állami iskolát építettek, melyben két tanítói lakást is kialakítottak. A 20. század első felében a Bartha tanító dinasztia, annak közepén Deák Béla, majd a végén Barabás Zsombor, Finta Gizella és Réthi József játszott fontos szerepet a falu oktatási, művelődési, gazdasági életében, a szakszerű gyümölcsészet és a népi iparművészet (faragás) kibontakoztatásában, valamint a pávai identitás megerősítésében. A faluban működő 1-4 osztályos iskolát 2008-ban bensőséges ünnepség keretében nevezték el Deák Béláról (1902-1993), Páva kiváló 20. századi néptanítójáról.

A falu demográfiai szerkezetének változása

Páva lakosainak száma a 16–20. századokban végzett népesség-összeírások szerint fokozatosan változott (Dávid 1997: 69–70). Az 1567-es lustra

Páván összesen 22 portát említ (Dávid 1997: 70), ami (Dávid Zoltán számításai szerint) körülbelül 297 főt jelenthetett, ha egy portára Háromszéken átlagban 13,5 személyt számolunk (Dávid 1997: 18). A következő, 1614-es összeírás esetében egy családra már általában 5,68 főt számíthatunk, ami kb. 681 személynek felel meg (Dávid 1997: 18).

Az 1703-as adóügyi összeírás adatai szerint Páván 15 armalistát, 36 lovas és gyalogos katonát, 42 jobbágyot, 14 zsellért, tehát összesen 107 adófizető családot számoltak össze, ami körülbelül 642 főt jelentett (Domokos 1977: 503).

A falu demográfiai szerkezete, a hivatalos népszámlálások adatai alapján, 1850–1966 között is folyamatosan változott.

Év	Összesen
1567	22 porta, kb. 297 személy
1614	120 családfő, kb. 681 személy
1703	107 családfő, kb. 642 személy
1850	898
1880	870
1890	807
1900	777
1910	1089
1920	949
1930	941
1941	1009
1956	897
1966	865

A fenti táblázat adatai azt jelzik, hogy Páva népessége a 18. században, majd a dualista korszak idején látványosan emelkedett, s csak az első világháborút követő gyökeres politikai, gazdasági és hatalmi változások hatására kezdett fokozatosan csökkenni.

Páva összlakossága a 19. század közepén már közel 900 személyből állt. Érdekes jelenség, hogy ebből az orbaiszéki faluból az 1867-es kiegyezés után viszonylag kevesen távoztak külföldre (például Óromániába), tehát nem sokan dolgoztak ott tartósabban (Potsa 1899: 151). A század utolsó évtizedeiben azonban olyan járványos betegségek (kolera) terjedtek el, melyek hirtelen jelentős népességfogyást idéztek elő: 1880–1900 között szinte 100 fővel apadt a falu lakossága (Varga E. 1998: 120).

Miközben 1900-ban csak 777 személyt regisztráltak, 1910-ben már 1 089 lakost írtak össze a faluban. Ez a látványos demográfiai gyarapodás (+312) elsősorban azzal magyarázható, hogy a 19–20. századok fordulóján Páván és környékén, elsősorban a vasutak segítségével, jelentős léptékű, ipari jellegű fakitermelés bontakozott ki, ami közelebbi és távolabbi helységekből is számottevő népességet vonzott (Papucs 2007). A térség iparosodását nagymértékben előremozdította a Brassó–Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely közötti, 76 km hosszú vasútvonal, ami Pávát is érintette, s azt 1891. november 30-án adták át ünnepélyes keretek között az utazóknak és a teherszállításnak (Egyed 1981: 158).

A magyar hadsereg tűzszerészei a falu déli részén fekvő Ernst és Róth gőzfűrészgárat és a havasokból idevezető sodronypálya állomását 1916-ban, a román hadak betörésének hírére, felrobbantották (Bartha 1943: 35). Mivel Trianon után szinte teljesen összeomlott a korábbi ígéretes fakitermelés és feldolgozás, Páva alapnépessége csakhamar másfélszáz lélekkel apadt, majd a két világháború közötti évtizedekben a lakosság száma 800–900 személy körül állandósult.

Érdekes jelenség, hogy a második bécsi döntést követő években, amikor a helység Észak-Erdéllyel együtt újra Magyarországhoz tartozott, a falu összlakosainak száma újból meghaladta az ezret. Mivel a második világháború után a falut adminisztratív szempontból összeolvasztották Zabolával, a kis orbaiszéki faluban utoljára csak 1956-ban és 1966-ban regisztráltak külön a helyben élő népességet, amikor összesen 897 és 865 személy élt Páván.

Páva társadalomszerkezetének változása

Páva lakosságának jelentős részét, a rendi korszakban végzett különböző népesség-összeírások adatai szerint, elsősorban a szabad jogállású személyek alkották. Habár számuk a 16. század végétől fokozatosan csökkent, továbbra is ők határozták meg a falu társadalmi, gazdasági, egyházi és művelődési életét.

A Bethlen Gábor által 1614-ben elrendelt népesség-összeírás idején Páván összesen 120 családfőt írtak össze. A szabad státuszú családok a falu társadalomszerkezetében akkor még többséget (56,66%) alkottak: 1 nemes (Mihacz Janos), 9 lófő (Vaina Thamas, Vaina Georgj, Kouacz Miklos,

Gaspar Janosnak leana, Gall Miklos, Gall Mihaly, Bene Miklos, Bene Istuan, Kakuk Istuan), 31 gyalog (Gaspar Georgi, Bogio Thamas, Czekme Istuan, Jakab Mate Mihalj, Bene Janos, Jakab Mate, Kupan Mihalj, Czan Balas, Sido Marthon, Reti Lazlo, Sido Demeter, Bene Mihalj, Ferencz Janos, Jakab Mate Gergely, Gall Thamas, Gall Janos, Vrus Mihalj, Gall Balint, Herke Georgi, Gall Miklos, Gall Janos, Zeoke Istuan kis fia, Gall Andras, Zöke Janos, Zeoke Ferencz, Lenart Thamas, Bogati Istuan, Bogati Janos, Sido Antal, Ferencz Istuan, Ferencz Ferencz) 16 libertinus (Ferencz Pal, Gaspar Thamas, Bak Thamas, Czekme Thamas, Kws Peter, Bogio Lazlo, Benedek Kouacz, Gele Andras, Bene Pal, Zeoke Miklos, Simon Lukacz, Ferencz Thamas, Bene Peter, Ferencz Miklosnak kis fia Istuan, Czan Thamas, Peter Kouacz) és 11 solymár família (Marti Leorincz, Marti Istuan, Marti Janos fia Lukacz, Marti Gaspar, Marti Gergeli, Marti Janos, Marti Peter, Marti Ferencz, Ferencz Mihalj meg holt, leania vagion, Gall Janos, Gall Balas) élt a helységben (Benkő–Demény–Vekov 1979: 190, Demény 1998: 473–474). A lustra adatai szerint jobbágyok alkották a falu 26,66%-át. Közülük 24 ősjobbágy, 4 konfiskált, 4 fejekötött volt. Ugyanakkor még 20 zsellért is összeírtak, ami a település népességének 16,66%-át jelentette. A jobbágyok és a zsellérek együtt az összlakosság 43,33%-át alkották (Benkő–Demény–Vekov 1979: 190). A Bethlen Gábor féle lustrában jobbágyként regisztrálták a következő családfőket: Fazakas Mihály, Kozma Istuane, Racz Janos, Fazakas Georgi, Zaz Peter, Eczken Peter, Hegially Janos, Fazakas Mihalj, Temerdek Ferencz, Temerdek Istuan, Sido Thamasne, Gaspar Tahamas, Pap Janos, Kakuk Thamas, Jakab Mate Janos, Zeocz Jakabne, Bene Mihalj, Sido Miklos, Bende Martonne, Arros Georgi, Arros Thamas, Chiaki Mihalj, Kozma Janos, Jakab Mate, Vayda Lazlo, Vayda Istuan, Balas Thamas, Vrus Mihalne, Chiazar Janos, Dok Thamas, Miglez Simon, Miglez Demien, Erdeos Peter, Miglez Istuan, Bene Leorincz, Sido Istuan, Sido Georgi, Kadar Balas, Gall Georgi, Sigmond Mihalj, Sigmond Janos, Gall Peterne, Kouacz Gergelj, Buzogan Janos (Demény 1998: 474).

Miközben az 1614-es lustra adatai szerint a jobbágyok aránya Orbaiszéken a legmagasabb (39,28%), addig Udvarhelyszéken 35,53%, Marosszéken 30,27%, Kézdiszéken 21,06%, Sepsiszéken 19,51%, Csíkszéken 10,98%, Gyergyószékben 8,21% és Kászonszéken pedig 6,43% volt. Ugyanakkor Páván az alávetett rétegek aránya még az orbaiszéki átlagnál is már magasabb (43,33%) volt (Benkő–Demény–Vekov 1979: 172).

Az 1703-as adóügy összeírás adatai szerint a faluban 15 armalistát, 36 lófőt és gyalogost, tehát 51 szabad családot, 42 jobbágy és 14 zsellér familiát regisztráltak, ami azt jelenti, hogy akkor a falu népességének 52,33%-a az alávetett réteghez tartozott (Domokos 1977: 503).

A pávai jobbágy és a zsellér családok aránya a helyi összlakosságon belül 1614–1848 között látványosabban nem változott, nem emelkedett. Az alávetett rétegek, a különböző népességösszeírások idején, a falu társadalmának rendszerint 40–50%-át alkották (Egyed 1981: 113–115).

Páva	1614	1703	1750	1848
Jobbágy	32	42	27	70
Zsellér	20	14	19	7
Összesen	52 (43,33%)	56 (52,33%)	46	77 (42,87%)

A fenti táblázat adatai szerint 1614–1703 között a jobbágyok és a zsellérek aránya a faluban közel tíz százalékkal emelkedett. Számuk 1750–1848 között szemmel láthatóan tovább nőtt a faluban, amit elsősorban a románok és a cigányok betelepedésével, másodsorban pedig a szabad családok elszegényedésével és „fejekötésével” magyarázhatunk.

Az első magyarországi népszámlálás idején (1786) elsősorban csak a helyben élő polgári, tehát nem katona státuszú férfitársadalmat mérték fel pontosabban, amely akkor a következőképpen tagolódtott Páván (Danyi-Dávid 1960: 306–311).

Pap	Nemes	Tisztviselő	Polgár	Paraszt	Polgár és paraszt örököse	Zsellér	Egyéb	1–12 éves	13–17 éves	Összesen
1	26	0	0	19	14	14	18	23	24	142

Az összeírás idején a faluban egy lelkész élt, 26-an pedig nemesi kiváltságokkal rendelkeztek. Paraszt, polgár és paraszt örököse, valamint zsellér meg egyéb összesen 65 élt Páván. Érdekes, hogy az akkor összeírt nem katona rendű férfiak 33%-a még kiskorú volt.

A jobbágyfelszabadítás idején (1848) a falu összlakosságának száma 898, melyből 77 család (kb. 385 személy) volt alárendelve, tehát a helyi

lakosság közel fele (42,87%) akkor alávetett jogállásban élt. Már kiemeltük, hogy a rendi korszakban Páva falu társadalmi, adminisztratív életét elsősorban a szabad státuszú személyek dominálták, akik folyamatosan, mindennapjaik és ünnepeik során az autonóm cselekvés szabadságát élhették meg, s ez a tény később is alapvetően befolyásolta életmódjukat, stratégiájukat és mentalitásukat.

Ez a korábban is szabad jogállású társadalmi csoport 1867–1914 között már tudatosan és nagy lendülettel vállalta fel a falu polgárosodását, ami csakhamar a település korábbi hagyományos kultúrájának átrendeződését eredményezte. A 19. század utolsó éveiben Páván 1 csizmadia, 1 gyapjúmosó, 1 kocsmáros, 4 molnár, 1 mészáros, 1 férfiszabó, 4 vegyeskereskedő működött (Potsa 1899: 166–167). Ugyanakkor még 1 család fazekassággal foglalkozott (Potsa 1899: 182). A 19–20. századok fordulóján kibontakozott gyors polgárosodásnak egészen napjainkig megfigyelhető hatása és nyoma a falu gazdasági, társadalmi és művelődési életében, lakáskultúrájában, viseletében, műveltségigényében valamint jellegzetes mentalitásában.

Az etnikai szerkezet változása

Páva falu egészen a 20. század végéig megőrizte magyar többségét és jellegét. A románság betelepődése és beszivárgása már a fejedelemség idején elkezdődött. Számuk a rendi korszakban, 1699–1850 között is folyamatosan változott (Pál 1999: 84–85).

Év	1699	1733	1750	1762	1766	1850
Románok száma	59	68	nincs adat	99	121	40

A 17. század végén Páván már közel 60 román ajkú személy élt. A betelepülők származási helyét a fejedelemség korában megszervezett lustrák is jelzik. Bethlen Gábor összeírása szerint 1614-ben Páván 1 nemes (Mihálycz János), 9 lófő, 31 gyalog, 16 szabad székely, 11 sólymár és 51 jobbágy élt. Az összeírók külön megjegyezték, hogy az utóbbiak közül *Olah Thoma hauaselvi fi*, *Gaspar Janosne sellere*, *Sikeosd Balas hauaselvi fi*, *Basa Péter sellere* és *Olah Balint*, *Sidó Antal sellere* az Erdélytől délre fekvő,

akkor még töröknek alárendelt fejedelemségből, Havasalföldről telepedt be Pávára (Demény 1998: 470–474).

A románság látványosabb gyarapodása elsősorban a 18. század közepén és második felében kibontakozó betelepeléssel magyarázható, amikor számuk gyakorlatilag megduplázódott a faluban. Érdekes tény, hogy a szabadságharc elbukása után megszervezett hivatalos népszámlálás idején már csak 40 személy vallotta magát románnak a faluban. Tehát közülük többen beolvadtak a helybéli magyarságba, mások pedig a szomszédos Zabolára meg Vajnafalvára költözhettek, ahol már jóval jelentősebb létszámú román közösség élt, s ugyanott saját ortodox templommal, lelkésszel, kántorral és iskolával rendelkeztek. A helyben élő román közösség társadalmi és gazdasági kontextusa gyökeresen megváltozott az első világháború után (Palade 2007).

Páva népességének etnikai szerkezete a hivatalos népszámlálások alapján 1850–1966 között folyamatosan változott (Varga E. 1998: 120).

Év	Össz.	Román	Magyar	Német	Cigány	Zsidó	Egyéb
1850	898	39	814	0	45	0	0
1880	870	18	822	0	0	0	30
1890	807	30	753	2	0	0	22
1900	777	27	718	1	0	0	31 (cigány)
1910	1089	36	1024	3	0	0	26
1920	949	49	893	0	0	6	1
1930	941	58	881	0	0	0	31
1941	1009	44	962	1	0	0	2
1956	897	–	–	–	–	–	–
1966	865	79	786	0	0	0	0

A románság száma ebben az orbaiszéki településben a 17–19. századok idején is elenyésző volt. Mivel ők ebben a református jellegű faluban viszonylag kis felekezeti és etnikai csoportot alkottak, nem tudtak önálló egyházi és iskolai intézményeket kialakítani vagy működtetni, fokozatosan hasonultak a helyben többséget alkotó székelység életmódjához, gazdasági és társadalmi szerkezetéhez, valamint nyelvjárásához és kultúrájához. Egyházi téren a zabolai ortodox egyházhoz tartoztak.

A magyar ajkú cigányság száma a faluban 1880–1910 között viszonylag alacsony volt, a népesség-összeírások rendszerint 30 személyt regisztráltak Páván. Az első romániai hivatalos népszámlálás alkalmával (1930) is csak 31 cigány személyt regisztráltak a faluban. Habár szinte eltűntek a 20. századi hivatalos népesség-összeírásokból, a faluban élő magyarság a cigány közösség folyamatos, látványos növekedését tapasztalhatta a mindennapok szintjén zajló interakciók és találkozások alkalmával, különösen az 1962-es kollektivizálást követő évtizedekben.

Csak pár cigány család élt az 1962-es kollektivizálásig a falu fölötti, erdőhöz közel fekvő *Zsidók pusztáján* és a *Karom patak* forrásvidékén, de elsősorban a folyamatos betelepülés és a székelyeknél jóval magasabb természetes szaporulat hatására, a 20. század végén számuk látványosan megemelkedett. Érdekes jelenség, hogy az 1989-es rendszerváltozást követő két évtizedben, a feltörekvő, polgárosultabb családjaik a falu centrumában, elsősorban a Zabolát Kovásznával összekötő főút mentén és az úgynevezett *Közmezőkertben*, tehát a helység legfelértékeltőbb térségében építettek impozáns alpesi villákat, elébük pedig sokan díszesen faragott „székely” kapukat ácsoltattak (lásd Szabó 2003). A hivatalos népszámlálások idején ezek a feltörekvő, magyar ajkú cigányok önmagukat eddig rendszerint magyarként definiálták. Sajátos magyar azonosság-tudatukat a portáik előtt álló, fából faragott, impozáns székely kapuikkal is reprezentálják.

A felekezeti szerkezet változása

A faluközösség magját egészen a 19. század közepéig szabad státuszú, református családok és személyek alkották. Ez a domináns réteg meghatározó szerepet játszott Páva gazdasági, társadalmi, művelődési, oktatási és egyházi életében, befelé és kifelé is azt reprezentálta, hogy voltaképp ez a falu felekezetiileg homogén, színreformátus jellegű magyar település. A hivatalos népszámlálások adatai azonban azt jelzik, hogy Páva felekezeti szerkezete 1850-től is folyamatosan tovább változott (lásd Varga E. 1998: 156).⁴

---

⁴ Megjegyezzük, hogy a kommunista hatalom nyíltan az ateizmust hirdette, így az 1945–1989 között végzett népszámlálások idején tudatosan nem rögzítették a lakosok felekezeti hovatartozását, s nem is adtak közre falusoros felekezeti adatokat.

Év	Összesen	Ortodox	Görög katolikus	Római katolikus	Református	Evangélikus	Unitárius	Izraelita	Egyéb
1850	898	40 (4,45%)	0	298 (33,18%)	560 (62,36%)	0	0	0	0
1880	870	9	20	219	621	0	0	0	1
1890	807	0	30	264	509	0	0	4	0
1900	777	27	0	260	484	2	0	4	0
1910	1089	39	10	440	587	3	2	8	0
1930	941	57	3	376	489	0	7	7	2
1941	1009	36 (3,56%)	1	411 (40,73%)	540 (53,51%)	0	1	5	15

A pávai római katolikus hívek jelentős része egészen 1848-ig a zabolai gróf Mikes család jobbágyai voltak, s a reformáció után előbb az imecsfalvi majd a 20. század elejétől a zabolai plébániához tartoztak. Adományaikkal ők is jelentős mértékben elősegítették, hogy a szomszédos Zabolán 1862-ben új római katolikus templomot tudtak felszentelni (Pozsony 2002: 102).

A fenti táblázat adatai szerint a helyben élő római katolikusok száma 1900–1910 között hirtelen 260-ról 440-re emelkedett. Látványos gyarapodásukat elsősorban az idézte elő, hogy a háromszéki havasokban zajló, ipari léptékű fakitermelés, valamint a Páván alapított fűrészüzemek nagyon sok más felekezeti kézműves, munkás betelepődését tették lehetővé, akik rendszerint közelebbi vagy távolabbi színek katolikus falvakból, településekből érkeztek. A református közösség 1899-ben 644 személyből állt, közülük pedig 66 iskolaköteles gyermek volt (Potsa 1899: 324). Ugyanakkor összesen 130 tanköteles iskolást tartottak számon a falu állami iskolájában, melynek tanítója Bartha Károly és Szász Mihályné Nagy Adél volt (Potsa 1899: 350).

A pávai református egyház által őrzött iratok, éves beszámolók és jelentések 1946-ban 571, 1947-ben 569, 1948-ban 548, 1949-ben 546, 1956-ban 454, 1966-ban 391, 1977-ben 408, 1994-ben 358, 1995-ben 363, 2002-ben pedig 261 református, helyben élő személyt tartottak nyilván. A felsorolt adatok azt tükrözik, hogy közvetlenül a második világháborút követő

években még viszonylag magas volt a pávai reformátusok száma, azonban 1956-tól kezdődően a közösség fokozatosan apadni kezdett, majd annak látványosabb fogyása előbb a kollektivizálás, majd az 1989-es rendszerváltozás után következett. 2010-ben Páván már csak 257 református hívet regisztráltak, akik összesen 132 családban éltek. Közülük 40 felekezetiileg homogén, 33 pedig vegyes famíliában élt. Ugyanakkor összesen 36 megözvegyült idős embert, s 23 olyan harmincadik évét betöltött református személyt is nyilván tartottak, aki még nem kötött házasságot.⁵ A fenti adatok azt tükrözik, hogy a református közösség 1946–2010 között voltaképp a felére csökkent.

A 20. század végére a reformátusok és a római katolikusok közötti korábbi számbeli különbség nagyrészt kiegyenlítődt. Ez elsősorban az exogám (református–római katolikus) házasságoknak, másodsorban pedig a római katolikus családok jóval magasabb természetes gyarapodásának köszönhető. A római katolikus hívőknek egészen 1989-ig Páván nem volt önálló temploma, csak a falu temetőjének bejáratánál rendelkeztek saját, nagyobb méretű haranglábbal. Az 1989-es rendszerváltozást követő években, a Zaboláról beszolgáló fiatal, dinamikus római katolikus plébános éppen a pávai református vártemplom bejárata előtt, egy korábban megvásárolt családi ház helyén, impozáns római katolikus fatemplomot építtetett. Ezt a szimbolikus térfoglalást a helybeli református magyarok kezdetben nem nézték jó szemmel.

A neoprotestáns közösségek tanai a „régí román világban”, tehát a két világháború közötti időszakban kezdtek elterjedni a falu periférikus részén, a Zsidók pusztáján lakó egyének körében (Bartha 1943: 231). A második világháborút követő évtizedekben a kommunista eszmékből rendre kiábrándult családok, személyek titokban, befelé jól szervezett, nagyon összetartó jehovista közösséget alapítottak. A kommunista hatalom, elsősorban a Ceaușescu korszakban, minden eszközzel megfélemlítette és üldözte ennek a vallásos közösségnek a tagjait és szimpatizánsait. Az 1989-es rendszerváltozást követő ideológiai nyitás után a szomszédos Zabolán, annak községközpontjában impozáns imaházat építettek. Érdekes jelenség, hogy ez a magyar nyelvű neoprotestáns közösség pár román személyt valamint magyar ajkú cigányt is integrált az egyre intenzívebb és kiélelő egyre láthatóbb vallásos életébe.

---

⁵ Az adatokat Juhász Zoltánnak, pávai református lelkipásztornak köszönjük.

Az anyakönyves vizsgálatok eredményei

A bevonuló román katonák 1916-ban a pávai Református Egyház irattárát tudatosan károsították, a parókián ma nagyon kevés, rendszeres és folyamatos forrásanyagot találtunk az egyházközséghez tartozó személyek születésével, keresztelésével, házasságkötésével és elhalálozásával kapcsolatban. Megjegyezzük, hogy a hatalmi szervek 1958-ban erőszakkal összegyűjtötték Orbaiszék területéről is az egyházi iratok régebbi állagait, így a pávai református egyház 18–19. századi iratait és anyakönyveit napjainkban a sepsiszentgyörgyi állami levéltár őrzi.

A pávai parókián található kéziratokat Lázár Tamás és Boldizsár Zeyk Zsuzsa digitalizálta 2008–2010 között, majd nem nominatív módszerrel szintén ők dolgozták fel az anyakönyvek adatait is.⁶ A fogamzások és a születések időpontja az 1938–2008 között vezetett keresztelési anyakönyvek adatai⁷ szerint Páván a következőképpen alakult:

A fogamzás időpontja	A születés időpontja	Összesen
Április	Január	61
Május	Február	48
Június	Március	41
Július	Április	38
Augusztus	Május	60
Szeptember	Június	43
Október	Július	44
November	Augusztus	43
December	Szeptember	69
Január	Október	40
Február	November	51
Március	December	53
Összesen		591

A fenti táblázat adataiból az olvasható ki, hogy a 20. század idején Páván elsősorban decemberben, tehát a karácsonyi és a szilveszteri ünnepi

⁶ Dolgozataikat a zabolai Csángó Néprajzi Múzeum archívumában helyeztük el.

⁷ Az itt közölt adatok Boldizsár Zeyk Zsuzsa levéltári kutatásaiból származnak, akinek ezúttal is köszönetet mondok.

időszakban fogamzott a legtöbb (11,67%) gyermek. A fogamzások száma viszonylag eléggé magas volt februárban és márciusban, tehát a vig farsangi hetek alatt is. Ugyanez mondható el a tavasz kezdetéről, március és április hónapról. Érdekes, hogy Páván még augusztusban, tehát a nyár második felében is, a téli ünnepi időszakhoz hasonlóan magas volt a gyermekvállalási kedv.⁸

A népesség természetes gyarapodása/fogyása Páván 1921–2010 között, a református anyakönyvek⁹ adatainak összesítése alapján, a következőképpen alakult:

Időszak	Kereszteltek	Elhalálozottak	Különbözet
1897–1920	399	326	73
1921–1940	279	210	69
1941–1944	55	30	25
1945–1965	200	126	74
1966–1989	207	187	20
1990–2010	109	170	-61
Összesen	621	554	67

Az 1867-es kiegyezést követő „békebeli” korszakban, tehát a 19–20. század fordulóján, a helybeli népesség természetes gyarapodása folyamatos volt. Az első világháborús veszteségeket a falu pár év alatt pótolta, s a két világhégés közötti két évtizedben már szintén demográfiai növekedés figyelhető meg. Érdekes, hogy a második bécsi döntést követő pár évben a pávai lakosság újra távlatot érez, s látványos a gyermekvállalási kedv. A második világhégést követő évtizedben pótolják a háborús veszteségeket, tehát a faluban újból felfelé ívelt a gyermekvállalási kedv.

Mivel ez a kis település Kovászna város és Zabola nagyközség között fekszik, népessége még a második világháború vagy a kollektivizálás után sem apadt látványosabban. Figyelemre méltó, hogy a második

⁸ A kalotaszegi Körösfőn végzett hasonló elemzés azt tükrözi, hogy a református magyarság körében 1851–1910 között szintén decemberben fogamzott a legtöbb gyermek, másodsorban pedig a farsangi időszakban, míg augusztusban, szeptemberben és októberben, tehát a termés betakarításának idején a legkevesebb (lásd Bolovan 1999: 120).

⁹ Az 1897–1937 közötti adatokat Szőcsné Gazda Enikő jegyezte ki a sepsiszentgyörgyi állami levéltárban őrzött anyakönyvekből (lásd F 105-ös Fond, egyházi anyakönyvek, 514-es Pávai református keresztelések 1897–1937).

világháborút követő két évtizedben (1945–1965) milyen magas volt a természetes szaporulat Páván. Habár a kollektivizálást követő két évtizedben szinte ugyanannyi kisgyermek született, mint a megelőző korszakban, mégis 1965–1989 között már jóval több volt az elhalálozottak száma a faluban, mint korábban. Ez a tény csakhamar azt eredményezte, hogy a korábbi látványos demográfiai gyarapodás Páván is megtorpant a kollektivizálást követően, amit csak tovább bonyolított a fiatalok csendes elvándorlása. Amikor befejezték a helyi elemi iskolát, előbb Brassóban, majd Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen és a szomszédos Kovásznán végezték szak- és középiskolai tanulmányaikat, utána ugyanott helyezkedtek el, s legtöbben ott alapítottak családot.

A gyerekvállalások viszonylag magas számát 1966–1989 között Ceaușescu sajátos demográfiai politikája valamint az abortusszal kapcsolatos törvény szigorú tiltásai és büntetései is előidézték. Az új demokratikus bukaresti hatalom, közvetlenül az 1989-es romániai rendszerváltozás után, teljesen feloldotta a korábbi tiltásokat, így Páván is, a korábbi korszakhoz képest, hirtelen felére csökken a megszületett/megkeresztelt kisgyermek száma. Habár a településről 1990 után csak kisebb léptékű, időszakos munkamigráció indult Magyarország felé, elsősorban a külföldi munkavállalás, az elhúzódo gazdasági recesszió és a korábbi igény szint megváltozása miatt, fokozatosan kitolódott a házasságra lépők életkora, valamint az első gyermek vállalásának időpontja, ami a falu csendes előregedéséhez vezetett.

Az egyházi nyilvántartások szerint 1975–1989 között összesen 126 gyermeket kereszteltek református hitre, közülük 49-en (38,88%) magyar ajkú cigányok voltak. Ugyanebben az időszakban összesen 68 pávai kisgyermeket kereszteltek római katolikus hitre, közülük pedig 15-en (22%) tartoztak a cigány közösséghez. A rendszerváltozás után, 1990–2010 között összesen 109 kisgyermeket kereszteltek református hitre, közülük 36-an (33%) cigányok voltak. A rendszerváltozás utáni két évtizedben összesen 40 pávai kisgyermeket, közülük 10 (25%) cigányt jegyeztek be a római katolikus egyház keresztelési anyakönyvébe. Összesítve az adatokat azt látjuk, hogy a faluban 1975–2010 között összesen 343 gyermeket, azok közül pedig 110 (32,06%) cigány kisbabát kereszteltek.¹⁰

¹⁰ Az adatok a pávai református és a zabolai római katolikus egyház anyakönyveiből származnak.

Habár a helyben élő magyar ajkú cigányközösség száma egészen az 1962-es kollektivizálásig jóval kisebb volt, mint a többségi székely magyaroké, különösen Ceaușescu demográfiai intézkedéseinek (abortusz szigorú tiltása, fogamzásgátló szerek hiánya) hatására a településben élő cigány közösség természetes gyarapodása 1975–1989 között már jóval magasabb volt, mint a szomszédos székely magyaroké. A helyben megkeresztelt kisgyermek egyharmada 1975–2010 között cigány családból származott. Ez a természetes gyarapodás is jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a falu egészen 1989-ig szinte minden évben pozitív demográfiai mérleggel zárt. Azonban utána, elsősorban a rendszerváltozást követő gazdasági, politikai és migrációs folyamatok hatására, már elkezdődött a falu magyar népességének csendes fogyása és előregedése.

A pávai református parókián csak az 1900–2010 között vezetett házassági anyakönyvek álltak rendelkezésünkre.¹¹ Azokból, éves lebontásban kijegyeztük a házasságkötések számát, valamint a felekezeti, lokális és etnikai endogámia/exogámia alakulását.

Időszak	Házasságkötések száma összesen	Endogám			Exogám		
		Lokális	Felekezeti	Etnikai	Lokális	Felekezeti	Etnikai
1900–1920	91	54	56	91	37	35	0
1920–1939	71	39	44	71	32	27	0
1940–1944	15	8	12	15	7	3	0
1945–1965	75	40	43	74	35	32	1
1966–1989	70	35	27	66	35	43	4
1990–2010	32	15	9	28	17	23	4
Összesen	354	191	191	345	163	163	9

A házasságkötéseket rögzítő pávai református anyakönyvek csak az 1900–2010 közötti időszakból álltak rendelkezésünkre. Az elmúlt időszakban a pávai református egyház keretében összesen 354 házasságkötést

¹¹ A pávai református parókia anyakönyveit Boldizsár Zeyk Zsuzsa és Lázár Tamás, néprajz szakos egyetemista dolgozta fel 2009-ben. Munkájukat ezúttal is megköszönöm.

regisztráltak. A legtöbb házasságkötésre a 20. század első évtizedeiben, 1900–1920 között került sor. A két világháború között, amikor Páva már a Román Királysághoz tartozott és súlyos gazdasági válság hatott, már enyhén csökkent a házasságkötések száma. Érdekes, hogy közvetlenül a második bécsi döntés után, habár nehéz háborús évek voltak, összesen 15 fiatal pár vállalta a házasságkötést. Közvetlenül a második világháborút követő két évtizedben, valamint a Ceaușescu korszakban már 75–70 házasságkötést regisztráltak. A rendszerváltozást követő két évtizedben újra látványosan lecsökkent a házasságkötések száma.

A fenti táblázat adatai ugyanakkor azt is jelzik, hogy ebben a viszonylag kisebb orbaiszéki faluban már a 20. század első felében a házasságok több mint 40%-a lokálisan, felekezetileg pedig közel 30%-a exogám volt, de etnikailag még továbbra is nagyon szigorú endogámia működött a párválasztásban. Itt jegyezzük meg, hogy a pávaiak elsősorban a szomszédos zabolai fiatalokkal léptek szívesebben frigyre, mivel a két település földjei is közel voltak egymáshoz. A második világháborút követő évtizedekben, 1945–1965 között a házasságkötések 40%-a lokálisan, 42,66%-a pedig felekezetileg exogám volt. Ebben az időszakban regisztrálták az első román-magyar házasságkötést is a pávai református parókián.

Az 1962-es erőszakos kollektivizálást követő időszakban (1965–1989) a házasságok 50%-a lokálisan, 61,42%-a felekezetileg, 5,7%-a pedig etnikailag exogám volt. Mivel a fiatalok ebben az időszakban már falun kívül szocializálódtak, ahol különböző szakiskolákba és líceumokba jártak, hirtelen kiszélesedett kapcsolatrendszerük és lehetséges párválasztási körzetük. Igaz, továbbra is ragaszkodtak ahhoz, hogy lehetőleg magyar fiatallal teremtsenek házasságot és családot. A rendszeres kilépési gyakorlatok azonban fokozatosan azt eredményezték, hogy a házasságkötések közel 6%-a már etnikailag vegyes, tehát román és magyar fiatalok között kötött.

Ez a tendencia tovább folytatódott az 1989-es romániai rendszerváltozást követő két évtizedben is, amikor a házasságok közel 53,12%-a lokálisan, 71,87%-a felekezetileg és 12,5%-a etnikailag már exogám volt. Érdekes tény, hogy 1989–2010 között ugrásszerűen megnőtt a felekezetileg (református–római katolikus) és etnikailag (magyar–román) vegyes házasságok száma. Szemléletes tény, hogy a pávaiak 87,5%-a továbbra is a magyar–magyar házasságokat részesítette előnyben. Habár a jelzett periódusban már jelentős magyar ajkú cigány közösség élt a helységben, továbbra is nagyon kevés magyar–cigány házasságkötésre került sor.

Család- és háztartásszerkezet Páván (2010)

Az eddigi szakirodalmi eredmények azt tükrözik, hogy a gyökeresebb gazdasági, társadalmi és politikai változások folyamatosan átalakítják az egyének életmódját, a családok és háztartások korábbi szerkezetét és annak szervezését (Kovács 1978: 173).

Faragó Tamással együtt úgy véljük, hogy a *család* a társadalomnak olyan alapintézménye, melynek tagjai jól meghatározott interakcióban, kapcsolatban állnak, specifikus társadalmi és rokoni szerepeket töltenek be, sajátos funkciókat látnak el, biztosítják az utódok nemzését, felnevelését, ugyanakkor fontos szerepet játszanak a nemi, nemzedéki, társadalmi, felekezeti, lokális és az etnikai azonosságtudat kiépítésében is. Tagjait rendszerint az egymás iránti szolidaritás, kölcsönös bizalom, erkölcsi felelősség és egyfajta életmódközösség köti össze (Faragó 1983: 216–254, 2000: 454).

A családok egyik legalapvetőbb formája a nukleáris família, mely rendszerint egy férfit és egy nőt, valamint a társadalom által elismert utódait foglalja magában. A kiterjesztett család esetében a nukleáris familiához már mindkét ágon, tehát a férj és a feleség részéről is kapcsolódhatnak különböző személyek. A kiterjesztett családnak két alapvető formája van: az első változat általában egy nukleáris családból valamint egy vagy több, nem családot alkotó rokonból áll, míg második formája rendszerint több nukleáris család kapcsolatából jön létre. A különböző családformák kialakulását és működését sajátos helyi, regionális gazdasági, társadalmi, politikai, rokoni és kulturális tényezők határozzák meg (Faragó 2000: 458).

Az egy *háztartás*ban élőket rendszerint különböző rokoni (vérségi, affinális, fiktív), jogi vagy funkcionális kapcsolat fűzi össze. Mindez biztosítja az egyének legszükségesebb létfeltételeit (élelmet, ruházatot, lakást, védelmet), különböző gazdasági funkciók (termelés, fogyasztás) betöltését, kisgyermek és fiatalok szocializációját, valamint a biztonságot nyújtó otthon működéséhez szükséges anyagi és lelki feltételeket (Faragó 2000: 455).

A családot és a háztartást olyan dinamikus, folyamatosan változó társadalmi, gazdasági, művelődési entitásnak tartjuk, mely rugalmasan, ciklikusan változik a különböző nemzedékek megszületése, felnevelése, családalapítása, dominanciája, gyermekvállalása, előregedése és elhalálása közben (Faragó 2000: 461–469).

Mivel ez az orbaiszéki falu a 20. század közepére gyakorlatilag összeépült a szomszédos Zabola községgel, legutoljára csak az 1966-os hivatalos

romániai népszámlálás idején regisztrálták külön a pávai lakosok adatait. Az itt élő személyekre, családokra vonatkozó későbbi információkat már csak a Zabolával kapcsolatos adatsorokban találjuk meg.

Mivel az 1977-ben, 1992-ben és a 2002-ben végzett népszámlálások eredményei között nem találtunk megbízható, egyértelműen elkülönített adatokat Páva etnikai-, felekezeti- és családszerkezetével kapcsolatban, 2010-ben rendre meglátogattunk és megvizsgáltunk minden pávai familiát. A terepkutatásban elsősorban a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének diákjai vettek részt, akik minden pávai háznál egy olyan kérdőívet töltöttek ki, ami pontosan rögzítette az ott élő férj és feleség foglalkozását, felekezetét és nemzetiségét, valamint a háztartásban együtt élő család szerkezetét.¹² Az így nyert adatokat más írott nyilvántartások segítségével pontosítottuk, majd utána újból a helyszínen ellenőriztük.¹³ A családlapokon rögzített adatokat számítógépbe vittük be és nem nominatív módszerrel dolgoztuk fel.¹⁴

A kutatás első fázisában bejártuk az egész falut, s rendre megvizsgáltuk, hogy összesen hány lakott, üres házat vagy épület nélküli üres telket találunk annak belterületén. A 2010-ben végzett rendszeres családszerkezeti vizsgálat során a helységben összesen 394 házzal ellátott telket regisztráltunk. Ezek közül 22 teljesen üres telek volt, tehát azt elsősorban zöldséges és gyümölcsös kertként használják, ugyanakkor 50 még álló házban már senki sem lakott. A helyben születettek, vagyis az *idevalósiak* összesen 241 házban éltek, míg 9 házat már innen korábban elszármazottak és idegenek (jöttmentek) laknak időszakosan, általában nyaranta vagy különböző ünnepek idején. A családlapos felméréssel összesen 828 *idevalósi* személyt regisztráltunk a faluban. Ezek közül 392 cigánynak, 344 magyarnak és 92 pedig románnak deklarálta önmagát.

A Páván élő magyar ajkú cigányok terepmunkánk során nyíltan elmondták, hogy a magyar nemzetiségű tanárok, tanítók és hivatalnokok legtöbbször magyarként regisztrálták őket a korábbi hivatalos népszámlálások idején. Az általunk szervezett census keretében az adatokat

¹² Hasonló kutatást végeztünk már az épülő észak-erdélyi autópálya szomszédságában fekvő Magyarfenesen is (lásd Pozsony 2009: 143–144).

¹³ A kitöltött kérdőíveket Aczél Anikó és Dóczé Levente ellenőrizte a helyszínen. Munkájukat ezúton is köszönöm.

¹⁴ Az adatok számítógépbe való bevitelét és feldolgozását Nagy Áron végezte el, akinek munkáját ezúttal is köszönöm.

szolgáltató egyént elsősorban saját bevallása alapján vezettük be cigánynak, magyarnak vagy romának. Akiket nem tudtunk személyesen kikérdezni, azokat saját családtagjainak vagy szomszédjainak segítségével soroltuk be. Az utóbbiak elsősorban sajátos etnokulturális jegyek alapján minősítették falustársaikat, szomszédjaikat.

Páván a székely-magyarok 2010-ben már kisebbségbe kerültek a településben élő magyar ajkú cigányokhoz képest. A családlapos felmérés azt igazolta, hogy a magyar ajkú cigány családokat jóval nagyobb mértékű természetes gyarapodás jellemezte, különösen a kollektivizálást követő időszakban. A statisztikai adatok ugyanakkor azt jelzik, hogy a románok száma a faluban gyakorlatilag megduplázódott a 20. század második felében.

A Páván élő férjek és feleségek¹⁵ etnikuma, a 2010-es családlapos felmérés szerint, a következőképpen alakult:

Nemzetisége	Férjek	Feleségek
Magyar	123 (58,29%)	150 (62,24%)
Román	28 (13,27%)	28 (11,61%)
Cigány	59 (27,96%)	63 (26,14%)
Holland	1 (0,47%)	0
Összesen	211	241

A Páván élő férjek 58,29%-a, feleségeiknek pedig 62,24%-a 2010-ben magyar nemzetiségűnek deklarálta önmagát az összeírásunk idején. Az adatokból rögtön szembetűnik, hogy jóval több (27) feleség, legtöbben megözvegyülve, él a faluban. A családlapos felmérésből is az derült ki, hogy az asszonyokhoz képest viszonylag kevesebb idős férfi él Páván, akiket a 20. század jelentősebb eseményei (második világháború, kulákozás, kollektivizálás, ceausisza diktatúra) majd a rendszerváltozást kísérő és követő radikális gazdasági, társadalmi és politikai változások jobban megterheltek.

¹⁵ A faluban 2010-ben azért élt 27-tel kevesebb magyar férj, mint feleség, mivel az erősebb nem soraiból jóval többen és korábban haltak meg. Ennek eredményeképpen napjainkban számos csonkacsalád működik Páván.

A felmérés idején a pávai férjek 13,27%-a, a feleségek 11,61%-a román nemzetiségűnek deklarálta önmagát, ami azt jelzi, hogy e kis orbaiszéki falu lakosságának 12-13%-a román volt 2010-ben.

A magyar ajkú cigány személyek a hivatalos népszámlálások alkalmával legtöbbször magyarnak deklarálják önmagukat a magyar tanítók, tanárok előtt, vagy a helyi magyar értelmiségiek éppen magyarként vezetik be őket a hivatalos kérdőívekbe, tehát az eddigi összeírások nem tükrözték reálisan a helyben élő székely-magyar és magyar ajkú cigány lakosság reális számát vagy arányát.

Az általunk végzett census egyértelműen azt bizonyította, hogy a magyar ajkú cigányok Páva összlakosságának már jelentős részét alkotják. A 2010-ben végzett terepkutatás Páván összesen 828 helyben élő lakost regisztrált, közülük pedig 392 (47,34%) személy magyar ajkú cigánynak deklarálta önmagát. A felmérés azt is bebizonyította, hogy a férjek/feleségek közel egyharmada (27,96/26,14%) a cigány közösséghez tartozik. Szemléletes tény, hogy a cigány családfők közül 38-an, feleségeik közül pedig 24-en csak alkalmi munkából élnek: nyáron eredei gyümölcsöket (epret, málnát, szedret, áfonyát), gombát és különböző gyógynövényeket gyűjtenek össze, télen pedig egyszerűbb faeszközöket (kosarakat, fakanalakat, seprűket) készítenek. A két világháború közötti korszaktól kezdődően elsősorban az idősebb magyar családoknak, 1962 után már a kollektív gazdaságoknak dolgoztak, 1990-től pedig a helybéli agrárvállalkozóknak végeznek napszámosként munkát (Harbula 1999, 2000, Kotics 1998, 1999).

A Páván élő férjek és feleségek felekezete, a 2010-es terepkutatásaink szerint, a következőképpen alakult:

Felekezet	Férj	Feleség
Református	114 (54,02%)	134 (55,60%)
Római katolikus	61 (28,90%)	69 (28,63%)
Neoprotestáns	9 (4,26%)	12 (4,97%)
Görög katolikus	1 (0,47%)	1 (0,41%)
Ortodox	26 (12,32%)	25 (10,37%)
Összesen	211	241

A fenti táblázat adatai azt jelzik, hogy a férjek és feleségek több mint fele napjainkban is református felekezeten él. Habár a Páván élő magyar ajkú cigányok jelentős része formálisan a református egyházhoz tartozik,

azzal általában csak lazább kapcsolatot tart fenn. Gyerekeiket rendszerint megkereszteltetik, fiataljaik pedig az utóbbi évtizedekben már egyházi esküvőt is szerveznek, elhunytjaikat mindig református lelkésszel temették el. Az egyházi szertartásokat nagyon ritkán látogatják, gyerekeik egészen az utóbbi évekig nem vettek részt rendszeres vallásos oktatásban. Legtöbben az 1–4. osztály során le is morzsolódtak az iskolai oktatásról. A pávai cigány családoknál is egy privátabb, kevésbé formalizált, családiasabb vallásosság figyelhető meg: egyházi és családi ünnepeik alkalmával rendszerint egy tekintélynek örvendő személy vezetésével imádkoznak és különböző vallásos dalokat énekelnek (Pozsony 1993, 1997).

A helyben élő férjek és feleségek közel egyharmada római katolikus vallású, miközben ortodox hitű több mint 10%-a. Ez utóbbi nagyjából megfelel a helyben élő románság arányainak is. A feleségek közel 5%-a neoprotestáns, a Jehova Tanúi vallásos közösség tagjai, akik hetente a szomszédos Zabolán felépített gyülekezeti terem látogatják. Érdekes jelenség, hogy Páván első ízben annak a Pila Istvánnak az utódai álltak be a jehovista közösségbe, aki 1944 őszén önmagát illegális kommunistának nevezte, majd erre hivatkozva csakhamar átvette Orbaiszék fegyveres vezetését, szabadcsapatával pedig megakadályozta, hogy szélsőséges csoportok a szárazajtai esethez hasonló atrocitásokat végezhesse a faluban és környékén (Andreescu–Nastasă–Varga 2002: 172–175, 414, 415, 432). A helybéliekkel folytatott beszélgetéseink során azt tapasztalhattuk, hogy a bevonuláskor gátlástalanul viselkedő vezér viszonylag hamar kiábrándult a hazai sztálinista és nacionalista román kommunista vezetésből, mely őt meghurcolta és letartóztatta. Kiszabadulása után már más, alternatív világképekben keresett választ saját lelki vívódásaira.¹⁶

A családlapos felmérés azt is felszínre hozta, hogy az 1962-es kollektivizálást követő évtizedekben gyökeresen átrendeződött a falu korábbi társadalomszerkezete. A pávai férjek 2010-ben a következő területeken dolgoztak:

---

¹⁶ A meghurcolt és labilis idegzetű egyének útkeresésével kapcsolatban lásd még Kósa 2011: 455–476.

Foglalkozás	Száma
Földműves	30
Kézműves	20
Munkás	41
Szolgáltatás	15
Erdészet, fakitermelés	3
Kereskedelem	7
Értelmiségi	4
Vállalkozó	2
Nyugdíjas	50
Alkalmi, napszámos	39
Összesen	211

A pávai feleségek 2010-ben a következő foglalkozásokkal rendelkeztek:

Foglalkozás	Száma
Földműves	4
Háztartásvezető	72
Munkás	28
Szolgáltatás	21
Kereskedelem	3
Tisztviselő	1
Értelmiségi	8
Nyugdíjas	77
Alkalmi, napszámos	27
Összesen	241

Míg a 20. század közepéig a legtöbb pávai család elsősorban agráriumból élt, addig a második világháborút követő kollektivizálás, iparosítás hatására a családfelek már gyökeresen szakítottak korábbi életmódjukkal, teljesen új szakmák segítségével boldogulnak. Napjainkban összesen 30 férj (14,21%) és csak 4 feleség foglalkozik földműveléssel a faluban. Ez ugyanakkor azt is tükrözi, hogy a pávai lakosság jelentős része elfordult a termőföldtől, korábbi alapvető természetes erőforrásától, s azt még állattenyésztésre is csak kisebb mértékben használja.

Az 1962-es kollektivizálást követő félévszázadban alapvetően megváltozott a hajdani agrártelepülésben élő személyek életstratégiája és foglalkozása. Például a férfiek közül 41-en, a feleségek közül pedig 28-an napjainkban munkásként, a többiek pedig nagyobb részt szolgáltatásban keresik meg kenyerüket. Asszonyaik közül azonban 72 nem rendelkezik semmiféle állandó, rendszeres munkahellyel, keresettel, mivel a legtöbben otthon háztartással, baromfik tenyésztésével és a zöldségeskert művelésével foglalkoznak.

A faluban 2010-ben összesen 50 férj (23,69%) és 77 feleség (31,95%) már nyugdíjas volt, akik általában az állami munkahelyeken vagy a kollektív gazdaságokban végzett munkájuk után járó nyugdíjból élnek. Ugyanakkor 39 férj és 27 feleség semmilyen állandó munkahellyel nem rendelkezett, rendszerint időszakos, napszámos munkából, gyűjtögetésből él. Legnagyobb részük a falu fölötti népes telepen él.

A felmérés felszínre hozta azt is, hogy Páván milyen szerkezetű, jellegű családok működnek.

Családtípus	Száma összesen	Ebből cigány
Fiatal férj + feleség	9	3
Fiatal férj + feleség + kiskorú gyermekek	74	26
Férj + feleség + nagykorú gyermekek	29	3
Férj + feleség + kiskorú gyermekek/nagykorú gyermekek + unokáik	25	17
Vénleány	2	0
Egyedül élő nő	2	1
Egyedül élő (elvált) férfi	5	1
Vénlegény	6	0
Idős férj + idős feleség	32	2
Özvegy férfi	8	0
Özvegyasszony	33	1
Özvegy férfi + házas/háztalan gyermekei + menyé + unokái	8	2
Özvegyasszony + házas/háztalan gyermekei + menyé + unokái	37	11

A családszerkezeti felmérés azt bizonyítja, hogy gyermektelen, fiatal párokból álló háztartás csak 9 van a faluban, s azok a háztartások 3,33%-át alkotják. Számuk és arányuk azt sugallja, hogy a pávai fiatalok is már tudatosan egyre inkább kitolják, elnapolják házasságkötésük után az első gyermek vállalásának időpontját. A háztartások közel egyharmadát (27,40%) napjainkban fiatal, kisgyermekes, nukleáris családok alkotják. Ez egyértelműen azt érzékelteti, hogy Páva még dinamikus demográfiai tartalékkal rendelkezik. Érdekes jelenségnek tekintjük, hogy a Páván megvizsgált famíliák 10,74%-ban még nagykorú gyermekek éltek. Tehát sok olyan helybéli fiatal van, aki kiszorult a házasságkötés piacáról vagy különböző anyagi, gazdasági okok miatt még nem tudott családot alapítani, házat építeni vagy vásárolni, hogy abban új családi életet kezdhesen. Ha az első három családtípust összevonjuk, akkor az derül ki, hogy a falu háztartásainak szinte felét (41,48%-át) még fiatal családok alkotják. Tehát Páva település napjainkban is dinamikus és fiatal családokkal, kiegyensúlyozott nemzedéki szerkezettel rendelkezik.

A Páván meglátogatott famíliák közel tíz százalékát (9,25%) viszonylag összetett szerkezetű, kiterjesztett családok alkotják: egy háztartásban vagyis „egy füst alatt” élnek szülők, házasság előtt álló vagy már családot alapított gyermekeik és azoknak gyermekei. A rendszerváltozást követő két évtizedben nagyon sokan nem tudtak rendszeresen újabb erőforrásokhoz jutni, sokan elveszítették korábban biztosnak vélt állami munkahelyeiket is. Az utóbbi évtizedben ható gazdasági válság az 1989 után ideiglenesen elérhetővé vált magyarországi munkalehetőségeket is felszámolta. Mivel sok fiatal családnak már nem tudtak új házat építeni vagy vásárolni, nagyon sok fiatal, kisgyermekes família egy fedél alatt, egy háztartásban él szüleivel valamint házasság előtt álló testvéreivel. Ezekben a pávai famíliákban is általában megtalálhatók a hagyományosabb munkamegosztás elemei, sajátosságai. Például a nagyszülők vigyáznak az unokákra, rendszerint ők vezetik a háztartást, végzik a ház körüli legfontosabb napi teendőket, miközben fiataljaik naponta közeli városokba ingáznak munkahelyeikre (lásd Szarvas 1988: 39). Páván is megfigyelhető az a jelenség, hogy a fiatalok rendszerint csak addig élnek egy háztartásban szüleikkel, amíg saját házat építenek, vásárolnak vagy örökölnek. Az utóbbi évtizedekben az is tapasztalható, hogy a fiatalok meg a szüleik, habár egy fedél alatt laknak, már nem vezetnek közös háztartást, tehát külön konyhán élnek (lásd Szarvas 1988: 40).

Feltűnően kevés egyedül élő nőt, vénleányt regisztráltunk Páván. A faluban ma is csak a házasságban való éleést tekintik az egyedül normális, elfogadott életformának. Azonban viszonylag magasabb az egyedül élő, valamint az elvált férfiak és vénlegények száma. Általában munkahely nélkül maradt, „leszakadt”, naponta jelentős mértékű italt fogyasztó férfiak tartoznak ebbe a csoportba.

Páván 32 olyan háztartást találtunk, mely idős férjből és feleségéből állt. Ők a falu családjainak közel 12%-át alkotják, általában kevés nyugdíjjal rendelkeznek, kertészkednek, szárnyasokat, disznókat, juhokat tartanak, s igyekeznek önmagukat gyermekeiktől függetlenül fenntartani. Az utóbbi két évtizedben az is megfigyelhető a faluban, hogy az idősödő szülők öregkorukra eltartási szerződésekkkel vagy pénztartalékokkal biztosítják saját ápolásukat és gondozásukat.

A faluban összesen 8 özvegy férfi és 33 özvegyasszony él. Ez a tény is azt jelzi, hogy a második világháborút követő nagy politikai, gazdasági, társadalmi események jobban megterhelték a két világhégés között született férfiakat. Az általunk regisztrált 8 özvegy pávai férfi együtt élt valamelyik házasság gyermekével, annak feleségével és gyermekeivel. A fiatalok legtöbbször csak akkor veszik magukhoz gondozásra őket, amikor azok megbetegednek, s már nem tudják önmagukat ellátni (lásd Szarvas 1988: 39). Megjegyezzük, hogy a faluban továbbra is polgárosodást megelőző alapvető családminták élnek: például az idős férfiak továbbra sem vesznek részt a háztartásvezetés hétköznapi életében, nem főznek, nem mosnak, nem takarítanak. Leggyakrabban ők csak a család háztáji gazdaságával foglalkoznak, állatokat nevelnek és kertet gondoznak.

Ha azt vizsgáljuk meg, hogy a pávai cigány társadalomban milyen szerkezetű családok fordulnak elő, azt tapasztalhatjuk, hogy már körükben is megjelentek az olyan fiatal férjből és feleségből álló famíliák, akik esküvő után pár éven át még nem vállalnak gyermeket. A pávai fiatal, kisgyermekes családok 35%-a, valamint az összetettebb, tehát szülőkből, nagykorú és kiskorú gyermekeikből valamint unokáikból álló famíliák 68%-a első sorban közösségükben működik. Egyedül élő vénleányt, elvált nőt vagy férfit alig, vagy keveset találtunk csoportjukon belül. Érdekes az is, hogy a pávai cigányok mennyire nem hagyják magukra öregjeiket: a faluban csak két idős cigány pár él önálló, külön háztartásban. A megözvegyült férfiakat és özvegyasszonyokat általában a már családot alapított gyermekeik háztartásába integrálják, akik mindennapjaik során együtt élnek

gyermekekkel és unokáikkal. Az ilyen típusú pávai családok közel 30%-a elsősorban közösségükben működik.

Az utóbbi évtizedekben már gyökeresen átalakult a pávai magyar ajkú cigány családok szerkezete is. Csoportjukon belül már 30 olyan háztartást találtunk, amelyben csak egy kiskorú gyermeket neveltek, 12-ben kettőt, 4-ben hármat, 1-ben ötöt, 2-ben pedig hat és végül csak 1 családban gondoztak összesen nyolc kiskorú utódot. Tehát a rendszerváltozást követő időszakban közösségükből is eltűntek a sokgyermekes családok. Ugyanakkor a magyaroknál összesen 22 olyan famíliát találtunk, amelyben csak egy kisgyermeket neveltek, 24-ben csak kettőt, 6-ban hármat, egyetlen famíliában négyet, s már csak 1 családban gondoztak hét kiskorú utódot.

*

Páva lakossága egészen második világháború végéig elsősorban földművelésből, állattenyésztésből és az erdők hasznosításából élt. A totalitárius hatalom 1945 után ebben a településben is erőszakos módszerekkel átalakította a korábbi tulajdonviszonyokat és társadalmi hierarchiát.

Ennek ellenére, ez a Kovászna és Kézdivásárhely között fekvő falu, még a 20. század végén sem veszítette el lakosságát. A helybéli fiatalok ebben a két közeli városban folyamatosan munkahelyeket találtak, így Páváról nem indult ki jelentősebb migrációs folyamat. A falu voltaképp napjainkig megőrizte korábbi népességét, 2010-ben is több mint 800 személy lakott a településen.

A második világháborút követő évtizedekben gyökeresen megváltoztak az itt élők életstratégiai és életmódmintái. A termőföld a kollektivizálás hatására elveszítette korábbi jelentőségét és funkcióit. Nemcsak a férfiak, hanem már a nők is elsősorban falun kívül, különböző ipari és turisztikai létesítményekben, szolgáltatásokban keresik meg a família kenyerét. Ennek ellenére, családi keretek között tovább folytatták a gyümölcsös- és a zöldségkertekre alapozó háztáji gazdálkodást, kis- és nagyállattenyésztést, aminek jelentősége elsősorban az 1980-es években hangsúlyozódott ki, amikor az alapvető élelmiszerek és közfogyasztási cikkek mind eltűntek a boltokból. A nők munkavállalása azonban gyökeresen átrendezte a korábbi háztartásvezetést, a családtagok, nemzedéki és nemi csoportok közötti viszonyt, a gyermekek szocializációját, a korábbi időhasználatot

valamint táplálkozási kultúrát. Különösen az 1989-es rendszerváltozást követő időszakban a családi háztartások egyre nagyobb mértékben épülnek a kereskedelmi egységek, áruházak bőséges kínálatára, ami csakhamar megváltoztatta a táplálkozás korábbi szezonálisát és a háztartások eszközkészletét (bővebben lásd Pozsony 2006: 144).

Az erőszakos kollektivizálást követő időszakban a pávai magyar ajkú cigányok teljesen más életstratégiákat alkalmaztak: napszámosként, idénymunkásként cselekvően bekapcsolódtak a helyi kollektív- és állami gazdaságok életébe (Pozsony 2003). Népes családjaik Moldvában és Havasalföldön részt vettek a kukorica betakarításában, ahonnan jelentős mennyiségű törökbúzával tértek haza. Azt rendszerint az idősebb magyar családoknak adták el. Sokan bekapcsolódtak abba a csencselő, házaló kereskedelembe, ami a Ceaușescu korszakban nagyon fontos, nélkülözhetetlen közhasználati cikkekkel látta el a helybéli magyarokat. Mindebből csakhamar jelentős jövedelemre tettek szert, feltörekvő családjaik pedig rendre leköltöztek az erdő alatti „gettóból” a falu centrumába, ahol a főút mentén vásároltak telkeket, és ott építettek impozáns házakat. Korábbi családi hagyományaiknak köszönhetően körükben egészen az 1989-es rendszerváltozásig elterjedt maradt a sokgyermekes családi modell.¹⁷ Mindezek a folyamatok fokozatosan azt eredményezték, hogy a 21. század küszöbén már ők alkotják a település lakosságának közel felét (lásd még Pozsony 2007).

Az elmúlt évtizedekben gyökeresen megváltozott Páva korábbi etnikai és egyházi arculata. A felekezetiileg vegyes, református-római katolikus családok gyermekei az utóbbi évtizedekben rendszeresen a római katolikus közösségbe kapcsolódtak be. A korábbi felekezeti arányok megváltozását még az is elősegítette, hogy a római katolikus családok jóval több gyermeket vállaltak, mint a protestáns famíliák.

A Páván zajló etnokulturális és demográfiai folyamatok új helyzetet teremtettek nemcsak a gazdasági, hanem az oktatási és az egyházi életben is. A faluban egyre nagyobb teret veszít az a református magyarság, mely

---

¹⁷ A helybéli református családkönyvek adatai szerint a pávai magyar családok egészen az első világháborúig általában 8-10 gyermeket neveltek. Érdekes, hogy a cigány közösségekben egészen az 1989-es rendszerváltozásig fennmaradtak a többgyerekes családok. A gyermekek számának tudatos korlátozása náluk csak az utóbbi két évtized során bontakozott ki.

évszázadokon át alapjaiban meghatározta a település arculatát és jellegét. Voltaképp az a helyzet állt elő, hogy egy később betelepedett, a helyi gazdasági, társadalmi, egyházi és kulturális életbe csak részben beépült etnikai csoport, a magyar ajkú cigányság, elsősorban annak feltörekvő része, napjainkban egyre dominánsabb szerepet játszik a legújabb kulturális- és életmódminták (pl. modern lakberendezés, viselet, étkezési kultúra) meghonosításában valamint a modernizációs folyamatok kibontakozásában.

Szakirodalom

ANDREESCU, Andreea – NASTASĂ, Lucian – VARGA, Andrea
2002 *Minoritățile etnoculturale. Mărturiile documentare. Maghiarii din România (1945–1955)*. Coordinator Lucian NASTASĂ. Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj.

BARTHA Károly

1943 *Páva története*. Kézirat.

BENKŐ Samu – DEMÉNY Lajos – VEKOV Károly

1979 *Székely felkelés 1595–1596 előzményei, lefolyása, következményei*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

BOLOVAN, Sorina Paula

1999 *Familia în satul românesc din Transilvania. A doua junătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*. Cuvânt înainte de Simion RETEGAN. Centrul de Studii Transilvane–Fundatia Culturală Română, Cluj-Napoca.

CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2001 *Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei I. 1677–1752*. Sepsiszentgyörgy

DANKANITS Ádám

1970 Az oktatásiügy kezdeteiről Székelyföldön. *Korunk* XXIX. (11) 1733–1736.

DANYI Dezső – DÁVID Zoltán

1960 *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára–Művelődési Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest.

DÁVID Zoltán

1997 A székelyek száma 1567–1992. *A Központi Statisztikai Hivatal Népszégtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetei* 16. Budapest, 7–74.

- DEMÉNY István Pál – HASZMANN Pál
1987 Pávai nagykapu. *Megyei Tükör*. 1987. okt. 23.
- DEMÉNY Lajos
1998 *Székely Oklevéltár IV. Új sorozat. Székely népesség-összeírások 1575–1627.*
Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- DOMOKOS Pál Péter
1977 Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása, 1703. I. *Agrártörténeli Szemle* 19. (1–2) 434–509.
1978 Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása, 1703. II. *Agrártörténeli Szemle* 20. (1–2) 198–282.
- EGYED Ákos
1981 *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- FARAGÓ Tamás
1983 Háztartás, család, rokonság. Jegyzetek a legújabb család- és rokonságtudományi eredmények alapján. *Ethnographia* XCIV. (2) 216–254.
2000 Család és háztartás a hagyományos magyar társadalomban. Család és háztartás – fogalmak, modellek, mítoszok. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* Akadémia Kiadó, Budapest, 454–483.
- HÁLA József
2003 Pávai-Vajna Ferenc és a néprajz. In: Uó: *Hogyan gyűjtöttek elődeink? Néhány fejezet a magya néprajztudomány történetéből.* Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 133–172.
- HARBULA Hajnalka
1999 Cigányok, parasztok, dilemmák. *Korunk* X. (9) 107–111.
2000 Gazdálkodó zabolai cigányközösség. *Művelődés* LIII. (2) 27–29.
- HUSZKA József
1895 *A Székely ház.* Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest.
- JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István
1979 *Nagynyedi diákok 1662–1848.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- JUHÁSZ István
1947 A székelyföldi református egyházmegyék. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

KERTÉSZ K. Róbert – SVÁB Gyula

1908 *A magyar parasztház I–V*. Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest.

KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk.)

2007 *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. (A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai, I.) Sepsiszentgyörgy.

KOTICS József

1998 Cigány–magyar–román együttélés Zabolán. *Néprajzi Látóhatár* VII. (3–4) 133–144. 1999 Integráció vagy szegregáció. Cigányok a háromszéki Zabolán. *Korunk* X. (9) 75–83.

KÓSA László

2011 Református ifjúsági körök bomlasztása Budapesten az 1960-as évek első felében. In: *Uő: Művelődés, egyház, társadalom. Tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 455–476.

KOVÁCS Emese

1978 A családi háztartásszervezés átalakulása. In: BODROGI Tibor (szerk.): *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 173–200.

KOZMA Ferenc

1879 *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet, Budapest.

LŐRINCZI Tünde

2007 Mediálás lehetőségek egy élettörténeti narratívában. In: KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. (A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai, I.) Sepsiszentgyörgy, 315–344.

MAGYARI Hunor – JUHÁSZ Ábel

2011 *A Kézdi-Orbai Református Egyházmegye templomai*. Kézdi-Orbai Református Egyházmegye, Székelyudvarhely.

OLÁH-GÁL Róbert

2005 A Bolyai család címere. *Polygon* XIV. (2) 3–10.

ORBÁN Balázs

1869 *Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból* III. Ráth Mór Kiadása, Pest.

PALADE, Mirel

2007 Versengés az erőforrásokért. A lakott tér ökológiája. In: KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. (A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai, I.) Sepsiszentgyörgy, 289–306.

PÁL Judit

1999 A románok háromszéki betelepedésének néhány kérdése. In: HERMANN Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 25–83.

PAPUCS András

2007 Erdei iparvasutak Orbaiszéken. In: KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. (A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai, I.) Sepsiszentgyörgy, 127–140.

POTSA József

1899 *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére*. Sepsiszentgyörgy.

POZSONY Ferenc

1993 A háromszéki magyar ajkú cigányok vallásos hitélete. In: BARNA Gábor (szerk.): *Cigány Néprajzi tanulmányok 1*. Mikszáth Könyvkiadó, Salgótarján, 76–80.

1997 A háromszéki magyarajkú cigányok vallásos hitélete. *Keresztény Szó* VIII. (8) 15–19.

2002 *Zabola*. Száz magyar falu könyvesháza Kht, Budapest.

2003 Magyarok, románok és cigányok a háromszéki Zabolán. In: BAKÓ Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 109–138.

2006 *Erdélyi népszokások. Egyetemi jegyzet*. Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

2007 Etnikai és demográfiai folyamatok Zabolán. In: KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. (A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai, I.) Sepsiszentgyörgy, 237–272.

2009 Magyarfenes. Egy falu az észak-erdélyi autópálya szomszédságában. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat* 10. (35) 141–146.

SEPSISZÉKI NAGY Balázs

1998 *Székelyföld falvai a XX. század végén I. Háromszék. Kovászna megye*. Nap Kiadó. Budapest

SZABÓ Árpád Töhötöm

2003 Határképzés – egy multietnikus falu térszerkezete. In: DIMÉNY Attila – SZABÓ Árpád Töhötöm (szerk.): *Népi kultúra, társadalom Háromszéken*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 120–128.

SZABÓ Miklós – TONK Sándor

1992 *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. József Attila Tudományegyetem, Szeged.

SZARVAS Zsuzsa

1988 *Tárgyak és életmód. Összefüggések a háztartások eszközkészletének alakulása és az életmódváltozás között*. (Életmód és Tradíció, I.) Magyar Néprajzi Kutatócsoport, Budapest

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2011 Háromszéki életmód egy család leltárai tükrében. A Vajna család. In: KINDA István (szerk.): *Tanulmányok a zabolai Fiatalkorú Néprajzkutatók Szemináriumainak anyagából* (2008–2011). (A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai, III.) Kriza János Néprajzi Társaság–Csángó Néprajzi Társaság, Kolozsvár–Zabola, 57–68.

TONK Sándor

1992 *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. József Attila Tudományegyetem, Szeged.

TÜDŐS S. Kinga

2003 *Erdélyi testamentumok I. Hadviselő székelyek végrendeletei. Háromszék*. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely.

VARGA E. Árpád

1998 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

WESZELY Tibor

1974 Bolyai Farkas, a matematikus. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest.

Képek

*1. kép. Református vártemplom tornya
(Pozsony Ferenc felvétele, 1996)*

2. kép. Református templom
félköríves szentélye
(Pozsony Ferenc felvétele, 1996)

3. kép. Pávás címeres kő
a templom falán
(Pozsony Ferenc felvétele, 1996)

4. kép. A templom „szentélye” (Pozsony Ferenc felvétele, 1996)

5. kép. Szószék faragott koronával
(Pozsony Ferenc felvétele, 1996)

6. kép. Református templom (Pozsony Ferenc felvétele, 1996)

7. kép. Református parókia (Pozsony Ferenc felvétele, 1996)

8. kép. Az állami iskola az emlékművel, 1943

9. kép. Az emlékmű felavatása, 1943

10. kép. Pávaiaiak
az 1940-es években

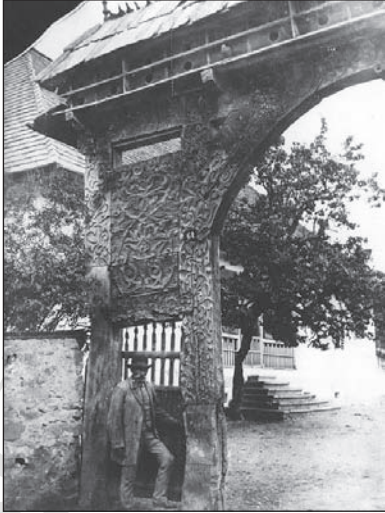
11. kép. Pávaai református énekkar Zabolán 1980-ban

12. kép. Deák Béla tanító pávai iskolásokkal az 1960-as évek elején

13. kép. A pávai presbitérium az 1960-as években

14. kép. A Miskolczi család kapuja
(Huszka József felvétele, 1895)

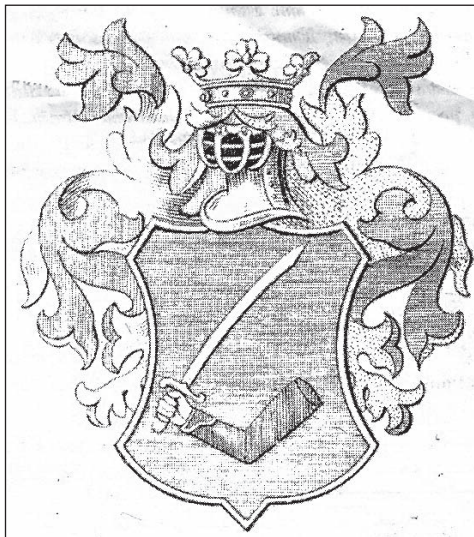

15. kép. A Miskolczi család kapuja (Roediger Lajos felvétele, 1896)

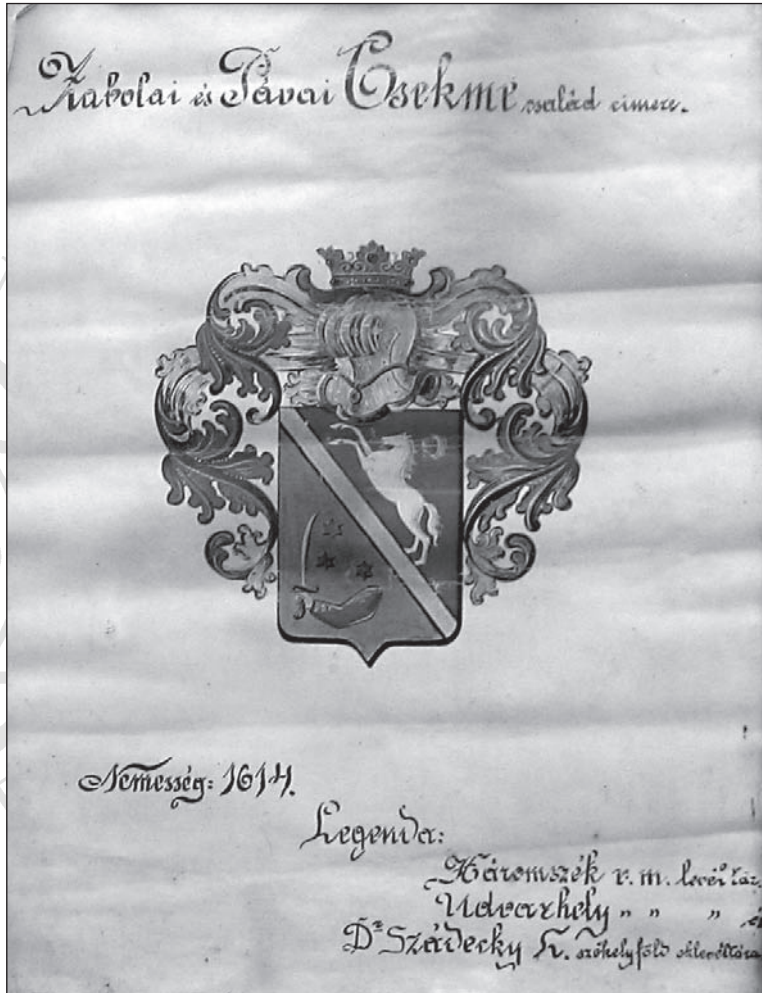

16. kép. A Vajna család címere
(Pálmay József: Székely nemesi családok II.
Sepsi-Szentgyörgy, 1901)

17. kép. Mátyás család címere
(Pálmay József: Székely nemesi családok II.
Sepsi-Szentgyörgy, 1901)

18. kép. Csekme család címere (Lőrinczi Tünde felvétele, 2005)

19. kép.
Bartha Károly háza
(Pozsony Ferenc
felvétele, 1996)

20. kép.
Bartha László háza
(Pozsony Ferenc
felvétele, 2009)

21. kép.
Csekme család háza
(Lőrinczi Tünde
felvétele, 2005)

22. kép. Pávai bokály
a Székely Nemzeti Múzeumban
(Szőcsné Gazda Enikő felvétele, 2010)

23. kép. Római katolikus templom 2010-ben

24. kép. Középkori, gótikus hagyományokat őrző,
16. századi mázatlan pávai kályhacsempe

25. kép. Hegyeli Mihály, pávai fazekas által
1879-ben készített kandallócsempe

NAGY Ágota – TÖRÖK Tamás

A pávai határ vizsgálata a helynevek tükrében

Jelen tanulmány a határhasználat-változás folyamatát vizsgálja az angolszász antropológia által használt etnoökológia szempontjából, a helynevek tükrében. A fogalmat H. Conklin, W. C. Sturtevant és C. Frake annak leírására tartják fenn, hogy egy adott népcsoport saját ismeretei, meghatározásai és a világról alkotott rendszere szerint hogyan viszonyul a természeti környezetéhez, és mint ilyen a „népi tudomány” (ethnoscience) fogalomkörébe tartozik. Az adott területen élő népcsoport környezetéről alkotta kognitív kép, a világ percepciója által szerzett ismeretei a névadás során csapódnak le. A vizsgálat helyszíne az orbaiszéki Zabola községhez tartozó Páva.

A vizsgált falu beazonosítása

Páva a Kovászna megyei Zabola (rom. Zăbala) községhez tartozó falurész, 1964-ig önálló településként létezett. A Háromszéki-medence keleti hegy-ségperemén helyezkedik el, a történeti Orbaiszéken. A falu a Háromszéki-havasok és a Feketeügy síkságának találkozásánál fekszik. A Pávát határoló települések: északon a vele összeépült Zabola, nyugaton Székelytamásfalva és Szörccse, délen Vajnafalva (Kovászna része). Határa kelet felé felnyúlik a Kárpátok gerincéig, Vrancea megyével érintkezik. A falu helyrajzát meghatározza a medence és a hegyvidék kontaktövezetében való elhelyezkedése. Az 1500 m-nél magasabb alhavasi gyepektől, magashegységi legelőktől kezdve, a tūlevelű és lombhullató erdőkön keresztül a kis esésű medence mocsaras, vizenyős területéig, minden tájtípus megtalálható itt. A hegylábi övezetet a hegykeretből aláfutó patakok dombokká szabdalták fel. A pávai Nagy-patak és Karom-patak völgyeiben nyúlik el maga a falu. Alatta kezdődik a Háromszéki-medence széles lapálya. A tektonikai süllyedéket a harmadkori tengerelöntések agyaggal, márgával, homokkal és kavicssal töltötték fel. A medence síkjából eróziós tanúhegyek emelkednek ki (az egykoron

lesüllyedt hegyláncok csúcsai). Ilyen tanúhegy Páva határában a Tatár-halom (Kisgyörgy 2001: 9–23). A falu területén már az őskortól lakott településre utaló nyomokat találtak. Székely Zoltán, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum vezetője, az 1960-as évek végén Háromszéken rendszer régészeti kutatásokat kezdeményezett.

A Tatár-halmon bronzkori település nyomait keresték, és egy kora középkori magyar temetőre bukkantak: 192 sírt találtak az észak-déli irányban hosszan elnyúló domb tetején (Pozsony 2002: 14–17). A székelyeknek Háromszékre való betelepülésekor Pávára is, a többi orbaiszéki faluhoz hasonlóan, a mai Szászorbó vidékéről települtek lakói. A falu neve 1567-ben fordul elő először „Pawa” alakban (Szabó 2003). Szabad székely lakosai előbb a magyar királyi, majd az erdélyi fejedelmi udvarnak tenyésztettek sólymokat és pávákat: egy 1635. évi összeírás szerint a településen 17 sólymárcsalád lakott (Szabó 2003: 11–12). Jellemző, hogy református templomában, a félköríves szentély románkori falán az egyik híres sólymárfamilia címeres sírkövén páva-ábrázolás található.

1964-ben elveszítette közigazgatási önállóságát, létét helységnévtábla sem jelzi, lakosai mégis erős helyi öntudattal rendelkeznek. A falu lakossága 1992-ben 873, ebből 102 román és 240 magyar ajkú cigány. A román családok főként a Felső-patak és a Darék utcában laknak (Sepsiszéki Nagy 1998: 236–239). Református temploma az 1902-es újjáépítés során nyerte el mai alakját, hajdan tetszetős kaputoronnyal megerősített várfal övezte. A katolikusok haranglábja a temető bejáratánál áll, templomuk azonban nincs, ezért a református imateremben szoktak misére egybegyűlni. Páván I–IV. osztályos iskola működik.

Lakóinak megélhetése az állattartásból, a földművelésből vagy az erdőkitermelésből származik. Kovásznai munkahelyekre is járnak. A szomszédos településekkel való kapcsolatot a közúti és vasúti infrastruktúra valósítja meg. A falut a 121-es megyei út és a Sepsiszentgyörgy–Bereck vasúti szárnyvonal szeli át.

Módszerek és források

Abból a feltevésből indultunk ki, miszerint az emberi beavatkozás következtében a természetes környezet változásokon ment át, de ezt a gyors változást a helynevek sokkal lassabban követik. Őrzik a környezetnek a

névadás pillanatában rögzített képét. Dokumentumként szolgálnak a hely eredeti vízrajzi, növényborítottsági vagy gazdálkodástörténeti állapotára nézve is.

A helynevek kutatása a történelem, a szociológia és a nyelvtudományok mellett a természet- és társadalomtudományok eszköztárába is bekerült. A természeti környezet alakulását, különös tekintettel az antropogén beavatkozások nyomaira, földrajzi és néprajzi módszerek együttes alkalmazásával tanulmányoztuk. Elsőként a történeti források és a helybeli lakosok visszaemlékezéseinek segítségével átfogó képet igyekeztünk alkotni a tájatalakulás társadalmi-gazdasági tényezőiről, majd szemléltetésre kerülnek a változásoknak a helynévhasználatban megragadható nyomai. Végül a helynévhasználat és a táj hasznosításának módozatai között felismerhető összefüggéseket vázoltuk. A táj elemeit a helynevek segítségével azonosíthatjuk. Keletkezésükkor valamilyen feltűnő földrajzi jellegzetesség, a közelmúltban azon a helyen lejátszódott esemény vagy a népi hit- és lélekvilág színessége játszott szerepet (Szabó 1972: 340). A névadás alapja egy olyan motívum kellett legyen, mely az egyén és a közösség számára is egyértelmű volt.

Először a történeti helynévanyagot gyűjtöttük össze. Pozsony Ferenc egyetemi tanár jóvoltából rendelkezésünkre állt Lőrincz Sándor, pávai lelképásztor helynévgyűjteménye, 128 cédulára vezetve, a levéltári előfordulás helyének és idejének pontos feltüntetésével és a gyűjtő személyes tapasztalataiból származó megjegyzésekkel kiegészítve. Ezt hasonlítotuk össze a ma is élő és használt helynévanyaggal, melyet helybéli lakosok megkérdezése során gyűjtöttünk. Ennek során arra kértük őket, hogy sorolják fel falujuk helyneveit, külön-külön a falu belterületének, művelt területeinek, erdeinek és vizeinek neveit; amennyiben ismertek valamilyen magyarázatot a név eredetére vonatkozóan, azokra is rákérdeztünk (népi etimológia).

A helynevek

Az összegyűjtött neveket táblázatban foglaltuk össze. A rendszerezés és a differenciált vizsgálat érdekében a többtagú helyneveket elemi részekre bontottuk, a tagok mindegyikét külön minősítettük. A minősítés során Borsos Balázs *A bodrogközi helynevek statisztikai elemzése, különös*

tekintettel a természeti környezetre című tanulmányában (Borsos 2008) használt hárombetűs kódolást vettük alapul. Borsos a helynevek három csoportját különbözteti meg: természeti helyrajzi nevek, műveléssel, gazdasággal, birtoklással kapcsolatos nevek és egyéb eredetű nevek, melybe az idegen nyelvből átvett neveket sorolja. A tagok végül a következő minősítést nyerhették:

Természeti, helyrajzi nevek

1. **poz:** pozitív térszíni forma – ilyenek a *halom, domb, hegy, bérc, havas* és *kőszál*;
2. **neg:** negatív térszíni forma, mélyedés – két ilyent találtunk, ezek a *gödör* és a *suvas*;
3. **dmb:** egyéb térszíni forma – például az *él, oldal, tető, arr* (orom), *kő, hágó, lapjas, lik*
4. **vín:** vizek nevei – pl. *patak, víz, tó, ér, borvíz, borkút*
5. **fht:** földrajzi helyhatározó. A terület valamely más földrajzi helyhez való viszonyát jellemző név – pl. *alja, köze, melléke, széke, mege, nyaka, töve, feje, ága, szeg, szél, fark, kimenő, közép, köz-, közti,*
6. **hht:** helyhatározó. Az előzőhöz igen hasonló csoport. Különbség közöttük csak annyi, hogy ezek egy-egy ugyanolyan nevű területet nem más földrajzi helyhez, hanem egymáshoz képest határoznak meg (*al-, alsó, fel-, felső, első, hátsó*), találkozunk még *elő, előtt, alatt*, illetve a valamilyen dűlőhöz kivezető út melletti területet jelentő *járó, menő*, vezető szavakkal és a *-nál, -nél* raggal.
7. **kfh:** közeli földrajzi hely. Gyakran előfordul, hogy egy területrészt az abba az irányba eső, de a helység határán kívül levő földrajzi hely alapján neveznek meg. Ez általában a szomszéd falu (*Barátosi, Szörcsei, Tamásfalvi, Vajnafalvi*) neve. Leggyakrabban az oda vezető úttal hozzák kapcsolatba.
8. **föm:** a termőföld, a talaj minősítésére szolgáló jelző – *sár, mész, főveny, köves, kövecses* és a szikes jelentésű *szék* szavak szerepelnek. A *dohos* a vulkáni utóműködés következtében terméketlenné váló földet jelenti.
9. **mrt:** a terület méretét jellemző szó – az azonos nevű vagy rendeltetésű határrészeket megkülönböztető *kis, kicsi, kisebb, nagy* jelzők mellett előfordul a hosszú területet jelentő *hosszak*.

10. **alk**: a terület alakját jellemző szó – *kerek, vállas, garádics* (értsd: lépcsőzetes) egy-egy terület vagy tereptárgy alakját írják le.
11. **tn**: a terület eredeti, illetve természetes növénytakarójára vonatkozó szó – *az erdő, bokor, kóró* szerepel.
12. **vn**: vizes, de növényzettel benőtt területet leíró szó – *mocsár*.
13. **tn**: a természetes növénytakaró egyedeire, nemzetségeire, fajaira vonatkozó szavak között több növény is szerepel. Ilyen a *csere*, a bükkfára utaló *bikk, bükköse*, a *nyír, nyáros, fenyő*, az égerfát jelentő *eger*, a fűzre vonatkozó *füze, csigolyák* (kosárfonó fűz), *rakottya* (bokorfűz), valamint a *mogyorós* és *csiános*.
14. **vn**: a vízben élő növények egyedeit, nemzetségeit, fajait jelzik a *nád* és *sás* növénynevek.
15. **táv**: a természetes állatvilág egyedeit, nemzetségeit, fajait jelenti – pl. *medve, sólyom, ölv(es)* és a rókát jelentő *ravas*.
16. **tem**: természeti elem minősítése – Igen változatos csoport, ide kerültek a színre vonatkozó *veres, kék, fekete, rozsdás*, de a természeti környezetre vonatkozó egyéb szavak (*honcsokos, gyűkeres, hideg, mély, tiszta, havas, sós*). A *som* (*sem* alakban is előfordul) név egy népi 'zöld héjából kiválik' jelentésű somlik, somlyik ige melléknévi igenevéből eredeztethető (Murádin 1983: 266).

Műveléssel, gazdasággal, birtoklással kapcsolatos nevek

17. **műv**: olyan szó, amely azt jelenti, hogy a terület művelés alatt áll – legjellemzőbb a *határ*, de ugyanide sorolható a *belsőségek* és az utótagként előforduló, de szintén a művelésre utaló *helye* is.
18. **mvt**: olyan szó, amely azt is jelzi, hogy a terület milyen típusú hasznosítás alatt áll – pl. *mező* (*rét, szénája, füve, gyep, gyepű*), és a *kert* rokonértelmű szavai (*gyümölcsös*). Vagy utalhat arra, hogy a terület éppen nem áll hasznosítás alatt (*parlag, parlagja, ugarok*). A *tanorok* közszoói értelme ma már elhomályosult, jelentése eredetileg: a marhák távoltartására bekerített rét, kaszáló (Murádin 1983: 256–257).
19. **irt**: az eredeti növénytakaró kiirtásával, felégetésével kapcsolatos szó a *puszta*.
20. **sor**: *szer* vagy *sor*. Általános értelemben olyan földterület, mely más területek között helyezkedik el

21. **trm**: valamilyen terményt jelentő szó, ilyenek a *kender* és a *köles*.
22. **dáv**: domesztikált állatvilágra utaló szó – pl. *ló, ökör, bikás*. Ide sorolható a *kabola* név is, mely egy lófajtát jelent (eredete a latin *caballus* 'ló' szóra vezethető vissza).
23. **áll**: állattenyésztésre utaló szó – *esztena, szállás, veszteglő* és az állatok déli pihenőjét jelentő *déllő* fordul elő.
24. **nyo**: a terület közösségi felosztásával kapcsolatos szó – *nyíl, szabadja, tilalmasa, közösség, személyesek* a székely közösségi jogrendből eredeztethetőek.
25. **szn**: személynév, mely valószínűleg, de nem feltétlenül birtokost is jelent – előfordulhatnak pusztá személynévek mint helynevek (*Boc, Bernád, Csomos, Veres Lőrinc, Deák Ferenc, Máté Pál*) többes szám jelével ellátott keresztszónév (*Ferencek*), vagy köznévvvel párosulva vezeték-név többes szám jelével (*Keresztesek, Kádárok, Tatárok, Benék, Martiak*), vezetéknev és keresztnév (*Becsek Mihály, Gáll György, Gáspár János*) illetve külön vezeték- vagy keresztnév (*Kádár, Páll, Szócs, Vajna, Bene, Bogáti, Cele, Csegze, Lőrincz, Mihát (Mihálcz), Kajtár, Kozma, Basa, Bacsó, Botos, Jakab, Kányás, Lukács, Réti, Simon, Barta, Pálos*). Külön említhetjük a román vagy idegen eredetű személynéveket vagy ragadványneveket (*Bucsák, Árgyas, Bogyó, Butyka, Csubuk, Dobroszlán, Kosztán, Murdán*). Kizárólag előtagként fordulnak elő.
26. **ehb**: egyházi birtokra, birtokosra utaló szó – pl. *egyház, harangozó*.

Egyéb eredetű nevek

27. **cet**: egyéb (nem mezőgazdasági és nem vízrendezési) emberi tevékenységre utaló szó – a terület egyéb, nem mezőgazdasági célú, felhasználást jelző szó (*piac, bánya, fűrész, fűrészze*), illetve a tevékenységet végző intézmény neve (*posta*).
28. **mtu**: ember által épített műtárgyra utaló szó – pl. *út, utcája, útválasz, ösveny, híd, hídja, kapu, kút, kutas, téglacsűr, gépház, malmos, falu, ország*.
29. **köz**: egyéb, a műtárgyak közé nem sorolható, de (vízi) közlekedésre utaló név – egyedül a *rév* fordul elő.
30. **vzr**: vízrendezési tevékenységre utaló név – pl. *árok, árkos, gát, csatornás*

31. **jlz**: más csoportba nem, vagy nehezen besorolható jelzők, melyek előtagként szerepelnek – *ó, fattyú, dörgő* és a *romlott* jelzők sorolhatók ide.
32. **szá**: számnév – *két, három, hat* számnevek fordulnak elő. Ide sorolható a *harminchármak* is, mely a birtokosok számára utal.
33. **nné**: népnév- pl. *zsidó*. A *cigónia* cigányok által lakott falurész neve, mesterkéltnél, humoros elnevezés.
34. **szl**: szláv eredetű nevek. A Háromszéki medencét a magyar és a székely honfoglalás előtt szláv népesség települte be, neveik máig fennmaradtak (Kniezsa 1955) – pl. *Polyánka, Pajinka, Zernye* („hamuszínú”), *Dericés* („korpás” lásd rom. *tărăță*), *Lakóca*.
35. **?**: ma is ismert magyar szó, de szerepe és jelentése helynévként nem megállapítható – *Köszörű, Hájás, Berke, Király, Szarkák, Tamás*
36. **??**: ismeretlen eredetű és jelentésű szó – *Leckér, Méker, Cán, Kandia, Labdáró* nevek kerültek ebbe a csoportba.

A helynevek által sugalt környezeti kép

A táj meghatározó elemei a hegykeretből aláfutó patakok, a helynevekben a *patak, pataka*, mint névösszetétel egyik tagja, gyakran fordul elő. A tónevek viszonylagos gyakorisága (*Kerektó, Kutastó, Nádastó*) félrevezető lehet, ugyanis egyetlen tó sincs a környéken, viszont valaha vizenyős terület lehetett, erre utal a többi vizes környezetre utaló név (*Közmocsár, Sásgödör, Nádastető, Nádramenő*). Ezeket a lápos, mocsaras területeket közmunkával lecsapolták (Kniezsa 1955: 182). A vízrendezés nyomait több árok, csatorna, gát neve őrzi (*Árkostó, Csatornásút, Szarkák gátja*). Az emberi beavatkozás következtében az eredeti növényatakaró összetétele is megváltozott. Nedves környezetet kedvelő fafajta ma csak elvétve található a határban. A valamikori növényzet emlékét a *Csigolyák, Rakottyás, Bene nyíre, Nagynyír, Nyíreskert, Nyáros, Tamásfüze, Egerbokornál, Kerekeger* helynevek őrzik. Magasabb térszíneken a cser, bükk és a fenyő uralja az erdőt (*Csere, Cseremező, Ölves bükköse, Tisztabikk, Nagyfenyő*).

A műveléssel kapcsolatos nevek sokat elárulnak a szántó, kaszáló, legelő, erdő közösségi birtoklásának, hasznosításának egykori rendjéről.

Ahhoz azonban, hogy a gazdálkodás tájra gyakorolt hatását, illetve a birtokviszonyokat és a földterületek hasznosítását megértsük, ismernünk

kell az ott élő népesség sorsának, társadalmi-kulturális jellemzőit, a földtulajdon és a földhasználati jog változásait – azaz minden olyan tényezőt, amely az emberi tájhasználatot, az ökológiai környezet antropogén átalakítását befolyásolhatta.

A Magyar Királyság keleti határainak védelmére a 12–13. század során fokozatosan telepítette be a székelyeket. Páva székely-magyar lakossága is a tudatos telepítés nyomán teremthetett otthont magának a Háromszéki-havasok lábainál. A többi székely faluhoz hasonlóan az itt élők is autonóm közösséget alkottak, melyet a rendi korszakban *communitás*nak neveztek, amely elsősorban a földterületek közös birtoklásán és a helyi közügyek önrendelkező igazgatásán alapult.

A szabad székely falvak mindennapi életét úgynevezett falutörvények szabályozták. Ezen falutörvények összegyűjtésében és kutatásában végzett úttörő munkát Imreh István, aki a földet közösen birtokló falu határhasználatáról is hasznos adalékokkal szolgált: „A szántóföld megosztásának általánossá váló gyakorlata az volt, hogy a teljes határt dűlőkre osztották, minden dűlőt (a két vagy három fordulóra bomló széles, nagy szántóhatárban) kis, egyenlő számú parcellára szabdalták fel. A fordulókban és a dűlőkben lehetőleg hasonlatos minőségű és mennyiségű parcellákból állott össze aztán az egy-egy megjelölt, sorsolásra váró birtokegység, az arra jogosultaknak a nyíla” (Imreh 1983: 164).

Páva határában külön névvel jelölték a három nagy dűlőt: *Halommező*, *Középmező* és *Cseremező* néven. A határ művelése nyomásos rendszerben történt. A háromfordulós művelési mód kereteiben a faluközösség teljes határát három részre, nagy táblára osztották. Az egyikbe őszi, a másikba tavaszi gabonát vetnek, a harmadikat pedig parlagnak hagyták. Erre így emlékszik vissza egyik idős adatközlőnk: *Három határrész volt, valamikor ződ ugar vót, s egy ugarat örökké a disznyók túrtak, s az oláh komák a juhokot örözték rajta. De aztán megszüntették a ződ ugarat, lett ugy-e bevetett mind a három határ.*” (Bartos János, Páva).

A vagyonközösségen alapuló birtoklás emlékét a *Falufüve* és *Nagynyíl* helynevek őrizték meg, melyek a falu közösen használt legelőjére illetve a birtoktestek sorshúzásán alapuló szétosztására utalnak. A faluhoz közel eső földeket kiszakították az őszi- vagy tavaszhatárból, és egy-egy termény számára kerteknek tartották fenn (*Kender ugarok*, *Köleskert*). Gondoskodtak a tilalmas határ védelméről, kapukat állítottak (*Nyílkapu*, *Tanorkapu*). Az állatok számára fenntartottak sajátos hasznosítású területeket (*Tanorok*,

Bikás) (Imreh 1983: 192–203). Az erdőhasználat rendjét is szabályozták. Egyes erdős részeket az óvás, a féktelen pusztítás megakadályozása érdekében tilalmasnak minősítettek (*Falu tilalmasa*), míg a szabad erdőt általában egyenlő joggal használhatták a faluközösség tagjai (*Falu szabadja*). Az erdők sem alkották minden esetben közvagyon tárgyát (*Közönség erdeje*), el voltak különítve egyházi tulajdonú (*Egyház erdeje*) és magántulajdonú erdőrészek (*Harminchármas erdeje*) (Imreh 1983: 246–253).

A 18. századtól kezdve a kiosztott, de a közösbe vissza nem bocsájtott nyílföldek örökbirtokká váltak. Az 1848-at megelőző századokat Imreh István a magántulajdon térnyerési, végleges eluralkodási időszakának minősíti (Imreh 1983: 156–157).

A szabad székely közösségek, a communitások által közösen birtokolt erdőket, legelőket, kaszálókat és szántókat pontosan szét kellett osztani az egyes családok között.

Ekkor válhatott uralkodóvá a névadásban a személynevek használata, mely arra utal, hogy a magánbirtok megszilárdult, a falu számon tartotta a tulajdonviszonyokat.

A következő nagy változást a második világháború utáni időszak hozta. A magánbirtokot erőszakkal felszámolták, a gazdáktól elvették évszázados létalapjukat, az életük értelmét jelentő termőföldet, munkaeszközeiket és állataikat. Társas gazdaságokat igyekeztek kialakítani, melyeket azonban jóval később sikerült a hatóságoknak erőszakkal egyesítenie, létrehozva a közös gazdaságot. A termőföldeket – miként másutt az országban – csak az 1989-es rendszerváltozás után szolgáltatták vissza régi tulajdonosaiknak. Szinte azonnal világossá vált, hogy Páva társadalmi és nemzedéki szerkezete az elmúlt évtizedekben alaposan megváltozott. A paraszti hagyományok folyamatossága megszakadt. A fiatal munkaerő elvándorolt, azok számára, akik maradtak, a birtokméretek elaprózódása és a tőkehiány miatt, a földművelés már nem gazdaságos, nem kifizetődő vállalkozás.

Összegzés

Vizsgálataink során arra a következtetésre jutottunk, hogy a pávai határ, mint kultúrtáj formálódása a természeti és társadalmi-gazdasági tényezők együttes hatásának köszönhető. A természetes környezet a talajtípusok és domborzati viszonyok valóságos mozaikját kínálja a gazdálkodni kívánó

embernek. Ezt a változatos természeti tájat csakis a közösségi munkamegosztás volt képes ilyen mértékben átalakítani. A falu határát állandó művelés alatt tartotta, mocsaraktól elhódított területekkel bővítette, új növényfajokat honosított meg. A tájátalakulás nem csupán fizikai változás, magában rejtje azt a tapasztalati és élményanyagot, amit az ember hétköznapi tevékenysége során halmozott fel. A 20. század második felének hozadéka, hogy a településhatár hasznosításának közösségi jellege teljesen elenyészett, átalakult. Ezzel a váltással rengeteg apró jelenség, hasznosítási mód számolódott fel. A lakosság elfordult a faluhatártól. Mögötte óriási gyakorlati, tapasztalati anyag vált "idejétmúlt tudássá", s a táj hasznosításával párhuzamban átélt helynévanyag egy része is felszívódott. A szakirodalomból jól ismert, hogy a lakosság egyes rétegeinek névismerete nagymértékben különbözik egymástól: foglalkoztatottsága, neme, életkora, helybeli volta vagy egyéni hajlama függvényében. Ezen általános jelenségek érvényesülését figyelhettük meg a lakosokkal való beszélgetéseink során. A helynévismeret legmagasabb fokát a legidősebb korcsoport, az egyéni gazdálkodás korát aktívan megélt generáció képviselte. A később született korosztály ismeretei erős differenciáltságot mutattak. Az, aki visszakapott földjein gazdálkodásba fogott, esetleg a közösség életében aktív szerepet vállal, lényegesen jobban tájékozott, mint az, aki beszármazott és nem mezőgazdasági tevékenységből él.

Szakirodalom

ANDRÁSFALVY Bertalan – VARGYAS Gábor

2009 *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében*. PTE

Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék–L'Harmattan, Budapest.

BORSOS Balázs

2000 *Három folyó között*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

2008 *A bodrogközi helynevek statisztikai vizsgálata, különös tekintettel a természeti környezetre*. Elérhetőség: <http://www.etnologia.mta.hu/index.php/hu/olvaso/144-borsos-balazs-a-bodrogkoezi-helynevek-statisztikai-elemzese-kueloenoes-tekintettel-a-termeszeti-koernyezetre>

IMREH István

1983 *A törvényhozó székelő falu*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

KISGYÖRGY Zoltán

2001 *Kovászna megye útikönyv*. Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda.

KNIEZSA István

1955 *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MURÁDIN László

1983 *Szavak színeváltozása*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár.

POZSONY Ferenc

2002 *Zabola*. Száz Magyar Falu Könyvesháza, Budapest.

SEPSISZÉKI NAGY Balázs

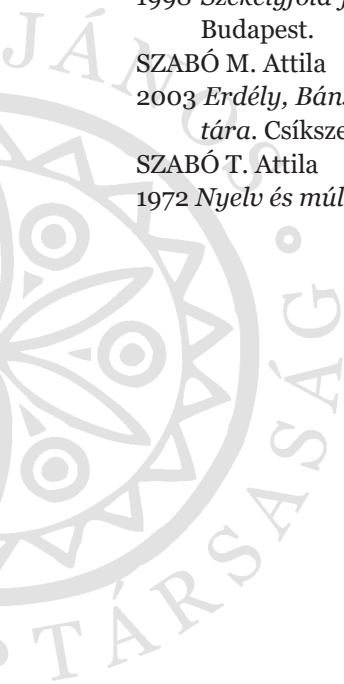
1998 *Székegyföld falvai a XX. század végén I. Háromszék*. Nap Kiadó, Budapest.

SZABÓ M. Attila

2003 *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnév-tára*. Csíkszereda.

SZABÓ T. Attila

1972 *Nyelv és múlt*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Melléklet

Művelési mód	Tag szám	1. tag neve	2. tag neve	3. tag neve	4. tag neve	1. tag min.	2. tag min.	3. tag min.	4. tag min.
falurész	2	<i>Al</i>	<i>szeg</i>			hht	fht		
híd	2	<i>Alsó</i>	<i>híd</i>			hht	mtu		
telek	3	<i>Alsó</i>	<i>patak</i>	<i>melléke</i>		hht	vín	fht	
patak	2	<i>Árgyas</i>	<i>pataka</i>			szn	vín		
szántó	2	<i>Árkos</i>	<i>tó</i>			vzr	vín		
erdő	2	<i>Bacsó</i>	<i>éle</i>			szn	dmb		
patak	2	<i>Bacsó</i>	<i>pataka</i>			szn	vín		
erdő	2	<i>Bánya</i>	<i>oldal</i>			eet	dmb		
út	2	<i>Barátosi</i>	<i>út</i>			kfh	mtu		
híd	2	<i>Barta</i>	<i>hídja</i>			szn	mtu		
?	2	<i>Barta</i>	<i>kerkje</i>			szn	mvt		
patak	2	<i>Basa</i>	<i>pataka</i>			szn	vín		
?	3	<i>Basa</i>	<i>pataka</i>	<i>töve</i>		szn	vín	fht	
patak	2	<i>Becsék Mihály</i>	<i>pataka</i>			szn	vín		
erdő	2	<i>Bene</i>	<i>kerkje</i>			szn	mvt		
szántó	2	<i>Bene</i>	<i>nyire</i>			szn	tne		
utca	2	<i>Benék</i>	<i>utcája</i>			szn	mtu		
út	2	<i>Benék</i>	<i>útja</i>			szn	mtu		
patak	2	<i>Berke</i>	<i>pataka</i>			?	vín		
erdő	2	<i>Bernád</i>	<i>tető</i>			szn	dmb		

Művelési mód	Tag szám	1. tag neve	2. tag neve	3. tag neve	4. tag neve	1. tag min.	2. tag min.	3. tag min.	4. tag min.
patak	1	<i>Bikás</i>				dáv			
erdő	2	<i>Bikk</i>	<i>tető</i>			tne	dmb		
szántó	1	<i>Boc</i>				szn			
utca	2	<i>Bogáthi</i>	<i>utcája</i>			szn	mtu		
szántó	2	<i>Bogáti</i>	<i>kerkje</i>			szn	mvt		
erdő	2	<i>Bogyó</i>	<i>gödre</i>			szn	neg		
szántó	1	<i>Borkút</i>				vín			
forrás	1	<i>Borvíz</i>				vín			
forrás	2	<i>Botos</i>	<i>kút</i>			szn	mtu		
erdő	1	<i>Bucszak</i>				szn			
?	2	<i>Bucszak</i>	<i>rengéje</i>			szn	tnt		
?	2	<i>Butyka</i>	<i>kerkje</i>			szn	mvt		
erdő	2	<i>Cán</i>	<i>kényja</i>			?	?		
szántó	2	<i>Cele</i>	<i>kert</i>			szn	mvt		
?	1	<i>Cigónia</i>				nné			
szántó	2	<i>Csatornás</i>	<i>kút</i>			vzr	mtu		
híd	2	<i>Csege</i>	<i>hidja</i>			szn	mtu		
szántó	2	<i>Csege</i>	<i>kert</i>			szn	mvt		
út	2	<i>Csege</i>	<i>útja</i>			szn	mtu		
szántó	1	<i>Csere</i>				tne			
szántó	2	<i>Csere</i>	<i>mező</i>			tne	mvt		
patak	2	<i>Csere</i>	<i>patak</i>			tne	vín		

Művelési mód	Tag szám	1. tag neve	2. tag neve	3. tag neve	4. tag neve	1. tag min.	2. tag min.	3. tag min.	4. tag min.
erdő	2	Csere	tető			tne	dmb		
?	1	Csiános				tne			
?	1	Csigolyák				tne			
?	1	Csomos				szn			
?	2	Csubuk	kertje			szn	mvt		
falurész	1	Darék				??			
?	1	Deák Ferenc				szn			
szántó	1	Déllő				áll			
erdő	1	Dericés				szl			
erdő	1	Dobroszlán				szn			
szántó	1	Dohos				föm			
szántó	1	Domb				poz			
szántó	3	Eger	bokor	nál		tne	tnt	hht	
erdő	2	Egyház	erdéje			ehb	tnt		
patak	3	Él	mege	pataka		dmb	fht	vín	
?	2	Elő	hágó			hht	dmb		
szántó	2	Elő	sár			hht	föm		
híd	3	Elő	sár	hídja		hht	föm	mtu	
legelő	3	Első	zernye	pusztája		hht	rom	irt	
szántó	1	Ér				vín			
szántó	2	Falu	alatt			mtu	hht		
kaszáló	2	Falu	füve			mtu	mvt		

Művelési mód	Tag szám	1. tag neve	2. tag neve	3. tag neve	4. tag neve	1. tag min.	2. tag min.	3. tag min.	4. tag min.
forrás	2	Falu	kútja			mtu	mtu		
erdő	2	Falu	szabadja			mtu	nyo		
telek	2	Falu	széke			mtu	föm		
erdő	2	Falu	tilalmasa			mtu	nyo		
patak	2	Fattyú	patak			jlz	vín		
erdő	2	Fekete	bérc			tem	poz		
falurész	2	Fel	szeg			hht	fht		
utca	3	Felső	patak	melléke		hht	vín	fht	
kaszáló	1	Ferencek				szn			
?	1	Fövény				föm			
út	2	Fűrész	útja			eet	mtu		
erdő	2	Gáll György	erdeje			szn	tnt		
patak	2	Garádics	patak			alk	vín		
erdő	2	Gáspár János	erdeje			szn	tnt		
út	2	Gáspár János	útja			szn	mtu		
patak	2	Gépház	pataka			mtu	vín		
szántó	2	Gyep	köze			mvt	fht		
legelő	2	Gyepű	puszta			mvt	irt		
?	1	Gyűkeres				tem			
?	1	Hájás				?			
szántó	2	Halom	előtt			poz	hht		
szántó	2	Halom	mező			poz	mvt		

Művelési mód	Tag szám	1. tag neve	2. tag neve	3. tag neve	4. tag neve	1. tag min.	2. tag min.	3. tag min.	4. tag min.
szántó	2	<i>Halom</i>	<i>útja</i>			poz	mtu		
kaszáló	2	<i>Harangozó</i>	<i>parlag</i>			ehb	mvt		
erdő	2	<i>Haminchármak</i>	<i>erdeje</i>			szá	tnt		
?	2	<i>Három</i>	<i>útválasz</i>			szá	mtu		
szántó	2	<i>Hat</i>	<i>ökrös</i>			szá	dáv		
?	3	<i>Hátsó</i>	<i>árok</i>	<i>mege</i>		hht	vzr	fht	
legelő	3	<i>Hátsó</i>	<i>zernye</i>	<i>pusztája</i>		hht	rom	irt	
szántó	2	<i>Hegy</i>	<i>fark</i>			poz	fht		
forrás	2	<i>Hideg</i>	<i>kút</i>			tem	mtu		
legelő	3	<i>Hideg</i>	<i>kút</i>	<i>pusztája</i>		tem	mtu	irt	
szántó	1	<i>Honcsoros</i>				tem			
szántó	1	<i>Hosszak</i>				mrt			
erdő	2	<i>Jakab</i>	<i>havasa</i>			szn	poz		
erdő	2	<i>Kabola</i>	<i>dörgő</i>			dáv	jlz		
kaszáló	2	<i>Kádár</i>	<i>füve</i>			szn	mvt		
forrás	2	<i>Kádár</i>	<i>kút</i>			szn	mtu		
utca	2	<i>Kádárok</i>	<i>utcája</i>			szn	mtu		
út	2	<i>Kajtár</i>	<i>út</i>			szn	mtu		
erdő	1	<i>Kandia</i>				??			
patak	2	<i>Kányás</i>	<i>patak</i>			szn	vín		
legelő	2	<i>Kányás</i>	<i>pusztája</i>			szn	irt		
utca	1	<i>Karom</i>				??			

Művelési mód	Tag szám	1. tag neve	2. tag neve	3. tag neve	4. tag neve	1. tag min.	2. tag min.	3. tag min.	4. tag min.
patak	3	Karom	nyaka	pataka		??	fht	vín	
patak	3	Kék	sár	pataka		tem	föm	vín	
szántó	2	Kender	ugarok			trm	mvt		
szántó	2	Kerek	tó			alk	vín		
híd	3	Kerek	eger	hídja		alk	tne	mtu	
út	3	Kerek	tó	útja		alk	vín	mtu	
erdő	2	Keresztesek	havasa			szn	tem		
szántó	2	Kert	alja			mvt	fht		
?	3	Két	út	köze		szá	mtu	fht	
út	4	Két	határ	közti	út	szá	múv	fht	mtu
szántó	2	Kicsi	híd			mrt	mtu		
szántó	1	Kimenő				fht			
erdő	2	Király	kő			?	dmb		
patak	2	Király	patak			?	vín		
szántó	3	Kis	domb	alja		mrt	poz	fht	
út	3	Kis	domb	útja		mrt	poz	mtu	
patak	3	Kis	mély	patak		mrt	tem	vín	
?	2	Kő	garádics			dmb	alk		
híd	2	Kő	híd			jlz	mtu		
?	2	Köles	kert			trm	mvt		
?	2	Koró	bérc			tnt	poz		
?	1	Kószál				poz			

Művelési mód	Tag szám	1. tag neve	2. tag neve	3. tag neve	4. tag neve	1. tag min.	2. tag min.	3. tag min.	4. tag min.
?	2	Köszörű	kő			?	dmb		
patak	1	Kosztán				szn			
szántó	1	Kővecses				föm			
erdő	2	Kőves	arr			föm	dmb		
erdő	2	Kőves	tető			föm	dmb		
szántó	2	Köz	mocsár			fhf	vnt		
patak	2	Köz	patak			fhf	vín		
szántó	2	Közép	mező			fhf	mvt		
út	2	Kozma	útja			szn	mtu		
erdő	2	Közönség	erdeje			nyo	tnt		
szántó	2	Kutas	tó			mtu	vín		
legelő	2	Labdáró	puszta			??	irt		
erdő	1	Lakóca				szl			
?	1	Lapjas				dmb			
kaszáló	1	Leckér				??			
erdő	2	Ló	bérc			dáv	poz		
szántó	2	Lőrincz	dombja			szn	poz		
?	2	Lukács	pusztája			szn	irt		
kaszáló	2	Malmos	kert			mtu	mvt		
?	2	Martiak	fűrésze			szn	eet		
kaszáló	2	Martiak	parlagja			szn	mvt		
?	1	Máté Pál				szn			

Művelési mód	Tag szám	1. tag neve	2. tag neve	3. tag neve	4. tag neve	1. tag min.	2. tag min.	3. tag min.	4. tag min.
?	2	Medve	gödör			táv	neg		
szántó	1	Méker				??			
?	2	Mész	rebe			föm	köz		
szántó	2	Mihát (Mihálcz)	szere			szn	sor		
kaszáló	2	Mogyorós	kert			tne	mvt		
?	1	Murdán				szn			
?	2	Nádas	tető			vne	dmb		
út	4	Nádas	tóra	vezető	út	vne	vín	hht	mtu
szántó	2	Nádra	menő			vne	hht		
erdő	2	Nagy	csere			mrt	tne		
erdő	2	Nagy	fenyő			mrt	tne		
?	2	Nagy	kő			mrt	dmb		
kaszáló	2	Nagy	nyíl			mrt	nyo		
kaszáló	2	Nagy	nyír			mrt	tne		
út	2	Nagy	út			mrt	mtu		
patak	3	Nagy	mély	patak		mrt	tem	vín	
erdő	3	Nagy	Sólyom	kő		mrt	táv	dmb	
patak	4	Nagy	som	kő	pataka	mrt	tem	dmb	vín
szántó	1	Nyáros				tne			
híd	2	Nyáros	hidja			tne	mtu		
szántó	2	Nyíl	kapu			nyo	mtu		

Művelési mód	Tag szám	1. tag neve	2. tag neve	3. tag neve	4. tag neve	1. tag min.	2. tag min.	3. tag min.	4. tag min.
kaszáló	2	Nyíres	kert			tne	mvt		
szántó	2	Ó	gyümölcsös			jlz	mvt		
?	2	Ökör	szállás			dáv	áll		
erdő	1	Öves				táv			
erdő	2	Öves	bükköse			táv	tne		
patak	2	Öves	pataka			táv	vín		
legelő	2	Öves	pusztája			táv	irt		
út	2	Ország	útja			mtu	mtu		
erdő	1	Pajinka				rom			
erdő	2	Páll	feje			szn	fht		
telek	2	Páll	helye			szn	műv		
?	3	Páll	kisebb	ága		szn	mrt	fht	
kaszáló	2	Pálos	domb			szn	poz		
szántó	1	Parlagok				mvt			
út	3	Piacra	járó	út		eet	hht	mtu	
erdő	2	Polyánka	nyaka			szl	fht		
patak	2	Polyánka	vize			szl	vín		
út	2	Posta	út			eet	mtu		
szántó	1	Rakottvás				tne			
erdő	2	Ravasz	lik			táv	dmb		
kaszáló	1	Rét				mvt			
szántó	2	Rét	szél			mvt	fht		

Művelési mód	Tag szám	1. tag neve	2. tag neve	3. tag neve	4. tag neve	1. tag min.	2. tag min.	3. tag min.	4. tag min.
kaszáló	2	Réti	szénája			szn	mvvt		
út	3	Rétre	járó	út		mvvt	hht	mtu	
?	2	Romlott	esztena			jlz	áll		
patak	1	Rozsdás				tem			
szántó	2	Sás	gödör			vne	neg		
patak	2	Simon	pataka			szn	vín		
patak	3	Som	kő	pataka		tem	dmb	vín	
út	2	Sós	ösvény			tem	mtu		
?	1	Suvadás				dmb			
kaszáló	2	Szarkák	gátja			?	vzr		
erdő	2	Személyesek	erdeje			nyo	tnt		
?	2	Szótes	helye			szn	műv		
híd	2	Szörcei	híd			kfh	mtu		
szántó	2	Tamás	fűze			?	tne		
híd	2	Tamásfalvi	híd			kfh	mtu		
út	2	Tamásfalvi	út			kfh	mtu		
szántó	1	Tanorok				mvvt			
utca	2	Tatárok	utcája			szn	mtu		
?	2	Téglacsűr				mtu			
erdő	2	Tiszta	bikk			tem	tne		
szántó	2	Tó	köz			vín	ftt		
kaszáló	2	Tós	kert			vín	mvvt		

Művelési mód	Tag szám	1. tag neve	2. tag neve	3. tag neve	4. tag neve	1. tag min.	2. tag min.	3. tag min.	4. tag min.
kaszáló	2	Vajna	belsőségek			szn	műv		
út	2	Vajnafalvi	út			kfh	mtu		
út	2	Vállas	út			alk	mtu		
?	2	Veres	gödör			tem	neg		
kaszáló	2	Veres	kő			tem	dmb		
erdő	1	Veres Lóriné				szn			
szántó	1	Vesztglő				áll			
telek	2	Víz	melleke			vín	fht		
erdő	1	Zernye				szl			
telek	2	Zsidó	puszta			nné	irt		

Térképek

1. térkép. Első osztrák katonai felmérés (1763–1787)

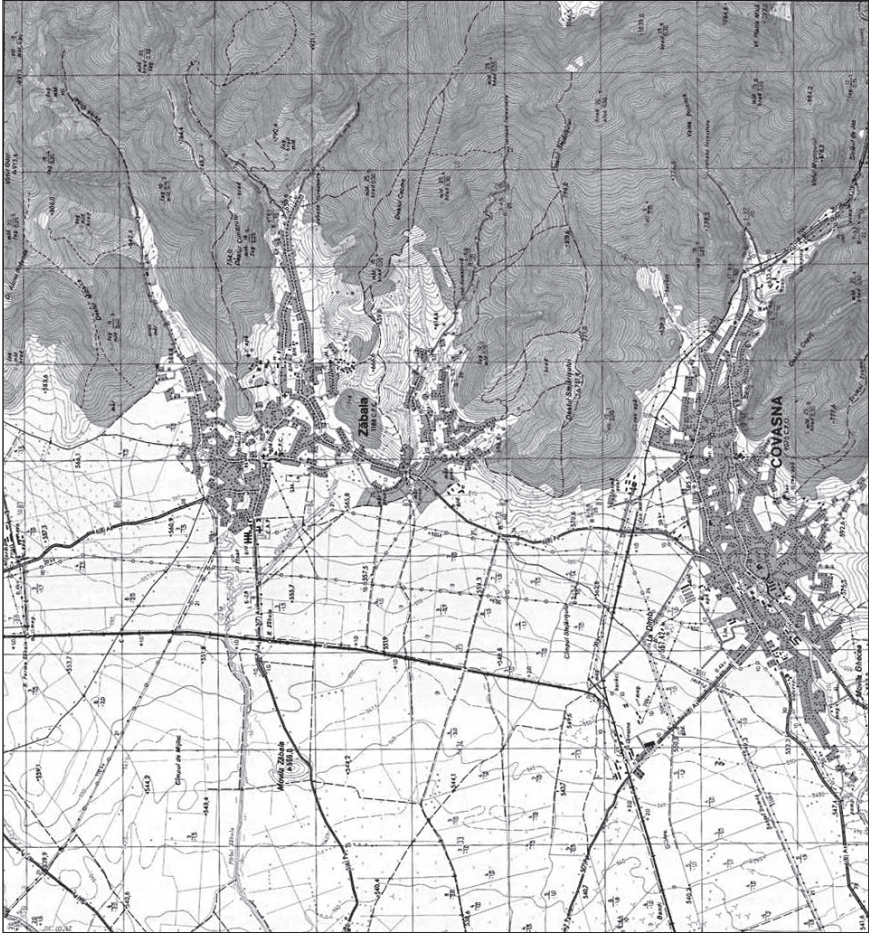

2. térkép. Második osztrák katonai felmérés (1806–1873)

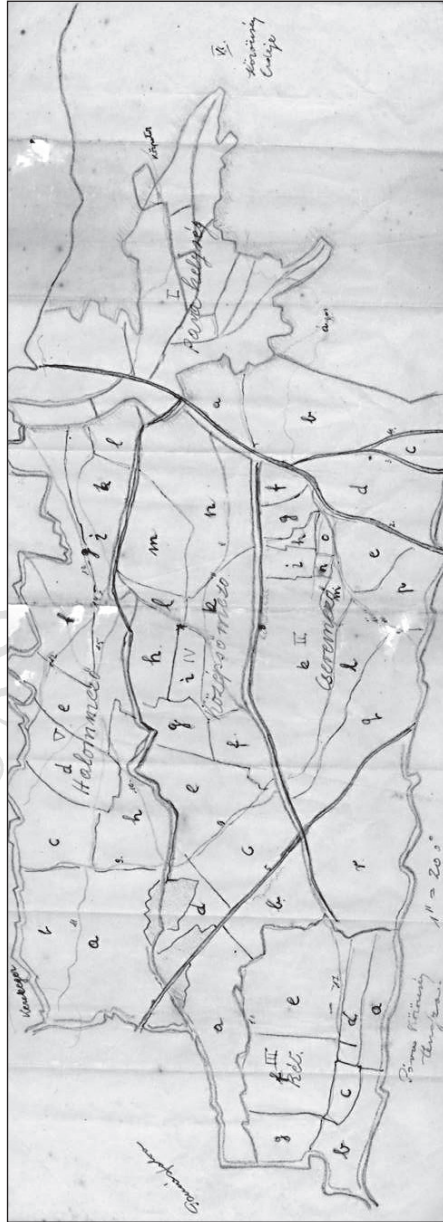

3. térkép. Harmadik osztrák katonai felmérés (kiadva 1910-ben)

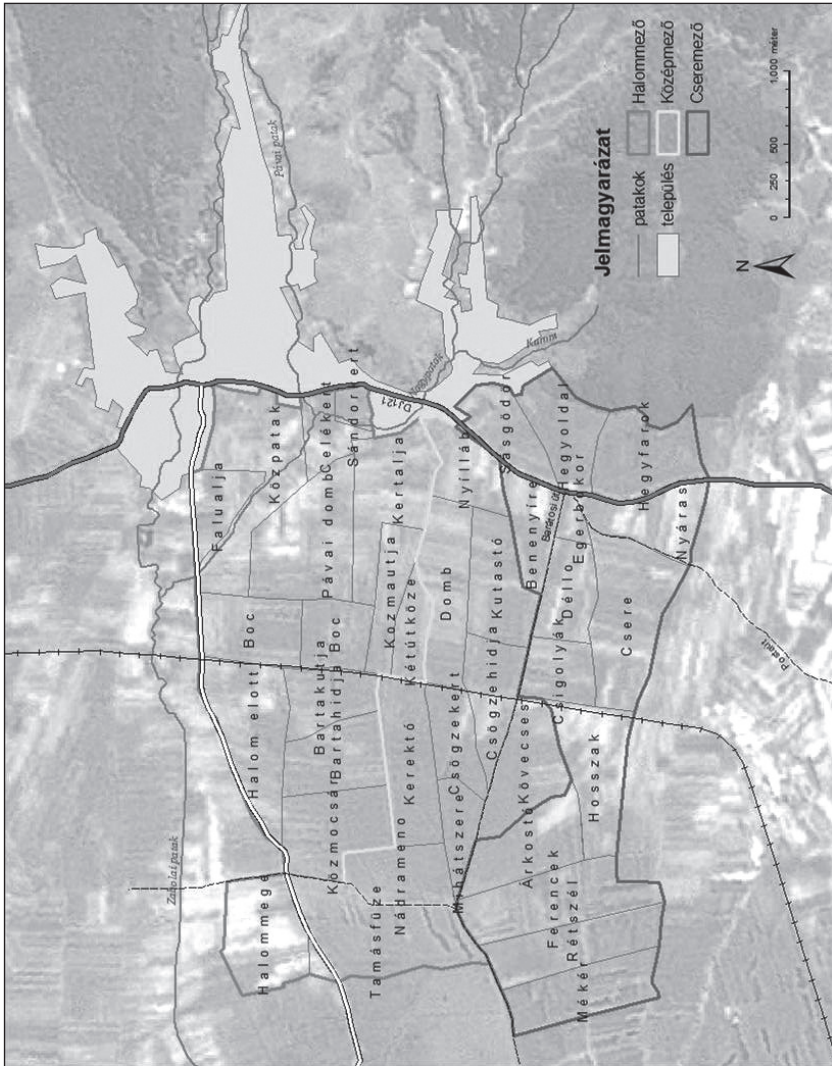
4. térkép. Állami topográfiai térkép, L-35-77-A-d szelvénye

5. térkép. Kézírtos térkép Páva határneveivel

6. térkép. Páva ma is beazonosítható határnevei (saját készítés)

PUKÁNSZKY Mariann

A háromszéki Páva beszélőközösségének (szubjektív) dialektológiai jellemzése

Bevezető

Tanulmányom célja, hogy Páva község nyelvjárási sajátosságairól és a pávai beszélőknek a helyi nyelvhasználathoz fűződő vélekedéseiről beszámoljak. Egyszerre teszek kísérletet arra, hogy ismertessem a pávai nyelvhasználatot és szűkebb-tágabb környezetének nyelvhasználati jellemzőit, valamint arra, hogy bemutassam e nyelvi leírásnak a beszélők vélekedéseiben megragadható vonatkozásait. Ezzel az összetett megközelítésmóddal kimutathatóvá válik, hogy a nyelvészeti kategorizációban eltérő szinteken, de ezeken a szinteken egyaránt elkülönülő egységként kezelt székely, háromszéki, orbai, valamint pávai nyelvjárás mint nyelvjárási entitás milyen jelentőségű a helyi beszélői csoportok számára.

Kutatásom nyelvi attitűdöket vizsgáló részének részletesebb megismerése azért lehet érdekes, mert esetleg feltételezhető, hogy a székely/erdélyi nyelvjárás általános pozitív megítélése a pávai lakosok körében és beszédében is megjelenik, mint ahogy megjelenik annak az eltérésnek a tudata is, hogy a háromszéki nyelvjárás több pontban különbözik a székely nyelvjárási régió többi részétől, ahogyan a Pávát magába foglaló orbai al egység is eltér Háromszéken belül a többi csoporttól.

Dolgozatomat módszertani ismertetővel kezdem, amelyben tisztázom, hogy munkám során a vonatkozó szakirodalomból miket használtam fel, kutatásom milyen részekből épül fel, és az ezekhez való felkészülésben milyen forrásokat veszek alapul. Ezután szólok adatközlőimről és a hangfelvételek feldolgozásának mikéntjéről, arról, hogy milyen szakmai követelményeknek teszek eleget, milyen szempontokat vettem sorra a terepmunka során, azokat hogyan alkalmaztam, és hogyan használtam fel a vonatkozó szakirodalmi háttérrel.

A módszertani fejezet után három nagyobb egységbe tagoltam tanulmányomat, mely során a nagyobb területi egységektől haladok a kisebbek felé, azaz a székely nyelvjárás általános jellemzésétől egy köztes fokozaton, a háromszéki nyelvjárás bemutatásán keresztül jutok el Páva nyelvi jelenségei és az ott élők nyelvhasználatának vizsgálatához. Mind a három szint kifejtéséhez kétféle módszert alkalmazok, egyrészt nyelvrendszertani elemzést, másrészt szubjektív dialektológiai megközelítést, amely az adott nyelvjáráshoz fűződő viszonyulásokat mutatja be. Az utóbbi megközelítésmód alkalmazásában amellet, hogy a székely nyelvjárásról végzett eddigi attitűdvizsgálatokról is beszámolok, főleg saját kutatási eredményeimet használom fel.

A szubjektív dialektológia a nyelv térbeliségét vizsgáló geolingvisztika olyan ága, mely azzal foglalkozik, hogy a nyelvészeti szempontból laikus nyelvjárású beszélő hogyan vélekedik a nyelvekről, nyelvjárásokról, nyelvváltozatokról, a nyelvhasználatról, nyelvi helyességről; mi ezekről a szubjektív felfogása, tudása, tehát metanyelvi ismeretei. Kiss Jenő a következőkben határozza meg a szubjektív dialektológia legfontosabb feladatát: „annak megállapítása, mi tudatos a laikus nyelvjárású beszélők nyelvhasználatában, s mi nem; milyen fogalmaik vannak a nyelvi rendszerről és a nyelvhasználatról; hogyan viszonyulnak saját nyelvváltozatukhoz és más nyelvváltozatokhoz (...) mit tartanak követendőnek és kerülendőnek; mit vélnek szépségnek és csúnyának” (Kiss 2003: 65; lásd továbbá Niedzielsky–Preston eds. 2000; Preston ed. 1999; Gooskens–Heeringa 2004.).

Módszertani kérdések

Míg nyelvrendszertani leírásomban a elsősorban a székely nyelvjárást általánosan jellemző munkákra (Balassa 1891, Juhász 2001, Rónai 1979 stb.), valamint a a mindmáig kiadatlan székely nyelvjárású atlasz alapján készített dolgozatokra (Cs. Nagy 2007, Márton 1972, Vámszer 1961) támaszkodom, addig a pávai nyelvjárás elemzésében fő forrásom a *Székely nyelvfeldrajzi szótár*, valamint saját adataim. A helyi nyelvhasználati szokások vizsgálatában saját, 2009 nyarán végzett terepmunkámra támaszkodom.

Az erdélyi nyelvjárású sajátosságokról több nagyszabású munka is készült. Ezek közül kiemelném a kolozsvári egyetemen végzett kutatásokat,

melyek eredményei nagy segítségemre voltak vizsgálatom elkészítése során. Az egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén 1949 és 1967 között Székelyföldön végeztek terepmunkát Gálffy Mózes és Márton Gyula vezetésével, mely alapját képezte egy sor tájnyelvi atlasz elkészítésének (Cs. Nagy 2007: 123). Ilyen többek között a székely nyelvjárásokat bemutató nyelvátlasz, mely magába foglalja a háromszéki atlaszt is. Mivel a kutatás abszolút sűrűségű kutatópont-hálózattal történt, azaz minden településen végeztek felmérést, ezért Orbaiszék területén belül érkeztek adatok Páváról is.¹ A terepmunkát követően több tanulmány is napvilágot látott, mely egy-egy hangtani jelenséget vizsgál.

Mivel A magyar nyelvjárások atlasza erdélyi adatai igen csekélyek, s alig néhány kutatópontot érintenek csak, ezért mindössze globális tájékozódásra adhatnak lehetőséget. Ennél lényegesen részletesebb e tekintetben A romániai magyar nyelvjárások atlasza, mely tizenegy háromszéki kutatópontról mutat be adatokat. Sajnos egyik atlasznak sem kutatópontja Páva, ám mindkettőben megjelenik a közeli Zágon, ezért a térképes vizsgálatok során ezzel van lehetőségünk dolgozni. Már csak azért is, mert a háromszéki atlasz jelenleg még feldolgozás alatt áll (Cs. Nagy 2007: 123), s megjelenéséig nincs lehetőségem adataihoz hozzáférni.

A felvételek elkészítése során folyamatosan szembe kellett nézmem a William Labov által megfigyelői paradoxonnak nevezett jelenséggel. Ennek lényege, hogy „megfigyeljük, hogyan beszélnek az emberek, amikor nem figyelik őket” (Labov 1988: 24). Ez azért fontos, mert így lehet csak hozzájutni a beszélők vernakulárisához (alapnyelvéhez), vagyis ahhoz a nyelvváltozathoz, amit akkor használnak, amikor a legkevésbé figyelnek oda beszédükre. Az alapnyelvet Labov úgy jellemzi, hogy ez az a beszédmód, amelyet a serdülőkor előtt sajátítunk el (Labov 1988: 23). Kutatói helyzetem Páván paradox volt – miként ezt a módszertani problémával kapcsolatban Labov megnevezése is mutatja –, hiszen a településen először járó kutatóként nem nyílt lehetőségem arra, hogy jelenlétem nélkül, de az adatközlők beleegyezésével hangfelvételeket vegyek fel nyelvhasználatukról. Nem csekély sajtáságot kölcsönzött a beszédhelyzetnek az, hogy egyetemista vagyok, és így adatközlőim esetleg olyan státusba helyezhetnek magukhoz képest, amely feszengést, a maguk részéről nagyobb

---

¹ Páva község 1964-ben olvadt egybe Zabolával.

önfegyelmet (és ezt itt főképp nyelvi szempontból értem) válthat ki belőlük. A másik ilyen sajátosság abból adódott, hogy magyarországiaként beszélgettem velük. Ez majd az attitűd-, illetve nyelvhasználati kérdéseknél lesz különösen fontos. A labovi paradoxon hatásainak kezelése érdekében helyezkedtem tanulói szerepbe, úgy alakítva a helyzetet, hogy az adatközlő az interjúhelyzetben saját magát tekintélyi helyzetben érezze, mert ő volt annak az információnak a birtokában, amire nekem szükségem volt. Ebből a megfontolásból kezdtem az interjúkat a szabad beszélgetéssel, és ezek után tértem át a kissé „szárazabb”, kérdőíves részre. Az alapnyelv megjelenésével kapcsolatban Sándor Klára megemlíti a formális és informális stílusváltozatokról írva, hogy beszédünket nem csak az határozza meg, mennyire akarunk rá odafigyelni, de az is, hogy mennyire tudunk rá odafigyelni. Ugyanis egy olyan beszéd téma, amely „közelebbről érint”, elvonja a figyelmet a beszédéről magáról (Sándor 2001: 41–42).

A szociolingvisztikai interjúk során adatközlőimmel irányított beszélgetést folytattam, mely modulokból, vagyis egy adott témára vonatkozó kérdéscsoportokból állt.² Sorrendjük nem kötött, szerveződésük a spontán beszélgetések asszociatív alapú szerkezetére hasonlít, az adott szituáció határozta meg őket. Az általam kialakított tizennégy beszélgetési modul a következő volt: „életrajzi adatok”, „tanulmányok”, „család”, „udvarlás”, „gyermekkor”, „munka”, „hobby”, „attitűdkérdések”, „település”, „nyelvhasználat”, „vallás”, „etnikumok”, „halálveszély”, „telekommunikáció”. Ezekről beszélgettünk nagyjából egy órán keresztül. A férfi adatközlők által felvetett új téma a katonaság volt.

Az interjúban felhasznált modulok kiválasztásához egyrészt William Labov, *A nyelvi változás és változatok* című kutatási programjának moduláris szerveződésű kérdőívét használtam fel (Labov 1988: 22–48), másrészt a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI) moduljait (Váradi 2003).

A William Labov és munkatársai által készített Atlas of North American English (Labov et al. 2006) kérdéseiből is használtam fel kérdőíveket elkészítésekor. Hat témakörhöz vettem vagy alakítottam át kérdéseket belőle. Ezek a család („Milyen más nyelven beszélnek/beszéltek a családjában?”), iskola („Hová járt iskolába?”), munka („Szereti a munkáját? Miért?”), hobby („Szokott utazni a szabadidejében? Szokott valamelyik másik

² A szociolingvisztikai interjúról bővebben lásd: Labov 1988: 27.

faluba átjárni pihenni vagy vásárolni? Hova? Miért?”), település („Szeret itt élni Páván? Miért?”) és nyelvhasználat („Tapasztalta már azt, hogy a megye más részein lakó emberek máhogy beszélnek, mint itt?”). Ezeket azért illesztettem bele a kérdéseim közé, mert remélhettem, hogy megválaszolásuk esetén összefüggőbb, hosszabb szöveget kapok, valamint, hogy ha a téma közelebről érinti őket, akkor mesélés közben feloldódnak, így nyelvhasználatuk közelít saját vernakulárisukhoz, a pávai magyar nyelvjárás archaikusabb rétegéhez.

A BUSZI-ból vettem át az „életrajz”, „iskola”, „család”, „udvarlás”, „gyermekkor”, „munka”, „nyelvhasználat”, „vallás” modulokat, ám ezek nem mindegyike tartalmazta az eredeti kérdéseket, és volt, ahol csak a modul megnevezését tartottam meg, és azt új kérdésekkel töltöttem fel. Ilyen volt például az „etnikumok” modul. Cigány és román adatközlőimnél értelemszerűen kissé változtattam a kérdéseken. A kérdőívek a mellékletben megtalálhatók.

Összesen tizenegy adatközlővel készítettem hangfelvételt. Kiválasztásuk során több szempontot is figyelembe vettem. Fontos volt az, hogy lehetőség szerint helyi születésűek legyenek, és hogy a múltban vagy a jelenben nem töltöttek el huzamosabb időt szülőfalujuktól távol. Ma már kevésbé jellemző, hogy valaki csak a szülőfalujában élje le az életét, és ne mozduljon ki onnan. Így akadt olyan adatközlőm, aki máshol dolgozott, esetleg máshol született, és házassága révén került Pávára. Itt azt vettem figyelembe, hogy ha az elsődleges nyelvi szocializációja nem is Páván zajlott, de már olyan hosszú ideje él ott, hogy számára a helyi nyelvhasználat vált természetessé. Továbbá szempont volt a megfelelő férfi–nő arány és az életkor. Ez utóbbi szempont miatt törekedtem a falu minden korosztályából adatközlőkkel beszélni, de ez csak részlegesen sikerült. A húsz és harminc év közötti pávaiak közül nem sikerült senkit rábírnom az interjú elkészítésére, talán az azonos korosztályba tartozásunk miatt voltak tartózkodóbbak és szemérmesebbek velem. Az adatközlők kiválasztásának szempontjait követve kettős célt próbáltam így elérni. Egyrészt a pávai nyelvjárás archaikusabb rétegének felmérése volt a célom, másrészt a helyi beszélők attitűdjének megismerése nyelvükkel, nyelvhasználatukkal kapcsolatban. Abból a szociolingvisztikai axiómából indultam ki, hogy mint minden település, Páva is nyelvhasználati szempontból rétegzett, így az adatközlőknek több szempontot figyelembe vevő kiválasztása esetleg rávilágíthat erre a sajátosságára.

A felvételeket Zoom H2-es digitális felvevővel végeztem, 44 kHz-en és 16 biten, wav formátumban, mivel ezek a paraméterek segítik a legjobban a későbbi számítógépes nyelvészeti feldolgozást. Összesen 9 órányi hangfelvételt készítettem így el. Ezek tartalmazznak összefüggő, hosszabb narratívákat és izolált szavakat is, többretű feldolgozást lehetővé téve. A BihalBocs geolingvisztikai szoftver segítségével lehetőség nyílt a hanganyag feldolgozására, a hangfelvétel és a lejegyzésük összekapcsolására, elemzések készítésére.³ E mellett használtam a dialektometria egyik újabban kialakított módszerét, a Levensthein-távolság mérését az adatok feldolgozásához. A dialektometria olyan dialektológiai terület, amely nyelvjárások egymáshoz viszonyított hasonlóságát méri.⁴ A dolgozatomban alkalmazott dialektometriai eljárás, a Levensthein-módszer, melynek segítségével „térképlaponként haladva páronként összevetjük egymással a kutatópontok adatait, akár több száz kutatópont és térképlap esetében. Az összevetések számszerűsített eredménye egy hasonlósági mátrix, amely megmutatja, átlagosan milyen arányban mutatnak hasonlóságot egymással az egyes kutatópontok adatai” (Vargha 2009).

Kérdőívem negyvenegy kérdést tartalmaz. Ezek egy része hangtani jelenségeket világít meg (például a nyitódó diftongusok meglétét), más részük a lexikai jelenségekre mutat rá (például az állatok kicsinyeinek nevei vagy az ‘ellik’ jelentés állatfajtánként elkülönülő megnevezése). Az első tizenhat kérdéshez színes ábra vagy fénykép tartozott, azt segítve, hogy minél kevesebbet kelljen beszélnem, és így nyelvhasználatommal minél kevésbé befolyásoljam az adatközlőt a válasz során. A kérdőív kérdései nagyrészt a Magyar nyelvjárások atlasza eredeti kérdőívén alapulnak, de vannak közös címszavai A romániai magyar nyelvjárások atlaszával is (48. *búzaszem*, 206. *(kis)geregelye*, 297. *kapál*). Tapasztalataim szerint a legkönnyebb a főnevek kikérdezése volt, a legtöbb gondot pedig a birtokviszonyt kifejező szintaktikai jelenségekre való rákérdezés okozta, ez például a „Mi az, ami az ólban rőfög?” felvezető kérdést követően a *disznaja/disznója* változatokat előhívni hivatott „Ami a szomszéd óljában van, az a szomszédnak a...” mondatkiegészítéssel megválaszolásában jelentkezett.

³ Részletesebben a szoftverről és a segítségével folyó nyelvészeti kutatásokról: http://geolingua.elte.hu/index_hu.html livepage.apple.com, illetve Bodó – Vargha 2008.

⁴ A dialektometria újabb magyar nyelvi alkalmazására lásd Vargha–Vékás 2009.

Kutatásom tárgya a Páván beszélt magyar nyelv feltérképezése volt, ezért interjút készítettem egy román anyanyelvű, de Páván élő és magyarul jól beszélő adatközlővel is, lévén – a vele szomszédos Zabolával együtt – a falu „etnikailag színesnek” mondható (Pozsony 2007: 237), s magyarul beszélő, de nem magyar anyanyelvű lakosai ugyanúgy részesei Páva nyelvi képezésének. Ezúton került adatközlőim közé két cigány származású, de magyar anyanyelvű lakos is. A fellelhető legutolsó – a falut önálló közigazgatási egységként az 1966. évi népszámláláson még elkülönítetten jellemző – népszámlálási adatok alapján Páván nincsenek cigány származású vagy anyanyelvű lakosok (Varga E. 1998/2008), ott tartózkodásom idején azonban tapasztalataim alapján éltek cigányok a településen. Román adatközlőm szerint a faluban nincsen sok román család, s az 1966-os népszámlálás is csak 9,1%-os előfordulást említ (Varga E. 1998/2008).

Az interjú kérdéseinek összeállításakor azt a szempontot vettem figyelembe, hogy minél több olyan pontot érinthessen beszélgetésünk során, amelyek felkelthetik az adatközlők érdeklődését, esetleg érzelmileg hatnak rájuk. Mindennek pedig az a jelentősége, hogy ezáltal felszabadultan szólaljanak meg, oldódjon a megfigyelői paradoxon, és rögzíteni tudjam vernakuláris nyelvhasználatukat. Feltételezésem az volt, hogy a „család”, „udvarlás” és „halálveszély” kérdéskörök váltanak ki hosszabb, felszabadultabb narrációt. Ezzel ellentétben viszont azt tapasztaltam, hogy a „település” témakörből a „Szoktak itt disznót vágni?” kérdésre válaszolt az összes adatközlőm hosszabb, összefüggőbb szöveggel. Ezzel szemben viszont az „udvarlás” és „halál” témákra kevéssé hosszsan reagáltak. Az interjú során általános kérdéseket fogalmaztam meg, mert nem ismertem az adott közeget, és nem tudhattam, mi vált ki hosszabb narratívát. Mivel a disznóvágás még ma is élő hagyomány a faluban, mely egyben közösségi alkalom is, ezért lehet, hogy ez a téma készítette adatközlőimet részletesebb elbeszélésre. A kapott válaszok összehasonlíthatósága érdekében a kérdések többségét az összes adatközlőmnek feltettem.

A székely nyelvjárás dialektológiai leírása

A székely nyelvjárás általános jellemzése és a többi nyelvjárás közt elfoglalt helyzete

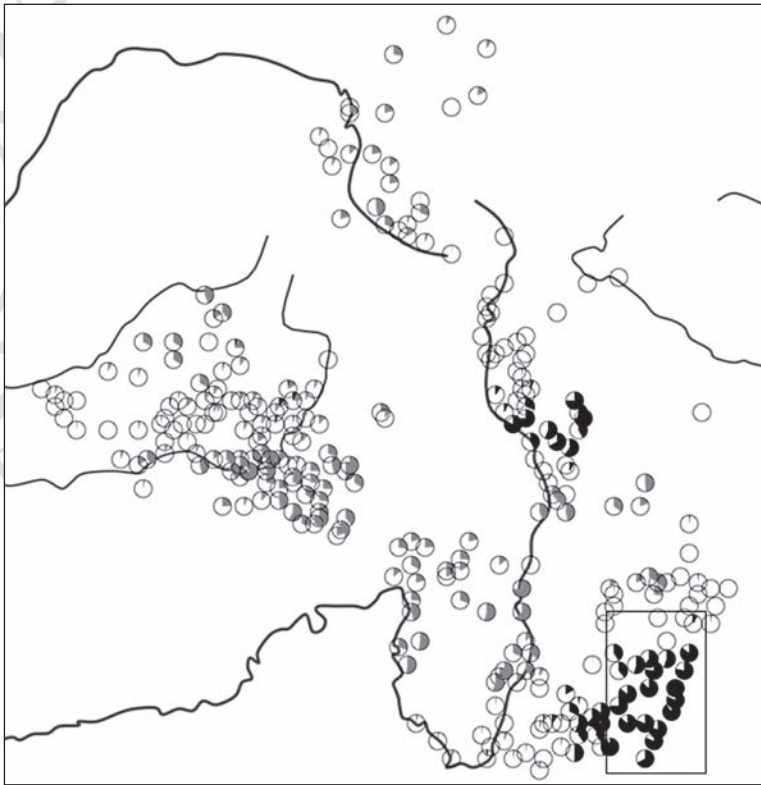
A székely a tíz magyar nyelvjárási régió közül a mezőségi és a moldvai között terül el, önmagában további hét alcsoportot alkotva. A történeti Székelyföld a mai Kovászna, Hargita megye szinte egészén, Maros megye egy részén, Fehér és Kolozs kisebb darabjain fekszik, valamint néhány településen Neamț és Bákó megye határával érintkezik. Márton Gyula és Gálffy Mózes a székely nyelvjárásokat bemutató nyelvatlasz készítése során a könnyebb és eredményesebb vizsgálatok érdekében a területet hét alcsoportra osztották (s ez megfelel az Erdélyi Lajos által elkülönített hét tájszólásnak) (Erdélyi 1906: 309 kk., hivatkozva Vámszer 1961: 142). Ezek: orbai (I.), kézdiszéki (II.), Kóvár vidéki (III.), alsósepsi (IV.), felsősepsi (V.), miklósvárszéki (VI.), hídvég-erőrdi tájszólásrész (VII.). Ugyanezt a területet Juhász Dezső az alábbi nyelvjárás csoportokra osztja fel: udvarhelyszékire, háromszékire, kászonira, alcsíkira, felcsíkire, gyergyóira és kelet-marosszékire (Juhász 2003: 302).

A nyelvjárási régió nyelvi képének kialakulását nagymértékben alakították a történelmi tényezők. A 12–14. század között zajló áttelepítések következtében a keleti részekre nyugat- és dél-dunántúli, valamint délvidéki lakosság került, így alakulhattak ki jellemzően nyitódó diftongusos részek, illetve települések Székelyföld keleti és déli peremén (például Halmágy, Tatrang, Csíkménaság, Zágon és Zsögöd). Erről állapítja meg Juhász Dezső: „[n]em véletlen tehát, hogy egyes székely nyelvjárás csoportok alapvonásaikban megegyeznek a nyugat-dunántúli vagy dél-dunántúli régió dialektusaival” (Juhász 2003: 305).

Magánhangzói tekintetében a székelyföldi nyelvjárás 8:7-es arányt mutat, vagyis nyolc rövid és hét hosszú magánhangzóból áll, azaz a belső-erdélyi Mezőséggel szemben zárt *é-ző* (Juhász 2003: 302). Ez azt mutatja, hogy a köznyelvi fonémákhoz képest nincs jelentős eltérés. Ahogy Kiss Jenőnél olvashatjuk, ez nem csupán a székely nyelvjárásra igaz, hanem általánosan a magyar nyelvjárásokra: „...a köznyelv és a nyelvjárások közötti hangtani eltérések statisztikai értelemben vett fő oka nem a fonémaállomány eltéréseiben, hanem az egyes fonémák eltérő mértékű használatában rejlik” (Kiss 2003: 138). Ezt támasztja alá Rónai Béla (Rónai 1979: 332)

és Balassa József is, bár utóbbi a zárt *ë*-zést leszűkíti a keleti székelysége (Balassa 1891: 104). E keleti területre jellemző a zárt *ë* nyíltabb realizációja is, és ugyanitt az *a* és *á* fonéma zártabb ejtése. Márton Gyula megemlíti, hogy a székely „közismerten nem *a*-zó nyelvjárás... többek között ez különbözteti meg... a mezőségi nyelvjárástól” (Márton 1972: 7).

A székelyföldi nyelvjáróterület hosszú magánhangzóit tekintve a köznyelvvél megegyező, kivéve Zágon és Tatrang környékén, ahol hiányoznak a felső nyelvállású *í*, *ú*, *ű*-k, s helyettük a megfelelő rövidiek állnak (*tiz*, *tüz*), így a rövid és hosszú magánhangzók aránya itt 8:4 (Juhász 2003: 302). A diftongusokról szólva Juhász Dezső megjegyzi, hogy a nyelvjáróterületre jellemzők mind a nyitódó, mind a záródó kettőshangzók. Számunkra e terület keleti fele érdekes, s itt a nyitódó diftongusok az elterjedtek (*kiek*, *sziép*) (Cs. Nagy 2007: 126).

1. ábra. Nyitódó (fekete köröcikk) és záródó (fehér köröcikk) diftongusok Háromszéken

Az 1. számú ábra a Székely nyelvföldrajzi szótár adatai alapján készült Háromszék nyitódó diftongusairól a BihalBocs dialektológiai programmal. A nyelvi jelenségek atlaszadatokban való előfordulási arányának térképezésekor úgy jártunk el, hogy először megnéztük, milyen arányban fordulnak elő a vizsgált diftongusok a székelyföldi kutatóponton (településen) az adott kutatóponton előforduló adatok számához viszonyítva. Ahol a vizsgált diftongusok előfordulási aránya a legnagyobb, ott lesz az ábrán a leginkább terület a kutatóponthoz tartozó kör, a diftongusok aránya itt 100%-os értéket vesz föl. A többi kutatóponton a százalékértéket ehhez a 100%-os kutatóponthoz viszonyítva adjuk meg. Így minden kutatópontot nemcsak önmagában lehet vizsgálni, hanem a többi kutatóponthoz képest is.

A térképen a nyitódó diftongusok látszanak feketével, a záródók szürkével. Ahol teljesen üres a karika ott nincs diftongus az adatokban. A térkép jól mutatja, hogy a háromszéki nyelvjárásan belül az orbaiszéki (a térkép jobb alsó sarkának nagyjából feketével jelölt keretében) mennyire különbözik a környezetétől abban, hogy nyitódó diftongusokat használ.

Ami a magánhangzók gyakoriságát illeti, érdemes kiemelni az udvarhelyszéki *ö*-zést (*köröszt, mögyök, csöröszyne*), és hogy a hangsúlyos zártabbá válás az *o* fonéma gyakoriságát növeli, például *hovas, topló* (Juhász 2003: 303). A dunántúli régióval több rokonságot mutató keleti és dél-keleti területeken jellemző az *á* utáni *o*-zás (*szároz, házbo*), egyes településeken a nyílt *ä*-zés, és – mint erről már szóltam – a nyitódó diftongusok használata. Erről Háromszék jellemzésénél majd bővebben.

A mássalhangzórendszer a köznyelvivel megegyező, a *ly* helyén *j* hallható (*gojó, bagoj*), és az udvarhelyszéki nyelvjárásban előfordulhat, hogy az abszolút szóvégi zöngés zárhangok zöngétlen mediaként realizálódnak. Továbbá Udvarhelyszéken és Csíkban megfigyelhető a szóvégi mássalhangzók nyúlása (Juhász 2003: 304).

Szubjektív dialektológiai megfigyelések a székely nyelvhasználatról

Érdemes elgondolkodni arról a paradox helyzetről, mely az erdélyi emberek beszédmódjának elvi és gyakorlati megítéléséből fakad. Vagyis azt a Magyarországon is élő vélekedést, mely szerint „Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul”, szembe lehet állítani a mindennapok szintjén még

ma is tapasztalható, Magyarországon élő nyelvi intoleranciával, mely általában valamilyen sztereotípián alapul: „»aki másképp beszél, nevetségesnek tekintjük«” (Bartha 1991). Erről Sándor Klára úgy vélekedik, hogy ha valakit egy nyelvhasználati forma zavar, akkor valójában azok felé viszonyul negatívan, akikre ezt a nyelvhasználati formát jellemzőnek gondolja, függetlenül attól, hogy ez az elgondolás igaz-e. Illetve előfordulhat, hogy saját tapasztalatok híján vélekedik így, amint ez gyakran előfordul az erdélyi nyelvhasználat kapcsán Magyarországon (Sándor 2001: 42).

Bartha Csilla beszámol egy kísérletről, mely során azt vizsgálta, hogy a Budapesten tanuló egyetemi hallgatói által megkérdezettek hogyan vélekednek arról, hol beszélnek legszebben magyarul.⁵ Az esetek nagy többségében, de különösen az idősebb, és értelmiségi válaszadók jelölték meg első helyen az erdélyi magyar nyelvhasználatot.

A Kárpát-medencei kisebbségi magyarságra kiterjedő és magyarországi kontrollcsoporttal kiegészített, Kontra Miklós által vezetett vizsgálat eredményei is azt mutatják, hogy a válaszadók relatív többsége, közel egyharmada (31,3%-a) szerint Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul (Göncz 1999: 85). Ennek a vizsgálatnak ugyan Erdélyből valamivel több adatközlője volt, mint a magyar nyelvterület más régióiból, de a felmérés arra mutat meggyőző példát, hogy az erdélyi nyelvváltozatok – köztük a székely nyelvjáráások – pozitív megítélése széles körben él a magyar nyelvterületen.

Kiss Jenő Mihályiban végzett vizsgálata ugyanebben a témában azt mutatta, hogy a válaszadók saját vidékük (falujuk, régiójuk) nyelvjárást tekintik a legszebbnek, a második helyen Erdélyt jelölték meg (Kiss 2000). Bartha Csilla azt írja, hogy ez a „magyarországi emberek által emlegetett” (Bartha 1991) vélemény, de az előzőekben hivatkozott átfogó vizsgálat eredményei mellett kolozsvári és székelyföldi tapasztalataimból úgy vélem, hogy sajátja az Erdélyben élő magyaroknak is.

Interjúim során következetesen feltettem azt a kérdést, hogy „Hol beszélnek a legszebben magyarul?”. Feltételeztem, hogy a válaszok többsége a saját környezetet, szülőfalut, nagyobb régiót jelöli meg az első kérdésnél, mivel (jobb esetben) a saját nyelvváltozatukról kérdezett beszélők ahhoz pozitív viszonyulást szoktak mutatni.⁶ Ez egyfelől igazolódott is; másfelől

⁵ A kísérlet részletes leírását lásd Bartha 1991.

⁶ emellett természetesen léteznek kivételek, lásd Göncz 1999: 84.

viszont kaptam olyan választ, amelyből az derült ki, hogy az adatközlő tudatában van a Bartha Csilla által feltételezeten csak „Magyarországon élő” nyelvestétikai vélekedésnek, mintahogy az egyik pávai beszélő megfogalmazta: *Tulajdonképpen, Erdélyben, úgy hallottam, a legtisztábban beszélnek a magyar nyelvet.* (46 éves férfi). Adatközlőim közül négyen jelölték meg Erdélyt és még négyen konkrétan Pávát első helyen a „Hol beszélnek a legszebben?” kérdésre. És ezen belül is többségben vannak azok, akik a Páván beszélt nyelvet tartották a legszebbnek (*Én szerintem úgy lehet, hogy itten Páván, mert itt nincs annyi románság.* 61 éves nő) és csak ketten jelölték meg Magyarországot, vagy a köznyelvi beszédet (a két nyelvhasználati mód közötti viszonyról l. később). A román nyelvi hatásra utalt egy negatív választ adó adatközlő, amikor a pávai nyelvhasználatról azt mondta, hogy *[d]e itt es azért nem rendesen magyarul beszélnek, mert sokmindenre félig román szót használunk* (34 éves férfi). Úgy tűnik, adatközlőim számára kulcsmomentum, hogy van-e román nyelvi hatás a szóban forgó nyelvjárási területen. Ehhez a megfigyelésemhez hasonló következtetésre jutott Lukács Csilla is, aki 2006-ban székely középiskolásokkal végzett vizsgálatot nyelvi identitásukról, és azt találta, hogy a „Szerinted hol beszélnek szebben magyarul: Erdélyben vagy Magyarországon?” kérdés megválaszolásánál szintén döntő fontosságúnak számított, mennyire ítélték erősnek a gyerekek a román nyelvi interferenciát, az „elrománosodást” (Lukács 2007: 83).

A másik kérdés, amelyet minden adatközlőmnek következetesen feltettem, az volt, hogy „Magyarországon máshogy beszélnek-e, mint itt, Páván?” Az erre a kérdésre érkezett válaszok függtek a válaszadónak a megnevezett tájra, annak lakóira vagy történetére vonatkozó, nem nyelvi ismerteitől is, ahogy ezt Kiss Jenő is megemlíti szülőfalujában készített hasonló vizsgálata kapcsán (Kiss 2000). Ezzel a kérdéssel kapcsolatban minden adatközlőmet megkérdeztem, járt-e már Magyarországon. Erre azért volt szükség, hogy megállapíthassam, van-e valamilyen közvetlen tapasztalata a magyarországi nyelvhasználattal. Az derült ki, ha nincs is, a televízió által közvetített köznyelvi változatot azonosítják a magyarországgal. A válaszok mind egyike érzékelt különbséget. A legáltalánosabb kijelentés az volt, hogy Magyarországon *magyarországi*an beszélnek⁷, s ez magában foglalta mind

⁷ *Úgy is szoktuk mondani, milyen magyarországi*an beszélget. (61 éves nő)

a hangsúlybeli, stilisztikai, mind a lexikai különbségeket: *más a kiejtés, a hangsúly* (13 éves férfi); *harapják egy cseppet a magyar nyelvet* (69 éves férfi); *a hangsúlyt másképp teszi a betűkre* (61 éves nő); *töri a nyelvét* (11 éves nő); *osztán ugye vannak olyan szavak, amiket itt nem használnak, s használják ott* (82 éves román férfi); *ha híradó, akkor művelten beszélnek, aztán egy-egy filmbe, akkor már műveletlenül* (34 éves férfi).

A háromszéki nyelvjárás

A háromszéki nyelvjárás általános jellemzése

Hangtani szempontból érdemes megnézni a veláris magánhangzók rendszerét, mivel a háromszéki nyelvjárás több szempontból is különbözik a székely nyelvjárás többi alegységétől. Ugyanakkor a háromszéki nyelvhasználat sem egységes, az orbaiszéki alegység jelentős eltéréseket mutat a rövid *a* realizációjában a többi háromszéki nyelvjárás alcsoporthoz képest (Márton 1972: 6). Ez pedig azért lehet érdekes, mert ez a különbség esetleg tetten érhető a pávai beszélők nyelvi attitűdjében is, a környező (vagy távolabbi) települések nyelvi állapotáról való véleményükben. Az orbaiszéki nyelvjárásnak a más háromszéki területi nyelvváltozatoktól való relatív eltérését tárgyalja Márton Gyula tanulmánya, mely alapján kitetszik, hogy Háromszéken belül Orbaiszék nyelvjárásában az *a* két realizációjának (a köznyelvivel megegyező *a* és az annál egy fokkal zártabb *ạ*) aránya fordítottan arányos a másik hat csoporthoz képest. Ehhez lásd az 1. táblázatot és a 2. ábrát. Az 1. táblázatból kiderül, hogy míg Háromszék minden más alegységében mind egytagú szavakban, mind többtagú szavak hangsúlyos szótagjában és független helyzetű végződéseknél a zárt *ạ* aránya felette van a köznyelvi *a*-énak, addig az orbai alegységben ez fordított arányt mutat. A második ábra az elsőként közreadott ábra diftongusaihoz hasonló eljárással azt szemlélteti, hogy környezetéhez képest Orbaiszéken jól elkülöníthető a köznyelvi *a* túlsúlya (fekete körcikkek) a környező részekben egyébként jellemzőbb zárt *ạ*-val szemben (szürke körcikkek).

1. táblázat. A köznyelvi *a* és a nyelvjárási *ǎ* realizációjának százalékos megjelenési arányai

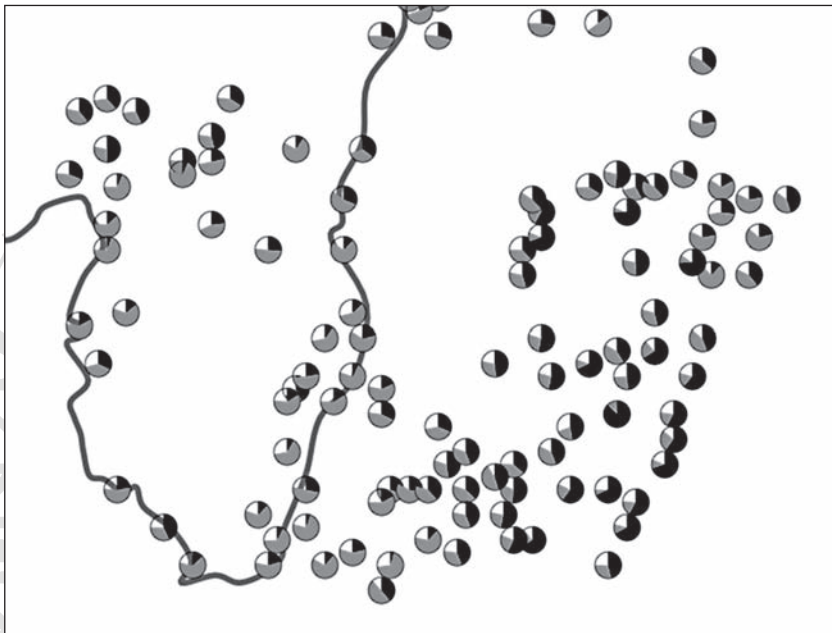
A köznyelvi <i>a</i> nyelvjárási <i>ǎ</i> realizációjának százalékos megjelenési arányai				
helyzet csoport		egytagú szavakban	többtagú szavak hangsúlyos szótagjában	független helyzetű végződések
orbai alegység	<i>a</i>	75%	81,98%	56,1%
	<i>ǎ</i>	25%	18,02%	43%
átlag	<i>a</i>	30,9%	40,85%	39,5%
	<i>ǎ</i>	63,8%	58,6%	59,33%

Így például az *a* ~ *ǎ* megjelenése egytagú szavakban (például *gally*, *kan*, *kas*) átlagosan (az átlagba beleértve Orbiszéket is) a köznyelvel megegyező alaknál 30,1%-ot, míg a köznyelvinél zártabban ejtett változatnál 63,8%-ot mutat, addig az orbai alcsoportban ez a megoszlás 75% és 25%-os arányban jelentkezik. Ugyanilyen eltérés mutatkozik meg a többtagú szavak hangsúlyos első szótagjában (például *addig*, *gatya*, *gazdag*): az orbai alcsoport a köznyelvel egyező *a*-k realizációiban 82% és az annál zártabbak megjelenésében 18%-os arányt mutat, miközben az átlagos mutató 40,85%, illetve 58,6%-ot. A független helyzetű végződésekben (például *apja*, *takarja*, *sótalan*) az orbai alcsoport megoszlási aránya a köznyelvi *a* esetén 56,1%, zárt, esetén pedig 43%, az átlag 39,5% illetve 59,33%.⁸

Az *a* köznyelvi ejtésével szemben, ami jelen esetben az *a* fonéma nem zártabb realizációját jelenti, Vámszer Márta megfigyelései azt mutatták ki, hogy az orbai részre mind hangsúlyos, hangsúlytalan helyzetben, szuf-

⁸ Részletesen: I. (orbaiszéki) 75% : 25%; II. (kézdíszéki) 44,56% : 54,46%; III. (Kővár vidéki) 76% : 24%; IV. (alsósepsi) 12,07% : 86,2%; V. (felsősepsi) 15% : 85%; VI. (miklósvárszéki) 15,55% : 84,45%; VII. (hídvég-erődsi tájszólásrész) 12,5% : 87,5% (Márton 1972: 9–12)

fixumban és szuffixum előtt, *á* előtt és *á* után is nagy mértékben jellemző a zárt *o*-zás jelensége (például *borozda*, *disznaja*, *okosan*) (Vámszer 1961:137–139).

2. ábra. A zárt *o* előfordulásai Háromszéken. A zárt *o* gyakoriságát a fekete köröcikk, a köznyelvi *a*-ét a szürke jelöli

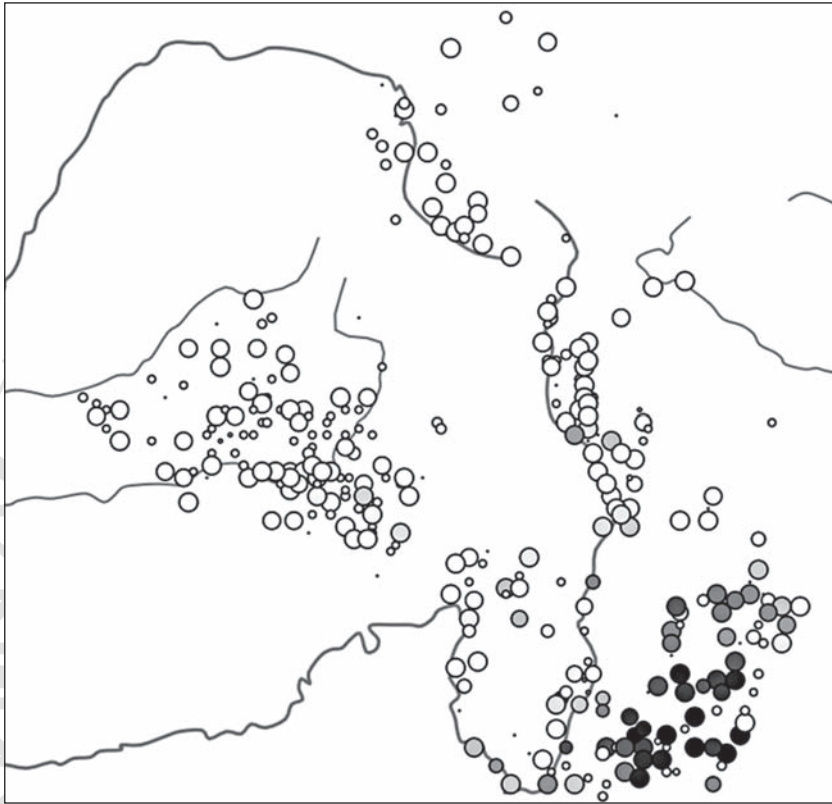
Cs. Nagy Lajos a háromszéki atlaszról írva bemutat néhány olyan hangtani jelenséget, mely jelen tanulmány szempontjából is érdekesnek és hasznosnak tekinthető. Foglalkozott annak vizsgálatával, hogy a köznyelvi *i* helyén egyrészt kettőshangzót ejtenek, másrészt pedig *é*-t. Az *ó* hang realizációi közül figyelemre méltónak tartja, hogy a háromszéki és udvarhelyszéki nyelvjárásban megjelenik kettőshangzóként ejtett diftongusos alakja is. Az alaktani jelenségek közül a nyelvtörténeti szempontból is jelentős *-t* határozóragot (*ehelyt*, *Vásárhelyt*), valamint az *-ul*, *-ül* esszívuszi rag (*lëjányul* 'leány korában', *legényül* 'legény korában') használatát emeli ki.

Ezek közül tárgyalja a köznyelvi *é* helyén hangsúlytalan helyzetben megjelenő diftongusos realizációt, mely a háromszéki atlasz adatainak segítségével vált megfigyelhetővé (összevetve A magyar nyelvjárások atlaszával és A romániai magyar nyelvjárások atlaszával). Ez pedig azt erősítette meg, hogy Háromszék délkeleti tájain a nyitódó diftongusos ejtés a jellemző, és a bemutatott kutatópontok alapján (Zágon, Páké, Kovászna, Petőfalva, Barátos) joggal feltételezhetjük, hogy ez a jelenség Pávára is igaz. Ezt támasztják alá a saját magam által rögzített hangfelvételek is.

Mindenkinek más a szavajárása

Interjúim során külön témaként érintettem a nyelvhasználatot, a nyelvi változatossággal kapcsolatos vélekedéseket. Itt arra voltam kíváncsi, hogy a pávaiak hogyan viszonyulnak szűkebb, illetve tágabb környezetük nyelvéhez. Éppen ezért sorra megkérdeztem őket, hogyan vélekednek kilenc környező falu (Zabola, Kovászna, Csomakőrös, Barátos, Eresztevény, Szörcse, Székelytamásfalva, Székelypetőfalva, Haraly) nyelvéről, éreznek-e különbséget az ottani és a pávai emberek beszéde között, és ha igen, milyen (a falvak kiválasztásának szempontjairól l. alább). Ezt megelőzően általánosságban kérdeztem adatközlőimet arról, tapasztalták-e már azt, hogy a megye más részein lakó emberek máshogy beszélnek, mint Páván. A tizenkét válaszadóm fele mondta itt, hogy igen, de csak egy-két falut vagy várost jelöltek meg név szerint (Szentlélek, Haraly, Orbaitelek, Csík).

A falvakat a Székely nyelvöldrajzi szótár anyaga alapján a Levensthein-módszer segítségével válaszottam ki, vagyis megnéztem, mely falvak mutatnak a legnagyobb százaléku hasonlóságot Pávához. Így esett a választás többek között Csomakőrösre, Barátosra és Eresztevényre, mert itt 79,2–75,4% közötti volt az egyezés. Más települések felvételét a listára a földrajzi közelségük tette indokoltá. Az első tíz találat a Levensthein-módszer szerint: Csomakőrös, Barátos, Eresztevény, Szörcse, Kovászna, Lécfalva, Imecsfalva, Maksa, Szacsva, Egerpatak. A BihalBocs szoftverrel készített dialektometriai térképen is jól látszik a környező falvak Pávához való hangtani hasonlatossága, illetve eltérése. Minél sötétebb az egyes falvakat szimbolizáló kör, a fehérrel jelölt vonatkozási pontként kiválasztott Pávához, annál inkább hasonlítanak hozzá a települések nyelvhasználatukban.

3. ábra. Székelyföld településként vizsgált nyelvjárásainak Páva nyelvjárásához hasonlított dialektometriai térképe

Mind a térkép, mind a Levensthein-féle sorrend azt mutatja tehát, hogy Páva és az említett falvak között nyelvi hasonlóság mutatkozik. Adatközlőim a megkérdezett falvak többségére azt választották, hogy annak nyelve nem különbözik szerintük Páváétól. Egyedül Szöröcsét nevezték meg többségükben eltérő nyelvűnek (5 igen és 4 nem válasz), holott ez a falu a Levensthein értékelésnél 75,4%-os egyezést mutatott Páva nyelvjárásával. Mivel kértem, indokolják válaszukat, az alábbi észrevételekhez jutottam hozzá:

Szörcsén:

- *Megnyújtják a szavakat.*
- *Másabbacska a kiejtésük.*
- *Olyan lankadtabban, olyan gyengébben beszélgetnek. Gyengébb hangsúllyal.*
- *Lemaradottabb beszédstílus. Műveletlenebb kifejezésük van.*
- *Olyan mezőföldi tájszólásokat használnak inkább. Nem azt mondják, tehen, hanem azt mondják, tehen.*

Ahogy látszik, a dialektometria nem támasztotta alá azt a feltevést, hogy Szörcsén jelentősen máshogy beszélnek. Ellenben létezhetnek olyan jellemzői a falu nyelvjárásának, amelyeket a Levensthein-módszer nem tud kimutatni. Ilyenek például a szupraszegmentális sajátosságok (hangsúly, hanglejtés stb.), és azok a nem nyelvi tényezők, amelyek felülírják a nyelvi hasonlóságot. Ezért lehet, hogy a más faluban élők szubjektív észlelése eltérő, akár egészen kis eltéréseket is felnagyítanak (például lexikai különbségeket). Meglehet, hogy Szörcsé valamilyen szempontból konkurens csoportot jelent a pávaiaknak. Mind a település létszámát,⁹ mind az infrastruktúra állapotát illetően közvetlenül összemérhető Pávával, és talán ezzel magyarázható az is, hogy a pávaiak nyelvi sajátosságaiban eltérőbb Kovásznát és Kézdivásárhelyt hasonlóbbnak ítélik meg – még úgy is, hogy Kézdivásárhely más nyelvjárási régióba (kézdiszéki) tartozik –, mert nem képeznek közvetlen összehasonlítási alapot falujukkal.

Azokról a falvokról kérdezve, amelyekről az adatközlők – Szörcsével ellentétben – úgy gondolták, hogy nyelvjárása inkább hasonlít a pávaira, adatközlőim többnyire az eltérő hangsúlyozást emelték ki eltérésként. Emellett akadtak olyan válaszok is, amelyek szintén arra vonatkoztak, hogy az adatközlő észlel eltérést Pávához képest, és ezt pozitív értékítélettel teszi (*Nem annyira romános, mint itt fel.* [73 éves nő]; *Ott olyan szépen székelyesen, magyarosan beszélnek.* [73 éves nő]). Kifejezetten negatív értékítélettel csak egy – már idézett – esetben találkoztam (*Lemaradottabb beszédstílus. Műveletlenebb kifejezésük van.* [34 éves férfi]), és viszonylag sokszor jelent meg a beszélgetés során az a vélemény, hogy mindenhol máshogy beszélnek, ám ez korántsem rosszabb, mint a pávai (*Hát a beszéd, mondjuk, az olyan, hogy változik a hely-, hogy*

⁹ 1992-ben 624-en laktak a faluban.

mondjam, a helység szerint változik... A beszéd csak az, csak a hangsúly s a kiejtés, van ahol egy kicsit rövidített [82 éves férfi]. Én azt tudom, hogy a tájszólás változik községenként. Nem egyformán beszélnek minden községbe [73 éves nő].)

Páva

Pávai nyelvi jelenségek

Páva hangtanáról, az eddig az Orbaiszék nyelvjárása kapcsán említettek és a pávai dialektometriai kimutatás alapján feltételezhetjük, hogy hasonló a környező településekével. A következőkben felsorolt jelenségekhez a példát a Székely nyelvföldrajzi szótárból adom meg, zárójelben jelölve a szócikkek sorszámát. Ami fonémaállományát illeti, egy fonémával több eleme van a rövid magánhangzórendszerének, mint a köznyelvnek. Ez a zárt *ë*: *gërëben* (100.), *pëndëj* (236.). Emellett a nyelvjárás fontos jellemzője a már említett nyitódó diftongusok ejtése, vagyis az *é*, *ó*, *ő* fonéma kettőshangzós realizációi: *édëstësv¹érëk* (64.), *leg¹énke* (92.), *köt¹ény* (169.), *lepëdüö* (6.), *zsepkendüö* (303.), *apr^uó¹himlő¹* (124.), *pillang^uò* (191.). Érvényesül az *l*, *r*, *j* nyújtó hatása az előttük álló rövid magánhangzóra (ezek általában az *o*, *ö*, *e* hangok), például *bivàlborju* (23.), *haccòr* (120.), *ājakam* (4.) (Fodor 2003: 329).

A zárt *a* szóközi helyzetben ingadozó alakot mutat: *kap* ~ *kap* (277.), szóvégi előfordulása gyakoribb: *paprikà* (42.), *kabolà* (70.), *d^íézsà* (291.).¹⁰ A felső nyelvválású hosszú magánhangzók (*ú*, *ű*, *i*) rövidülést mutatnak: *tejes* *töröbuza* (281.), *hadak uttya* (283.), *meddü* (282.), *csipüöspaprikà* (42.) *cirà* 'csíra' (43.), *cirázzik* 'csírázik' (44.). Magánhangzótöbblet van jelen a köznyelvi alakhoz képest a következő szavakban (a jelenség a magyar nyelvterület keleti részlegére általánosan jellemző): *harakáj* (118.), *szereda*, *zabola* (saját felvételeimből).

Páván mind a magánhangzók közötti mássalhangzónyúlásra, mind az ezzel ellentétes, de jóval ritkább intervokális rövidülésre is van példa: *cukkor* (35.), *daráll^uo* (157.), *lázza van* (182.), illetve *görogdinye* (103.),

¹⁰ Lásd erről feljebb az 1. ábrát és Márton Gyula észrevételeit.

szalonája van (261.), Szintén az időtartam eltérése szerinti változás a szóvégi *-n* és *-s* nyúlása: *gyórsann* (109.), *cs^uór^lénn* (210.), *büdös* (31.). Az *-ít* képző megnyúlására egy példát találtam: *tanitt^uó* (278.). Megtalálható az *rl > ll* hasonulás is: *toll^uosz 'tarlóz'* (279.). A szókezdő mássalhangzó kiesésére kevés példát találunk nyelvjárásaink között, elszórtan a dunántúli, a palóc és a kelet-erdélyi településekre jellemző: *űőf^léj 'vőfély'* (298.). Mássalhangzórendszerét illetően *j*-zónék tekinthetjük Pávát, de van *l*-ező ellenpélda erre: *bivalborju* (23.). A képzéshely megváltozásának következtében létrejövő hangmegfelelések közül a palatalizációra-depalatalizációra van példánk a Székely nyelvföldrajzi szótár anyagából. A tőszóban és a toldalékolt alakban *n ~ ny* váltakozás figyelhető meg, de a jelenség nem következetes: *lēján* (183.), *nihán* (219.), de *asszony* (11.), *leány korában* (185.).

Az általános leírások, amelyek a nyelvjárások jellemzőivel foglalkoznak, hajlamosak azokat egységesnek tekinteni. Közelebről megvizsgálva azonban jól láthatóak azok a különbségek, amelyek az adott régió, de egy-egy település nyelvjárását és nyelvhasználatát is változatossá és e változatosságban rétegzetté teszik. Adatközlőimtől sorra kérdeztem néhány állat kicsinyének megnevezését, és az összegyűjtött adatok azt mutatják, hogy a legkevésbé sem homogén a pávaiak nyelvhasználata ebből a szempontból. Az interjú során megkérdeztem őket, „Mi a tehen kicsinyének a neve?” Majd sorra kérdeztem a kutya, a macska, a tyúk, a réce, a liba, a kecske, a nyúl, a ló, a disznó és a bivaly kicsinyeinek megnevezését. A válaszokat a 2. táblázat mutatja be. Az egyes adatokat követően zárójelben megadom azoknak az adatközlőknek a számát, akik ezt a választ adták a kérdésemre. Az adatokat fonemikus (csak a fonémákat feltüntető) átírásban adom közre, azaz nem jelölöm például a diftongusos és félhosszú alakokat.

2. táblázat. Az állatok kicsinyeinek megnevezései Páván

Állatok	Kicsinyeik megnevezése
borjú	<i>borjú</i> (5), <i>bornyu</i> (4), <i>kicsi bornyu</i> (1), <i>bornyucska</i> (1), <i>boci</i> (1)
kutyakölyök	<i>(kutya)köjök</i> (6), <i>kicsi kutya</i> (3), <i>kiskutya</i> (2), <i>kutaköjök</i> (1), <i>piszli kutya</i> (1)
macskakölyök	<i>(macska)köjök</i> (6), <i>kicsi macska</i> (3), <i>macska</i> (2), <i>kismacska</i> (1)

Állatok	Kicsinyeik megnevezése
csirke	<i>csirke</i> (5), <i>csürke</i> (4), <i>csürkje</i> (1), <i>kiscsirke</i> (1), <i>kicsi csürke</i> (1), <i>kiscsibe</i> (1), <i>cirke</i> (1)
kiskacsa	<i>pipe</i> (3), <i>kicsi réce</i> (3), <i>récepipe</i> (2), <i>kisréce</i> (2), <i>pipérece</i> (1), <i>récefiú</i> (1), <i>ruca</i> (1), <i>rucuka</i> (1), <i>kicsi ruca</i> (1), <i>rucacska</i> (1), <i>rucafiú</i> (1)
kisliba	<i>pipe</i> (10), <i>pipen</i> (1), <i>kispipe</i> (1), <i>kicsipipe</i> (1), <i>libacska</i> (1)
kecskegida	<i>gida</i> (7), <i>gidó</i> (2), <i>didó</i> (1), <i>olló</i> (1), <i>kicsi kecske</i> (2), <i>kicsi kecskécske</i> (1)
nyúlfióka	<i>kicsi nyúl</i> (3), <i>kisnyúl</i> (1), <i>nyuszi</i> (1), <i>nyuszika</i> (1), <i>nyulacska</i> (1), <i>nyúlkölyök</i> (1), <i>nyúlfióka</i> (1), <i>nyúlfiók</i> (1), <i>nyúlfiú</i> (1), <i>fiolka</i> (1)
csikó	<i>csitkó</i> (6), <i>csikó</i> (2), <i>csikkó</i> (2), <i>kiscsikó</i> , (1) <i>kicsi csitkó</i> (1), <i>cikó</i> (1), <i>kicsi ló</i> (1)
kismalac	<i>malac</i> (6), <i>malacka</i> (3), <i>kicsi malac</i> (2), <i>kismalac</i> (1)
(bivaly)borjú	<i>bivajborju</i> (2), <i>bivajbornyu</i> (1), <i>bivajbornyú</i> (1), <i>bivalbornyu</i> (1), <i>bivaj</i> (1), <i>kicsi bival</i> (1), <i>kicsi bihal</i> (1), <i>kicsi bihalka</i> (1), <i>bivalbocs</i> (1)

A kapott válaszok nagyfokú változatosságot mutatnak (zárójelben az előfordulás gyakoriságát jelöltem), és nemcsak a megnevezések sokféleségében, hanem abban is, hogy egy-egy adatközlő olykor többféle megnevezést is említett. Így a Székely nyelvöldrajzi szótár adataival szemben¹¹ nekem sokkal változatosabb adatokhoz sikerült jutnom. Vargha Fruzsina több nyelvjárás atlasz adattárjai alapján foglalkozott a témával, ezen belül is a *fiú* ~ *fióka* utótagú (ritkán előtagú) szóösszetételekkel. Megállapítja, hogy *récefiú* és *nyúlfióka* adatok szinte az egész Székelyföldön jellemzőek, és feltételezi, hogy a *fiadzik* igével összefüggésben a kisebb termetű állatok (nyúl, macska, réce) kicsinyeinek megnevezésére használatosak (Vargha 2007: 239-240; l. még Juhász 2003). Véleménye szerint a *kiskecske* lexikai változatait illetően az *olló* megnevezés már csak Székelyföldön és Moldvában él, máshonnan mind kiszorította a *gida* lexikai változat. Interjúim során én már csak egy *olló* előfordulással találkoztam, minden más a *gida* és a *kis-*

¹¹ Ezek a következők: *bivalyborjú* (23.), *kecskegida*, *olluo* (151.), *kisliba* (161.), *macskakölyök* (199.), *nyúlfióka*, *nyúlfiú* (222.).

kecske (vagy valamilyen hangtani) változata volt. Saját adataim alátámasztják Vargha Fruzsina állítását, miszerint a *kisliba* megnevezésére „Székelyföldön [...] csak a *pipe* lexikai változat fordul elő” (Vargha 2007: 242), én is csak egy eltérő (*libacska*) adatot kaptam. Viszont több előfordulást találtam a *pipe* ~ *récepipe* alakokra a *kiskacska* lexikai változatai között.

Ezek az ittvaló magyarok nem úgy beszélnek, mint ott

Páván készített interjúm – mint feljebb már említettem – tartalmazott egy nyelvi attitűdöt vizsgáló részt, amely során az adatközlők véleményét kérdeztem a helyi, illetve a saját nyelvhasználatukkal kapcsolatban. Vagyis arra voltam kíváncsi, milyen gondolataik vannak Páva nyelvjárásáról, nyelvhasználatáról, és ezekhez hogyan viszonyulnak; illetve ehhez viszonyítva mit gondolnak a saját nyelvhasználatukról, az általuk beszélt nyelvváltozatokról.

Az első kérdésem az volt, hogy „Van-e különbség az idősek és a fiatalok beszéde között? Mi az?” Az adatközlők többsége tagadólag válaszolt, zömükben férfiak (*Egyik helyen így, másik helyen úgy beszélnek* [89 éves férfi]). Akik szerint lehet különbséget tenni a különböző korosztályok nyelvhasználatában, azt mondták, hogy az idősek a „régii magyar nyelvet” beszélnek, *ahogyan megszokták* (13 éves fiú). A fiatalok beszédmódjáról a következő vélekedések hangoztak el: *jobban fel van vágva a nyelvük* (61 éves nő), *darabosabban* (61 éves nő) beszélnek, *nem tisztelik a kort* (61 éves nő). A válaszadók között nem lehetett jelentős különbséget tenni abból a szempontból, hogy az „idősek szépen beszélnek” és a „fiatalok csúnyán beszélnek” vélekedések megoszlanak-e életkor szerint. Tehát nem jellemző a pávaiakra, hogy az idősek vélnék inkább úgy, hogy a fiatalok beszéde nem szép; illetve fordítva.

Második kérdésem a „Mit gondol, megmarad a jövőben is az, ahogyan a pávaiak beszélnek?” Itt zömmel igenlő válaszokat kaptam, csak egy nemet, és nagyjából egyharmadnyian nem tudtak dönteni a kérdésben. Az egyetlen negatív válasz így hangzott: *Azért a tájszólások elmaradnak* (34 éves férfi), illetve volt olyan vélekedés is, hogy *Mű itt így szoktuk meg, más, ahol lakik, úgy szokta meg* (82 éves román férfi). Miután az előző kérdésemre az adatközlők többsége igenlő választ adott, ezért a „Sajnálná, ha ez [ti. a pávai nyelvjárás] megszűnne?” kérdésemre nem érkeztek feloldozható válaszok, egyetlen igen kivételével.

A továbbiakban két nyelvhasználati szokással kapcsolatos kérdést tettem fel. Az első az volt, hogy „Ugyanúgy beszél városban vagy hivatalos helyen is, mint otthon, családi körben?” Itt egy válaszadó mondta azt, hogy máshogy beszél, ha nem otthon van, és a későbbiekben igennel válaszolt arra is, hogy megszólták-e őt már beszédmódja miatt. Mindenki más azt felelte, hogy ugyanúgy beszél akkor is, ha nem otthon van, nyelvhasználatát szerinte nem befolyásolja a környezet. A „Családi körben a helyi szokás szerint beszélnek vagy ahogyan a tévében hallják?” kérdésre kizárólagos volt az a válasz, hogy a helyi szokás szerint beszélnek otthon. A következő kérdésem kapcsolódik egy már korábban említettthez, amikor azt kérdeztem, hogy „Ön szerint hol beszélnek a legszebben magyarul?” Ez előtt tettem fel azt a kérdést, hogy „Ön szerint szebben beszélnek itt, mint a szomszéd településeken?” Itt a válaszadók fele mondta azt, hogy igen, Páván szebben beszélnek. Másik felük szerint viszont mindenhol egyformán beszélnek. A „Hol beszélnek a legszebben?” kérdésre visszatérve érdekes adalék, hogy míg a válaszadók nagy része Pávát nevezte meg, másik részük pedig valamely más erdélyi régiót vagy magát Erdélyt, mint legszebben beszélő vidéket, a „mindenhol máshogy beszélnek, és az úgy szép” vélekedés csak egyszer került elő.

Ezzel összefüggésben kérdeztem meg azt is, hogy véleményük szerint van-e olyan település, ahol csúnyán beszélnek magyarul (gondoltam itt a nyelvhasználatra, a hangtani, lexikai eltérésekre). Erre a kérdésre kevés választ kaptam, részben azért, mert az adatközlők a szóhasználat értelemében értették a csúnyaságot (vagyis hogy máshol káromkodnak-e, amint ez a válaszokból kiderült), és nem nyelvhasználati szempontból. Más esetben egyszerűen nem tudtak válaszolni a kérdésre. A kapott válaszokból viszont az derül ki, hogy a pávaiak a magyarországi beszédet érzik csúnyának, és az indoklásban visszatérnek azok a gondolatok, amik egyszer már felmerültek a „Magyarországon máshogy beszélnek, mint itt, Páván?” kérdéssel kapcsolatban. Vagyis *A magyaroknál [ti. Magyarországon] olyan nagystílusúan kezdtek, most már nagyvonalakban beszélnek* (46 éves férfi).

Az „Előfordult már, hogy megszólták a beszédmódja miatt?” kérdésre zömmel nemleges válaszokat kaptam, két adatközlőmnek volt csak negatív tapasztalata ezzel kapcsolatban: *Az iskolában volt úgy, hogy megszóltak, hogy pávai vagy, mert hallszik a beszédeden* (46 éves férfi). Ezzel kapcsolatban viszont olykor sikerült feltennem kiegészítő kérdésként,

hogy a pávaiak szerint létezik-e olyan, hogy *pávai beszéd*? Az igennel felelők közül ez mindenkinek csak külső reflexiókból eredő tapasztalata volt, például a következő interjúrészet szerint *...nekünk azt mondják, hogy észreveszik. Észrevedők a mű beszédünkön, (...) valami i betűssel beszélünk, másabbacsán. Nem, mű nem vesszük észre.* (46 éves férfi). Egy másik beszélő konkrét beszédeseményhez köti saját nyelvhasználatának mások által való azonosításának élményét: *Mikor felmentem volt Kézdi-re, édesanya kórházba vot, aszongya a növér, az ajtót nyitottam, hát bé volt zárva, meg volt a látogatás ugye, s kit keres, s mondom, kit, aszondja akor, Zaboláról jött vagy Páváról. Mondom, igen, e. Észrevettem a hangján, aszongya.* (34 éves férfi). A külső azonosítás szempontjából más adatközlő is arról számol be, hogy a pávai nyelvhasználat a zabolaiival azonosnak minősül: *S aszongya, ő veszi észre a hangsúlyomból, hogy teljes zabolai hangsúlyom van* (73 éves nő).

Összefoglalás

Az „objektív” és szubjektív dialektológiai adatok összevetése rámutat arra, hogy az utóbbiak feltehetőleg nem kizárólag nyelvi alapon szerveződnek, azaz felülírhatják a statisztikai eljárásokat alkalmazó nyelvészeti elemzés által nagyjából azonosnak minősített nyelvhasználati módok közötti hasonlóságot. Erre példa Szörce, szemben például Kézdivásárhellyel. Meglehet, hogy ebben a közösségek között fennálló presztízsviszonyok lehetnek meghatározóak, és kevésbé a nyelvrendszer-tani hasonlóságok, ahogyan ezt a Levensthein-módszer és az adatközlők véleményeinek különbségei is mutatják. Mindemellett érzékelhető, hogy Pává az erdélyi és saját nyelvjárás pozitív megítélése jelen van. Ez a tanulmány azonban csak arra tehetett kísérletet, hogy megmutassa, milyen egyéb szempontokat is figyelembe lehet és kell venni egy-egy beszélőközösség nyelvjárásának és nyelvhasználatának vizsgálatakor, de e szempontok feltárása még további vizsgálatokat igényelne.

Szakirodalom

- BALASSA József
1891 *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. MTA, Budapest, 1891.
- BARTHA Csilla
1991 Erdélyi menekültek magyar nyelvi viszontagságai. *Regio. Kisebbségtudományi Szemle* 2. (1) 77–87.
- BODÓ Csanád – VARGHA Fruzsina Sára
2008 *Régi nyelvatlaszok – új módszerek. Nyelvtechnológiai eljárások a nyelvöldrajzban*. *Magyar Nyelv* 104. 335–351.
- FODOR Katalin
2003 A nyelvjárási hangtani jelenségek. In: KISS Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 325–348.
- GOOSKENS, Charlotte – HEERINGA, Wilbert
2004 Perceptive Evaluation of Levenshtein Dialect Distance Measurements using Norwegian Dialect Data. *Language Variation and Change* 16. 189–207.
- GÖNCZ Lajos
1999 *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó– Fórum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék.
- JUHÁSZ Dezső
2003 Egy fejezet a történeti jelentésföldrajzból. In: BÜKY László – FORGÁCS Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei*. III. *Magyar és finnugor jelentéstörténet*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 107–119.
- KISS Jenő
2000 Magyar nyelvjárási beszélők anyanyelvi tetszési indexéhez. *Magyar Nyelvőr* 124. 465–468.
- 2003 A dialektológia feladatkörei. In: Uő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 65.
- KISS Jenő (szerk.)
2001 *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KONTRA Miklós
2003 Hol beszélnek a legszebben magyarul? In: Uő: *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest.

LABOV, William

1988 A nyelvi változás és változatok. *Szociológiai Figyelő*. 22–48.

LABOV, William – ASH, Sharon – BOBERG, Charles

2006 *Atlas of North American English. Phonetics, Phonology and Sound Change*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York.

LUKÁCS Csilla

2007 A székelyföldi középiskolások nyelvi/nyelvjárási identitástudata, In: *I. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 80–91.

NAGY Lajos, Cs.

2007 Szófeldrajzi térképlapok a kolozsvári egyetem archívumában. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 51. 121–129.

NIEDZIELSKY, Nancy A. – PRESTON, Dennis Richard

2000 *Folk Linguistics*. Berlin–New York.

MÁRTON Gyula

1972 A háromszéki nyelvjárás veláris magánhangzói. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 16. 5–23.

POZSONY Ferenc

2007 Etnikai és deomgráfiai folyamatok Zabolán. In: KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. Sepsiszentgyörgy, 237–273.

PRESTON, Dennis Richard (ed.)

1999 *Handbook of Perceptual Dialectology*. Amsterdam–Philadelphia.

RÓNAI Béla

1979 A bukovinai székelyek nyelvéről. In: SEBESTYÉN Ádám: *Bukovinai székely népmesék I*. Tolna Megyei Tanács Könyvtára, Szekszárd, 331–341.

SÁNDOR Klára

2001 Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Uő (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. JGyF Kiadó, Szeged, 7–49.

VÁMSZER Márta

1961 A zárt o-zás a háromszéki nyelvjárásban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 5. 125–156.

VÁRADI Tamás

2003 A budapesti szociolingvisztikai interjú. In: KIEFER Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 339–359.

VARGA E. Árpád

1998/2008 *Kovászna megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850–2002*. Csíkszereda. Elérhetőség: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/cvszaz.pdf>

VARGHA Fruzsina Sára

2007 Állatok kicsinyeinek megnevezése a keleti magyar nyelvjárásokban. In: HOFFMANN István – JUHÁSZ Dezső (szerk.): *Nyelvi identitás és a nyelvi dimenzió*. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Debrecen–Budapest, 237–248.

2009 *Dialektometria és történeti helynevek nyelvföldrajzi vizsgálata a Székelyföldön*. Helynévtörténeti szeminárium, Vasvár, 2009. június 5. Megjelenés előtt.

VARGHA Fruzsina Sára – VÉKÁS Domokos

2009 *Magyar nyelvjárási adattárak vizsgálata interaktív dialektometriai térképekkel*. Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó-ülésén.

Mellékletek

A szociolingvisztikai interjú kérdőíve

BIO

- *Hol született?*
- *Melyik évben született?*
- *Mindig ebben a házban lakott? Hol laktak régebben?*
- *Milyen nyelven beszélnek/beszéltek a családjában?*
- *Milyen más nyelven tud még a magyaron kívül?*

ISK

- *Milyen iskolát végzett? Hány osztályt?*
- *Hová járt iskolába?*
- *Az iskolába csak magyar gyerekek jártak vagy mások is?*
- *Tanult valamilyen idegen nyelven az iskolában?*

CSA

- *Mi a foglalkozása az édesanyjának*
- *Mi a foglalkozása az édesapjának?*
- *Vannak gyerekei?*
- *Ők hol élnek?*
- *Mivel foglalkoznak?*
- *Tartják egymással a kapcsolatot?*
- *Vannak testvérei?*
- *Ők hol élnek?*
- *Mivel foglalkoznak?*
- *Tartják egymással a kapcsolatot?*

UDV

- *Hogyan ismerkedett meg a férjével/feleségével/barátjával/barátnőjével?*

GYE

- *Milyen játékokat játszottak gyerekkorában?*
- *Voltak-e külön lányos és külön fiús játékok?*
- *Verekedtek? Milyen szabályokkal?*

- *Máshogy nevelik-e most a gyerekeket, mint régebben?*
- *Mi a különbség (szigorúbbak, engedékenyebbek)?*

MUN

- *Mi az ön munkája?*
- *Szereti a munkáját? Miért?*
- *Ha választhatna, mit csinálna szívesen?*

HOB

- *Hogyan telik egy napja? Mit szokott csinálni reggeltől estig? Mesélje le, kérem.*
- *Van szabadideje?*
- *Hogyan tölti?*
- *Mit szokott csinálni hétvégén?*
- *Mit fog csinálni a jövő hétvégén?*
- *Szokott újságot olvasni? Szokott tévét nézni/rádiót hallgatni? Miket?*
- *Tíz évvel ezelőtt több ideje volt, mint most? Akkor mivel töltötte?*
- *Szokott utazni a szabadidejében? Szokott valamelyik másik faluba átjárni pihenni vagy vásárolni? Hova? Miért?*

ATT

- *Van különbség ön szerint, ezen a településen az idősek és a fiatalok beszéde között? Mi az?*
- *Mit gondol, megmarad a jövőben is az, ahogy a pávaiak beszélnek? Sajnálá, ha ez megszűnne?*
- *Ugyanúgy beszél városban vagy hivatalos helyen is, mint otthon, családi körben?*
- *Szokták-e ugratni, csúfolni az ittenieket a beszédmódjuk miatt a szomszéd települések lakói?*
- *Családi körben a helyi szokás szerint beszélnek vagy ahogyan tévében hallják?*
- *Előfordult már, hogy megszólták a beszédmódja miatt? Ki és hol?*
- *Ön szerint szebben beszélnek itt, mint a szomszéd településeken?*

- Véleménye szerint van olyan település, ahol csúnyán beszélnek magyarul?
- *Ön szerint hol beszélnek a legszebben magyarul?*

TEL

- *Szeret itt élni Páván? Miért?*
- Az emberek itt általában mivel foglalkoznak?
- Mostanában költöznek ide vagy innen el az emberek?
- *Van itt a faluban valamilyen közösségi élet? Részt szokott benne venni?*
- Szokott még lenni a faluban disznóölés? Mesélje el, kérem, mi történik olyankor.
- Tudja, hogy Páva honnan kapta a nevét? Mesélje el nekem, kérem.
- Szoktak itt disznót vágni? Mesélje el, kérem, mi történik olyankor.
- Szokott töltöttkáposztát csinálni? Mesélje el, kérem, itt hogyan csinálják azt.
- Van a faluban valamilyen táncház vagy diszkó? Jár oda, milyen zene szokott ott menni?

NYE

- *Tapasztalta már azt, hogy a megye más részein lakó emberek máhogy beszélnek, mint itt?*
- *Hol beszélnek ön szerint a leghasonlóbban a pávaiakhoz?*
- *Milyen gyakran jár Zabolán? Ön szerint ott máhogy beszélnek, mint itt, Páván? Hogyan beszélnek? Mi más?*
- *... Kovászna, Csomakőrös, Barátos, Eresztevény, Szörcse, Kovászna, Székelytamásfalva, Székelypetőfalva, Haraly // Ismer-e odavaló embereket?*
- Volt már valaha problémája azzal, hogy megértse őket (mert más szavakat használtak vagy más a kiejtésük)? Használják ott olyan magyar szavakat, amiket itt nem?
- Milyen különbségeket vett észre?
- *Ön szerint máhogy beszélnek a rádióban vagy a tévében, mint itt, Páván? Mi a különbség?*

- *És ön szerint máshogy beszélnek Kézdivásárhelyen, mint itt? És Magyarországon? Mi a különbség?*

VAL

- *Milyen vallású?*
- *Fontos az hogy valaki vallásos? Miért?*
- *Szokott templomba járni? Milyen gyakran?*
- *Szokták tartani a vallási ünnepeket? Miket? Úrnapját tartottak most? Hogyan történik ez ebben a faluban?*

ETN

- *A magyarokon kívül élnek itt még mások is a faluban? Kik? Milyen nyelven beszélnek egymással?*
- *Milyen velük a kapcsolata?*
- *Beszélnek magyarul?*
- *A gyerekeik milyen iskolába járnak?*

HAL

- *Előfordult már az életében olyan, hogy úgy tűnt, komoly veszélyben van vagy hogy súlyosan megsérülhet? Amikor úgy gondolta, hogy „Na, eddig éltem”?*

TEL2

- *Van telefonja/mobiltelefonja/használ Skype-ot? Milyen nyelven?*
- *Milyen gyakran használja?*
- *Máshogy beszél, ha telefonon beszél, mint egyébként?*
- *Szokott sms-t írni? Milyen nyelven?*

A direkt objektív nyelvi adatok (atlaszkérdések) kérdőíve

1	kenyér	r	(Mi az, amit mindennap eszünk és a pék süti?)
2	szem (a búzáé)	r	(Mi van a búzakaralásban, amit majd megőrölnek?)
3	csalán	r	(Mi ez a csípős gyomnövény?)
4	cseresznye	r	(Hasonlít a meggyhez, de édes az íze. Mi ennek a neve? (Júniusban érik.)
5	egres	r	(Mi ez a növény?)
6	akác	r	(Mi a neve annak a fürtös virágú fának, amelynek virágjáról a méhek finom mézet gyűjtenek?)
7	bodza	r	(Van egy fehér virágú bokor, fa, a bele egészen puha. Régebben a gyerekek vízipuskát csináltak belőle. Mi ez?)
8	csipkebogyó	r	(Mi a vadrózsa termése, amiből lekvárt is csinálnak?)
9	gereblye	r	(Mi ez a szerszám?)
10	fecske	r	(Mi az a villás farkú, fehér torkú kis költöző madár, amely istállóban is szokott fészkelni?)
11	lepke	r	(Ez micsoda?)
12	zabla	r	(Mi az, ami a befogott ló szájában van?)
13	kapál	r	Mit csinál ezen a képen ez az ember?
14	kék	r	(Milyen szín ez?)
15	zöld	r	(Ez?)
16	fehér	r	(És ez?)
17	lélek		Azt mondják: ha az ember meghal; elszáll belőle a ...
18	lelkem		Ha meghalok, nekem is elszáll a ...

19	méh	Mi a neve annak a kis bogárnak, amelyik a mézet gyűjti?
20	méhei	Azt mondom: rajzás közben átjöttek hozzánk a szomszédnak a ...
21	disznó	Mi az, ami az ólban rőfög?
22	disznója	Ami a szomszéd óljában van, az a szomszédnak a ...
23	borjú	Mi a tehén kicsinyének a neve?
24	borja, borjúja	a) Akkor mije van a tehénnek? b) És a gazdának?
25	kutyakölyök, macskakölyök, csirke, kiskacsa, kisliba, kecskegida, nyúlfióka, csikó, kismalac, borjú	a) Mi a kutya kicsinyének a neve? b) a macskáé? c) a tyúké d) a récéé? e) a libáé? f) a kecskéé? g) a nyúlé? h) a lóé? i) a disznóé? j) a bivalyé?
26	kölykezik, kölykezik, gidózik, fiadzik, csikózik, malacozik, borjadzik, bárányozik	a) Hogyan mondják a kutyára, mit csinál, amikor kicsinyeket (fiaka) hoz a világra? b) és a macska? c) a kecske? d) a nyúl? e) a kanca? f) a koca? g) a tehén? h) a juh?
27	sótalan	Ha a levesből kifelejtik a sót, milyen lesz a leves?
28	egyenes	A ceruza nem görbe, hanem ...
29	reggel	Ha már felkelt a nap, nem hajnal van, hanem ...
30	bírótól	Régen a falu első embere a bíró volt. Ha valaki a bíró lakásán volt, és kérdezték, honnan jött, mit felelt rá? Jövök a ...

31	bírónál		Valaki a bíró lakásán volt, kérdem: Hát maga hol volt? Azt feleli: Voltam a ...
32	bíróhoz		Valaki megy a bíró lakására; kérdem, hogy hova megy. Mit felel az illető? Megyek a ...
33	kertből		Hogy fejezzük be a mondatot? Jövök a ...
34	kertjük		Mit mondok, ha valaki megdicséri a szomszédék kertjét: ez nem az én kertem, az az ő ...
35	Sándorékhoz		(A családhoz!) Egy Sándor nevű ember családjához megyek, s kérdik, hová mégy, akkor azt mondom: ide megyek ... kikhez?
36	Sándoréknál		Ha eljöttem tőle, akkor azt mondom: voltam ... kiknél?
37	Sándoréktól		Tehát ha eljöttem tőle, akkor azt tudom mondani, hogy jöttem ... kiktől?
38	Ferenchez		A faluban van egy Ferenc nevű ismerősöm. Most hozzá, magához megyek (nem a családjához). Kérdik: hát te hová mégy? Azt mondom: csak ide megyek ... kihez?
49	Kérem, számoljon el egytől tízig.		
50	Kérem, mondja el a hét napjait.		
51	Kérem, mondja el, hogy meiyik ujjának mi a neve?		

SZÓCSNÉ GAZDA Enikő

20. század eleji értelmiségi életmód Páván egy családi levelezés tükrében¹

A levelezés mint az egymástól távol lévő emberek közti kapcsolattartás klasszikus módszere, elég ritkán képezte néprajzi elemzés tárgyát (Keszeg 1996, Albert 1999, Kokó 1999, Pozsony 2008). Ennek egyik oka mindenképpen az volt, hogy az írott szöveg nem régen terjedt el szélesebb körben, és használóinak köre nem az egyszerű ember volt. A paraszti réteg írás-hoz való viszonya inkább a levélminták sablonos ismétlésében merült ki, és ritkán telítődött olyan tartalmi elemekkel, amelyek tudományos érdeklődésre tarthatnak volna számot. Ugyanakkor a levélben megírt történetek többnyire olyan szubjektív elemekkel egészültek ki, amelyeknek értelmezése egy harmadik – kívülálló személy – számára nehezen megvalósítható. Márpedig a levél a mindennapok történetének egyik legfontosabb dokumentuma, és ezáltal a lokális történelem megkonstruálásának egyik markáns szövegtípusa. Az írásban rögzített szöveg, akár csak a narratívum, ha az értelmezés dimenziójába kerül, „olyan eszköz, amely közvetít a történelem és a személyes világ között, amely emancipálja vagy marginalizálja az egyént, koherenciát, közös világot teremt az emberek köré, különböző identitástartalmak hordozására alkalmas. A narratívum mint intézmény fölötté áll az embernek, összefüggővé teszi életpályáját, jelentéseket tulajdonít cselekvéseinek, irányítja, szabályozza életét.” (Keszeg 2002: 24).

A székelyföldi társadalmon belül a levelezés mint önkifejezési, kapcsolattartási, mikrotörténelmi műfaj a 19. századtól – az írás szélesebb körű elterjedésétől – számítva kapott nagyobb szerepet. Jelentős képviselői viszont még ekkor is elsősorban a mások leveleit is megíró „specialisták”, valamint a volt nemesi vagy a feltörekvő értelmiségi családok tagjai voltak, akik számára az írás túljutott az adminisztráció korlátain, és a család

---

¹ A tanulmány az MTA Határon Túli Magyar Ösztöndíjprogramjának a támogatásával készült, melyet ezúton is köszönök.

vagy a mikroközösség belső életéről szóló információk közlésének fontos eszközévé vált.

Az aktuális tanulmány tárgyát képező levelezés 1924 ősze és 1942 ősze közt keletkezett, alkotói nem a klasszikus értelemben vett „paraszság” képviselői: a pávai tanító családjának a tagjai írták azokat.² A levelek létrejöttének közvetett indító oka a Trianoni békeszerződés, és ezáltal Erdély Romániához való csatolása. Ez a történelmi esemény a levelezést folytató pávai Bartha család életét is felborította. A budapesti közgazdasági egyetemen tanulmányait folytató Bartha Jenő³ (a címzett) 1920-ban, alig 22 esztendősen olyan új társadalmi kontextusba került, amelyre sem anyagiilag, sem szellemileg nem lehetett felkészülve. A biztos anyagi támaszt jelentő szülők (Bartha Károly tanító⁴ és felesége Sipos Mária⁵) a székelyföldi Páván maradtak, maga Jenő pedig egzisztenciális nehézségeivel, munkahely nélkül, egyetemistaként Magyarországon rekedt. Bár öccse, Károly⁶ Kenderesen (szintén Magyarországon) lakott ekkor, családos emberként neki sem volt akkora jövedelme, hogy bátyját eltarthassa. A családi sokkot követő, közvetlen reakciókat tartalmazó levelek nem maradtak ránk. 1924-re már Jenő is próbálta alkalmi munkák felvállalásával megteremteni a csupán a létfenntartására elegendő pénzt: Pomázon intező lett. Az otthon maradt család is nagyjából kiépítette 1924-re azt a stratégiát, amellyel a magára maradt Jenőt segíthették. A fiúnak nem pusztán állandó anyagi támogatásra volt szüksége a tandíj fizetéséhez, a ruházzkodáshoz, létfenntartásához, de leginkább állandó bátorítást igényelt az új léthelyzet elfogadásához és túléléséhez. Ebben segítettek a felé irányuló levelek, amelyeknek megírását elsősorban húgai – Gabriella⁷ és Irma⁸ vállalták fel. A 92 darab

² A levelekre Olosz Ferencné Bartha Irma kovásznai lakásának csűrjében, egy olyan homályos ládában bukkantunk rá, amelyet feltételezhetően a pávai ház eladásakor, az 1980-as években hoztak át Kovásznára. A levelek fennmaradásáról a család egyetlen tagja sem tudott.

³ Bartha Jenő (1898, Páva–1969, Páva), a megszólításban néha Jenci-ként szerepel.

⁴ Id. Bartha Károly (1867, Páva–1943, Páva).

⁵ Bartha Károlyné Sipos Mária (1874, Márkosfalva–1947, Páva).

⁶ Ifj. Bartha Károly (1900, Páva–1945, Dachau). Károly kétgyermekes izraelita nőt vett feleségül, így jutott családjá helyett a dachauai táborba.

⁷ Bartha Gabriella (1902, Páva–1986, Kovászna), a levelek aláírásában mindig Ella-ként szerepel.

⁸ Bartha Irma, később Olosz Ferencné (1904, Páva–1997, Kovászna), a levelekben Irmaka-ként szerepel.

ránk maradt levél valamennyije Páváról keltezett, vagyis a forrásanyagunk nem tartalmazza a válaszleveleket. Így a forrásainkat nem használhatjuk a teljes írásos kapcsolattartás elemzésére, viszont annál jobban alkalmazható ez az irattípus arra, hogy rekonstruáljuk belőle a Páván élő Bartha család mindennapjait. A gyűjtemény nem tartalmaz minden megírt levelet, átesett az idő rostálásán.⁹ Az utalásokból látható, hogy több darab el sem jutott címzettjéhez, elveszett a postán vagy eltűnt a cenzorok asztalán. Mások nem kerültek be valamilyen oknál fogva a leveleket megőrző tulipános ládába. Az utalásokból kitetszik, hogy átlag kéthetente küldtek leveleket: 1924–1934 között a magántanár Jenőhöz Pomázra – majd állások miatti költözködéseit követve 1934–1938 közt a raktárosnak Kondorosra, 1938–1942 közt a tisztviselőnek Budapestre.¹⁰ Feltételezhető, hogy a húszas években, amikor még fájóbb volt az elszakadás élménye, intenzívebb levelezés folyt: Jenő fennmaradt útlevele bizonyítja, hogy 1925–1927 közt csupán háromszor tudott két hetes rövid periódusokra hazalátogatni. A harmincas években már többször is hazautazhatott a címzett, illetve húgai, barátai is látogatták pomázi, kondorosi majd budapesti tartózkodási helyén. Elsősorban ezzel magyarázható, hogy e korból kevesebb levél maradt ránk. 1935-ben egyik húga, Irma Keresztvárra férjhez ment, ez az esemény úgyszintén kihatott a levelezés ritkulására. 1940-től, amikor a Jenő budapesti tartózkodása már nem volt kényszer, az írott kapcsolattartás teljesen formálissá vált, ez a drasztikus számcsökkenésből és a levelek rövidüléséből is felmérhető. Az utolsó darabok arra is választ adnak, hogy miért szakadt meg 1942-ben a levelezés: Jenő számára jegyzői állást tudtak teremteni Zabolán, ezért 1942-ben hazaköltözött Pávára. A levelet maga Jenő gyűjtötte össze és hozta haza Pávára, ez abból is látható, hogy a gyűjtemény egyetlen válaszlevelet sem tartalmazott.¹¹ A borítékok nélkül, ömlesztve tárolt leveleken ugyanakkor nem látszott semmilyen archiválási szándék: nem voltak időrendbe szedve, kisimítva, látszólag teljesen esetlegesen kerültek a ládába. Egészen ritkán piros ceruzával néhány

---

⁹ A ránk maradt levelek évenkénti rendszerezése: 1924 (3 db), 1925 (9 db), 1926 (11 db), 1927 (9 db), 1928 (11 db), 1929 (4 db), 1930 (4 db), 1931 (7 db), 1932 (7 db), 1933 (5 db), 1934 (3 db), 1935 (4 db), 1936 (5 db), 1937 (1 db), 1938 (2 db), 1939 (3 db), 1941 (3 db), 1942 (1 db).

¹⁰ Állásbeli váltásait egy 1949-es, román nyelvű önéletrajzából ismerjük.

¹¹ A pávai ház utolsó lakója, ahonnan a leveleket tartalmazó hozományoz láda bekerült, maga Bartha Jenő volt, aki zabolai jegyzői karrierje után 1969-ben halt meg.

falutörténetileg fontos eseményt aláhúztak bennük, amely arra utalhat, hogy Bartha Károly tanító is forgathatta ezeket az 1943 táján megírt kéziratok pávai falumonográfiája (Bartha 1943) írása közben.

A levelek legnagyobb részét Bartha Gabriella írta, majd néhány szóval Bartha Irma is kiegészítette. Irmát az állandó kézimunka megrendelések akadályozták abban, hogy hosszabb leveleket írjon, így inkább a Jenő által intézett csipkerendelésekre vonatkozó utasításokat jegyezte le. Önálló beszámolókat csupán nővére távollétében írt. Az édesapa csupán háromszor „komoly” pénzügyek megbeszélése céljából írt fiának. Az édesanya pedig csupán egyetlen alkalommal fűzött az egyik levélhez rövid kiegészítést, amikor egészségi állapota romlásáról számolt be. Két esetben a család által megkezdett levelekhez a fiatal Barthák baráti körébe tartozó lányok, fiúk is írtak egy-két soros üdvözlőket.

A kutatás irányvonalai, főbb problémafelvetései

Az egyirányú levelezés nem teszi lehetővé, hogy a levélváltást mint a címzett és a feladó közti írott kommunikációs aktust értelmezzem. Így inkább a levelezés tartalmi, s nem pedig formai elemeire koncentrálok e tanulmány keretében.

A Bartha család levelesládájának elemzésével elsősorban azt szeretném megvizsgálni, hogy milyen létfeltételei voltak egy falusi értelmiségi családnak? Mivel teltek hétköznapijai, milyen időbeosztása, munkamegosztása volt a családnak? Mennyire sikerült a harmincas, negyvenes évekre elszakadni a jellegzetes vidéki életmodellektől, mennyire függetlenítték magukat a mezőgazdaságra alapozó életstratégiától?

A kutatási irányvonalakat bevallottan az az alaphipotézis indította el, hogy a 20. század elején Székelyföldön is az értelmiség már sajátos csoportidentitással rendelkezett, mind gazdaságilag, mind társadalmilag elkülönült az őt körülvevő rétegektől. A falusi közemberekkel való interakcióik formálissá válása és a hasonló státusúakkal való kapcsolatok kiépítése hozzájárult ahhoz, hogy a székelyföldi értelmiség már nem kényszerült azonosulni a többséggel: vállalhatta identitását, másságát, kialakíthatta jellegzetes strukturális jegyeit. A számban is gyarapodó kulturális és gazdasági értelmiség ugyanakkor a harmincas évekre már jól körvonalazható csoportként egyre inkább irányító szerepet kapott a falvak életében.

Tanulmányom egy szélesebb körű kutatás része, az MTA Határon Túli Magyar Ösztöndíjprogramjának támogatásával 8 háromszéki család körében vizsgáltam azt, hogyan, milyen környezetből indultak el az emberek az értelmiségi lét felé. Mennyire befolyásolta a későbbiek folyamán az új struktúrába való beilleszkedésüket a korábbi származásuk?

Kutatásom – a témaválasztásból adódóan – átmenetet képez a mikrotörténet és a társadalomtörténet közt: mivel szűk családok életének elemzését végeztem el, így a módszereim elsősorban a mikroistoria körébe ágyazódnak. Mivel az adott forrásanyag nem teszi lehetővé azt, hogy a hiányzó információkra rákérdezzünk, így a történeti források elemzése teljesen más elemzési módszerek alkalmazását feltételezi, mint amelyeket a recens megfigyelések alkalmával megszokott a kutató. Az archív írott adatok alapvetően a szöveggözpontú elemzési módszerek alkalmazását teszik prioritássá. Viszont tény, hogy a kutató sokkal inkább rászorul a más forrásokból származó információk használatára is, mint a recens néprajzi megfigyelések esetében. A források sokszor nem jelzik azt a külső történelmi háttérrel, amely egy-egy jelenség kontextualizálásához nélkülözhetetlen lenne, ezért a családi levéltárak csupán az adott vidék történelmének, társadalomtörténetének alaposabb ismeretében elemezhetőek sikeresen. Éppen ezért a levelekből megismert történések sok esetben a Bartha Károly által megírt pávai falumonográfia adataival, vagy a családtagok információival kiegészítve váltak értelmezhetővé.

E tanulmányban nem térek ki az ösztöndíjas periódus alatt tanulmányozott más családok levéltárára,¹² annál is inkább, mivel azok a Háromszék más vidékein élő értelmiségiek voltak. Viszont több családi levéltár áttekintése tette lehetővé azt, hogy elkülönítsem az egyedi jelenségeket a rétegjellemzőktől, és a kiscsalád életét egy vidék és egy társadalom struktúrájában elhelyezhessem.

---

¹² Egy honorációr család életmódját ismertető tanulmányom már megjelent, lásd Szócsné Gazda 2011a. Az MTA-s ösztöndíj keretében az árkosai Szentkereszty, a barótiolaszteleki Zathureczky, a csernátoni Zambler, a szentkatolnai Cseh, a szentkatolnai-sepsiszentgyörgyi Künnle, a papolci Barabás, valamint a kovásznai Roediger család életkörülményeit elemeztem. Ezek közül egy családi levéltár értelmezéséről megjelenés alatt áll egy tanulmány (Szócsné Gazda 2011b).

A család életere és a gazdálkodás paraméterei

A nagyborosnyói előnevű, lovaskatonai múltú Bartha család egyik ága a 18. század közepén került Pávára, egy másik ágát pedig a 19. században kezdik e kis településen említeni a levéltári forrásaink. Bár a család a 19. században szokványos, mezőgazdaságon alapuló életformát folytatott, a század második felétől az értelmiségi foglalkozások felé kezdtek orientálódni. Bartha István,¹³ a család egyik első, ismert élettörténetű tagja még csak az első lépéseket tette meg ebben az irányban. 1863-tól 1892-ig Páva tanítója volt (Berecz 1893: 191), és a faluban folytatott csaknem fél évszázados kántori tevékenységével sikerült már olyan bizalmi tőkét kovácsolnia magának, mely nem csupán a falu határain belüli elismerést jelentett, hanem tevékenységét az egész megyében számontartották: 1909-es haláláról a Székely Nép című háromszéki napilap is beszámolt. E híradásból értesülhetünk arról, hogy gyermekeit is taníttatta: egyik fia János a pákéi református egyház papjaként fiatalon elhunyt, míg másik gyermeke Károly tanítói pályát választott magának (*Székely Nép*. XXVII. évf. 1909. júl. 22., 78. sz., *Napi hírek* rovat).

Az értelmiségi pálya mindkét ágon ismert modell volt a család előtt: Bartha István felesége Finta Róza¹⁴ volt, akinek családjából falusi jegyzők, bírák, tanítók, papok, jeles értelmiségik kerültek ki a 19. század folyamán, valamint a 20. század elején.¹⁵

Bartha Károly pávai, majd rövid nagyenyedi tanulmányok után 1887. június 29-én nyerte el tanítói képesítését a székelykeresztúri tanítóképző intézetben. 1889-ben Háromszék legnagyobb ipartelepén, Gyulafalván kezdte el tanítói pályafutását, ahol a telep hivatalnokainak és munkásainak 40 gyermekét oktatta, a miniszteri engedéllyel nyitott magániskola első tanítójaként (Berecz 1893: 190). Itt hozzászokhatott a jellegzetes

¹³ Bartha István tanító, kántor (1837–1909).

¹⁴ Finta Róza (?–1917).

¹⁵ Az 1820 és 1846 közti periódusban Finta László (Bartha Károly dédapja) jegyző volt, ezt a funkciót követte 1860–1869 közt Finta József is (a Bartha Károly nagyapja). 1860–1882 közt Finta Ferenc világtalan tanár Páván magániskolát működtetett, évi 20–30 tanulóval, tanítványainak egy része jeles értelmiségiként kiemelkedett környezetéből. Ezen magániskolában tanult Bartha Károly is. Kortársai közül Finta József az Első Magyar Biztosító Társaság titkára, Finta Ferenc főgimnáziumi igazgató tanár, Finta Antal pedig Kolozsvár tanácsigazgatója lett (Bartha 1943: fol. 27, valamint fol. 56).

honorációri életmódhoz: az erdő közepén kialakított ipartelepen a tanító-nak pusztán a fizetéséből kellett megélnie. Rövid ottartózkodás után 1892-ben szülőfalujába, Pávára került haza, ahol nyugdíjba vonult atyját váltotta a katedrán (Berecz 1893: 191). Károly a szülői házba, Páva módosabb külsejű épületébe költözött be, és feltörekvésének jeleként a nemesi múltú márkosfalvi Sipos családból választott magának feleséget. Párvalasztása azt jelezte, hogy a 19. század végére az orbaiszéki nemesség már nem értelmezte olyan mereven a rétegendogámiát. Sipos Máriát az alacsonyabb rangú férj választásáért családja nem róttá meg, továbbra is bensőséges kapcsolat élt a Márkosfalván maradt szülők és pávai lányuk közt.

Az első világháború alatt, az 1916-os román betöréskor a család Érsekújvárra menekült, ezalatt lakóházát katonák foglalták el. Egy járásbíró-sági kimutatás szerint Pávát 1916. augusztus 28-án szállta meg a román hadsereg, és 1917. május 15-én térhetett haza a lakosság nagyrésze a településre.¹⁶ Feltehetőleg februárig tartózkodtak a Barthák lakóházában a katonák. 1917. június 2-án Bartha Károly ugyanis arról panaszkozott a kovásznai főszolgabírónak, hogy *„Engem mint áll. tanítót február 11-én hazarendeltek s családom még haza nem térhetett. Családom többször kérte haza bocsátását, de semmi szín alatt teljesítve nem lett. Kérem főszolgabíró urat, sziveskedjék az érsekújvári rendőrkapitánysághoz át írni családom haza bocsátása érdekében, mert különben élni már tovább nem tudok, a két háztartási költséget viselni nem vagyok képes, valamint kerti és kevés mezei munkámat nőm hiányában egy általán végezni vagy végeztetni képtelen vagyok.”*¹⁷

A levelezés elkezdtekor, 1924-ben a család a két fiúgyermek hiányában együtt otthon tartózkodott a feltételezhetően Bartha István által épített, templom alatti félemeletes házban, az iskola közelében. A faluközpontban való élettér tehát már eleve arra predesztinálta e családot, hogy megfigyelhessé a falu mindennapjainak történetét és résztvegyen a település centrumában zajló egyházi és kulturális életben.

A dombra épült impozáns méretű, de rusztikus külsejű régi faház a falu földrajzi adottságaihoz alkalmazkodott: hátulról nézve földszintes

---

¹⁶ Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, F. 99 – Kovásznai Járásbíró-ság iratai, 4. Dosszié/ I., 32–33. verso.

¹⁷ Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, F. 99 – Kovásznai Járásbíró-ság iratai, 3-as dosszié, 76-os oldal.

épület volt, viszont az utca felől emeletes lakás benyomását keltette. A kétmenetes ház a lakótér funkcionális beosztását, a lakók intim környezetének elkülönítését is lehetővé tette. Az emeleti részt körtornác fogta körül. Úgy tűnik, a nagyszoba az egész nap folyamán a család valamennyi tagjának tartózkodási helye volt. A lányok itt kézimunkáztak, olvastak, a szülők itt beszélték meg a mindennapi problémáikat, és itt volt az a nagy méretű asztal is, ahol a téli estéken kártyapartik folytak. Itt fogadták a vendégeket, és itt írták a leveleket is. A domb felől elhelyezkedő kis szoba a ház egészségtelen része volt, mivel a templomhegyről és a temető felől lezúduló víz nedvesítette a falakat. Gyanítható, hogy ez volt a szülők tartózkodási helye, mivel a fiatal lányok erről a szobáról nem írtak soha, csupán a javítási munkálatok révén számoltak be róla. A ház harmadik helyisége a lányok lakótere, hálószobája volt. Az udvar felől volt az új konyha, amelyet viszont csupán a téli időszakban használtak főzésre, nyáron a nyári konyhában készítették el az ételeket.

A ház mellett a levelezés számos épületet említ: a *sütőt*,¹⁸ amely – akárcsak a ház – cseréppel borított épület volt. A más székelőföldi sütőházakhoz hasonlóan ebben lehetett a kemence. Az udvaron a sütőn kívül még *nyári ebédlőcskét*¹⁹ és két *gabonást*²⁰ említettek. A *régi szín* a fa tartására szolgált, ennek lebontása után 1928-ban új fásszín és *disznópajta* épült.²¹ A csűr hiánya azzal magyarázható, hogy az 1916-os román betöréskor az Ernst és Roth gyár felrobbantásával elégett a tanító csűrje is, amelyet sohasem pótolta a család (Bartha 1943: 35).²²

Az értelmiségi család fokozottan figyelt arra, hogy a lakókörnyezete ne legyen elhanyagolt. Állandó javítási, karbantartási munkálatokról számolnak be a levelek. *„a sütő felső padlásán is most a csuf gyalulatlan deszkák helyett szép gyalult deszkával van bepadolva. Ezenkívül a gabonás a szélső belől meg van tapasztva és meszelve. Most menjünk*

¹⁸ „Örömmel vettem tudomásul, hogy a sütőre is vettünk cserepet és a tavasszal azt is újra födettjük.” (Bartha Gabriella levele, 1928. okt. 28)

¹⁹ „A sütő újra van födve cseréppel és a nyári ebédlőcske is teljesen újra van építve.” (Bartha Gabriella levele, 1929. nov. 15.)

²⁰ „Ezenkívül a gabonás a szélső belől meg van tapasztva és meszelve.” (Bartha Gabriella levele, 1929. nov. 15.)

²¹ „A pajta meg a fásszín is fel vannak építve, sőt a fa át is van rakva, és a régi szín le van bontva. (...) Egész másképp néz ki most az udvarunk.” (Bartha Irma levele, 1928. IX.)

²² „Elégett a deszka és rönk készlet és elégett ezzel együtt a szomszédságban lévő csűröm, kerítésem és 120 darab szép gyümölcsfám is.”

a házhoz. A nagyszobán az ut felől üveges ajtó van, téli ajtóval. Ugy az utról mint letről nézve 100%-al többet mutat a házunk. Anyukáék csodálkoznak hogy hogy tudták e nélkül eltölteni eddig az életüket. Olyan jó most az ajtónál kézimunkázni és nem fog kelleni a bundát mindég télen odarakni, hogy a hideg ne jöjjön be. A régi konyha (a mi szobánk ahol te is hálni szoktál) újra van padolva, mert a katonák nagyon felkoptatták volt, és a kicsi szoba falát kb 1/2 méter magasan végig kellett bontani és téglával újra rakni mert a borna el volt rothadva. Elképzelheted, hogy mibe került mindez mikor a nagyszoba ajtó egyedül belekerült 4000 Leibe.” (Bartha Gabriella levele, 1929. nov. 15.)

A ház előtt lévő virágoskertre, valamint a házban lévő virágok gondozására, mint az igényes környezet külső, mindenki által látható jelére nagyon nagy hangsúlyt fektettek. A szép virágoskertről a lányok mindig örömmel számoltak be, mivel ezeknek a rendezése – az általános székelyföldi gyakorlathoz hasonlóan – a lányok feladatkörébe tartozott: „Tudode Jenci hogy van 2 szál gyöngyvirágom kinyilva. Sajnos több nem lesz, mind lesárgultak, de ennek a kettőnek is úgy örvendek. Irmakáé még most akar nyilni. A szálvia is szépen virágzik s egy olyan tefajta csokros kati is.²³ S a szegfű is van vagy 4 gyönyörű bimbó. Szóval most van virágunk. Irmaka kapott még születésnapjára Toncsitól 2 szép primulát s egy cineráliánk is tele virággal.” (Bartha Gabriella levele, 1928. ápr. 4.)

A kor általános gyakorlata szerint csupán az apának volt stabil állami munkahelye és ezáltal fizetése (a pávai elemi iskola tanítói állása), amely semmiképpen nem volt elég a 4 nagykorú gyereke ellátásához.²⁴ A tanítói fizetés mellett Bartha Károlynak az Ernst és Róth féle pávai fűrészfűrészüzemből²⁵ is kisebb jövedelmei voltak. Tanultságának és gyulafalvi ipartelepi múltjának köszönhetően rábízták a „köbözői” munkát, vagyis a feldolgozott fanemű köbmétereit kellett kiszámolnia. Ezek a tevékenységei

---

²³ A muskátli elnevezése.

²⁴ A levelezés indultakor egyedül második fia Károly dolgozott a kenderesi uradalomban.

²⁵ A gyár történetéről éppen Bartha Károly *Páva története* c. kéziratában számol be: a Sildkraut Sándor és Vidor Fülöp által 1899-ben létrehozott kétkeretes gőzfűrész néhány esztendő működés után Ernst és Róth újvidéki vállalkozók megvásárolták, és hatkeretesé alakították. A gyárat a hozzá tartozó sodronypályával és rakodóállomással együtt 1916-ban a román betöréskor a műszaki csapatok felrobbantották. A háború után újjáinduló gyár 1928-ig működött. 1920-ban 200–300 munkás dolgozott a gyárban (lásd Szőcsné Gazda 2010, kézirat).

lehetővé tették, hogy kapcsolatba kerüljön mind a falu és a szomszéd falvak kulturális elitjével (a pappal és a szomszéd falusi tanítókkal), mind pedig azokkal az egyénekkkel, akik a település gazdaságát irányították (a gyár tulajdonosával, gondnokával, a zabolai Mikes gróf családjával és gazdasztijével). Tanítói tevékenysége révén viszont a falu gazdatársadalmával is laza kapcsolatot alakított ki: tőle igényelte a falu a beoltott gyümölcsfa csemetéket. Ismertsége, a gazdasági és kulturális elittel való közvetlen kapcsolatai viszont nem voltak elegendőek ahhoz, hogy pusztán a tanítói vagy pedig a közbözi fizetéséből megéljen. Falusi múltja ahhoz szoktatta, hogy az értelmiségi hivatalaiból befolyó pénzösszegek mellett az örökölt földeket se hagyja parlagon heverni.

A ház melletti udvar és disznópajta az állattartás fontos színhelye volt. Az évi 5–6 malac ellátása elsősorban a feleség – Sipos Mária – feladata volt. A tanító és felesége évente egy nagy, 120–180 kilósra hízott disznót vágott a család hússzükségletének fedezésére. Az év közben született malacokat kb. 40–60 kilóig hízlalták, és még zsenge korban levágták, a friss hús biztosítása érdekében. A disznóölés igen fontos eseménynek számított, amelyről igyekeztek az idegenben élő testvérnek is beszámolni: *„Kedden családi ünnepély vala nálunk, megöltük az egyik hízót. Laci bácsi 130 kgra becsülte. A gyerekek közül is megöltünk volt egyet, aminek minden porcikája erőst fáin vala. A más 5 darab nagyon szép.”* (Bartha Gabriella levele, 1928. dec. 23.) A friss hús mellett a húskészítmények füstöléses tartósítására is nagy hangsúlyt fektettek. Erre természetesen a hűtési–fagyasztási eljárások hiányában fokozottan szükség volt: *„No mi a disznólkodással kész vagyunk, az utolsó kettőt is megöltük. Ebből csináltunk valódi szalámit is, amit remélünk a nyáron velünk fogsz elfogyasztani te is. Lesz szalonnánk is bőven, lesz mit vinni az erdőbe.”* (Bartha Gabriella levele, 1933. febr. 25.) A sertés mellett csupán a szárnyastartásra helyeztek még nagyobb hangsúlyt, elsősorban a friss tojás biztosítása céljából. A csűr hiánya nem tette lehetővé a széna tartalékolását, ez pedig automatikusan magával hozta a tehén- és a lótartás mellőzését.

A család állattartása nem volt létszükséglet, ezért a családi gazdálkodásban nem szántak neki kiemelt szerepet. Az 1929 végén kezdődő gazdasági világválság viszont jól példázza, hogy a válságban milyen pótstratégiák kerültek felszínre. A Bartha Károly nyugdíjának elmaradása, valamint a gyár megszűnése miatt a harmincas évek elején a Bartha család megélhetése került veszélybe. A család addigi stabil gazdasági helyzetét

felborították a változások. Az újragondolt létfenntartási stratégia a csekereskedelemre alapozott: a kertben termő gyümölcsöket sósmezei román gazdáknak adták, akik kukoricát adtak cserébe, ennek egy része a mindennapi puliszkához kellett, más részéből állatokat tartottak. Az így felhalmozott tartalék volt a biztosíték arra, hogy nem fog a család éhezni: „*Nekünk is van Jenő 100 drb csirkénk, ebből 9 vörösizlandi s a többi mint lechorn. Persze sok van köztük kores de fehér az összes. És ezek közül is 50 már szép nagy, meg meg is lehetne ölni, de azért még nem ettünk*” – újságotla nem kis büszkeséggel Bartha Gabriella 1932. május 25-én, a válság tetőződésének idején. Az állatokkal nagyon bensőséges kapcsolatot alakítottak ki, mindig volt olyan kedvenc tyúk is, amelynek neve volt. A házra felügyelő kutya mellett még csak macskáról, illetve a rövid ideig a ház földszinti részén nevelt pézsmákról emlékeztek meg (Bartha Gabriella levele, 1926. jan. 30.).

Bár korábbi gyulafalvi munkahelyén Károly hozzászokhatott a pusztán pénzre alapozó életformához,²⁶ a család anyagi biztonsága megkívánta, hogy mégse hagyjon fel az agrártevékenységgel sem. A ház mellett fennálló két gabonás annak a jele volt, hogy a külső mezei birtokok jelentős részét gabonával ültették be. A mindennapi főzéshez szükséges zöldségeket ezzel szemben a lakóház melletti veteményesben és a gyümölcsösben kialakított ágyásokban termelték meg. A zöldségágyások gondozását, a külső mezei földek termésének adminisztrálását bizonyára a tanító felesége végezhette, erre utalt a már idézett 1917-es járásbírósi panaszlevél. Mivel a pávai hőmérséklet nem kedvezett a korai földművelésnek, így a több lépcsős, *melegágyas* mezőgazdálkodás volt gyakorlatban a Bartha családnál a harmincas évek első felében. A *palántokat* itt őrizték az időjárás felmelegedéséig, majd innen kiültették az előkészített ágyásokba. 1933 áprilisában például büszkén számolt be Gabriella: „*Eldicsekedhetem, hogy ma tizórára retket ettem, a melegágyból az elsőt.*” (Bartha Gabriella levele, 1933. ápr. 19.) A kertben termelt zöldségekre ritkán utalt a levelezés. A zöld paszuly tartósításának receptjét, amit Jenő húgainak küldött, úgy köszönték meg, hogy „*köszönjük, de nem fogjuk használni. Most eszünk annyit, hogy az ujg eszünkbe se jut. És télen jobban szeretjük a szemest*

---

²⁶ A nagy erdők közepén fakitermelési céllal alapított Gyulafalván a munkások egyáltalán nem tudtak mezőgazdasággal foglalkozni, így a havi fix keresetet tekinthették csupán a megélhetés alapjának.

sonkával.” (Bartha Gabriella levele, 1932. aug. 21.) A veteményesben lévő zöldségek számára a vetőmagot sokszor messziről hozatták. 1928-ban például Aradról postán keresztül rendelték meg,²⁷ néhány év múltán pedig a Magyarországon élő testvéreken keresztül szerezték be: *„a borsó nagyon jól bevált (...). A főző tök is a te fajtád, már ettünk belőle.*” (Bartha Irma levele, 1935. júl. 31.) A mindennapi étkezés alapjául szolgáló krumpliból és az állatok ellátásához fontos kukoricából nagyobb mennyiséget ültettek: *„Pityóka az már inkább van szednivaló, azt piszkálgassuk. (...) Tegnap előtt nagy töröbuza bontó volt nálunk, így már azon is tul vagyunk. 9 idegen bontó volt. Hát nem nagy a mi gazdaságunk.*” (Bartha Irma levele, 1927. szept. ?) A veteményes kert egyik részében cukorrépa termesztésével is foglalkoztak.²⁸ A kísérletező szellemnek köszönhetően a nagyobb gondoskodást vagy melegebb éghajlatot igénylő zöldségek termesztésére is próbát tettek (így például zöld paprika ültetésére is van adatunk), viszont ennek sikertelensége láttán a paprikát, paradicsomot, ritkábban a hagymát is inkább a kovásznai piacról szerezték be (Bartha Irma levele, 1935. júl. 31.).

A családi gazdálkodásban a Barthák erdőrészei is fontos szerepet kaptak, mivel a téli tűzifát onnan szerezték be. Az erdő meglátogatása a kivágandó fák kijelölése céljából egyben családi kirándulásnak számított, és csupán a nagymértékű falopások szomorították el a saját birtok gazdasági potenciálját felmérő kirándulókat.

A gyümölcskertészet

A lakás melletti veteményes kert, valamint a falu szántóhatárában lévő földek mellett Bartha Károly a falu szélében 5 hektáros, *Mezőkert*nek nevezett beltelket vásárolt, amelyben többszáz fát tartalmazó gyümölcsöst hozott létre. Ezzel beilleszkedett a tanítók gazdasági irányítói szerepkörébe is. Magyarországon a legtöbb tanítóképző intézet a 19. század második felétől kiemelt fontosságúnak tartotta a tanítványok gazdasági képzését.

²⁷ *„Irmaka megy át mindjárt a postára, mert magvakat hozattunk Aradról s azokat váltsa ki.”* (Bartha Gabriella levele, 1928. ápr. 4.)

²⁸ *„Reggelre alapos fagy lett. Pityóka, cukor, sarju minden a kertbe, de olyan hideg van, hogy nem lehet kinn dolgozni.”* (Bartha Irma levele, 1931. szept. 28.)

A szakirodalom úgy véli, ennek a folyamatnak köszönhetően bontakozott ki egy olyan országos mozgalom, amelynek megítélése eléggé ambivalens: a meghonosított egységesülő európai gyakorlat elhomályosította a több évszázados népi tapasztalatot és kiszorította az őshonos fajokat (Csoma 2005: 192). Erdélyben ez a folyamat késéssel jelentkezett, mivel itt csak a század utolsó harmadában alakultak ki a népiskolai gyümölcsfaiskolák. A székelykeresztúri tanítóképző intézet, ahol Bartha Károly is a tanítói alapképzést elsajátította, különösen nagy jelentőségű volt ebből a szempontból. Kozma Ferenc, a Székelyföld közgazdaságáról írt könyvében, 1879-ben például külön kiemelte, hogy „a keresztúri tanítóképzede és a székelyföldi gazdasági felső népiskolák megindított gyümölcsnemesítési működése egypár évtized alatt remélhetőleg jelentékeny lendületet fognak adni termelésünknek.” (Kozma 2008: 207).

Amint a keresztúri tanítóképző intézet értesítőiből megtudhatjuk,²⁹ már az 1871-es esztendőben tanították a diákoknak a vadoncok nyesését és kiültetését, az oltást, gyümölcsfanemesítést (Kozma 1871: 61). A gyümölcsészet oktatása ennek ellenére 1877 után kapott nagyobb hangsúlyt. Az 1877. Június 28-i igazgatóválasztmányi gyűlésben elhatározták, hogy a díszkertészettel felhagynak, és a fák szaporítására koncentrálnak (Kozma 1885: 75). A növendékek szakszerű gyümölcsnemesítési kiképzését „nemzetgazdasági érdek”-nek tekintették (Kozma 1885: 76). Abban a periódusban, mikor Bartha Károly a tanítóképző növendéke volt, Jodál József kertész oktatta a gyümölcsnemesítést, és ekkorra a tanítóképző intézet csemeteiskolája már akkora hírnévre tett szert, hogy a megyei gazdasági egyletet ők látták el oltóágakkal, de tőlük igényelt nemes ágakat a földművelésügyi minisztérium is (Kozma 1885: 80). Akárcsak a többi tanító, heti két napi gyakorlati képzésben elsajátította a metszési, szemezési tevékenységeket is, és az iskolai ismereteket később szakkönyvek tanulmányozása által bővítette. A tanítóképzőben elsősorban a Gazdasági Kis Tükör faültetési tanácsait oktatták (Kozma 1871: 61). Bartha Károly fennmaradt kertészeti jegyzetfüzete arról tanúskodik, hogy kivonatokat készített a *Fatenyésztés* című könyvből,³⁰ de ismerte Mahács Mátyás valamegyi gyümölcsészeti könyvét is (Mahács é. n., Mahács 1925, Mahács 1929).

²⁹ Köszönöm Sándor-Zsigmond Ibolyának, a székelykeresztúri Molnár István Múzeum muzeológusának, hogy segítette a tanítóképző intézet értesítőinek adataihoz hozzájutnom.

³⁰ Valószínűleg Rudinai Molnár István 1899-ben megjelent könyvéről lehet szó.

A szakkönyvekből való ismeretszerzés mellett levelezett kora háromszéki híres pomológusával, a bodosi Budai Józseffel is,³¹ és néhány oldalban a saját gyümölcsoltási megfigyeléseit is lejegyezte.³² Tevékenységére bátorítóan hatott az is, hogy a század elején a faluba több új gyümölcsfajta került be. Amint azt pávai falumonográfiájában maga is lejegyezte, „A Pónyik, Batul, Gyógyi almafajok, az őszi bergamott, Császárkörte, Pápakörte körtefajok Nagy Enyedről kerültek községünkbe. Ezeket Ifj Fazakas Ferenc, ki a nagyenyedi kollégium pincemestere volt, hozta és ültette el az Alszebenben lévő kertjében. Fia Fazakas Dénes, ki Arad-hegyalján a gróf Migazzi pincemestere volt, szintén sok nemesfaj gyümölcsöt honosított meg Páván és 1904-ben hazatelepvedve jelentősen előmozdította a gyümölcsstermelés fellendülését.” (Bartha 1943: fol. 92).

A korai gyümölcssteleptítő elődök tevékenységéhez Bartha Károly a század elején kapcsolódott, és sikerült úttörő munkát végeznie a faluban. Monográfiája gyümölcsstermesztésről szóló fejezetében büszkén emelte ki: „Nekem volt az Orbai járásban az első rendezett faiskolám és én ültettem az első nagyobb gyümölcsöst 1900–1906-ig mintegy öt hold területen a községben. Az én faiskolámból kikerült oltványokból mintegy 20.000 dbt ültetődött el a községben és a szomszéd községekben.” Nyugtalan kísérletező szelleme elsősorban a gyümölcskertészet területén érvényesült: 215 alma, 164 körte, 38 szilva, 22 cseresznye és meggy, 12 mogyoró, 4 barack, 3 szederfa fajtával próbálkozott, hogy kiválogassa azokat a fajokat, amelyek az orbaiszéki hideg időjárásban is jó termést hoztak (Bartha 1943: fol. 93). Az oltási eljárásokkal való próbálkozások nyomán eljutott egy saját almafajta előállításához is, melyet Budapesten saját nevére jegyeztetett.³³ Mindezek ismeretében nem csodálkozhatunk azon, ha a lányok a levelezésben sokszor emlegették a kert állapotát, a remélt termést vagy a fagyok miatt meghíúsulni látszó üzleteket.

Míg a tanítói korszakában Bartha Károly idegeneket fogadott fel a kert rendezésére, addig a nyugdíjazását követően a gyümölcsös szakszerű rendezését maga vette a kezébe: „Amióta nem tanítok az iskola miatt soha nem unatkoztam, volt bőven dolgom az elhanyagolt kertekkel.

³¹ Sajnos ez a levelezés nem maradt fenn, csupán lánya, Olosz Ferencné Bartha Irma mesélt erről a szakmai kapcsolatról.

³² Lásd melléklet: Bartha Károly saját kertészeti feljegyzései.

³³ Lánya Olosz Ferencné Bartha Irma közlése.

*Az elvénült és kiaszott fákat kiszedték, a ribiszkéket, málnákat átültet-
tük, ültettem fákat, a hangyahalmokat elegyengettem, Gergelyt a kert-
ből kitessékeltem, a kezelését teljesen mi vettük át.*” (Bartha Károly levele,
1927. dec. 20.) Mivel az írott kapcsolattartást elsősorban a pomológia-
ban járatanabb lányok bonyolították, így csupán a tanító néhány szük-
szavú leveléből kaphatunk információkat a kertbe ültetett almafajtákról:
az arany parmen, londoni pepin (Bartha Károly levele, 1927. dec. 20.),
Jonathan, Budai Domokos (Bartha Károly levele, 1939. márc. 13.) fajták
csupán a legismertebbek voltak a számos termesztett fajta közül. 1932-ben
a bukaresti gyümölcskiállításon 24 almafajtát,³⁴ 1934-ben pedig a köze-
li Kézdivásárhely gazdasági kiállításán 65 alma- és 5 körtefajtát (Bartha
Gabriella levele, 1934. nov. 19.) állított ki a pávai tanító.

A kert a család számára potenciális pénzforrást jelentett, ezért a csa-
lád egyik legfontosabb tevékenysége volt a gyümölcsfák kezelése. Ez egész
esztendőn át tartó munkafolyamat volt. Az elaggott vagy kifagyott fák ki-
vágásán, tavaszi metszésén kívül a fák tövét időnként felásták, trágyázták.
Az újonnan ültetett csemetéket kifeszítették, hogy a korona szép alakját
kialakítsák.³⁵ A tavaszi virágzás előtt a többszáz fát naponta megrázták,
így próbáltak megszabadulni a rügyfúró bogarak kártételeitől (Bartha
Gabriella levele, 1932. máj. 25.). A gyümölcs érésekor az egész nap a kert-
ben telt el, hiszen a több száz fa a család munkakapacitását is meghalad-
ta. A szedéssel párhuzamosan szelektálás is folyt, különválogatták az „első
osztályút” az apróbbaktól és a hibásaktól: míg a szebb almának vevőt ke-
restek, addig a hibásakat *betörték*.

A gyümölcsös rendezése elsősorban a Bartha Károly feladata volt, vi-
szont a tavaszi munkálatok és az őszi szüret idején a munka nagyságá-
ra való tekintettel az egész családnak a kertben kellett tevékenykednie.
Természetesen mindenki számára az volt a cél, hogy mennél több almát
és mennél magasabb áron tudjon a család értékesíteni. A piaci árusítás-
ra mégsem történt soha hivatkozás, a gyümölcsnek általában már a kert-
ben került gazdája. *„Mi a Mezőkertből éppen csak 2 jónatánt, egy birs-
almát, 3 körtefát tartottunk meg és a többi 12.500 Leiert adtuk el. Elég
jól elment mert nagyon sok lehullott és hibás, apró az idén is az alma.”*

³⁴ Bartha Gabriella beszámolója a bukaresti gyümölcskiállításról, 1932. szept. 26.

³⁵ „Most vannak teljes virágzásba az almafák. Gyönyörű a két kifeszített arany
parmen.” (Bartha Gabriella levele, 1932. május 25.)

– olvashatjuk az 1928-as beszámolót (Bartha Gabriella levele, 1928. okt. 21.). „*Most szombaton délután nagyobb volt a forgalom az udvarunkon mint Kovásznán a piacon. Sósmezei románoknak eladtunk vagy 7 mázsát (= almát) 6 Leiért.*” – írta Gabriella 1932-ben (Bartha Gabriella levele, 1932. nov. 9.). Bár legtöbbször az apró termés miatt csalódott volt a család, mivel nem kapták meg a várt pénzt, néha már a leszedés előtt is sikerült gazdát találni az almának.³⁶ Legtöbbször környékbeli vásárlórétégről tudósítanak a levelek, a távoli – és magasabb értékesítési árral kecsegtető – piacok a rossz szállítási feltételek miatt nem váltak a család gazdasági stratégiájának részévé.³⁷ A friss almale a család kedvenc itala volt a téli periódusban: „*Ezt se sokan tehetik meg, hogy februárba alma levet igyanak. Almánk is van bőven még s így mi tehetjük*” (Bartha Gabriella levele, 1925. febr. 10.). A családi kereskedelemben nem pusztán az alma értékesítésének volt jelentős szerepe, hanem már előre feltérképezték az ecet iránti keresletet is. A hullás almát is igyekeztek az utolsó darabig feldolgozni: „*Hogy pálinkának ki lehet főzni, így a hullás is jól értékesíthető, és nem hiába dolgozik az ember a szedéssel. (...) A legszebb alma vékájátis 25 Leinel fennebb nem lehet eladni. Ezzel szembe a szebb hullás jövedelmez 15 Leit, mert kapunk érte ½ l pálinkát. Összegyűjteni pedig, ha értékesíteni nem tudnák, akkor is össze kellene, mert nem rothadhat a fa alatt.*” (Bartha Gabriella levele, 1936. szept. 1.) Jó termés esetén a feldolgozási periódusra segítséget is alkalmaztak, egy-egy szomszéd gyermek személyében: „*Olyan ügyes gyermekünk van most, a Bodó Gyuri fia, hogy teljesen egyedül tud préselni. Ez nagyon jó, mert az idén ecetnek is sokat kell csináljunk*” – írta Gabriella 1932-ben (Bartha Gabriella levele, 1932. aug. 21.).

Amint az az eddigiekből is kitetszett, az almán kívül cseresznyét, meggyet, körtét, birsalmát, diót is termeltek a ház mellett és a mezőkertben. Ezekből viszont jóformán csak a körtének kerestek gazdát, a többi gyümölcsöt a család maga fogyasztotta el.

Amint látható, a Bartha család gazdálkodása elkülönült a más pávai családok gazdálkodási habitusától. A gyümölcsstermelésben a főlősleg

³⁶ „*gyümölcsöt se kellett szedni, mert az összes gyümölcsöt eladtuk egybe, úgyhogy a vevők szedték le a fáról is.*” (Bartha Gabriella levele, 1928. okt. 21.)

³⁷ A gyümölcskereskedelem akadozását a század elején tartott Székely kongresszus is a rossz szállítási feltételekkel hozta összefüggésbe (lásd Gáspár 2001: 60).

előteremtése volt a fő stratégia. A gyümölcs elsősorban *áru* volt, és mint ilyen a betelepített fajták révén a vásárlói igényeket hivatott kielégíteni. A gyümölcskiállításokon való részvétel a széleskörű reklám szerepét játszotta, a marketing jellegzetes eleme volt. Avagy ahogyan azt a bukaresti kiállítás előtt megfogalmazta Gabriella: „*Ezért több mint bizonyos nem kapunk semmit, de (...) a cél az, hogy a háromszéki almának Bucurestbe piacot teremtsenek.*” (Bartha Gabriella levele, 1932. szept. 26.) A nagyobb kereslet és ezzel összefüggésben a vásárlói szokások és igények megfigyelése a gyümölcsállomány szelektálásához, a keresettebb, hosszabb ideig tárolható fajták nagyobb mérvű elterjesztéséhez járult hozzá. 1939-ben a tanító ezt így fogalmazta meg: „*A mezőkertben a sokfajta haszontalan fa helyett Jonathán és Budai Domokos almafákat ültettünk. Most a tavaszon is 45 drb ültetődik.*” (Bartha Károly levele, 1939. márc. 13.) Ez jelzi, hogy a Bartha család eljutott a nagybani kereskedés ötletéhez, és ha a család fő halála és a kollektivizálás³⁸ nem torpantotta volna meg a gyümölcsös kialakítását, talán meg is valósították volna ezt a gondolatot.

A család kapcsolatrendszere, mozgástere, szórakozási szokásai

A Bartha család gazdálkodási szokásai nem engedték meg, hogy a család hosszabb távra elhagyja az otthonát, és több napos kirándulásokkal, rokonlátogatásokkal töltse az idejét. Ennek ellenére nagyon intenzív életet éltek, sok ember vette körül őket. Igazán szoros baráti szálakat a zabolai Balogh és Aulinger, a pávai Bokor, Bene, Deák, Finta, Pálmay, Szász, Fikker, a szentkatolnai Györgybiró családokkal ápoltak.

Kik voltak ezek a családok? A Balogh házaspár zabolai tanító család volt, 8 gyermekkel. Az Aulinger család kilétét nem sikerült pontosan kideríteni, valószínűleg erdészként / kertészként tevékenykedtek Zabolán, és talán a Mikes uradalom alkalmazta őket. A Bokor család idegenből került Pávára, a családfő a gyárban tevékenykedett. Deák Béla Páva másik tanítója, a Szász és a Fikker család Páva egymást váltó papi családjai, Pálmay

---

³⁸ A kollektivizáláskor a teljes gyümölcsös állami tulajdonba ment át, és csupán a rendszerváltás után került vissza a család tulajdonába.

a gyár gondnoka, a Bene és Finta család ezzel szemben azonos státusú rokon családok voltak.

E kis felsorolás is jól tükrözi azt, hogy a tanító és családja elsősorban a sajátjához hasonló státusú értelmiségi családokkal érintkezett. Az értelmiség csoportidentitása nem engedte a kisebb vagyonú és műveltségű falusiakkal való szorosabb kapcsolatok kiépítését, de különösebb bensőséges kapcsolatot a hierarchia magasabb fokán álló zabolai Mikes családdal sem ápoltak. Mikes grófnő Irmától rendelt csipkéket, a családi fényképalbumban volt a grófnőről is fénykép, a Bartha lányok ugyanazokra a rendezvényekre és bálókba jártak, mint a grófkisasszonyok, de a zabolai kastély látogatására egyetlen utalásunk sincsen a levelezésben. A gyártulajdonos Roth-tal sem volt a családnak semmilyen kapcsolata, csupán a temetéséről mint különleges látványosságról számoltak be.

A baráti családokkal való kapcsolattartás csaknem mindennapi együttlételet jelentett. A fiatalabb generáció, vagyis Irma és Gabriella ennek érdekében heti rendszerességgel átment Baloghékhoz vagy Aulingerékhez Zabolára, a két zabolai út közti szünetben pedig az ottani barátok látogattak át Pávára.

A levelek olvasása közben időnként meglepődünk azon az intenzív társasági életen, amely a közepes nagyságú faházban zajlott. Elsősorban a téli esték kedveztek a beszélgetéseknek: „*Vacsora után Anyuka, Antónia néni meg Baróthiné az asztal egyik végén beszélgettek, a más végén meg Berci bácsi mondott Apukával és közből meg mi hárman. Olyan jól eltelt az idő.*” (Bartha Gabriella levele, 1925. febr. 10.) A vendégjárás intenzitása az ünnepi periódusban sem lenyhült. Egy karácsonyi „csendes” ünneplésről például 1931-ben így számoltak be: „*Az ünnepek eltelének csendben. Első nap délután korcsolyázánk a patakon Iduska, Irmaka meg én. Este nálunk volt Iduska meg Béla. Másodikon átvolt Toncsi, Annus meg Laci. Vasárnap Piri meg Józsi valának nálunk. Az este Meláni néni, Aniska meg Ilus voltak fenn. Közbe mi is valánk hol itt hol ott.*” (Bartha Gabriella levele, 1931. dec. 29.)

A kapcsolatápoló látogatások közt különösen fontos szerepet tulajdonítottak a névnapok megülésének, mindig számon tartották, mikor kit kell felköszönteni. Januárban Piroska napolni voltak Zabolán Aulingeréknél.³⁹

³⁹ „*Megyünk ma este névnapolni. Itt jára Piroska és meghívott.*” (Bartha Irma levele, 1927. jan. 17.)

Júniusban „*Baloghéknit valánk Antónia névnapot ülni s jól lakánk kürtöskaláccsal.*” (Bartha Gabriella levele, 1925. jún. 15.) Novemberben „*Erzsébetezni valánk Borzoshoz, hol nyakig ettük magunkat.*” (Bartha Gabriella levele, 1925. nov. 25.)

A baráti családok látogatásán kívül a fiatalok évi 2–3 alkalommal néhány napot a márkosfalvi nagyszülőknél töltöttek, de rokoni látogatáson megfordultak a szentkatolnai Györgybiró családnál is. Az egészségügyi gondokkal elsősorban Kovásznára jártak. Vásárlások céljából elsősorban a kovásznai és kézdivásárhelyi üzleteket, piacokat látogatták. Úgy tűnik, a közeli Kovásznán működő szabóktól rendelték a divatruházatot, viszont a lábbelik beszerzésénél Kézdivásárhelyet részesítették előnyben. Kulturálódni Zabolára, ritkábban Kovásznára jártak. Különösen kedvelték a színi előadásokat: 1926 októberében két hetet töltött Zabolán egy 14–16 tagból álló színésztársaság, akiknek előadásaira bérletet is váltott a két Bartha lány (Bartha Gabriella levele, 1926. okt. 16.). Sepsiszentgyörgy meglátogatását csupán egyetlen alkalommal említik a levelekben. A távolba szakadt baráti kör megtekintésére eljutottak Brassóba, Szebenbe is, de a testvérek meglátogatása miatt Budapesten is megfordultak. A szülők számára a tanítói állás, a mezőgazdasági munka és a háztartási teendők ellátása miatt beszűkültebb volt a tér. Bartha Károly tanító a felesége márkosfalvi családján és a szentkatolnai rokonságon kívül csupán Zabolát, Kovásznát, Kézdivásárhelyet látogatta. A levelekből egyáltalán nem derül ki, hogy valaha eljutott volna a Magyarországon ragadt gyermekei meglátogatására. Feleségének még ennél is szűkebb volt a mozgástere, időnként a zabolai baráti körhöz, betegsége folytán a kovásznai orvosokhoz jutott csupán el.

A nyári munkaidőben a fiatalok barátaikkal kirándulásokat szerveztek, ezek a mindennapok egyhangúságába mindig élményt vittek. 1927-ben hét barát indult vonattal-szekérrel Bodza meglátogatására (Bartha Irma levele, 1927 szept.), 1935-ben pedig tízen indultak el vonattal a Gyilkos-tó és a Békási-szoros megtekintésére. A kirándulásoknak nem volt hagyománya még ebben a periódusban sem, így viccesen így számoltak be róla a lányok testvérüknek: „*felütöttük a tábort ki a földön, ki a szekéren pokrocokba szénán próbáltunk aludni, közben hideg volt, a harmat megütött. (...) A fényképező gépet is felállította Dávid, hogy az utrol lássák, hogy nem cigányok vagyunk, hanem urak. Ugyan is rengeteg autó ment el és azok is mind oda kiabáltak.*” (Bartha Irma levele, 1935. júl. 31.)

A szomszédos vagy távolabbi helységek látogatásán kívül Páván is akadtak szórakozási lehetőségek, amelyeket a család tagjai lehetőségük-höz képest kihasználtak, esetenként ők maguk szervezték ezeket. A felnőtteknek szeptember végétől február végéig a szombat és vasárnap estéjük a kártyázással telt el. Több fajta kártyajátékot említenek a levelek: filkózást, kaszinózást, ramslizást, preferánszozást. A kártyapartnernek nem változtak: többnyire a pappal, a tanító kollégákkal, Pálmaival vagyis a gyár gondnokával, a Gál családdal játszottak, így egymás házáat látogatva a társasági élet fontos rugóivá váltak. Ha új kártyapartnerre hívtak meg, az megiszteltetésnek vette, hogy rá esett a választás, ez olvasható ki egy 1926-os levélből is: *„Tegnap Katz is át volt kártyázni, meghívta Gál bácsi, mert Nemes hiányzott. Ha láttad volna mily boldog volt! Már vagy 2 vasárnap nálunk is volt mert akkor Gyula bácsi hiányzott és este is többször kártyáznak nálunk Apukával.”* (Bartha Gabriella levele, 1926. szept. 29.) Szilveszterkor is visszatérő tevékenység volt a kártyázás és römizés. Bár a játékok elsősorban férfi szórakozásnak számítottak, ilyenkor az asszonyok is bekapcsolódtak.⁴⁰ A kártyázás csaknem mindig pénzért folyt, de bizonyára nem nagy összegekért, mivel soha nem panaszkodtak a játékosok a vagyon megcsappanása miatt, de nem is örvendeztek nagyobb jövedelem elnyerése miatt.

A farsangi periódusban a fiatalok kedvelt délutáni, esti időtöltése a bállok látogatása volt. Amint az a levelekből kiderül, erre mind Páván, mind Zabolán vagy Kovásznán bőséges alkalom adódott. Majdnem minden évben a farsangi periódusban minimum három bálban jelentek meg a tanító lányai, ezekről többnyire röviden emlékeztek meg: *„Közben valánk 3 bálba is: 2szer Zabolán és egyszer a pávai dalárda bálján.”* (Bartha Gabriella levele, 1927. márc. 7.) Néhány utalásból arra következtethetünk, hogy a zárt körű rendezvényeket részesítették előnyben: *„Január 2-án lesz egy kosaras multság itten, amit Miska, Déneske stb rendeznek. S azért lesz Páván, mert Zabolán azt mondják olyan zárt körűt nem lehet.”* (Bartha Gabriella levele, 1925. dec. 14.) A bállok és műsoros estélyek rendezőinek áttekintéséből valódi falutörténet bontakozik ki: 1925-ben a női és a férfi

⁴⁰ A levelezésből kiolvasható, hogy mind 1926 újesztendejekor, mind 1927-ben, mind 1928-ban kártyázással telt el a szilveszter. Éjfélkor kiment az egész falu a templomhoz, ott köszöntötték az új évet a pappal együtt.

dalárda,⁴¹ 1927-ben az „*ujon megszervezett pávai tűzoltók*” (Bartha Irma levele, 1927. szept. ?), 1928-ban a pávai iparosok (Bartha Gabriella levele, 1928. febr. 23.) szerveztek műsoros vagy éppen jelmezes estélyt. A zabolai, kovásznai, kézdívasárhelyi helyszínekről egy sajátosan értelmiségi indíttatású bálozási szokásról nyerünk – elsősorban Bartha Gabriella leveleiből – részletes beszámolókat.⁴² A harmincas években, Domokos Pál Péter kézdívasárhelyi tanár személyes példamutatásának köszönhetően, elindult a székely népviselet intenzív felújításának és ünnepi használatának a mozgalma. E sajátos revival jelenség a pávai értelmiségi körökben is nagy hatást váltott ki. A pávai tanító lányai ezekben a szőttés bálokban, felvonulásokban irányító, tanácsadó, példamutató szerepet töltöttek be: a faluban igen korán elkészítették a szőtteseiket, és felöltötték mind a püspök fogadására, a templomavatókra, mind pedig a bálókra, mulatságokra. A mozgalom elfajulásai ellen szavukat emelték, és a hitelesség diadalra juttatása érdekében maguk is érdeklődtek mind az öregektől,⁴³ mind a Magyarországon élő testvérek segítségével a szakemberektől.⁴⁴ A szőttés viselése az egyre nacionalistább Romániában identitásjelölő funkcióval telítődött. A népviseletes felvonulás csendes erődemonstrációvá vált, a közösségi lét, az önszerveződés, a vállalt magyarság szimbólumaként funkcionált. Az értelmiség és a nemesi réteg által való felöltése annak a jele volt, hogy a viseletet kiemelték eredeti köznépi kontextusából, és identitásjelölő díszruha szerepkörével látták el.

1932-ben, az új pap beiktatása után a levelezés erőteljesen fellendülő vallásos életről és ezzel kapcsolatos rendezvények látogatásáról számolt be: „*(Fikker Ferenc pap) Pávát egész ujjá alakította. Működik a Nőszövetség. Minden kedden Bibliakör és pénteken este műsoros est – úgy nevezett Kötöke.*” (Bartha Gabriella levele, 1932. febr. 11.)

⁴¹ „*Van ugyanis férfi és női dalárda, kik a második ünnepi vallásos délutánon énekeltek és énekelni fognak vasárnap is a templomban. És a hölgyeket (Bardocz) Böske tanítsa, s a férfiakat meg Csekme Mózes.*” (Bartha Gabriella levele, 1925. ápr. 20.)

⁴² Lásd a mellékletben az 1932-es és 1933-as báli és templomszentelési, a Rikán belőli nőszövetség közgyűléséről szóló beszámolókat.

⁴³ „*Nagyanyó is azt mondja, sohse hallotta, hogy szőttest hímeztek volna, csak selymet.*” (Bartha Gabriella levele, 1933. febr. 25.)

⁴⁴ „*A leveled várjuk, kíváncsi vagyok a véleményedre a szőttéses képpel. A lapod az a legjobbkor jött a himzésre vonatkozóan, mert itt vannak egyesek akik mindenkép a himzést szeretnék bebeszélni és a népet félrevezetni, de csak részben sikerült, most meg végképp belesz szüntette.*” (Bartha Irma levele, 1933. máj. 21.)

A család mozgásterét, kapcsolatrendszerét, a szabadidő eltöltési habitusait a modernizációs eszközök megjelentje kissé átalakította. Bár napjainkban úgy véljük, hogy a rádió és tévé megjelenése szétrombolta a közösségi kapcsolatokat, ez nem volt ennyire egyértelmű. A levelezés azt sejteti, a rádió – megjelenésének első fázisában – közösséget kovácsoló szerepet bírt. Az 1930-as években Páva fiatal tanítója, Deák Béla ennek az eszköznek a megvásárlásával tett szert közösségi elismertségre, a Bartha család kapcsolatrendszerébe is elsősorban a rádió révén került be. *„Éppen 4 hete hogy vette Béla, egy nagyon jó rádió. Voltunk mi is az egész familia benn nála több este. Gyakran még 10–20-ig is felgyűl a hallgatók száma, és rendszeren megvárjuk a cigányzenét is. Apukának van egy megszokott helye, azt mondja, hogy ő azt kibérelte, és meg nem mozdul onnan egész este, úgy hallgatja. Ki is jelentette, hogy a jövő télre, ha egyszer csak ki tudjuk spórolni az árát, veszünk. (...) Van Miskolczy Pistának is, de az meg se közelíti a Béláét. Finta Ilusék, Bokorék, Benének stb Herdingerékhez járnak, mert most ő is vett egyet. (...) Zabolán is több helyen van, így már itt is kezd jobban elterjedni.”* (Bartha Gabriella levele, 1930. febr. 17.) Mivel a rádiót a feltörekvő értelmiség szerezte be elsőként, így ez az eszköz a csoportidentitás erősödéséhez járult hozzá. A rádió hallgatására összegyűlt emberek általában ugyanabból a körből kerültek ki, akikkel a Bartháknak korábban is kapcsolataik voltak: *„Az este rádiózáink fél háromig, lévén hushagyó kedd. Rengeteget kacagtunk, főképp Dani bán.⁴⁵ Erősen tetszett a társaságnak, pap bácsi nagy buzgóságába azt is mondá, hogy ő ir neki Pestre, olyan erősen tetszett. Csupán csak 24-en voltunk, úgy hogy szegény Béla takaríthat utánunk. Apuka annyira szereti, hogy már két este fordult elő, hogy Pálmai hívatta kártyázni és nem ment, jött rádiózni.”* (Bartha Irma levele, 1930. márc. 5.)

A sporttevékenységek közül a téli kis közösségben lévő szánkózáson, korcsolyázáson kívül az ismeretlenebb sportjátékok (például az asztali tenisz) elsajátításától sem idegenkedtek.⁴⁶

A késő ősztől tavaszig terjedő hosszú esték alatt zene töltötte be a rusztikus faházat: Gabriella a rokonságtól örökölt zongorát szólaltatta meg,

⁴⁵ Hosszú Zoltán *Dani bá* című művéről van szó, amely nyomtatásban is megjelent.

⁴⁶ *„Mostanában délutánonkint ha ráériünk, ping-pongozni szoktunk. Az Ifjusági Egyletnek van a papilakon felszerelése. Mestereink a pap, Csekme Gyulacska és Bokor Gázi, akik mind a hárman jól játszanak.”* (Bartha Gabriella levele, 1933. febr. 25.)

a Miskolcзыné irányítása alatt.⁴⁷ A tanító lánya Magyarországról szerzett kottákból zongorázott, ha pedig több szabad ideje volt, maga is lekottázta a kor divatosabb slágereit.⁴⁸ A zenélés nem magányos szórakozás volt: a rokoni vagy baráti családok gyakran összeültek, hogy hegedű- vagy zongoramuzsikával tegyék szebbé a hosszú estéket. A fiatalok valamennyi zenei műfajt kipróbálták: 1926-ban műdalokat játszottak, de a harmincas években a közösen végzett improvizációktól sem riadtak vissza: „*Nagy zenész a pap is, minden hangszerhez ért és jól énekel. Csináltunk egy párszor olyan ricsajt, amit ő jazz-nek nevez. Zongora, hegedű, gitár rendszeren játszott, ezen kívül mellék hangszerek kefével ütött szék, poharakba rakott kanalak stb. stb.*” (Bartha Gabriella levele, 1932. febr. 11.)

A család nőtagjai szabad perceinek zömét a kézimunkázás töltötte ki. A kor polgári divatjának köszönhetően a csipkeverés volt a fiatalok kedvenc időtöltése. A múzeumi gyűjteményekbe bekerült tárgyak azt bizonyítják, hogy a csipkének a századfordulótól a harmincas évekig óriási divatja volt.⁴⁹ A Szászföld vagy Barcaság peremén lévő székelyföldi falvakban különösen fontos szerepe alakult ki a csipkekultúrának: a horgolt csipkével díszített lepedő és a csipkekötéses abrosz a kelengyék elmaradhatatlan elemévé vált az egész Székelyföldön. Nem tartjuk tehát véletlennek, hogy az elemzett levelezés időszakában alakult ki és kapott jelentős szerepet a székelyszentkirályi csipkekészítés,⁵⁰ de ekkor vált általánossá Árapatakon a csomózásos csipkék kultusza is (Lőrinczi 2001: 149–150). Talán az sem véletlen, hogy a század első felében éppen a háromszéki Bálint Benedek vált a magyar csipkeművészet egyik megújítójává és híres tervezőművészévé. S bár a székelyföldi lányok közül kevesen sajátították el a komplikáltabb technológiákat, a polgári divatban betöltött szerepe és magas ára hatására több család próbálkozott ezek gyakorlásával. A Bartha lányok a Márkosfalván élő nagynénjüktől, Sipos Irmától tanulták meg a

⁴⁷ „*A zongora haladásommal meg van Miskolcзыné elégedve, ép ma volt szó, hogy a tavaszon is tovább folytatjuk, habár előre csak a télről volt szó.*” (Bartha Gabriella levele, 1927. márc. 7.)

⁴⁸ „*Éppen 20 oldalt kottáztam magamnak sürgősen és gondolhatod, az pár óráig igénybe vette s így az estém két hétig le voltak foglalva, mert nappal nem igen értem rá.*” (Bartha Gabriella levele, 1927. jan. 17.)

⁴⁹ A csipkekészítésről és -használatról lásd részletesebben Erdei 2010.

⁵⁰ A csipkeverést Székelyszentkirályon az 1920-as években Árkosi Lajosné tanította meg, ez a kézimunkaág jelentős keresethez juttatta a falu lányait. Elterjedését is ennek köszönhetjük (Derzsi 1999).

különböző csipkenemek (vert, horgolt, neccelt és hajós csipke) készítését. Tudásukat nem rejtegették, Páván és Zabolán több lányt megtanítottak e kézimunkára. A huszas években a Magyarországon élő testvéreken keresztül Irma csaknem állandó megrendeléseket kapott,⁵¹ de Zabolára, Pávára, Brassóba is több darabot készített pénzért. Leginkább zsebkendőkre, de gallérokra, függönyökre, ágyneműre is vert csipkét a húszas–harmincas években. A kézimunkázás a hosszú téli estéket csaknem teljesen kitöltötte: „*Most betörött az egyik ujjamon a köröm a sok csipkeveréstől, így a mig ki nem nő, nem tudok csipkét verni, de van helyetted egy csomó himezni meg neccolni valóm, így nem félhetek az unatkozástól*” – írta Irma 1927-ben (Bartha Irma levele, 1927. jan. 17.). A hosszú téli esték a textilmunkák csaknem minden válfajának kedveztek. „*lassan megy az írás, mert Irmakáék állandóan trécselnek. Himeznek, s a közbe jól megy a beszéd*” – jelezte Gabriella 1927-ben (Bartha Gabriella levele, 1927. márc. 7.). 1933-tól, egy kézdivásárhelyi asztalossegéddel készítettett szövészéknek köszönhetően a szövést is gyakrabban gyakorolták. „*Ujabb fajta, egész kicsi, amin ezentúl mindég szőni fogunk*” – olvashatjuk (Bartha Gabriella levele, 1933. ápr. 19.). A varrógépek elterjedésével párhuzamosan a géphímzést is elsajátították és tanították. A kézimunka jól bevált fizető- és csereeszköz volt, Irma ezzel törlesztette a fogcsináltatásért kért pénzt is.⁵²

Természetesen az értelmiségi családokhoz méltóan, a család valamennyi tagja a téli mezőgazdasági munkaszünet alatt az olvasásra is fordított időt. A megszerzett könyvek a baráti körben kézzől kézre jártak,⁵³ de a család saját könyvtára bővítésére is szánt mindig kis pénzt.

⁵¹ „*ma délután vonattal ment vissza Császár Gyula és elvitte a függöny csipkén meg 6 drb zsebkendő csipkét. A függöny csipke 2 m 20 cm, ár 682 L. A zsebkendőkből 3 drb 2–3 cm és 3 db 4–5 cm.*” (Bartha Irma levele, 1924. okt. 28.) „*A 6 drb csipkét (Balogh) Toncsi viszi, mire ez a levél megérkezik, valószínű már Pesten lesz. (...) Nem tudom a 6-ot egy helyre adod-e, de ha nem, arra ügyely hogy kettő drágább fajta közte.*” (Bartha Irma levele, 1926. ápr. 26.)

⁵² „*2500 L az Irmaka fogai és kézimunkával fogja törleszteni. (Balogh) Toncsi függönyököt csinált neki (ti. a kovásznoi fogorvosnak), szintén fog ellenébe.*” (Bartha Gabriella levele, 1925. dec. 14.)

⁵³ „*Miskolczy Pistánétól meg Bokoréktól rengeteg könyvet is kapok. Igaz itthon kissé szidogatnak, hogy akarva nem akarva muszáj olvasni.*” (Bartha Irma levele, 1927. jan. 17.)

Összegzés

A pávai Bartha család Háromszék értelmiségi családjainak egyike volt tehát, olyan család, akinek lakókörülményei, életmódja, mindennapi foglaltságai, kapcsolathálója a fennmaradt leveleiből alaposan megismerhető.

Az elemzésből jól látható, hogy az Orbaiszék falvaiba hazatelepedett értelmiség nem tudott még radikálisan elszakadni az örökölt földek művelésétől. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy felértékelte az örökséget, és szegyennek tartotta megválni tőle. A gazdálkodáshoz való viszony viszont eltért a jellegzetes falusi agrártevékenységektől. A gyümölcsstermelés terén a székelyföldi értelmiségi gyakorlatban általánosan megfigyelhető volt a mintagazdaságok megteremtése. Míg az erdélyi nemesi származású családok ekkorra már a gépesített mezőgazdasággal értek el nagy sikereket, a szerényebb vagyonú tanítók az iskolában tanult modellek alapján a gyümölcsnemesítésben igyekeztek példát mutatni a környezetüknek. A kerteszkedést nem élelmiszerkiegészítő szerepűnek tekintették, hanem egyrészt kísérleti terepnek, másrészt pedig pénzforrásnak. Bár ők maguk is szerették, fogyasztották a gyümölcsöket, de a legfontosabb szempont mégis az értékesíthető többlet előállítás, és ezáltal a gazdasági felemelkedés megteremtése volt. A pénzt már nem újabb és újabb földbirtokok vásárlására, hanem a lakás modernizálására, könyvek és hangszerek beszerzésére, a kert minőségi fejlesztésére, a gyermekek taníttatására fordították. Ez alapvető mentalitásbeli változást jelez: míg az előző generációk még a birtokhalmozás stratégiáját látták a gyermekeik számára megoldásnak, és a honoráciori keresetet újabb birtokok vásárlására fordították, a 20. század eleji értelmiség a meglévő földeket hagyományozta, megtoldva ezt a potenciális tőkévé fordítható innovatív termelési technikák megismertetésével, valamint az örökös továbbtanulás igényének kialakításával.

Az értelmiségi létforma – természetesen – alkotó, szervező tevékenységet is jelentett. A Bartha család is tevékenyen részt vett a település kulturális életében: Károly falumonográfiát állított össze, beadványokkal tiltakozott a település Zabolába való beolvasztása ellen, szónoklatokat, beszédeket tartott Páva ünnepén. Lányai műsoros estélyeket szerveztek, résztvettek a település színjátszó csoportjában, hangszereken játszottak, és tevékenyen hozzájárultak a háromszéki népviselet rekonstruálásához, felélesztéséhez.

A családi kapcsolatháló elemzéséből látható, hogy a 20. század eleji Háromszéken már egy szűk értelmiségi rétegről beszélhetünk, akiknek

közös céljaik, csoportidentitásuk, hasonló életmódjuk volt. A csoport magát különböző státusszimbólumokkal (is) definiálta: ilyenek voltak a könyvek, hangszerek, az igényesebb lakókörnyezet, a polgárias bútorzat és lakástextilek. Ugyanakkor elkezdődött e réteg bezárkózása is: az egyre hangsúlyosabban feltűnő rétegendogámia, a zárt körű rendezvények látogatása olyan státusjellemzőkké váltak, melyek korábban elsősorban a nemesi réteg körében voltak megfigyelhetők.

Az értelmiség tudatában volt annak, hogy fontos rugója a falu életének, így automatikusan bekapcsolódott a különböző kulturális tevékenységekbe, és fokozatosan előkészítette a terepet a vezető funkciók betöltése számára.

Szakirodalom

ALBERT Ernő

1999 A népi verses levelekről. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 30–56.

BARTHA Károly

1943 *Páva monográfiája*. Kézirat. Szócsné Gazda Enikő tulajdonában.
é. n. Jegyzetfüzet gyümölcsnemesítési feljegyzésekkel. *Kézirat*. SZÓCSNÉ GAZDA Enikő tulajdonában.

BERECZ Gyula

1898 *Adatok Háromszék vármegye népoktatási intézeteinek történetéhez*. Brassó.

CSOMA Zsigmond

2005 Egy felsőöri népiskolai kéziratos gyümölcstermesztési jegyzet 1856-ból, és tanulságai. *Ethnographia* 116. (2) 183–246.

DERZSY András

1999 Székelyszentkirályi csipkeverés. <http://www.hhrf.org/udvarhelyszek/1999/udv9930.htm>. Letöltés időpontja: 2011. október.

ERDEI T. Lilla

2010 A csipke és szerepe a köznépi öltözeten. In: FLÓRIÁN Mária (szerk.): *Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 257–310.

GÁSPÁR Antal

2001 Gyümölcsstermelés és értékesítés. In: *A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai*. Hargita Kiadó-hivatal, Csíkszereda, 58–64.

KESZEG Vilmos

1996 *Kelt levelem... Egy mezősi parasztasszony levelezése*. (A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára, 6.) Györffy Néprajzi Egyesület, Debrecen.

2002 *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. (Ariadné Könyvek.) Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.

KOKÓ Juliánna

1999 Egy vargasi család levelezése az első világháborúban. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 240–265.

KOZMA Ferencz (szerk.)

1875 *A Székely-keresztúri M. Kir. Állami Tanítóképezde II. Értesítővénye az 1871/2–1875/6 kezdetéig terjedő négy évről*. Székelyudvarhely.

1885 *A Székely-keresztúri M. Kir. Állami Tanítóképezde III. Értesítővénye az 1875/6–1884/5-ig bezárólag terjedő tíz évről*. Székelyudvarhely.

KOZMA Ferencz

2008 *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Hasonmás kiadás. Székely Nemzeti Múzeum–Státus Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda.

LŐRINCZI Etelka

2001 *Fejezetek Árapatak népi életéből*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

MAHÁCS Mátyás

1925 *Gyümölcsstermesztés (Angyal D. Kertészeti munkái)*. Pátria Irodalmi Vállalat, Budapest.

1929 *Gyümölcsstermesztés és értékesítés*. Budapest.

é. n. *Gyakorlati gyümölcsstermesztés*. Pátria Irodalmi Vállalat, Budapest.

POZSONY Ferenc

2008 Gazdasági és társadalmi élet az első világháború idején egy zabolai tüzer leveleinek tükrében. In: FÜLEMILE Ágnes – KISS Réka (szerk.): *Történeti forrás – néprajzi olvasat. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei*. Documentatio Ethnographica 23, L'Harmattan–Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 183–208.

RUDINAI MOLNÁR István

1899 *A fatenyésztés, különös tekintettel a községi faiskolákra és befásítókra.* Pallas, Budapest.

SZÓCSNÉ GAZDA Enikő

2011a Az udvarház árnyékában. A futásfalvi Hamar család. *Ház és Ember 22.*, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre,

2011b A Zathureczky család. Gazdaság- és kultúrtörténeti vázlat. *Kézirat, megjelenés alatt.*

Részletek a helytörténetileg érdekes levelekből**(A pávai új harang, 1925)**

Hát Jenci! Ezt is megéred, tőlem kapsz még egy pót cédulát is, hát tudod ennek mi az oka, a harang. A tegnap megérkezett az új harang. Mi semmit sem tudtunk róla. Halljuk egyszer hogy délután 3 óra fele harangoznak. Itt van Jancsi is és közösen találgatjuk, hogy mért harangozhatnak. Azt mondja János hát szerda s azért. Az ablakon kinézek s hát látom két ember kinlódik holmi fenyőfával. Hü itt valami lesz jertek. Kimegyünk a tornácba s akkor tudjuk, hogy hát jó a harang, s ők diszkaput állítanak, de nagyon kell sietni mert már a gyárnál hozza Nagy Zsigmond. Jancsit kérdik, hogy össze kössék-e a hegyit. Ő mondá természetesen. De tudod azok mind a ketten reszegek voltak és még amellé siettek. Össze kötötték, de amikor az egyik felkapta hogy felállítsák a másik lassabban mozgott s mindég elszakadt. A harang már a hidon volt s a diszkapu még nem volt kész. Kétségbe voltak esve hogy hát annélkül nem vihetik ki mire aztán összekötetlen az eper ág megtartotta s mehetett a harang. Az alatt látjuk fut az uton Cs. Klárka G. Icuával vive egy koszorut fenyőből 4 szál csinált virággal. Az a harangra tevődött. Egy pillanatra meglehetősen sok nép gyűlt ki a torony elé köztük mik is. A feltevés ma történt meg, de még a hangját nem hallottuk csak amugy kívülről ütve. Hanem Finta Laci bácsi már össze stimolta a kettőt. A tegnap egy kicsit bevolt csipve Ő is meg Bandi Laji is s akkor azt találja Laji mondani hogy nem talál az új a régi haranghoz ő hallotta mikor a kettőt huzzák s ő érti hogy az nem jól hangzik. Laci bácsi dühbe jött s megpofozta. Így vannak össze stimolva. A diszkapu még ma is áll, de legalább mindenki megtudja az ünnepéjt. Igaz egy kicsit kopaszok a fák, mert a sok kinlódásba a lucfenyő ágai le-törtek, de hát így még szebb. Klárka ma is kötött egy koszorut, a virágot Böskétől kérte (csináltvirág) s kiakasztották a toronyra. A harangszentelés talán husvétba lesz. Ennyi elég a harangról.

(Bartha Irma levele, 1925. márc. 17.)

(A kovásznai álarcos bál, 1926)

Hatodikán vagyis szombaton voltunk Kovásznán az álarcos bálon. Gálnéval mentünk udvari kocsin. Képzelheted milyen mesésen néztünk ki. A kocssal heten voltunk s azon kívül a nagy skatolyák amikbe a ruhákat vittük. Csak egy-két főre gondoltunk meg mi s azért a jelmezünk

se volt valami nagy dolog, de jól beillett a többi közé. Le is irom. Kezdem magamon mert azon leghamarabb is tul esem, fehér domino voltam, semmi egyéb, fehér libertinből volt a ruha ami olyan selyem formának nézett ki. Irmaka meg fekete domino volt. Neki rövidebb volt a ruhája és töröbuza kakasból dominókat varrt rá. Nagyon jól nézett ki. Böske meg Kónya Juliska cigánylányok voltak. Kártyákat vetettek, jóstoltak s nem volt több cigányjelmez s ők meg nagyon ügyesek voltak. Ugyhogy állandó udvar volt körülöttük. Juliska mondta is, hogy soha életibe annyit nem udvaroltak neki mint akkor éjfélig. Toncsi meg Gálné egy rokokó párnak volt öltözve. Toncsi a fiu rózsaszín frakba világos kék nadrággal és félcipőben s parókával és copffal. Mesésen nézett ki. Gálné fehérbe kék mellénnyel és dudorral s szintén parókával.

(Bartha Gabriella levele, 1926. febr. 14.)

(A zabolai üdülőtelep, 1926)

Mire haza jöttök már javában fog működni a z(abola)i üdülőtelep. Most (1926) június 10-én nyílik meg, s már többen foglaltak lakást. Amint halottuk Magyarországról fog sok mágnás jöni s a Pálmai apósáék is már vettek ki lakást. Nyilvános lesz a park, szabad lesz akárkinek sétálni, csolnakázni stb csak mindent meg kell alaposan fizetni.

(Bartha Gabriella levele, 1926. máj. 23.)

(A pávai tűzoltók bálja, 1927)

A multkor még bálba is valánk. Az ujon megszervezett pávai tűzoltók rendezték Deák Béla parancsnok és Finta László elnök urakkal bócsu vasárnapján. Kezdeté délután mosogatás után. Hát mi is bementünk 4 órakor s ott valánk fél hétig (a délutáninak akkor lett vége). Még kettőt táncolánk is. Janesi egész délután kártyázott Tátikával, ők nem jöttek be se Anyuka. Este meg ott volt a zsidó trup, Csekmék, Kozma A., Benék, Finták. Szóval Páva intelligenciája. Át jöttek Z(abolá)ról Balogh Andor és társai összesen 7-en így volt gavallér is. Délután kevéssen voltak, úgy hogy ülök csak mi valánk Ella, Jegyző Margit, Laci, Kari, Nagy Gergely meg én, aztán táncolt a többi, többnyire cselédek, volt mit nézni, nagyszerűen mulattunk.

(Bartha Irma levele, 1927. szept. ?)

(A regáti katonai gyakorlatok, 1927)

Lacit bevitték a regátba gyakorlatra. Kozma Gyurkát meg Samut, Bagoly Bélát is szintén. Vasárnap azaz ma egy hete itt volt egész nap Györgybiró Andor. Ide menekült a lovakkal. Most hogy vitték Vásárhelyről a katonákat, a környékről a lovakat meg a szekereket szedték mind össze és vitték azokat is a gyakorlatra, csomagot vinni. Szegény gazdák úgy bujkáltak egész éjszakákon. A vásárhelyiek kihajtották a Büdöshöz és éjjel ott szedték össze a katonák, úgy hogy azt mondják, Vásárhelyen 8 pár ló ha maradt.

(Bartha Irma levele, 1927. szept. ?)

(A pávai árvíz, 1932)

A mult héten az erdőn olyan esők lettek, hogy a patakok ember emlékezet óta ilyen nagyok nem voltak. Rengeteg kárt okoztak. Pl az Alszegbe a Bogati úton alol teljesen új medret csinált magának az úton és Szász Dávidék előtt ment vissza a mederbe. Ugyanigy csinált a Deák Béla kertjénél, annak is a hátsó részén folyt végig és megsemmisített egy pár ezer vadoncot. S a kertjéből elvitt egy csomó földet, 2 méter mélyről egy jó darab helyről. Amig rendbe hozhatja Béla bele kerül vagy 20 ezer lejbe. Most a bányából hordják neki kalákába a követ. A tegnap feljártunk megnézni, de olyan hatalmas köveket nem igen láttam. Tegnap már 51 szekér kü le volt hozva. Ma is hordják. Német Bercivel rakat egy hatalmas kő gátat. Annyira sajnáltuk mind szegény Béláékat, nagyon el voltak keseredve, de ez érthető is. Finta Aniskáék is rengeteget dolgoztak, árkoztak, gátakat csináltak térdig érő vízbe, náluk nagyobb kárt nem csinált, de a kertjükön keresztül ment. A Fekete ügy is olyan helyeket is elöntött, ahol eddig soha sem járt. Egyes községeket még 5–6 nap mulva se lehetett megközelíteni.

(Bartha Gabriella levele, 1932. aug. 4.)

(A zabolai szóttos bál, 1932)

A mult szombaton Zabolán volt a Gyárfás kuriába egy diák bál, a ref. és kath. egyház közösen rendezte. Nagyon szép multság vala, csupa uri publikummal, gazdaember féle se volt egy se. Mi is ott valánk és jól is éreztük magunkot, de engem a napi sok dolog annyira kifárasztott, hogy (Deák) Béláékkal mi is hazajöttünk korábban. Más mindenki reggelig mulatott. Ott volt a két kontesz is 2 vendég lánnyal és 2 gróffal. Ez

valamennyire szőttes bál is volt. A konteszek is szőttesbe voltak. Irmaka szintén. Akkor egész héten ezt a székely ruháját varrta Irmaka, hogy semmi egyebet nem tudott dolgozni, annyira kellett siessen és azért volt nekem annyi dolgom. Valami 12-en voltak szőttesbe, nagyon jól néztek ki. Leengedett haj, hosszú szalag benne, bő 3 méteres rokoja vagy csikos vagy egy szín, az alján fekete bársonnyal, a mellény olyan mint a szoknya olyan szőttes csak egy szín és az is bársonnyal van diszitve, fehér ing (hosszú ujjú, magas nyaku) és fekete vagy fehér kötény. Az Irmakáé világos kék a szoknya és a mellény. Nekem még nincs. Irmaka nagyon jól néz ki benne a leengedett hajával.

(Bartha Gabriella levele, 1932. aug. 21.)

(Vajnafalvi templomszentelés, 1932)

Hallj valamit most a Vajnafalvi templom szenteléséről, ami most 18-án vala. Erre nekem is kész lett a szőttes ruhám. Szombaton este illetve délután beleöltöztünk Irmakával együtt és elmentünk Zabolára püspököt várni. A fogadás után Istentisztelet volt, azután társas vacsora az új kulturházban. A vacsorán Irmakával mi is ott valánk, ahol nagyon jól éreztük magunkat. Együtt valánk szőttesekül a 2 kontesz, Toncsi, mi, Péter Rózsika, Vida Piroska (Szentgyörgyről) és Ujlaki Marcsa. S minden szőttes mellett ült egy-egy fiu, a változatosság kedvéért. ½ kettőkor kerültünk haza és másnap már ½ 10-kor mentünk Kovásznára. Onnan lovas bandérium és több kocsis jött át a püspökért. Mi megint szőttesekül külön felvirágozott szekérral mentünk. Jött a két contes is, voltunk vagy 15-en. Kovásznán a templomtól gyalog volt a felvonulás a vajnafalvi templomig. Elöl mentek a fehér hímzett szőttesek. Száznál többen voltak. Utánuk mi a színesek és utánunk a papok. Na és elöl a rezesbanda. Pap is jóval felül volt ötvennél és mind palástosan. Hiába volt minden rendezés, a templomnál nagy volt a tolongás, a papok nagy része se tudott leülni. Az urvacsorát négy pap osztotta egyszerre. A délutáni templomi ünnepélyre is, ami a nagy templomban volt, rengetegen nem fértek be. Este is volt ünnepély és bál, de mi azon már nem vettünk részt. Most több rendben hallottuk beszélni Makkait és Vásárhelyit és kivált az utóbbi nagyon megnyerte tetszésünket. Egész nap gyönyörű időnk volt, csak a por volt kellemetlen.

Az én szőttesemhez a bordó bársony magyar mellényem van átalakítva, az arany zsinor helyett most fekete bársonnyal van diszitve

és hozzá csikos szoknyám van, fekete piros és barna szélesebb csik és keskenyebb zöld csik, fehér magas nyakú és hosszú ujjú ing és fekete kötény. Van hozzá a szoknya anyagából retikülöm is.

(Bartha Gabriella levele, 1932. szept. 26.)

(A zabolai református dalárda szőttes bálja, 1933)

Este meg megyünk Zabolára a ref dalárda bálra, amiről még reggel mielőtt elküldeném a levelet be fogok számolni. (...) Finta Ilussal, Bene Aniskával, Tompa Lacival és Böskével az Aniskákék szekerén átmenénk Zabolára Irmaka meg én. Rengetegen voltak, tömve volt a terem, Páváról is majdnem mindenki ott volt. A darab nagyon jó volt, végig élvezettel hallgattuk, olyan kitűnően szerepeltek mintha nem is műkedvelők lettek volna. Előadás után a táncot székely táncokkal nyitották meg, amit szőttes ruhás lányok táncoltak a (Balogh) Lenke vezetésével. Lenke a darabban is nagyon ügyes és bájos volt. Eddig Zabolán csak színes szőttes volt, de most a papné biztatására többen csináltak fehér himzettet, ugynevezett papi szőttest. Nekünk az most se tetszik, tótosnak találjuk és Nagyanyó is azt mondja, sohse hallotta, hogy szőttest hímeztek volna, csak selymet. Emiatt mostanában a pappal is több vitánk volt, eddig nem törődött vele, de most el van rendelve neki is, hogy a fehér mellett kell legyen. S (Aulinger) Piri is most fehérét csináltat magának. Mi sokat nem törődünk velök, veszük a mienket mikor alkalom van, igaz hallom eleget, hogy az enyém csiki, de mondom, inkább legyen az mint tót. No de a bálba annyian valának, hogy táncolni képtelenség volt. Éjjélkor felmentünk Baloghékhoz s ott bezabáltunk. Csináltunk egy felvételt is, amire nagyon kíváncsi vagyok, mert amikor fellobbant a magnézium, mindenik behunyta a szemét és eltátotta a száját. Mi onnan aztán be sem mentünk a bálba, mert még mindig annyian voltak, hanem Böskékkel szépen úgy 4 óra felé hazajöttünk.

(Bartha Gabriella levele, 1933. febr. 25.)

(A Rikán belüli nőszövetségek nagygyűlése a háromszéki szőttes témájában, 1933)

Második ünnep este a zabolai dalárda hangversenyén valánk. Nagyon jó műsor volt, úgy kinőtte magát ez a dalárda, hogy nem győztük bámulni. Már sok színes szőttes volt, de fehér himzett csak egy vala. Márc. 30-án valánk Irmakával Szentgyörgyre a Rikán belüli nőszövetségek

nagygyűlésén, ahol a háromszéki szóttas lett meghatározva. Teljesen a mi szájunk íze szerint lett minden, a fehér himzett még csak annyira se jött számításba, hogy meg se említették. (Piros épp most himeztette ki magának). Ugy volt Piros is jön velünk mint a nőszövetség elnöknője, de reggelre olyan beteg lett (másnap már sétált) hogy nem tudott jönni. Igen mert a pap gyűlésbe volt azelőtti nap s meg tudták, hogy merről fúj a szél. Egyetlen papné se vette fel a fehér himzett ruháját, de amikor Csutakné és a leány gimnázium igazgató nőjét megláttuk színes szóttasbe mindjárt tudtuk mi győztünk. Mi csomagba vittük a szóttasunk s délutánra mi is beleöltöztünk.

(Bartha Gabriella levele, 1933. ápr. 19.)

Bartha Károly saját kertészeti feljegyzései

(Bartha é. n.: 188–189)

Gyümölcsészeti megfigyelések

A baracknál az ék oltás 1905-ben nem sikerült, míg a kézben való lapozva oltás sikerült.

A szilvánál a kézben való párisitva és lapozva oltás nagyon jól sikerült 1904 és 1905-ben.

Epreknél legjobban bevált a héj alá oltás.

1906 ápril 24-én telyes virágzásban lévő őszi barackot ültettem, rövidre visszavágtam, bekötöttem zsupba, jól megfogant.

1906 ápril 19 és 20-án a mezőkertben a kert mellett héj alá átoltott szilvafák majdnem mind megfogantak. Felét csendes, felét szeles időben oltottam, az eredmény egyforma volt.

1906 ápril 16-án már volt édes szilva virág, 24-én a fák teljes virágzásban voltak, de azért a termés nem volt kielégítő, főképp alma nem lett, ami lett is nagyon férgesedett, idő előtt lehullott.

1900 nov 9-én ültetett oltások és nov 20-án ültetett vadonczok mind megéltek. Az okt 19-én ültetett diók mind ki hajtottak. Az ugyanezen napon vetett forrázott és forrázatlan magvak egyformán kikeltek.

1902 júl 31-én megmetszett dióknak a metszés nem ártott.

1905 őszen a husából kifejtett perpencke szilvamagot sorokba elvetettem, szalmás trágyával azután földdel betakartam s tavasszal a magvak szépen kikeltek majdnem mind.

A galagonya özöndék tojásait júliusba rakja le, melyek a lerakás után 10 napra mind kikelnek, s a hernyók a csüngő levelekben telelnek ki.

Az 1905 őszén ültetett Török mogyorók mind megéltek és 1906-ban a nagyobbak már termést is hoztak.

Nagy telek után nem kell a fiatal fákat, oltványokat nagyon nyesni, azokról oltógalyat szedni.

Nedves talajon azért pusztulnak el a fák, mert gyökereik a víztől lélegzetet venni nem tudnak.

A köves altalajra ültetett fák erősen varasodnak, hegyük elkezd száradni, az almák levele pedig száradni. Az ilyen helyekre gyökér nemes, vagy orbai alanyra oltott almafák vagy törpefák ültetendők.

A törpefákat mindig mélyebbre kell ültetni, mint eredetileg voltak a faiskolában. Az oltásnak nem szabad a földbe kerülni azonban.

Képek

1. kép. A Bartha család az 1930-as években
(Gabriella, Jenő, id. Bartha Károlyné, Irma, id. Bartha Károly)

2. kép. A levelek címzettje, Bartha Jenő

1920. szept. 15.

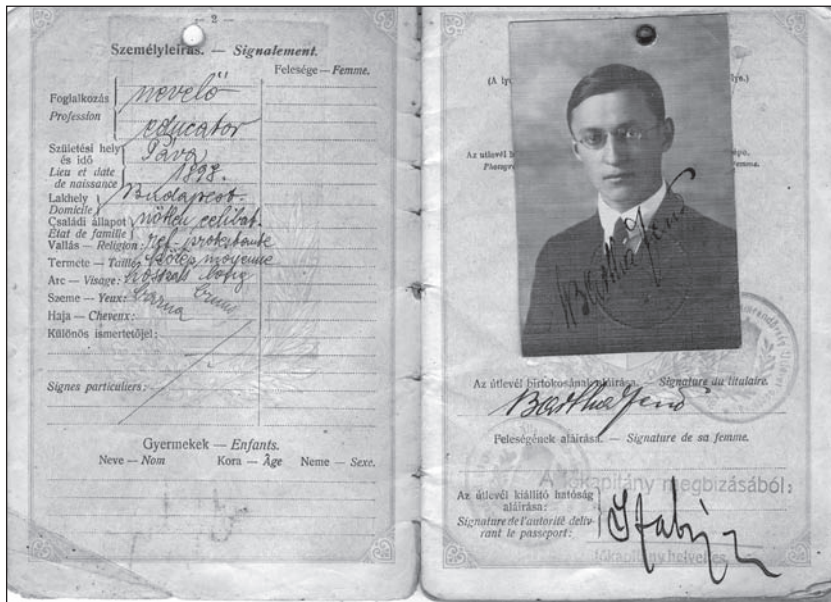
3. kép. Bartha Gabriella
(a fő levélíró) 1920-ban

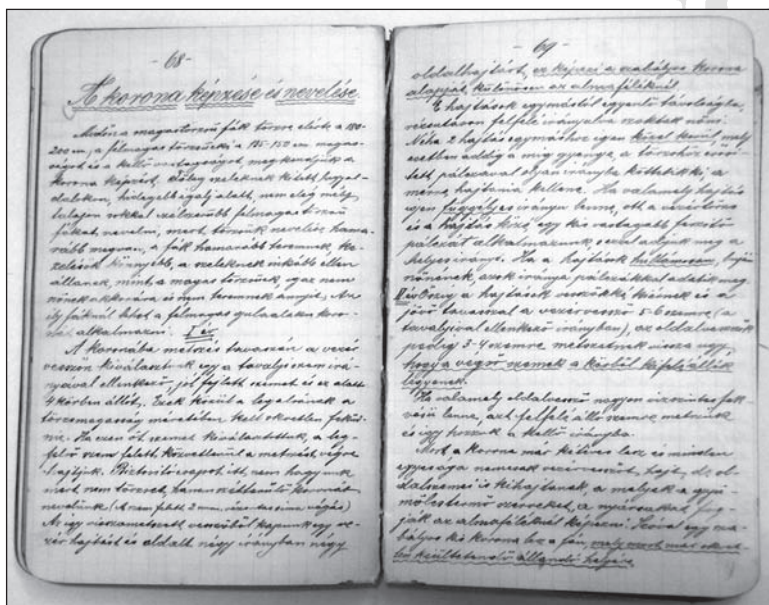
1920. szept. 15.

4. kép. Bartha Irma 1920-ban

5. kép. Bartha Jenő útlevele

6. kép. Id. Bartha Károly gyümölcsészeti feljegyzései

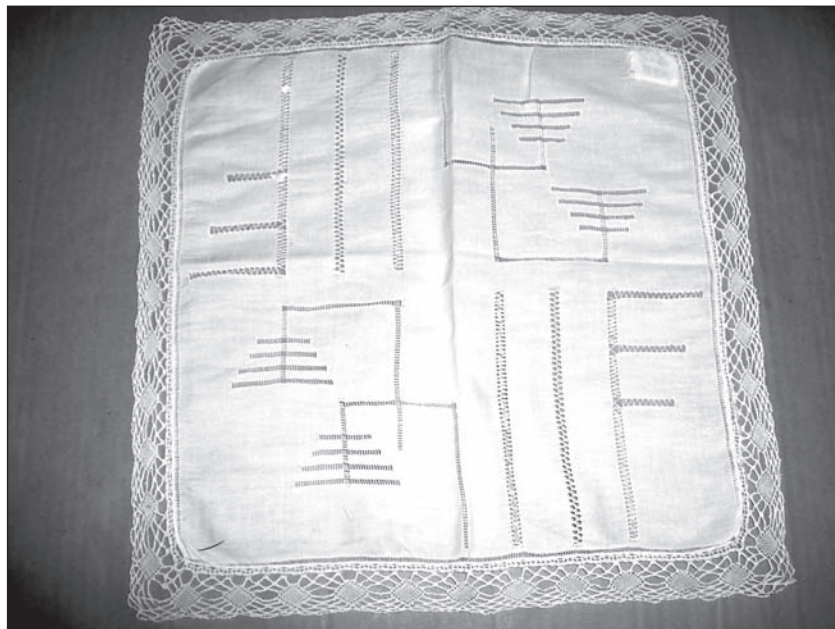

7. kép. Id. Bartha Károly almái a kézdívsárhelyi gyümölcskiállításon

8. kép. A Bartha ház 2008-ban

9. kép. Bartha Irma által készített terítő a Székely Nemzeti Múzeumban

GYÓRFY Eszter

És akkor elindultak Erdélyből...

**A lokális és társadalmi mobilitás vizsgálata
egy pávai család öt nemzedékében**

Tanulmányomban családom, a pávai Deák família sorsának, mobilitási stratégiáinak vázlatos bemutatására vállalkozom, a 19. század végétől – öt nemzedéken keresztül – napjainkig. Amint azt a témával kapcsolatos korábbi kutatások jelzik,¹ egy ilyen jellegű vizsgálat – egyéni élettörténetek, családtörténetek elemzése – nem csupán, illetve nem elsősorban egyediségükben fontosak, hiszen minden esetben szélesebb társadalmi, történeti, politikai kontextusokra világítanak rá (Jakab–Keszeg A.–Keszeg V. szerk. 2007: 8). Mivel a témával kapcsolatos kutatásaim – mind gyűjtések, mind a vonatkozó szakirodalom ismerete szempontjából – még kezdeti fázisban járnak, e tanulmány keretében mindössze annak sematikus ismertetését tűztem ki célul, hogy hogyan szóródtak szét 1920 után egy pávai család tagjai, s ez a folyamat milyen lokális és társadalmi mobilitási stratégiákat, az életmódváltás milyen módjait eredményezte. A családtagok Trianon utáni sorsa, életpályája kapcsán elsősorban arra fókuszálok tehát, hogy az egyes személyek milyen foglalkozásokat választottak és hol éltek.

A család történetének, szétszóródásának részletes bemutatása mind ezeken kívül szükségszerűen felveti a makropolitikai események és a privát történelem viszonyának, a migráció, lokális és társadalmi mobilitás, illetve ezzel kapcsolatban a betagozódás, illetve az új életstratégiák és kulturális minták adaptálásának kérdését. Mindezekre azonban jelen írás keretében nincs módom választ adni, munkám jelen szakaszában sokkal inkább egyfajta problémafelvetést, kiinduló kérdések megfogalmazását, il-

---

¹ Lásd például a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport vizsgálatait a székely emigránsok életpálya- és történet stratégiáival kapcsolatban (Bodó–Oláh 1996).

letve meglévő adataim ennek alapján rendszerezett áttekintését tartom lehetségesnek.

A vizsgálatom kiindulópontja az öt generáció meglehetősen szerteága-zó, a Kárpát-medence legkülönbözőbb pontjain élő illetve élt családjainak rekonstruálása volt, amelyhez többféle forrást hívtam segítségül: a pávai református plébánián megtalálható születési, halotti és házassági anyakönyveknek a Deák családra vonatkozó bejegyzésein kívül a család három, ma Magyarországon élő tagjának² szóbeli beszámolójára, a velük készített interjúkra alapoztam elsődlegesen.³ Elsőként igyekeztem a család azon tagjait megkeresni, akiket személyes érdeklődésük, a családon belüli egyfajta „centrális” helyzetük hangsúlyosabban készítetett a családfa, a rokonság tagjainak, és azok történeteinek minél részletesebb ismeretére.⁴ Természetesen az így kialakult kép meglehetősen egyoldalú és töredékes, hiszen – ahogyan azt az emlékezet-kutatással foglalkozók rendszeresen megjegyzik – az emlékezés sokkal inkább konstrukció, mint pusztá reprodukció, tehát a tényekhez viszonyítva jóformán minden esetben torzított és hibás, mivel erőteljesen tükrözi az egyes személyek nézőpontját, illetve a személyes érintettség minden esetben hat arra, mit észlelünk, hogyan emlékezünk (Gyáni 2007: 157–158). A vizsgálat további részében tehát kifejezett hangsúlyt kapna, hogy a család minden ágának leszármazottaival beszéljek, így árnyalva az itt bemutatott képet.

Mivel a család első két generációjából már senki nincs az élők sorában, fokozottan érvényes az emlékezet – és a felejtés – relevanciájáról szót ejteni. Kutatásom során többször szembesültem egymásnak alapvetően ellentmondó, vagy a történelmi tényekkel ellenkező adatokkal⁵ a család

² Adatközlőim: anyai nagyapám, dr. Deák Gábor, nővére, Halász Ferencné (szül. Deák Livia), valamint unokatestvérük, Deák Zoltán.

³ Köszönetemet szeretném továbbá kifejezni Pozsony Ferencnek, aki a család erdélyi tagjaival kapcsolatos adataimat szolgáltatta.

⁴ Nagyapám, dr. Deák Gábor mintegy hobbiból érdeklődik a családfakutatás iránt, ezen kívül fiatalabb korában rengeteg rokonnal ápolt intenzív kapcsolatot, csakúgy mint nővére, Deák Livia. Deák Zoltán szintén évek óta foglalkozik „amatőr” családfakutatással, továbbá foglalkozásából kifolyólag – református lelkész – a család legkülönbözőbb, olykor nagyon távol élő tagjai is gyakran kéri meg esketéseket, kereszteleseket lebonyolítására, így a rokonságon belül ő is nagyon sok embert, ennek kapcsán pedig rengeteg történetet ismer a család egyes tagjaira vonatkozóan.

⁵ Néhány, az élettörténetek, életpályák szempontjából is fontosnak tekinthető helyen utalni fogok az ilyen jellegű ellentmondásokra.

egyes tagjainak története kapcsán, amely fontos módszertani kérdéseket is felvetett számomra. A felejtés természetéből adódik ugyanis, hogy az idő múltával nem csak az egyes emlékek kopnak ki, hanem sok esetben a tudatban megbomlik az események egymásutánja, módosul a történet lefolyása, felcserélődhetnek a nevek (Győrffy 1992: 516). Tulajdonképpen a képzelet és a valóban megtörténtek összekeveredése figyelhető meg, miután az eseményeket ténylegesen átélt öregek meghalnak. Mindezek tükrében megpróbáltam a három, egymástól néhány ponton igen különböző történetet egymásra vetíteni, illetve összevetni a történeti szakirodalommal is.

Jelen tanulmányban – mindezek tükrében – nem célom, és nem is áll módomban az egyéni életutak részletes elemzése. Az élettörténeteket csak annyiban mutatom be, amennyiben az egy nagyobb „ív”, család tagjainak lokális és társadalmi mobilitásának felrajzolásához szükséges. A továbbiakban elsősorban arra a kérdésre keresem tehát a választ, milyen változásokat idéztek elő a lokális és társadalmi mobilitás eseményei rövid illetve viszonylag hosszabb távon az életpálya-stratégiák, életmód, kulturális minták, családtervezés terén, és hogyan alakult, változott az egyes családtagok egymáshoz való viszonya, kapcsolathálója mindezek tükrében.

Családtörténet⁶

Az „ősök”

Deák Antal, pávai illetőségű császári és királyi csendőr főtörzsőrmester 1885. augusztus 29-én vette feleségül a váratlanul és nagyon fiatalon – 19 évesen – özvegyen maradt Császár Annát. Mivel hatósága a házasságot – a megfelelő összegű kaució hiányában⁷ – nem engedélyezte, kilépett a szolgálatból, és a felesége anyai örökségét képező 15 hold⁸ földbirtokra,

⁶ A részletes családfát a dolgozathoz mellékletben csatoltam, az egyes családtagokra vonatkozó pontos adatokkal (a születés/halál időpontja, lakhely, foglalkozás feltüntetésével). A mellékletben közlöm továbbá a család első három generációjának tagjairól rendelkezésemre álló fotókat is.

⁷ A Monarchia minden állami szolgálatban dolgozó tisztviselőjére vonatkozott, hogy házasságkötésüket meghatározott összegű ún. kaució felmutatásától – ez akár a férj, akár a feleség részéről lehetséges volt – tették függővé. Az intézkedés révén akarták biztosítani, hogy az ifjú házások biztos anyagi háttérrel alapítsanak családot, így kívánva megakadályozni az állami alkalmazottak korrumpálhatóságát.

⁸ dr. Deák Gábor, Deák Antal unokájának elmondása alapján.

valamint a szolgálataiért kapott állami végkielégítésre alapozva családot alapított. Páván telepedtek le. Deák Antalt – felismerve az erre való, a közigazgatási gyakorlatából adódó kiváló alkalmasságát – a falu lakói hamarosan bírónak választották, amely tisztséget haláláig viselt. Emellett a gazdaság is szépen gyarapodott, eredeti földbirtokaik mellé az évek során újakat vásároltak, állatot tartottak, egy idő után gazdasági alkalmazottakat is felfogadtak. Az alapvetően polgári foglalkozást űző családfő tehát több lábon álló életvezetést alakított ki. Házasságuk első 15 évében 14 gyermekük született,⁹ közülük azonban négy¹⁰ csecsemőkorában elhunyt. A szülők a tekintélyesre nőtt gazdaság vezetését két, erre alkalmas és hajlandó lányukra – Berta, Teréz –, valamint azok majdani családjaira kívánták hagyni, míg többi gyermeküket igyekeztek különböző polgári pályákra állítani, érdeklődésüknek, tehetségüknek megfelelően taníttatták őket. Ennek köszönhetően Sámuel gimnáziumi érettségije után vámtiszt, Gizella nővér, Klára pedig gyermekgondozó lett.

E polgárosuló, feltörekvő család történetébe azonban ezen a ponton jelentős változást hozott egyrészt a történelem,¹¹ másrészt több családi tragédia. 1916 tavaszán Deák Antal meghalt. Halálos ágyán két legidősebb gyermekére bízta az akkor még csak 5 illetve 8 esztendő legkisebbek – Antal és Mihály – felnevelésének, taníttatásának feladatát. Eközben azonban a világháború menete is szerencsétlen fordulatot vett a Monarchia, ezen belül is Erdély szempontjából: 1916 augusztusában a román hadsereg betört Erdélybe, hogy elfoglalja az antant hatalmak által korábban neki ígért területeket. A harcok, a fosztogatás, és az esetleges megtorlás elől a család otthon levő tagjai – a katonaköteles korban levő fiúk természetesen a fronton harcoltak – édesanyjuk vezetésével szekérre rakták legfontosabb ingóságait, és elindultak Magyarország felé.

Deák nagymama, amikor a '16-os betörés volt, a román, akkor egy ökrösszekérre felpakolta a még otthon lévő gyerekeket, és elindultak vele a

⁹ Születésük sorrendjében: Berta (1886), Gizella (1888), Sámuel (1890), József (1892), Antal (1894), Teréz (1895), Ilona (1897), Vilma (1899), Klára (1901), Antal (1903), Anikó (1904), Irén (1906), Antal (1908) és Mihály (1911).

¹⁰ Antal, Vilma, Antal és Irén.

¹¹ Mohay Tamás *Egyének és életutak* című írásában áttekinti azokat a történelmi fordulatokat, amelyek erős lenyomatot hagytak az egyéni életvezetésen. A hirtelen, drasztikus átalakulások közül különösen meghatározónak értékeli az első világháborút (Mohay 2000: 778).

román csapatok elől. Tehát elindultak Magyarország felé. Úgy mesélte valamelyik nagynénim, hogy Temesvárig jutottak. [És aztán?] Aztán kiderült, hogy a román csapatokat kiszorították, hogy vissza lehet menni. És visszafordultak és visszamentek. (Deák Gábor, 2010. jan. 15., saját gyűjtés.)

Mivel a betörés után az összpontosított osztrák-magyar-német seregek néhány hét alatt kiűzték a román csapatokat Erdélyből, a család visszafordulhatott. A családfő halálát azonban hamarosan – 1918-ban – követte a másodszületett fiú, József halála is.¹²

A háború elvesztése után néhány hónappal már szinte bizonyossá vált, hogy a Monarchia felbomlásával egyidőben Magyarország keleti felét Erdéllyel együtt Romániához csatolják, 1918 őszén-telén a román csapatok szinte teljes egészében elfoglalták a hajdan nekik ígért területeket. A megszállt területekről a megtorlások, túlkapások elől már ekkor megindult a menekülők első hulláma Magyarországra. Keszeg Vilmos megállapítása szerint a trianoni békeszerződés az államhatárok újrarajzolásával olyan új politikai kontextust alakított ki, amely az akkori erdélyi magyarság számára „két életpálya-stratégiát eredményezett: a migráció és a helyben maradás modelljét” (Keszeg 2010).

A Deák család nagy része – az életben maradt kilenc gyermek közül hét – az adott történelmi-politikai helyzetben a Magyarországra költözést választotta 1919-ben. Mindkét életpálya modellnek többféle motivációja is lehetett. A migrációt választók döntésében szerepet játszhatott „a személyi/családi integritás vagy az identitás megőrzésének szándéka, a gazdálkodási lehetőségek keresése, az előállt konjunkturális helyzet értelmezése, a megtorlásoktól való félelem, a felhalmozott személyes tapasztalatok, a jövővel szembeni bizalmatlanság” (Keszeg 2010). A két leány – Berta és Teréz – helyben maradását ugyanakkor a már megszerzett gazdasági tőke motiválta. A döntést akkoriban meghozó személyek közül ma már senki nincs életben, ám a család ma is élő tagjainak történeteiből, a szüleik által rájuk hagyományozott elbeszélések alapján nyomokban még felfejthető az a sokrétű motivációs rendszer, amely szülőföldjük elhagyására készítette a Deák gyermekek egy részét.

---

¹² A család ma élő tagjai közül Deák Gábor úgy tudja, hogy József az orosz frontról hazafele tartva valahol Ukrajna területén kiesett a vonatból. Ennek megfelelően nem biztos, hogy meghalt, mindenesetre soha nem tért már haza. A pávai református plébánia korabeli anyakönyve 1918-at jegyezték halálozási évként, pontos dátum megjelölése nélkül.

És akkor jött közbe a Trianon. És akkor a család úgy határozott, hogy aki tud, az eljön Erdélyből. Erre az is nyomatékot adott, hogy a románság - akik várhatóan átveszik a falvakban is az irányítást – az a Deák Antalra neheztelt, mer a Deák Antal még csendőr mivoltában, de a későbbiekben is a bírói mivoltában a románokat nem szerette. Meg a románok se szerették őt. De ez az ellenérzés ez a Deák Antal családtagjaira is átszállt ez az ellenérzés a románoktól. (Dr. Deák Gábor, 2010. jan.07., saját gyűjtés.)

Az esetleges megtorlásoktól való félelemnél is nyomatékosabb szempont volt a politikai kényszer – a már állásban levő Sámuelst ugyanis kiutasították az országból, szintén dolgozó leánytestvérei esetében pedig félt volt, hogy az új impérium alatt nem jutnának munkalehetőséghez.

És '19-be' akkor fölkerelkedtek, aki tehette, és eljöttek Magyarországra. Egy részük önként jött a nagyobbakkal, de volt, akit kitoloncoltak. Így '19-ben kiutasították a Gizi nénit, meg a Klári nénit. [Miért?] Ők közszolgálatba' voltak, a Klári néni, az gyermekgondozónak tanult, a Gizi néni pedig egészségügyi pályán volt. Mer' magyarok voltak és közszolgálatba' voltak. Őket nem annyira kitoloncolták, inkább attól félték, hogy nem fogják alkalmazni őket. A Deák Sámuelst, aki közszolgálatba' volt, ugye a Monarchia szolgálatában, azt a többi, több tízezer közszolgálatba' levővel együtt egy átvilágításnak vetették alá. Amikor Trianon után megalakult a román közigazgatás, akkor területenként, vagy járásonként – nem tudom az ottani közigazgatási egység nevét – egy bizottság beidézte a közszolgálatba' levőket. [...] És három kérdést tettek föl nekik. Hogy ha akarnak közszolgálatban maradni, miután ez Románia lesz a jövőben, mer' így ítélte a nemzetközi bíróság Trianonban, hogy ez Románia lesz, akkor három föltételt kell teljesíteniük, ha akarnak maradni. Ez a három feltétel a következő: tudnak-e perfekt románul, kettő: felveszik-e a román állampolgárságot, ami azt jelenti, hogy egyúttal lemondanak a magyar állampolgárságról, a harmadik pedig az, hogy leteszik-e az esküt a román királyra. Ez a három feltétel. Most aki ezt nem vállalta, úgy két hét alatt összegyűlt általában egy csoport, 2 hét után ezeket beidéztek egy 20 kilós csomaggal oda a járási székhelyre, és egy négytagú román csendőr csoport elvonatozott velük a kialakult új határra. Az új határon ott volt fölmeszelve a határvonal, ott voltak a magyar határőrök, itt voltak a románok. Egy csendőr elvette a csomagjukat, azt áthajította a határvonalon, két csendőr megfogta a karjukat, és a csendőrtiszt pedig hátulról nekitámasztotta a lábát a derekuknak, feneküknek, átlökte

őket a határon és azt mondta, hogy „Ki vagytok rúgva”. Ez egy ilyen szer-
tartás volt, mindegyiknél: „Ki vagytok rúgva.” És akkor elindultak Erdély-
ből... (dr. Deák Gábor, 2009. jan. 18., saját gyűjtés.)

A politikai kényszer, illetve az egzisztenciális bizonytalanság elkerülé-
se mellett a családi integritás lehető legteljesebb megőrzése is fontos sze-
repet játszott döntésükben. Édesanyjuk a két, már férjhez adott, a családi
gazdaságot öröklő leánnyal helyben maradt, míg a többiek Magyarorszá-
ra települtek.¹³

Ez az élettörténeti fordulópon¹⁴ a család minden tagja számára nagy
jelentőségű változást hozott. Mind a migráció, mind a helyben maradás
szükségessé tette a reszocializációt: az első esetben a „megválasztott életter
adottságaihoz, habitusaihoz való hozzáigazodást”, míg a második esetben
„a lokális tradíciók felvállalását és érvényesítését, valamint az életterben
bekövetkezett változásokhoz, az új hatalmi konjunktúrához való alkalmaz-
kodást” (Keszeg 2010). Az adott sorseseemény¹⁵ – a Magyarországra költö-

¹³ Ezen a ponton érdekesnek tartom megjegyezni, hogy a család egyik tagja – Deák Zoltán, a Magyarországra költöző testvérek közül Ilona gyermeke – egészen másképpen mesélte el a Magyarországra település történetét. Az ő elmondásában a kitelepülés nem annyira kényszerként jelenik meg, hiszen a történet úgy szól, hogy az 1916-os román betörés idején a család egy tagja, Sámuel már Magyarországon élt, ekkor pedig – édesapjuk halálát követően, a betörés hírére - a legidősebb leány, Gizella vezetésével a többi testvér is követte. Számomra egyrészt nem tűnik elégséges indoknak a szülői ház elhagyása „pusztán” a román betörés hírére – hiszen a központi hatalmak veresége, főképpen pedig Erdély elvesztése ekkortájt még egyáltalán nem volt valószínű –, a családi levelezések, naplók és egyéb iratok tükrében pedig egészen biztos, hogy Pávát csak 1919-ben hagyták el a Deák gyermekek végleg. Ennek tükrében igen érdekes lenne annak vizsgálata, miért él a család egy tagjának (akinek édesanyja ráadásul a történetet személyesen élte át) emlékezetében mégis hibásan ez a nagyon is meghatározó esemény. Gyáni Gábor szavaival élve: „A felidézett események valószínűségét, hihetőségüket nem a múlt tényleges eseményeihez fűződő viszony, hanem a történet szempontjából adott relevanciájuk biztosítja. [...] A „szerkesztést” a múlthoz való távolság hossza, illetve főleg az utótörténet alakulása határozza meg., ehhez képest másodlagos, mit észleltünk valaha.” (Gyáni 2007: 159). Ennek tükrében elképzelhetőnek tartom, hogy az áttelepülést nagyon fiatalon vagy gyerekként átélt testvérek, és ennek kapcsán le származottaik emlékezetében a történet kevésbé kegyetlen, kevesebb kényszer, több önálló döntési lehetőséget őrzött meg, mint az akkoriban már felnőtt, dolgozó, adott esetben munkahelyéről, addigi életvezetéséből erőszakosan eltávolított bátyjuk, Sámuel esetében. (Akinek fia, Gábor egyébként hosszasan eszeltte a kiutasítás és az áttelepülés körülményei, folyamatát.) (Vö: Kovács–Vajda 2007: 218–219, Melegh 1999: 251–252).

¹⁴ David Mandelbaum kifejezése (Mandelbaum 1982).

¹⁵ Tengelyi László azokat az élettörténeti fordulópontokat nevezi sorseseeményeknek, „ame-
lyek hatására az önazonosság, mint az élettörténet foglalatja meghasad és felnyílik”, s az egyén
identitása új „értelemképző” eseményekkel kényszerül szembesülni (Tengelyi 1998: 539).

ző testvérek esetén a genealógiai hagyományból való kilépés (Hauptman 2009: 49) – az idősebbek számára a családi, rokoni támogatás nélküli *újra-kezdést*, míg a fiatalabbak szempontjából az élet egyfajta gyökértelen – illetve teljes mértékben testvéreikre utalt –, idegen környezetben való *elkezdését* jelentette.

***Ebből az a tanulság, hogy az erdélyi családok
nagy része szétszóródott...¹⁶ –
párhuzamos életutak***

A következőkben a kilenc testvér – valamint leszármazottaik – további életútjának vázlatos ismertetésére vállalkozom, különös tekintettel a foglalkozás- és lakóhelyválasztás, a házassági stratégiák és a családtervezés, gyermekvállalás kérdésére (Jávor Kata szempontrendszer alapján – Jávor 2000). A párhuzamos életpályák bemutatásával elsősorban azt szeretném érzékeltetni, hogy a közös kiindulási alap, kulturális minták ellenére meglévő eltérések az életpályákban, értékekben, családtervezésben a szemlélyiségben rejlő okok mellett milyen sokat elárulnak az egyes emberek lehetőségeiről, választásairól, de az egyén társadalmi és lokális mobilitási stratégiáiról is (Jávor 2000: 21).

A könnyebb átláthatóság kedvéért a sort a Magyarországra települtekkel kezdem, genealogikus sorrendben, majd rátérek a két Erdélyben maradt testvér és családjaik további sorsára.

Deák Gizella és Deák Klára

A legidősebb, már szakmával rendelkező két lány, Gizella és Klára érkezésük után a magyarországi református egyházhoz fordultak, a Magyar Református Szeretetszolgálat segítségével jutottak lakhatáshoz és álláshoz. Mindketten otthonról hozták a református egyházhoz való kötődést: Gizella diakonissza volt, Klára ún. missziói munkásként működött Erdélyben. Az egyház segítségével rövid idő múlva találtak képzettségüknek megfelelő, biztos megélhetést nyújtó állást. Gizella a budapesti Bethesda

---

¹⁶ Dr. Deák Gábor, 2010. jan. 22., saját gyűjtés.

kórházban helyezkedett el, itt dolgozott nyugdíjba vonulásáig, mint diétás főnővér. Férje, gyermeke nem volt, ám eleinte rá hárult az ekkor még csak 8 illetve 11 esztendő legkisebb testvérek, Mihály és Antal elhelyezése, neveltetése. Klára, aki szintén soha nem ment férjhez, az őrszentmiklósi református árvaház vezetője lett.

Deák Sámuel

A legidősebb fiú, Sámuel többféle hivatali állást is elvállalt, míg végül Gödöllőn kapott állást, mint adóhivatalnok. Nyugdíjazásáig itt dolgozott, itt telepedett le végleg, folyamatosan felfele ívelő karrierje végén adóügyi főigazgató lett. 1926-ban vette feleségül egy gödöllői kereskedő lányát, Trenovszky Margitot – ekkorra sikerült a családalapításhoz szükséges egzisztenciális hátteret előteremtenie. Házasságukból három gyermek született: Ildikó, Livia és Gábor. Sámuel ambíciózussága – saját, polgári foglalkozására, illetve a család polgári életmódjára való tekintettel – gyermekei taníttatásában érhető tetten, ez által biztosítandó a társadalmi és nem utolsó sorban életszínvonalbeli emelkedést, egy megfelelő „kulturális kezdőtőkét” gyermekei számára (vö: Jávor 2000: 21–22). Szüleik akaratának, illetve saját ambícióiknak megfelelően mindhárom gyermek értelmiségi pályára lépett, és értelmiségi házastársat választott magának. Ildikó gyógyszerész lett, agrármérnök férjével Gödöllőn telepedett le. Két gyermekük közül András agrármérnöknek tanult, Gödöllőn alapított családot, László kutató-biológus, aki több magyarországi, majd egy bécsi kutatóintézetben is dolgozott, végül Londonban telepedett le. András leánya, Ágnes szintén agrármérnök, Ausztriában él, Lászlónak nincs gyermeke. Livia tanítói diplomát szerzett, gyógyszerész hitvesével Budapesten alapított családot. Gyermekei közül Márta állatorvos, szintén szakmabeli férjével Békéscsabán él, gyermekeik – Csaba és Csilla – állategészségügyi laboránsként dolgoznak, szintén Békéscsabán élnek. Sámuel legkisebb gyermeke, Gábor agrármérnök lett, rövid gödöllői tartózkodás után - politikai okokból - tanítónó feleségével a Tolna megyei Fornápusztára került, majd Tamásiban telepedtek le véglegesen. Három gyermekük született: Gábor édesapját követve az agrármérnöki szakmát választotta, Tamásiban telepedett le, Ágnes tanárnő lett, ma Dombóváron él, Éva Budapesten kozmetikus.

Deák Ilona

A következő leány, Ilona, Magyarországra kerülésekor semmilyen szakmája, végzettsége nem lévén, a Statisztikai Hivatalban tudott elhelyezkedni. Itt ismerkedett meg – szintén Erdélyből elszármazott – férjével, Deák Zsigmonddal, nyugdíjba vonulásukig ugyanitt dolgoztak mindketten. Először Budán, majd véglegesen 1930-ban Csillaghegyen telepedtek le. Négy fiuk született: László, Zsigmond, Zoltán és Árpád. Legidősebb fiuk, László egy gépkocsi gyárban helyezkedett el, mint műszaki vezető, felesége textilgyári munkás. Gyermekük közül László esztergályos, feleségével Csillaghegyen, a családi házban maradt élete végéig. Gyermekük László és Levente, szintén Budapesten élnek. Másik gyermekük, Árpád szintén Budapesten él, gyermeke nem született. Ilona második fia, Zsigmond rendőrtiszt lett, Budapesten telepedett le. Négy gyermeke közül László édesapját követve rendőr, Budapesten él; Ágnes Dunaújvárosban telepedett le, titkárnő, Andrea jogász, Budapesten él, Zsigmond pedig újságíró, Csillaghegyen alapított családot. Ilona harmadik gyermeke, Zoltán református lelkész lett, szolgálata első éveiben Ordason élt feleségével, majd Csillaghegyre helyezték, végül nyugdíjazása után Szentendrére költözött. Gyermekük közül Zsuzsanna Szentendrén él, tanítónő, Zoltán Óbudán telepedett le, a logisztikai szakmában dolgozik, Emőke Dunavarsányban él, fogtechnikus, Anikó pedig Budapesten közgazdászként helyezkedett el. Ilona legfiatalabb gyermeke, Árpád magyar-történelem szakos gimnáziumi tanár lett, gyógyszerész feleségével Dunaújvárosban telepedtek le. Gyermekük nem született.

Deák Anikó

Deák Anikó Magyarországra érkezve még semmilyen végzettséggel nem rendelkezett, itt óvónőnek tanult. Kezdetben nővérével, Ilonával közösen bérelt lakást, majd néhány évre Hollandiába ment, ahol egy család gyermekeire vigyázott, végül hazatérve hozzáment Szalkai Béla jogászhoz. Férje eleinte Bonyhádon, majd Győrben kapott állást, így végül a család Győrben telepedett meg. Házasságukból három fiú született: József zongorista volt, orvos feleségével Budapesten éltek. Gyermekük, Zsuzsanna gyógyszerész, jogász férjével Diósdon élnek. György, aki textilmérnök lett, feleségével Zalaegerszegen telepedett le, Károly Győrben maradt. Anikó

gyermekei közül kettő – József, Károly – fiatalon öngyilkosságot követett el, melyet hamarosan követett édesapjuk halála is. A család tagjainak további sorsáról az általam megkérdezett rokonoknak sajnos nincsen tudomása.

Deák Mihály

A két legkisebb testvér, Antal és Mihály a család Magyarországra érkezésekor még kisgyermek volt – 11 illetve 8 évesek. Eleinte legidősebb nővérrük, a Budapesten egyedül élő Gizella vette őket szárnyai alá, néhány évvel később pedig az akkor még agglegény bátyjuk, Sámuel albérletébe költöztek. Mihály, miután testvérei családot alapítottak, megtelepedtek és már nem tudtak róla gondoskodni, bentlakásos gimnáziumba került. A nyarakat általában bátyjánál, Sámuelnél töltötte. A középiskola befejezése után – szülei fogadalmának eleget téve¹⁷ - a Pápai Református Teológiára iratkozott be, református lelkész lett. Pappá szentelése után Polgárdiba nevezték ki segédlelkésznek, ahol hamarosan feleségül vette az ott szolgáló lelkész leányát, Benedek Arankát, majd, mivel Mihály önálló parókiát kapott, Iszkaszentgyörgyön telepedett le a család. Négy fiuk – Mihály, Ferenc, Mihály és József – közül a legidősebb csecsemő korában meghalt, a többiek Székesfehérváron és környékén telepedtek le. Sorsuk további alakulásáról sajnos nem sikerült pontos adatokat szereznem.

Deák Antal

A legfiatalabb gyermek, Antal, különösebb ambíciója, szorgalma nem lévén mesterséget tanult, asztalos lett. A szakma kitanulása után a MÁV-nál helyezkedett el, egész életében itt dolgozott – idősebb korában az úttörővasúthoz került. Budapesten, a MÁV által biztosított szolgálati lakásban éltek feleségével és négy gyermekükkel. Egyikük, Antal, gyermekként meghalt, testvérei: József, György és Anna további sorsáról a család általam megkérdezett tagjainak nincsen tudomása.

---

¹⁷ A családi emlékezet szerint, miután négy gyermeküket csecsemőként elvesztették, a Deák szülők megfogadták, hogy ha ez a gyermek, Mihály életben marad, papnak tanítatják majd. A Magyarországra került testvérek betartották szüleik fogadalmát, amely egyébként legkisebb öccsük ambícióival sem ellenkezett.

Végezetül essen szó a két Erdélyben maradt testvéréről:

Deák Berta

A legidősebb leány, Berta első férjével, Kondra Jánossal Zabolára költözött, gazdálkodtak. Négy gyermekük született. A legidősebb, István szintén Zabolán telepedett le feleségével, szakmája kovács volt. Négy gyermeke közül Hermina óvónő lett, Eresztevényben él, Mihály édesapja szakmáját folytatva kovács Zabolán, Magdolna Sepsiszentgyörgyre költözött, hivatalnokként dolgozott, végül Jenő tanár lett. Berta második fia, Jenő szabó volt Zabolán, két leánya született: Márta könyvelő Kézdivásárhelyen, Matild szintén könyvelő Brassóban. A harmadik gyermek, Mária férjével együtt gazdálkodott Zabolán, két gyermekük viszont már polgári foglalkozást választott magának: Margit postamester volt, egy tanítóhoz ment feleségül, gyermekei közül László mérnök, Csíkszeredában, Adél pedig ápolónő, Kézdivásárhelyen. A másik leány, Ilona pedig óvónő lett, egy gelencei asztaloshoz ment hozzá. Gyermekei közül Enikő közgazdász, Kézdivásárhelyen él, Árpád pedig gépész, Gelencén telepedett le. A negyedik Kondra gyermek, Mihály cipész lett, Zabolán maradt. Családjá nem volt, 1945-ben orosz fogságban halt meg.

Férje korai halála után Deák Berta ismét házasságot kötött. Kovács Józseffel való házasságából szintén négy gyermek született. Ilona szövőmester lett, Zabolán maradt, gyermekei közül Ferenc szintén Zabolán él, szakmája szerint esztergályos. Ferenc lánya, Lídia ápolónő, férjével Gelencén telepedett le, idősebbik fia, Ferenc esztergályos, legkisebb gyermeke, Csaba pedig egyetemi hallgató. Ferenc második gyermeke, Anna földműves Zabolán, gyermekei közül Annamária ápolónő, Gelencén él, Béla pedig a katonaságnál szolgál altisztként.. Deák Berta következő gyermeke, Kovács János asztalos lett, Zabolán élt, egyetlen gyermeke, Ilona közgazdász Sepsiszentgyörgyön. Ilona gyermekei mindketten a közgazdász szakmát választották, Ágnes Kolozsvárt, Anna pedig Svájcban telepedett le. A következő fiú, Kovács József Zabolán gazdálkodott feleségével, gyermekeik közül László villanyszerelő volt, Etelka háztartásbeli, Kovásznán él. Deák Berta utolsó gyermeke Kovács Erzsébet, férjével gazdálkodott Zabolán. Gyermekeik, Tibor és Ferenc azonban már értelmiségi foglalkozást választottak: Tibor állatorvos volt, Ferenc Kolozsvárt egyetemi tanár lett.

Deák Teréz

Teréz szintén Erdélyben maradt, Zabolán telepedett le. Juha Györggyel kötött házasságából öt lánya született. A legidősebb, Ilona földműves volt Zabolán. Első házasságából született gyermekei Etelka és Béla. Béla négy gyermeke: Béla, Krisztina, Anikó és Ibolya szintén Zabolán élnek. A második lány, Margit óvónő lett, Zabolán él, házasságot azonban nem kötött. Szintén nincs családja a következő leánynak, Irénnek sem, ő tanítónő Zabolán. A következő leány, Jolán tisztviselő lett, Brassóba költözött, egy leánya született. Végül a legfiatalabb Juha lány, Anna szintén Brassóba került, ő is tisztviselő volt, férje román, gyermekei Brassóban élnek, szintén tisztviselői pályán vannak.

Lokális és társadalmi mobilitás a Deák család öt nemzedékében

A fentiekben láthattuk, hogy a kilenc, azonos családi körülmények közül indult testvér életpályái, életvezetése, családtervezési stratégiái mennyire eltérően alakultak az idők során. Érdekes e különbségek mögött álló legfontosabb tényezőket szemügyre vennünk.

Amint arról már szó esett, Deák Antal családja alapvetően több lábon álló életvezetést folytatott. A családi földbirtok azonban csak két leány, Berta és Teréz családja számára tudott megélhetést biztosítani, így a többi gyermek számára eleve determinált volt az értelmiségi, vagy legalábbis valamilyen más, polgári pályára kerülés. A legnagyobbak már otthon, a kényszerű Magyarországra költözés előtt polgári foglalkozásokban helyezkedtek el, majd ezekben a munkakörökben kezdtek új életet áttelepülésük után is, illetve kisebb testvéreiket is ebben a szellemben taníttatták, nevelték fel. Ebben az esetben tehát – úgy gondolom – a tanulás, polgári pályákra való átállás nem kizárólag mint a társadalmi felemelkedés leggyorsabb és leghatékonyabb módja szerepelt a gyermekek életében, hanem egyfajta kényszert is jelentett, mivel a föld örökléséből kizárt testvéreknek más megélhetés után kellett nézniük (vö: Horváth 2000: 53, Kocsis 1995: 24–25). Ugyanakkor az általam bemutatott példán az is szépen megfigyelhető, hogy a családi háttér – ez esetben egy alapvetően gazdálkodásból élő, ám polgárosuló, értelmiségi pályákra is törekvő székelyföldi

család – milyen lehetőségeket határol körül, milyen életutakon képes elindítani gyermekeit (Róbert 1987: 45). A foglalkozásválasztás, úgy gondolom, minden gyermek esetében átgondolt, a családi stratégiába illeszkedő lépés volt, mely által az édesapa utódaiban egyaránt gondoskodni tudott a családi vagyon – ez esetben a föld – gyarapodásáról, és a család társadalmi emelkedéséről is (Bácskai Verát idézi Jávor 2000: 22).

Ennek megfelelően az Erdélyben maradt két testvér – illetve utódaik – Zabolán és környékén letelepedvén elsősorban gazdálkodással foglalkoztak, esetenként mesteremberekkel (kovács, szabó) házasodtak, vagy gyermekeiket mesterségre taníttatták. Csak a család erdélyi ágának negyedik generációjától kezdődően figyelhető meg az értelmiségi, polgári pályákra állás nagyobb arányban. Teljesen más a helyzet a Magyarországra települt hét testvér esetén. Ők egytől egyig polgári foglalkozást választottak, házastársaik is polgári, többnyire értelmiségi körökből kerültek ki, gyermekeiket minden esetben taníttatták. Ebből a szempontból kissé kilóg a sorból Antal, aki „csak” szakma kitanulásáig jutott, majd vasutas lett. A testvérek közül amúgy is ő volt az, akinek életpályája a legkevésbé sikeresnek mondható. Családja szűkösen élt, sok esetben rokonaik – Antal esetében a lábukat már megvetett testvérek – támogatására szorultak, ami, mint utóbb látni fogjuk, a családi kapcsolatok megromlását is magával vonta. Összességében elmondható, hogy az itt vizsgált Deák családban több generációs, családi mobilitásról beszélhetünk. A társadalmi mobilitást, polgári foglalkozások felé való orientálódás – az említett okokból – már az utódok első generációjában is szükségszerű volt, az egyszerű, egyéni elmozdulás azonban több generációra előre ható érvénnyel működött, mely meghatározhatja még az unokák életpályáját is. Az is látható továbbá, hogy az öt generáció során egyre bokrosodó családnak mindössze két olyan ága van, amely – szintén szükségszerűen – megőrizte az eredeti foglalkozást, míg a többiek egytől egyig belekerültek a mobilizációs folyamatba (vö: Kocsis 1995: 25).

Érdeemes szemügyre vennünk a családtervezés mint kulturális minta (Jávor 2000: 57–60) változásait is a család egyes tagjai körében. A pávai, alapvetően gazdálkodásból élő Deák család stratégiája a korai házasodás majd sok – ez esetben 14 – gyermek vállalása volt. Amint az a fent bemutatottak alapján látszik, a két Erdélyben maradt lány szintén ezt a családtervezési mintát folytatta: Bertának 8, Teréznek 5 gyermeke született. A Magyarországra települt testvérek közül kettő nem házasodott

meg. A többiek esetén viszont a viszonylag késői házasodás – ennek leg-
extrémebb esete Sámuel, aki 36 éves korában nősült meg –, és a kevesebb
számú gyermek vállalása, tehát egy sokkal polgáribb, „modernebb-
nek” mondható családtervezési stratégia figyelhető meg. Fontos azonban
itt megemlíteni, hogy a kevesebb számú gyermek vállalása nem feltétle-
nül tudatos, a polgárosodás irányába mutató döntés eredménye, számos
egyéb indokkal – pl. háború, anyagi nehézségek, szülők korai halála – is
magyarázható (Horváth 2000: 53–54). A harmadik-negyedik generáció
tagjai esetén pedig már egyáltalán nem vonhatunk le messzemenő követ-
keztetéseket a gyermekek számából és az ehhez hasonló adatokból, hiszen
itt már számos egyéb, „modern” indokkal – gazdasági, politikai indokok,
életmód-váltás – kell számolnunk. Alapvetően azonban elmondható, hogy
a Magyarországra telepedett testvérek ez irányú stratégiái egy, a szüleiké-
től elütő, polgári, városi családmodell felé orientálódtak.

Nem haszontalan továbbá a pusztai felsoroláson kívül hosszabban is el-
időznünk a lokális mobilitás, mint az életmód-stratégia egy fontos részé-
nek kérdése körül is. Ismét az erdélyiekkel kezdve a sort, Berta és Teréz,
valamint utódaik nagy része – legalábbis ami az első három generációt
illeti – Zabolán és környékén maradt. Természetesen ez a család gazdál-
kodó tagjai esetében – mivel a földbirtokok itt voltak – egyértelmű, ám a
mesterséget tanult utódok is a „családi fészek” környékén telepedtek le.
Egészen más a helyzet a Magyarországra került testvérek esetében. Első,
és legnagyobb „vándorlásuk”, a pávai családi otthon elhagyása politikai-
gazdasági kényszernek tudható be. A csonkaországba érkezve először
mindnyájan Budapestre mentek munka, megélhetés után nézni, majd en-
nek függvényében szóródtak szét. Öt közülük Budapesten és környékén
telepedett le és vállalt állást, Klára új munkájának köszönhetően került
vidékre, Anikó pedig férjét (illetve annak munkaadóját) követte, amikor
családjával együtt Győrbe költözött. Földrajzi értelemben ez a generáció
itt abbahagyta a mozgást, később gyermekeik szintén a munkaerőpiaci le-
hetőségek függvényében választottak lakhelyet.

Itt említeném meg azt a – lokális mobilitás szempontjából nem elha-
nyagolható – eseményt, amely még 1941-ben állította döntés elé a család
Magyarországra került tagjait. A második bécsi döntést követően, 1941-ben
az Erdélyből áttelepült magyarok ugyanis lehetőséget kaptak, hogy a visz-
szacsatolt területekre visszatelepülve, a magyarországihoz hasonló, illetve
annál magasabb állásokba visszatérjenek szülőföldjükre.

Na, itt jön be ez a történet, hogy '40-ben hirdettek egy országos akciót, hogy aki elszármazott Erdélyből és abban a foglalkozási körben, amiben volt Trianon környékén, vagy amibe most itt van, akkor Erdélyben azonos foglalkozási körben, de egy magasabb beosztást kap. Mert '40 után, régi dolog, hogy a magyar uralom visszatérével akkor meg a románokat hajtották el a vezető tisztségekből. Így akkor a Gizi néni visszaköltözött a családi házba, ahol még akkor élt a nagymama...'41-ben halt meg, azt hiszem. [1942. febr.28. – Gy. E.] [...] Azt hiszem, hogy a Klári néni, meg a Gizi néni is visszaköltöztek, amikor meghalt a nagymama, akkor költöztek vissza a családi házba ketten. (Dr. Deák Gábor, 2010. jan.15., saját gyűjtés.)

Nem volt kétséges, hogy a lábukat már megvetett, Magyarországon családot alapított testvérek közül egyik sem kívánja ezt a – viszonylag bizonytalan – lehetőséget választani, és ismét újrakezdeni életét. Az akkor már nyugdíjba vonult, egyedül élő Gizella, és húga, a szintén hajadon Klára azonban éltek a lehetőséggel, és édesanyjuk 1942-es halálát követően visszaköltöztek a család régi, pávai házába. Klára hamarosan munkát is kapott, a zabolai gyermekotthonban volt nevelőnő, Gizella pedig nyugdíjas éveit töltötte a családi fészekben. Az ismételt impériumváltás azonban hamarosan szerencsétlen sorsra jutatta, és újbóli életpálya-modell váltásra készítette a hazatelepült Klárát: 1945-ben ugyanis a területet visszaszerző román államhatalom elbocsátotta, a továbbiakban semmilyen állást nem tudott szerezni, így élete végéig apróbb kézimunkákból próbálta biztosítani szegényes megélhetését, valamint erdélyi és magyarországi rokonai, testvérei is igyekeztek segíteni neki. Nővére halála után végül Kovásznára költözött, családja gondoskodása mellett itt élt haláláig.

Végezetül röviden kitérnék arra, hogy a család szétszóródása, az eltérő életpálya-stratégiák, életmódok hogyan befolyásolták a családi kapcsolatokat, milyen „eredménnyel” jártak a későbbi nemzedékek szempontjából. Magyarországra érkezésükkor a testvérek minden szempontból egymásra voltak utalva – segítették egymást az újrakezdésben, közösen gondoskodtak legfiatalabb testvéreik taníttatásáról, majd, miután mindannyian megvetették lábukat, családot alapítottak, kapcsolataik lazulni kezdtek. Miután az életükben beállt kényszerű fordulópont teljessé vált – a testvérek újfajta szerepeket vállaltak, új kapcsolatokba kerültek más emberekkel, és egyfajta új én-tudatot alakítottak ki (Mandelbaum 1982: 36–37) – eltávolodtak egymástól. Ennek okai egyes esetekben a földrajzi

tényezőkkal – lakóhelyek távolsága – magyarázhatók, míg más esetekben – pl. Antal viszonylag deviánsnak számító családja esetében – személyes indokokban keresendők.

Bennük már valahogy nem alakult ki az az érzés, hogy a családi összetartás az egy nagy erő... egy nagy plusz erő. Abból sok mindent lehet meríteni. Főleg bajban. Úgyhogy ez is belejátszhatott. A nagybátyám az elég sokat ostorozott engem is, hogy hát te nem nagyon törődsz a családdal. Hát, abba belejátszott a 180 kilométer is, belejátszottak az itt lévő kisgyerekek is... meg mondom, ez a megélhetési igény. (Dr. Deák Gábor, 2010. jan. 22., saját gyűjtés).

Nem tartottuk a kapcsolatot nagyon, na... az Anti az csak kölcsönkérni jött mindig, nagyon zúrós izébe éltek. (Halász Ferencné Deák Livia, 2010. febr.12., saját gyűjtés.)

Ezen a ponton érdemes egy pillantást vetni a testvérekre, hiszen a család nemcsak kibocsátó, hanem – leginkább éppen a testvérek által – kortárs közösségként is működik, még akkor is, ha ez nem jelent egyúttal fizikai együttélést. A felnőtt testvérek által alkotott kapcsolatháló kontextusába helyezve az egyén életének másképpen be nem mutatható aspektusai tárulnak fel (Hauptman 2009: 33), hiszen a testvérek folyamatos hatást gyakoroltak egymásra. Az eltérő életvezetéstől, életpályáktól függetlenül a családtagok folyamatos kapcsolatban álltak egymással, és az Erdélyben maradt testvéreikkel egyaránt. Ez rendszeres, kölcsönös látogatásokban, családi ünnepek közös megülésében, esetenként egymás anyagi és más szempontú segítségével nyilvánult meg.

A harmadik generáció tagjai – szüleik lévén – szintén jól ismerték a rokonságot, a magyarországi utódok gyakran látogattak Erdélybe, esetenként az ottani rokonok is felkeresték az anyaországiakat. Az egymástól távol költözés, a különböző, értelmiségi/polgári foglalkozásokhoz való kötődés hatására azonban a családi, rokonsági kötelékek lazulni kezdtek, egyfajta „atomizálódási” folyamat indult meg. A harmadik generáció tagjai ugyan még tudtak egymásról, esetenként – pl. temetés, esküvő alkalmával – találkoztak is egymással, ám a szülők halála után, elsősorban a negyedik-ötödik generációban már egyértelműen ezen kapcsolatok szétesését, anulálódását, az addigi „hagyományos” találkozási alkalmak megszűnését figyelhetjük meg. Igen jól illusztrálja a mondottakat, hogy az általam megkérdezett három családtagnak sok esetben semmiféle tudomásuk nem volt a rokonság egyik-másik ágának legfiatalabb, negyedik-ötödik generációs

tagjairól. Ettől függetlenül ez az a ma élő legidősebb generáció – tehát a harmadik – amely még személyesen ismerte az első két nemzedék tagjait, élményeken, történeteken keresztül kötődik az egyes családtagokhoz, így fontosnak gondolja a kapcsolatok lehetőség szerinti fenntartását, a családi történetek továbbadását, megőrzését.¹⁸

Úgy vélem, erre a nemzedékre még maradéktalanul igaznak tarthatjuk David Carr megállapítását, mely szerint nemcsak az egyes személyek, hanem a különböző közösségek, többek között maguk a családok is, „elbeszélések körül és elbeszélések révén szerveződnek. Ahogy az egyes ember implicit élet-történetek révén létezik, úgy a közösség olyan »történet« révén létezik, melyben a közös emlékezet és a jövőre irányuló várakozás, illetve tervezés összegződik. A társadalmilag megélt jelen itt is a múltból és a jövőből meríti értelmét.” (Carr 1999: 73). Az itt elemzett családtörténet(ek)nek tehát egyrészt a szerző/továbbadó identitásának megteremtésében és fenntartásában volt fontos szerepük, ám ezen túl a Deák család közösségi emlékezetében, csoportidentitásának megalkotásában és fenntartásában is.

Egyáltalán nem mondható el ez azonban az utolsó két nemzedéknek a tágabb családhoz való viszonyáról: az egyes emberek a tágabb magyarországi rokonság tagjait esetenként már névről sem ismerik, az erdélyi rokonokról szinte tudomásuk sincsen, és viszont. Az egymásrautaltság megszűnése, illetve az egymáshoz életmódban, mentalitásban, és érzelmileg is szorosan kötődő, második generációs testvérek halála után tehát a lokális és társadalmi mobilitás eseményeinek hatására olyan családszerkezeti, értékrendbeli átrendeződések mentek végbe, amelyek mára súlyosan megterhelték a benne részt vevők egymással való kapcsolatait.

Természetesen hiba lenne a fentiekben ismertetett mobilitási, életvezetési stratégiákat egyfajta, kizárólag a polgárosodó illetve polgárosult életpálya-modell által determinált jelenségként értelmeznünk, hiszen mindezek ugyanúgy tudatos, vagy a körülmények által kényszerített egyéni döntéseket is tükrözhetnek. Annak részletes feltérképezése, hogy az itt bemutatott stratégiák mennyiben tekinthetők „valóságos stratégiai szándék eredményeinek” (Levi 2000: 86), mennyiben illeszthetők be egy nagyobb általános trendbe, illetve milyen mértékben az egyéni habitus,

¹⁸ Ennek köszönhetően születhetett meg jelen dolgozat is.

szándék eredményei, a további kutatás feladata lesz. Ugyanakkor úgy gondolom, a pávai Deák család fentiekben felvázolt történetének részletesebb vizsgálata az erdélyi magyar családok 1920 utáni szétszóródásának, társadalmi és kulturális mobilitási stratégiáinak általános trendjeire is jól rávilágítana.

Szakirodalom

- BODÓ Julianna – OLÁH Sándor (szerk.)
1996 *Elmentünk? Székelyföldi életutak*. KAM–Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- CARR, David
1999 A történelem realitása In: THOMKA Beáta szerk.: *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest, 69–84.
- GYÁNI Gábor
2007 Emlékezés és oral history. In: BÖGRE Zsuzsanna (szerk.): *Élettörténet a társadalomtudományokban*. (Pázmány Társadalomtudomány, 6.) Budapest–Piliscsaba, Loisir Kiadó, 155–166.
- GYÖRFFY György
1992 Múlt – emlékezet – történetírás. *Magyar Tudomány* 37. (5) 513–520.
- HAUPTMAN Gyöngyi
2009 *Élettörténet három „hangra”*. Veress Dezső 1896–1973. Egyetemi szakdolgozat. (kézirat) PTE-BTK, Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék.
- HORVÁTH Gergely Krisztián
2000 Elbukás és újrakezdés. Egy járszági redemptus család öt generációjának története az 1810-es évektől az 1960-as évekig. *Korall* 2. (tél) 43–60.
- JAKAB Albert Zsolt – KESZEG Anna – KESZEG Vilmos (szerk.)
2007 *Emberek, életpályák, élettörténetek*. (Krizsa Könyvek, 30.) BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék–Krizsa János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- JÁVOR Kata
2000 *Életmód és életmód-stratégia a pécsi Zsolnay család történetében*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KESZEG Vilmos

2010 *20. századi életpályák és élettörténetek.* (közvetéve: 2010. nov. 29.)
Forrás: <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=12>
(2011. dec. 2.)

KOCSIS Gyula

1995 Egy mezővárosi család hat nemzedékének sikeres és sikertelen mobilitási stratégiái. In: Uő. (szerk.): *Alkalmazkodás, ellenállás, mobilitás.* (Ceglédi füzetek, 30.) Cegléd, 5–48.

KOVÁCS Éva

2008 Az élettörténeti emlékezet helye az emlékezetkutatásban. In: Uő (szerk.): *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben.* MTA Szociológiai Kutatóintézet–1956-os Intézet, Budapest, 9–40.

KOVÁCS Éva – VAJDA Júlia

2007 Elbeszélés, identitás, értelmezés. In: BÖGRE Zsuzsanna (szerk.): *Élettörténet a társadalomtudományokban.* (Pázmány Társadalomtudomány, 6.) Budapest–Piliscsaba, Loisir Kiadó, 217–244.

LÁSZLÓ János

2003 Történelem, elbeszélés, identitás. In: RÁKAI Orsolya – Z. KOVÁCS Zoltán (szerk.): *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban.* Gondolat Kiadói Kör–Pompei, Budapest–Szeged, 156–172.

LEVI, Giovanni

2000 Az életrajz használatáról. *Korall* 2. (Tél) 81–92.

MANDELBAUM, David G.

1982 Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. In: KÜLLŐS Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában.* (Tanulmánygyűjtemény.) (Documentatio Ethnographica, 9.) Budapest, 29–46.

MELEGH Attila

1999 Migráció és életút. Amerikás magyarok élettörténetei. *Regio.* (3–4) 126–160.

MOHAY Tamás

2000 Egyének és életutak. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 760–787.

RÓBERT Péter

1982 Mobilitás és életút. In: KOLOSI Tamás (szerk.): *Elméletek és hipotézisek. Rétegződés-modell vizsgálat I.* Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 93–129.

1987 Mobilitási és reprodukciós folyamatok a magyar társadalomban. *Válóság*. (10) 37–47.

TENGELYI László

1998 Élettörténet és önazonosság. *Holmi X.* (4) 525–543.

Melléklet. A Deák-család családfája

Deák Antal (1856. aug. 14.–1916. márc. 14.) csendőr, Páva
Császár Anna (1866. okt. 1.–1942. febr. 26.) háztartásbeli

1. **Deák Berta** (1886. júl. 4.–1953. márc. 14.) földműves/háztartásbeli, Zabola

∞ Kondra János († 1913. okt. 10.) földműves

Kondra István (1905. dec. 15.–1945. máj. 8/9.) kovács, Zabola

∞ Héjja Rozália (1911–2000. dec. 18.)

Kondra Hermina (1933–) óvónő, Eresztevény

∞ Gajdó Imre (1928.dec. 1–2011. okt. 31.) szövetkezeti elnök, Eresztevény

Gajdó Attila (1957. febr. 18.) *csecsemőként meghalt (élt 3 hónapot)*

Gajdó Imre (1966. szept. 6.) gépészmérnök, Maksa

∞ Szőcs Eszter

Gajdó Edina (1999. aug. 28.) Sepsiszentgyörgy

Gajdó Gotthard (1991. júl. 27.) egyetemista, Sepsiszentgyörgy

Gajdó István (1958. nov. 8–1999. szept. 6.)

∞ Bárbuly Irén

Gajdó Tünde (1978. nov. 19) tanítónő, Sepsiszentgyörgy

Gajdó Zita (1978. nov. 19.) üzletvezető, Ausztria

Gajdó István(1990. ápr. 6.) Sepsiszentgyörgy

Kondra Mihály (1935. febr. 15.–) kovács, Zabola

∞ Réti Margit

Kondra Edit (1959. nov. ?) Sepsiszentgyörgy

∞ Csillag Béla

Csillag Erika

Csillag Kinga

Csillag Gyöngyvér

Csillag Éva

Csillag Izabella

Kondra Magdolna (1961. márc. 13.) háztartásbeli, Páva

∞ Bende Lajos (1957. ápr. 29) géplakatos, Páva

Bende Szidónia (1984. nov. 5.) könyvelő, Páva

Bende Krisztina (1986. aug. 5.) gyógypedagógus

Kondra Magdolna (1938. júl. 15.–) hivatalnok, Sepsiszentgyörgy
∞ Gábor Béla ?

Gábor Gyöngyvér (1965. aug. 16.) könyvelő, Sepsiszentgyörgy

∞ Fekete Zoltán

Fekete Szabolcs (1987. febr. 16.)

Fekete Roland (1990. aug. 5.)

Gábor Zoltán (1968?)

∞ ? Melinda

Gábor Botond

?

Kondra Jenő (1945. márc. 19.–2000. okt. 2.) tanár, Szatmárnémeti

Kondra Tibor (1974) gyógyszerkutató, Szatmárnémeti

Kondra Krisztina (1977) tanárnő, Sepsiszentgyörgy

... Kata

... Zita

Kondra Jenő (1908–1992. okt. 16.) szabó, Zabola

∞ György Matild

Kondra Márta (1938–) könyvelő, Kézdivásárhely

∞ Kádár Károly (1935–1982) tisztviselő, Kézdivásárhely

Kádár Károly (1963) reklámügynök, Kézdivásárhely

∞ Kovács Ibolya (1967) ápolónő

Kádár Andrea (1988) tanárnő, Kolozsvár

Kádár Enikő (1969) közigazdász

∞ Ferencz Csaba (1966) biztonsági őr, Kézdivásárhely

Ferencz Hedvig (1998)

Kondra Matild (1941–) könyvelő, Brassó

∞ Tarnoveanu Valer (sportoló), Brassó

Tarnovean Patricia (1968–) vállalkozó

∞ Ducariu Mihai (1968–) Barcarozsnyó

Ducariu Dominic (2005)

Kondra Mária (1910. márc. 27.–1992. nov. 16.) földműves, Zabola

∞ Pozsony József (1906. márc. 27.–1988. márc. 4.)

Pozsony Margit (1937. jan. 21.–) postamester, Mátisfalva

∞ Jancsó László (1934–2010) tanító/hivatalnok, Gelence, Kovászna

Jancsó László (1960–) mérnök, Csíkszereda
 ∞ Gidró Gizella (1960–) tisztviselő, Csíkszereda

Jancsó Beáta (1986–) közgazdász

Jancsó Renáta (1994–)

Jancsó Adél (1969–) ápolónő, Kézdivásárhely
 ∞ Kovács Jenő (1967–) mérnök

Kovács Orsolya (2000–)

Pozsony Ilona (1943. ápr. 23.–) óvónő, Gelence

∞ Tóth Ferenc (1940–) asztalos

Tóth Enikő (1968–) közgazdász, Kézdivásárhely

∞ Boros Antal (1965–) közgazdász

Boros Krisztina (1997)

Boros Antal (2003)

Tóth Árpád (1979–) gépész, Gelence

∞ Hegyeli Kinga (1982) üzletvezető, Gelence

Kondra Mihály (1912–1945) cipész, Zabola

nem kötött házasságot

Kovács Ilona (1919–2005) szövőmester, Zabola

∞ Arros Ferenc (1912–2006)

Arros Ferenc, esztergályos, Zabola

∞ Kónya Lídia (1956–)

Arros Lídia (1985–) ápolónő, Gelence

∞ Bartha Tihamér, autószerelő

Arros Ferenc (1987–) esztergályos

Arros Csaba (1990–) egyetemista

Arros Anna (1952–) földműves, Zabola

∞ Kozma Béla (1947–) gépész

Kozma Annamária (1985–) ápolónő, Gelence

Kozma Béla (1988–) altiszt

Kovács János (1921. ápr. 17.–1997) asztalos, Zabola

∞ Németh Erzsébet (1928–)

Kovács Ilona (1953–) közgazdász, Sepsiszentgyörgy

∞ Nagy Dezső (1951–) mérnök

Nagy Ágnes (1969–) közgazdász, Kolozsvár

Szente Zsolt, állatorvos

Nagy Anna (1980–) közgazdász, Svájc

∞ Simon Levente (1978–) informatikus

Kovács József (1924. január 27.–2008. december 7.) földműves, Zabola
 ∞ Hegyeli Etelka (1930–)

Kovács László (1952–1987) villanyszerelő

Kovács Etelka, háztartásbeli, Kovászna

∞ Zágoni Gyula, (1951) erdész

Zágoni Gyula (1977) földműves

Zágoni Attila (1981) földműves

Kovács Erzsébet (1930. márc. 4.–) földműves, Zabola

∞ Pozsony Ferenc (1923. jún. 10.–1989. febr. 12.) földműves, Zabola

Pozsony Tibor (1952. dec. 18.–2005. márc. 23.) állatorvos,

∞ Zimányi Nóra (1957) közgazdász, tanácsi titkár, Barátos

Pozsony Katalin (1985) tanárnő, Chester, Anglia

Pozsony Ferenc (1988) kertészmérnök, Dánia

Pozsony Nóra (1992) egyetemista, Marosvásárhely

Pozsony Ferenc (1955. ápr. 16.–) egyetemi tanár, Kolozsvár

∞ Jeney Katalin Rita (1957–) közgazdász, vállalkozó

Pozsony Viola (1987–) tanárnő

Pozsony Borbála (1990–) egyetemista

2. **Deák Gizella** (1888. június 28.–1969) ápolónő/nővér, Páva–
 Budapest–Páva
nem kötött házasságot

3. **Deák Sámuel** (1890. ápr. 3.–1962. jún. 10.) adóhivatalnok, Gödöllő
 ∞ Trenovszky Margit (1898–1980) háztartásbeli

Deák Ildikó (1927–1998) gyógyszerész, Gödöllő

∞ Bögre János (1928–) agrármérnök

Bögre András (1958–) agrármérnök, Gödöllő

∞ Bodrogi Gabriella (1958–) agrármérnök

Bögre Ágnes (1979–) agrármérnök

Bögre László (1960–) biológus, egyetemi tanár, London

Deák Livia (1928–) tanítónő, Budapest

∞ Halász Ferenc (1920–1965) gyógyszerész

Halász Márta (1949–) állatorvos, Békéscsaba

∞ Markos Béla (1950–) állatorvos

Markos Csaba (1975–) állategészségügyi asszisztens

∞ Kreisz Ágnes

Markos Ádám

Markos Csilla (1979–) állategészségügyi asszisztens

Halász István (1953–) építésmérnök, Budapest

∞ Béky Amarill (1950–)

Halász Boglárka (1981–)

Halász Péter (1983–)

Deák Gábor (1930–) agrármérnök, Tamási

∞ Horváth Éva (1938–) tanítónő

Deák Gábor (1959–1999) agrármérnök, Tamási

∞ Takács Emília (1964–) egészségügyi asszisztens

Deák Nóra (1988–)

Deák Áron (1991–)

Deák Ágnes (1963–) tanárnő, Dombóvár

∞ Gyórfy Csaba (1963–) újságíró

Gyórfy Eszter (1987–)

Gyórfy Laura (1990–)

∞ Venturini János (1960–2009) gépészmérnök

Venturini Benedek (1994–)

Deák Éva (1968–) kozmetikus/masszőr, Budapest

∞ Kovács Károly (1970–) pék

Kovács Attila (1998–)

Kovács Zsolt (2000–)

4. **Deák József** (1892. ápr. 5.–1918) Páva
fiatalon meghalt, nem kötött házasságot

5. **Deák Antal** (1894) Páva
csecsemőkorában meghalt

6. **Deák Teréz** (1895. szept. 10.–1988) földműves, Zabola
∞ Juha György (1889–1958) földműves

Juha Ilona (1918–1995) földműves, Zabola

∞ Fejér Béla (1908–1945)

Fejér Etelka (1941–1994), kertész, Kóhalom

∞ Andrus János, mérnök, Kóhalom

Andrus Viola

∞ Moistica János

Andrus János

Andrus Judit**Andrus Mária****Fejér Béla** (1944–)

∞ Ilyés Éva (1947–2008)

Fejér Béla (1970–) ács, Zabola

∞ Bogyó Erika (1970) ápolónő

Fejér Béla (1995)**Fejér Krisztina** (1971–) ápolónő, Zabola

∞ Papp Endre (1970) zenész

Papp Szabolcs (1995)**Fejér Anikó** (1972–) varrónő, Zabola

∞ György Antal (1970), kőműves

György Mária**György Henrietta****Fejér Ibolya** (1973–) Zabola

∞ Mátyás Miklós, földműves

Mátyás György (1949) esztergályos, Kézdivásárhely

∞ Szász Éva (1951) könyvelő

Mátyás Attila (1977) mérnök

∞ Marti Erika (1978) tanárnő

Mátyás Alpár (1989) mérnök**Mátyás Ilona** (1954–2001) könyvelő

∞ Izsán Ernő (1951) gépész, Zabola

Izsán Edit (1975), Zabola

∞ Kozma Ernő (1971) vasesztergályos, Zabola

Kozma Viola**Izsán Ilona** (1976) eladó, Zabola

∞ Nagy Ferenc (1975) fémforgácsoló, Zabola

Izsán Ernő (1979) földműves, Zabola**Izsán Orsolya** (1986) eladó**Juha Margit** (1921–) óvónő, Zabola*nem kötött házasságot***Juha Irén** (1922–) tanítónő, Zabola*nem kötött házasságot***Juha Jolán** (1925–) tisztviselő, Brassó

∞ Gabrisevici Mihály

Gabrisevici Angéla

∞ Oláh Antal

Oláh Adorján

Juha Anna (1937–1981?) tisztviselő, Brassó

∞ Paraschiv Nicolae

Paraschiv Nicolae, tisztviselő, Brassó

Paraschiv Rezvan

Paraschiv Gabriel, tisztviselő, Brassó

7. **Deák Ilona** (1987. nov. 16.–1996) hivatalnok, Budapest

∞ Deák Zsigmond, hivatalnok

Deák László, műszaki osztályvezető

∞ Auth Edit, textilgyári munkás

Deák László, esztergályos

∞ Babos Éva

Deák László

∞ Weszeli Gyöngyi

Deák Levente

Deák Árpád, autóbuszvezető

∞ Szűcs Piroska

Deák Zsigmond, rendőr

∞ Bónis Ilona

Deák László, rendőrtiszt, Budapest

∞ Bozóky Anna

Deák Krisztina

∞ Kondolka László

Kondolka Tamás

Deák Mariann

∞ Forrai Attila

Forrai Ákos

Deák Ágnes, adminisztrátor, Dunaújváros

∞ Nyilas József

∞ Fábíán Sára

Deák Andrea, jogász, Budapest

∞ Nagy Gábor

Nagy Réka

Nagy Ádám

Nagy Tamás

Deák Zsigmond, újságíró, Budapest

∞ Fazekas Linda

Deák Zsigmond

Deák Sára

Deák Enikő

Deák Zoltán, református lelkész, Budapest

∞ Nagy Zsuzsanna

Deák Zsuzsanna, tanítónő, Szentendre

∞ Tóth Árpád

Tóth Bence

Tóth Janka

Tóth Lili

Deák Zoltán, logisztikus, Budapest

∞ Horváth Klára

Deák Péter

Deák Tamás

Deák Emőke, fogtechnikai asszisztens, Dunavarsány

∞ Szűcs Gyula

Szűcs Dóra

Szűcs Levente

Deák Anikó, közgazdász/hitoktató, Budapest

∞ Weiszár Attila

Deák Árpád, tanár, Dunaföldvár

∞ Ónody Edit, gyógyszerész

8. **Deák Vilma** (1899–1900), Páva
csecsemőkorában meghalt

9. **Deák Klára** (1901. ápr. 28.–1993. dec. 14.) gyermekgondozó, Páva–
Órszentmiklós–Kovászna
nem kötött házasságot

10. **Deák Antal** (1903), Páva
csecsemőkorában meghalt

11. **Deák Anikó** (1904. aug. 25.–1980) óvónő, Győr
∞ Szalkai Béla, jogász

Szalkai József, zongorista, Budapest

∞ Rác Emília, orvos

Szalkai Zsuzsanna, gyógyszerész, Diósd

∞ Palágyi Tamás, jogász

Szalkai György, Zalaegerszeg

∞ ?

Szalkai György

Szalkai Hajnalka

Szalkai Károly, Győr

∞ Bánhegyi Erzsébet

Szalkai Károly

∞ Molnár Zsuzsanna

Szalkai Zsófia

Szalkai Máté

Szalkai Fanni-Boróka

Szalkai Zoltán

∞ Fehér Gabriella

Szalkai Márton

12. **Deák Irén** (1906–1907), Páva

csecsemőkorában meghalt

13. **Deák Antal** (1908. nov. 29.–1990) vasutas, Budapest

∞ ? Gyöngyi

Deák József

Deák Antal

Deák György

Deák Anna

14. **Deák Mihály** (1911. márc. 11.–1977) református lelkész,

Iszkaszentgyörgy

∞ Benedek Aranka (1918–2003) háztartásbeli

Deák Ferenc (1943–) földmérő mérnök, Székesfehérvár

∞ Bugyi Ildikó (1949–) humánpolitikai ügyintéző

Deák Roland (1973–) rendőrtiszt, Seregélyes

∞ Sohár Tünde (1974–) adminisztrátor

Deák Dominik (1999–)

Deák Barnabás (2002–)

Deák Dorina (2002–)

Deák Péter (1974–) földmérő mérnök, Székesfehérvár

∞ Márkus Erzsébet (1974–)

Deák Boglárka (2001–)

Deák Márkus (2005–)

Deák Mihály (1945–1996) nyomdász, Székesfehérvár

∞ László Éva (1954–)

Deák József (1949–) építőipari technikus, Isztimér

∞ Balogh Gyöngyi (1954–) pénzügyi előadó

Deák Szabolcs (1974–) építőipari technikus

∞ Polczer Médea (1976–) ruhaipari technikus

Deák Benita (2002–)

Deák Nimród (2011–)

Deák Viktória (1977–) közgazdasági technikus, Isztimér

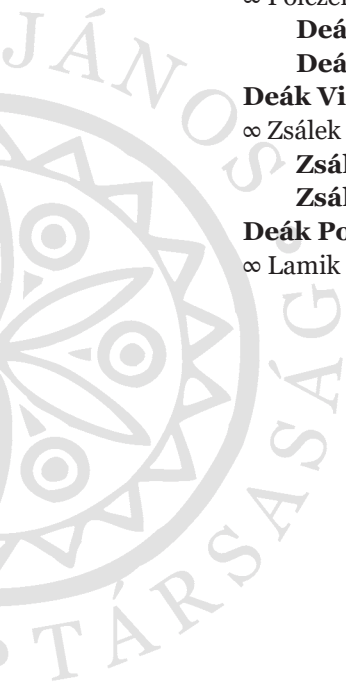
∞ Zsálek Attila (1974–) villanyszerelő

Zsálek Attila (2000–)

Zsálek Márk (2002–)

Deák Polett (1977–) közgazdasági technikus, Isztimér

∞ Lamik Tibor (1977–) mezőgazdasági technikus

Képek

1. kép. Deák Antal szülei (Deák Sámuel, meghalt 1910-ben;
Csekme Klára, meghalt 1917-ben)

2. kép. Deák Antal

3. kép. Császár Anna

4. kép. Deák Antal és Császár Anna családja
(hátsul: Deák Teréz, Ilona, Sámuel, József, Klára és Anikó; elől: Császár Anna, Deák Mihály, Deák Antal, ifj. Deák Antal, Deák Berta és Gizella)

5. kép. Deák Klára, Mihály, Gizella, Antal, Ilona és Anikó

6. kép. Deák Gizella

7. kép. Deák Gizella

8. kép. Deák Sámuel

9. kép. Deák Sámuel és családja

10. kép. Deák Teréz és családja

11. kép. Deák Ilona

12. kép. Deák Ilona és fiai (Deák Zoltán, Zsigmond, László, Árpád)

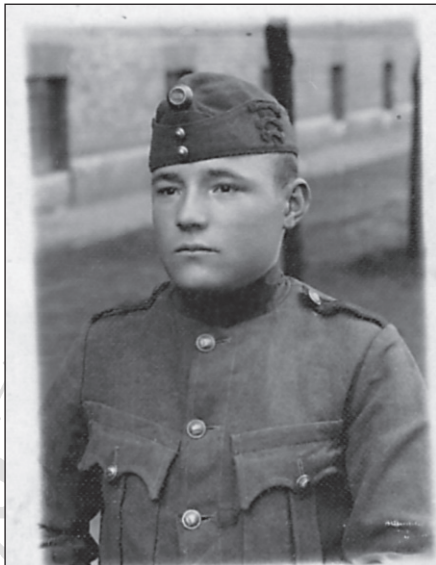
13. kép. Deák Klára

14. kép. Deák Anikó

15. kép. Deák Anikó és családja

16. kép. ifj. Deák Antal

17. kép. Deák Mihály

18. kép. Deák Mihály és felesége

KOVÁCS Mária Márta

A pávai eklézsia régi és új úrasztali készlete

A pávai eklézsia régi úrasztali felszerelése a 20. század első évtizedében teljesen kicserélődött, a 17–18. századi készlet jelentős részéről csak a források tudósítanak. E tekintetben szerencsés helyzetben vagyunk, ugyanis az Orbai Református Egyházmegye gyülekezeteinek ingó vagyonát nyilvántartó esperesi vizitációs jegyzőkönyvek a 17. századtól kezdődően a 19. század végéig szinte hiány nélkül fennmaradtak. Az erdélyi református Generális Zsinat először 1642-ben rendelte el az egyházközségek ingó és ingatlan vagyonának összeírását (Bod 1999: 51). Ebből az időszakból háromszéki összeírás nem maradt fenn. 1677-ben újabb zsinati határozat született az egyházi vagyon számbavételére (Bod 1999: 59–60), ennek eredményeképp született az az orbaiszéki összeírás, amely napjainkig megőrződött (Csáki–Szőcsné Gazda szerk. 2001). A következő részletesebb számbavételre a kuruc szabadságharc utáni években került sor, ezt a 18. század folyamán állandóan ellenőrizték, kiegészítették. Az említett időszak egyik legrészletesebb összeírásokat tartalmazó jegyzőkönyve az 1759-es, ez referencia értékű maradt a 18. század második felében, majd az 1810-es a 19. század folyamán. A vizitációs jegyzőkönyvek sorozata 1886-ig jegyezte fel az egyház vagyonának változásait.

Az anyaegyházközségként működő pávai eklézsia klenódiумaira vonatkozó első adat 1677-ből származik. Ekkor korábbi vagyonösszeírásra hivatkoznak, új adományként a Vajna Tamásné ajándékából származó „fedetlen” keresztelő ónkannát említik (Csáki–Szőcsné Gazda szerk. 2001: 15). Az 1680-ban felvett leltár tételei között nagyméretű ónpalackot, két ezüstpoharat és ezüstpáténát találunk (Csáki–Szőcsné Gazda szerk. 2001: 16).¹ 1694-ben már gazdag úrasztali készlet állt a gyülekezet tulajdonában, melyet két aranyozott ezüstkehely, két keresztelő

---

¹ „Egy öreg ónpalack az communióra, két ezüstpohárok, egy patina.”

ónkanna és ónpalack alkotott (Csáki–Szőcsné Gazda szerk. 2001: 37).² A „Mihály papné” adományából származó ónkanna 1710-es évszámát az 1810-es vagyonösszeírás rögzítette (OrbaiJkv. II. 17.),³ első említése az 1715-ös leltárból való (Csáki–Szőcsné Gazda szerk. 2001: 100). A vizitáló bizottság 1715-ben néhai Huszti Zsigmond lelkész özvegyét a férjénél maradt aranyozott ezüstkehely visszaszolgáltatására szólította fel. Mivel az özvegy nem tudott eleget tenni a felszólításnak, így az egyházmegye előljáróival a kehely kifizetésében állapodott meg. Ennek árát hat forintra becsülték (Csáki–Szőcsné Gazda szerk. 2001: 139).⁴ Az úrasztali készlet a 18. század közepéig változatlan maradt, a Csekme János-féle keresztelő ónkannáról 1759-ben megjegyzték, hogy „bomladozott.” Könczei Krisztina 1762-ben vélhetően ennek anyagából készítette el az új keresztelő ónkannát,⁵ ugyanis a későbbi vagyonleltárakból hiányzik. A 18. század második felétől általánosan elterjedt szokás volt a régi ónedények és ötvöstárgyak anyagának felhasználásával új edények készítése. A pávai klenódiumok száma 1780-ban Czán Éva jóvoltából óntányérral (OrbaiJkv. I. 269.),⁶ a 18. század végén aranyozott rézpohárral gyarapodott (OrbaiJkv. II. 49). A Vajna Tamásné-féle keresztelő ónkanna utolsó említését az 1802-es leltárban találjuk (OrbaiJkv. II. 81), 1810-re kiselejtezték. A 19. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvek közül az 1810-es tartalmazza az úrasztali edények utolsó részletes összeírását (OrbaiJkv. II. 17–18).⁷ A vizitáló bizottság az eklézsia előljáróit

² „Vagyon egy ezüst sofronyos[!] pohár patinástul, kívül es belől aranyas, egy keresztelő ónkannácska, Csekme János conferálta, egy háromejteles négyszegű ónnpalack, vagyon egy szép sima ezüstpohár, srófos, kívül aranyas. Vagyon egy fedetlen keresztelő kanna, Vajna Thamásné asszonyom conferálta volt.”

³ „Egy fedeles ónkanna, öt fertályos, 1710-beli.”

⁴ „A mint néhai tiszteletes Huszti Sigmond úr manuteneálván a pávai ecclesiának egy kised ezüst aranyas kelhecskéit, conveniála a becsületes megyével Huszti Sigmondné asszonyom in fl. 6, mivel nem producalhatá a kelyhet, mellyet fogada, hogy egy hétre deponál.”

⁵ Az adományozó nevét és az adományozás időpontját a keresztelő ónkanna felirata örökítette meg.

⁶ „Ezekhez accedál egy óntánygér, mellyen ilyen betűk találtatnak: S. Cz. B. K. Czán Éva asszony collatioja.”

⁷ „Vagyon egy felyül és belül megaranyozott és három sor hólyagos boglárokkal készült 3 fülű ezüst talpas pohár. Egy simán vert ezüstitánygér. Egy négyszegű, srófos ónnpalack, 3 ejteles. Egy fedeles ónkanna, 5 fertályos, 1710-beli. Egy óntánygér, a neve rajta az adónak ilyen betűkkel: S. Cz. B. K. Egy keresztelő ónkanna, 1762-beli. Egy aranyozott réz pohár, talpatlan.”

1834-ben a meglyukadt kehely javíttatására és a betegekhez járó pohár kicserélésére szólította fel (OrbaiJkv. III. 1834).⁸ Ezt követően szereztek be a mai gyűjtemény legkorábbi darabját, a sárgarézből készült kelyhet (1. kép). Az egyszerű, sima felületű alkotás később gazdagon tagolt, gombbal ellátott fedelet kapott. A kehely széles talpának egyhangúságát a karéjos talpszegély, illetve a talphát tagoltsága töri meg. A hengeres szárat domború gyűrű osztja, a nádusz díszváza idomú. Az alacsony kupa a szájperem vonalában enyhén kihajlik. A kehely adományozási körülményeit nem ismerjük.

Az egyházi vagyonleltárak és a klenódiumok feliratai azt tanúsítják, hogy az úrvacsoraosztás rendjében a 19. század végén változás következett be, a nők és férfiak úrvacsoraosztó pohara elkülönült. Ez figyelhető meg a pávai klenódiumok esetében is, ahol a régi és értékeesebb ezüstkelyhet a férfiak úrvacsoráztatására használták, a nők számára 1907-ben Horváth Anna új kelyhet adományozott. A neogótikus stílusban készült ezüstözött rézkehely (2. kép) a bécsi, Albert Köhler alapítású fémgyár AK&Cie forgalmazó jegyét viseli, melyet 1900 után a Württembergische Metallwarenfabrik termékein alkalmaztak.⁹ A kehely talpát gótikus mérműves ablakokat idéző motívumok díszítik, ezek a lapított gömb alakú nádusz lóhereleveles ornamensei között ismétlődnek. A szárgyűrű és a nádusz áttört díszítése a későgótikus kelyhek készítési technikáját mintázza. A sima kupa alsó részén kuppakosárra emlékeztető, applikált eljárással készült, szőlőfürtös és szőlőleveles inda húzódik. A kurzív betűs felirat a szájperem alatti mezőben foglal helyet: A nők részére ajándékozta kőszegi Horváth Anna 1907./ E pohár az Urnak pohara. I. Kor. 10. 21.¹⁰ A bécsi fémgyár termékei Erdély-szerte népszerűek voltak, kannák és tányérok kerültek adományozás útján a nagyteremi, erődsdi és komollói refor-

---

⁸ „Az Úr asztalára tartozó jók az inventarium szerint megvagynak, azzal a megjegyzéssel, hogy az ezüst szent kehely megjukadott[!], és a betegekhez járó szent kehely a szent célra nem elég méltóknak találtattak, mely hijánosságok lehető kipótlása exactoralis Szent Visitátióktól a pávai szent eklézsiának hivatalosan ajáltatik.”

⁹ A német Württembergische Metallwarenfabrik 1900-ban szerezte meg a bécsi AK&Cie fémgyárat, utóbbi ennek keretei között 1914-ig üzemelt. <http://www.senses-artnouveau.com/biography.php?artist=AKC> (Letöltve 2011. október 25.)

¹⁰ Horváth Anna tanítónő adományát az Aranykönyvbe jegyezték be. A Páva Református Egyházközség levéltára helyben. Aranykönyv 12.

mátus egyházközségek kegyszerei közé.¹¹ A pávai kehellyel azonos alkotás a Hunyad megyei Nagyrápolton maradt fenn (Kovács 2007: 527).

A pávai eklézsia régi úrasztali edényei 1910-ben használaton kívül álltak. Szász Mihály helyi lelkész 1910. december 1-én levélben fordult Pósta Bélához, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának igazgatójához, amelyben az egyház régi úrvacsorai kelyhét vásárlásra ajánlotta fel (TMLvt. C₁ 1619).¹² Pósta Béla válaszában a kehely átvételéről értesítette a lelkészt, azonban a műtárgy árának meghatározására az egyháztanácsot kérte fel (TMLvt. C₁ 1620).¹³ Ezt követően a kelyhet szakvéleményezésre küldték Kolozsvárra, a vételár tekintetében, az egyháztanács tagjainak képzettségére hivatkozva, a szakemberek segítségét kérték (TMLvt. C₁ 1625). Pósta az egyháztanács tájékoztatása végett munkatársát, Buday Árpádot küldte Pávára (TMLvt. C₁ 1628). A végső döntést a presbitérium 1910. december 18-án tartott gyűlésén hozták meg, ennek értelmében az úrasztali pohár vételárát 630 koronában állapították meg, a három ónedényt (ónpalack, boros és keresztelő ónkanna) és ezüstpaténát tartalmazó együttesről pedig új keresztelő ezüstkészlet ellenében kívántak lemondani (IgTanLvt. I. 30/1903. III/24).¹⁴ A szóban forgó klenódiумokat 1911 januárjában küldték fel Kolozsvárra (IgTanLvt. I. 30/1903. III/25), közülük az ezüstitányér, az ónpalack, a keresztelő és boros ónkanna, valamint az eddig csere tárgyát nem képező óntányér került be az Érem- és Régiségtár 1911-es leltárába (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának beszerzési naplója. III/ 118). Az úrasztali ezüstkehely további sorsát nem ismerjük, feltételezzük csupán, hogy a gyűjtemény többi darabjától

¹¹ Az említett tárgyakat a történelmi Küküllői és Sepsi Református Egyházmegyékben 2005–2011 között végzett felméréseink során leltároztuk.

¹² Az Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum levéltárából származó adatokat Vincze Zoltánnak köszönöm.

¹³ „Szakvéleményünk kézhezvétele után az egyháztanács kell, hogy megszabja az árat, amelyet kíván, mert a múzeum becslésekkel elvből nem foglalkozik. Minthogy azonban nézetünk szerint a református egyház az erdélyi magyarságnak egyik legfontosabb szerve, amelyet minden erdélyi magyar intézmény tehetségéhez képest kell, hogy támogasson, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára az ár tekintetében, hacsak az nem teljesen ésszerűtlen, nehézségeket támasztani nem szokott.”

¹⁴ „Használhatatlanná vált régi ezüst úrasztali poharát az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak 630 kor. eladni, s annak árából megfelelőbb és újabb kehelyt beszerezni kíván, továbbá 3 db. szintén használatlan ónkannáját és 1 db. kis ezüstitányérját ugyancsak az Erdélyi Múzeumnak adná cserébe 1 db. tiszta ezüst keresztelő kannáért és 1 db. ez alá szükséges ezüstitálacsáért.”

elszigetelten leltározták. Eddig sem az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának, sem az Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum leltárában nem sikerült azonosítanunk.

A pávai egyházközség régi klenódiumai az Érem- és Régiségtár ötvös- és ónedény gyűjteményeivel együtt 1950-ben a román állam birtokába, majd 1962-ben a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum megalapítása után annak állományába kerültek. A keresztelő ónkanna, az óntányér és az ónpalack ma a fenti gyűjteményben található (ENTM. ltsz. F. 4610, 4620, 4683), az ezüstitányérról és boros ónkannáról további adatokkal nem rendelkezünk. Vélhetően ezek is a múzeum tulajdonában vannak, eddigi azonosításukat egyszerű külsejük és a feliratok hiánya tette lehetetlenné.

A három ónedényből álló pávai együttes legkorábbi darabja az ónpalack (ENTM. ltsz. F. 4610). Az orbaiszéki református gyülekezetekben fennmaradt ónedények együttesében népes csoportot alkotnak az úrvacsorai bor szállítására használt palackok. E tárgytypus elsősorban világi használatban terjedt el, Erdély más vidékeivel összehasonlítva csak a háromszéki református egyházmegyék gyülekezeteiben tapasztalható a palackoknak ilyen nagy száma. A tizenkét orbaiszéki gyülekezetben tíz palack maradt fenn napjainkig. A pávai négyszögletű, oldallapjainak felső részén lekerekített palack egyetlen díszét az oldalára vésett tulajdonjelzés alkotja: PA[vai]/ EK[lézsia]. Csavaros fedelének fogantyúja hiányzik (3. kép). A palack készítője és adományozója ismeretlen, akárcsak adományozásának körülményei. A 17. században és a 18. század elején készült palackokat mesterük ritkán látta el mesterjeggyel, így kevés palack alkotóját ismerjük. A pávai első említését az 1680-as jegyzőkönyvben találjuk (Csáki–Szócsné Gazda szerk. 2001: 16), ez korábbi adományként írja le, adományozóját nem említi.

A 18. század második harmadában készült keresztelő ónkancsó (ENTM, ltsz. F 4620) a brassói III. Michael Meld ónöntő munkája (4. kép). A kisméretű, rövid száron ülő, csőrös kancsó teste öblös, kerek talpa enyhén domború. E kannaforma megjelenése a forró italok (kávé, csokoládé, tea) fogyasztásának európai elterjedéséhez köthető, az ónból készült alkotások az ezüstkancsók formáit követik. A világi forma kiválóan beillett a református egyház keresztelési szertartásába, így egyre gyakrabban töltött be liturgikus funkciót. A pávai kancsó felülete sima, a kiöntő alsó részét vésett növényi ornamentika ékesíti. Adományozási feliratát a fedélre vésték:

KÖNCEI KRISTINA A[nno] 1762. A lapos fedél középső domború tagozatán korongos fedélgomb ül, billentője palmettás. Az íves fül reliefjén a pákéi boros ónkanna újramintázott változata jelenik meg, itt a tulipán- és négyszirmú virágtő egymás fölött helyezkedik el, a felső regisztert sokszirmú virágmotívum tölti ki. Ezt a kompozíciót a brassói mesterek kisméretű kannákon alkalmazták,¹⁵ III. Michael Meldt alkotásai közül is a kisebbeken tűnik fel.¹⁶ Mesterünk a brassói Meldt önöntő család igen népszerű alkotója volt, aki 25 éves korában, 1720 augusztus 1-én lett a brassói önöntő céh tagja (Huber–Oertel 1936: 245). A belépés időpontját a mesterjegyébe foglalt 20-as évszám is jelzi, amit II. Michael Meldt jegyétől való megkülönböztetés végett alkalmazott. Mesterjegyén nyolcszögű pajzsban Brassó városjegye felett MMK monogram látható, a városjegyet a 20-as évszám fogja közre (Haldner 1972: 120, 121. számú jegyek, Huber–Oertel 1936: 23, Mitran 2002: 225, Weiner 1971: 23). 1735-ben a céh egyedüli tagja volt, 1752-ben céhmesternek választották (Eichhorn 1938: 30, Mitran 2002: 161). Haláláig, 1772-ig a céh aktív tagja volt. Alkotásai közül a háromszéki református egyházközségekben négy óntányérja, két óntálja, két boros és két keresztelő ónkannája maradt fenn.¹⁷ A pávai keresztelő kanna első említését az 1797-es vizitációs jegyzőkönyvben találjuk (OrbaiJkv. II.), adományozójáról a feliraton kívül semmit sem tudunk.

Az óntányér (ENTM, ltsz. F 4683) hétköznapi használatára egyszerű külseje és sima felülete utal (5. kép). Egyetlen díszét a perem alsó részére vésett monogram alkotja, melyet csak részben sikerült feloldani: „S[amuel] Cz[án] B. K.” Az esperesi vizitáció 1780-as jegyzőkönyvébe Czán Éva új adományaként jegyezték be (OrbaiJkv. I. 269), az 1787-es összeírás Czán Sámuel nevezte meg a tányér adományozójaként (OrbaiJkv. I. 296).¹⁸ Jegyek hiányában mestere ismeretlen.

A pávai gyülekezet a múzeumnak átadott ón- és ötvöstárgyakért cserébe 1911-ben új boros ezüstkannát kapott (6. kép). Az ötvösművet készít-

¹⁵ Azonos öntőformával készült az 1733-as aldobolyi és a 18. század második feléből származó zaláni keresztelő kanna füle.

¹⁶ Ezzel a díszítéssel a kézdimárkosfalvi keresztelő kanna mellett magángyűjteményben őrzött kannáján találkozunk (Huber–Oertel 1936: 150–151).

¹⁷ Az óntányérok a köpeci, kilyéni, feldobolyi és olaszteleki, az óntálak a pákéi és olaszteleki, a keresztelő ónkannák a pávai és kézdimárkosfalvi, a boros ónkannák az árapataki és pákéi egyházközségek tulajdonában vannak (Kovács 2010: 192–196).

¹⁸ „Accedal pedig egy óntányér, Czán Sámuel collatioja.”

tető Erdélyi Nemzeti Múzeum a Kolozsváron működő Sárga János ötvös állandó megrendelője volt, egy-egy gyülekezet mütárgyait gyakran váltották meg saját és általa forgalmazott alkotásokkal (Grotte 2011: 114). A református egyház előljárói szintén a neves ötvöshöz fordultak új úrasztali edények vásárlásakor.¹⁹ A pávai kanna származását a szájerem alá és a fedél szélére beütött jegyek igazolják, ahol Diana-fejes,²⁰ ovális keretbe foglalt, szájában gyűrűt tartó madár két oldalán SJ monogramot tartalmazó és griffet ábrázoló jegyek ismétlődnek. A felfelé keskenyedő kannatest gyöngysorral díszített, alacsony talpon áll. A fül két oldalán egy-egy volutával összefogott babérkoszorú jelenik meg, egyikükben majuszkulás felirat olvasható: A PÁVAI/ REFORMÁTUS/ EGYHÁZ/ TULAJDONA/ 1911. A szájerem palmettasora a kihajló kiöntőn folytatódik. A tört vonalú fül akantuszlevél-motívummal illeszkedik a kannatesthez. A domború fedél negyedkörív keresztmetszetű tagozatán hólyagsor húzódik, a fedélgombot trébelt akantuszlevelek övezik. A kolozsvári ötvösnek a pávaival azonos alkotását a pákéi református egyházközség tulajdonából ismerjük, amely a pákéi iparosok és műkedvelők 1914-es adományából származik.

Az úrasztali kehely és kenyérszító tányér pótlására a gyülekezet 1910-ben fedeles ezüstserleget és paténát, valamint ezüstantányért vásárolt. Az együttes alkotója a bécsi Vogel Ferdinand arany- és ezüstműves (Neuwirth 1977: 259). Az FV mesterjegy mellé beütött Diana-fejes jegybe foglalt A betű szintén bécsi származását igazolja (Lanz–Schmid–Strahalm 1987: 23). A csupán méretükben különböző tányérok (7. kép) peremén és lapos öböl-részén vésett búzakalász koszorú fut körbe, utóbbi feliratot fog közre: A pávai református/ egyház tulajdona/ 1910. A férfiak részére szolgáló úrvaszorai fedeles serleget (8. kép) a hívek adományából gyűlt 123 koronából vásárolták (A Pávai Református Egyházközség levéltára helyben. Arany-

¹⁹ A református egyháznak készített és eladott alkotásai közül kelyheket ismerünk Erzsébetvárosból, Gógánváraljáról, Marosludasról, Küküllőalmásról, Kézdimartonfalváról, Köpecről, Kézdivásárhelyről, Kolozsborsáról és Nagyteremiből, kelyhet és paténákat Oláhdeletről, tányérokat pedig Felsőcsernátonból és Szőkefalváról (Buzogány–Ősz–Tóth szerk. 2009: 508–509, Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2009: 602–604, 606, 623–624).

²⁰ Az Osztrák–Magyar Monarchia területén a Pénzügyminisztérium 1866. évi XVI. tc.-ben egységesen szabályozta a nemesfém vizsgálat és hitelesítés folyamatát. Az elkészült munkákat a törvényben meghatározott jegyekkel kellett a Fémjelző Hivatalban ellátni. Az ezüstitárgyakat jobbra néző Diana-fejvel látták el, a jegybe foglalt 3-as szám a 800/1000 finomságot jelezte. 1872-től a Diana-fej mellett a hitelesítés helyére utaló betűk is megjelentek (Németh 2009: 258).

könyv 13.). A serleg talpa kettős tagolású, alsó tagozatán akantuszzevelsor húzódik, felső részén gyümölcskötegek és palmetták váltakoznak. Az urna alakú nádusz felületét nyújtott hólyagok díszítik, ez a magas kupa alsó részén ismétlődik. A vésett feliratot gyöngysor fogja közre: „E pohár a hálaadásnak pohara.” I. Kor. X r. 16v./ A pávai református egyház tulajdona; a férfiak/ részére vétetett a hivek önkénytes adományából/ 1910. A tagolt fedélen a talp ornamentikája ismétlődik, a toboz alakú fedélgomb gömb tagozaton ül. A hitelesítő- és mesterjegy a fedél szélén, a szájerem alatt, illetve a talp szélén tűnik fel. A mester boros ezüstkannáját a szörcei egyházközség gyűjteményében őrzik.

A keresztelő készlet (9. kép) beszerzésére később került sor, annak körülményeit nem ismerjük. Az egyszerű kancsó öblös teste alacsony szár és domború talp fölött emelkedik, a karcsú nyak felívelő kiöntőcsőrben folytatódik. A keresztelő tál mély öblőrése ívesen hajlik a keskeny, tagolt peremhez.

A pávai egyházközség klenódiumainak három évszázadot átfogó rövid története a tárgyi kultúra változásáról ad képet. Megismerhetjük a 19 és 20. század fordulójának általános jelenségét, mely a régi, gyakran használaton kívüli úrasztali edények értékesítését és újakra való kicserélését szorgalmazta. Az egyházi kegyeszerék értékmentésében az Erdélyi Nemzeti Múzeum kulcsfontosságú szerepet töltött be, ahogy azt a múzeum működését alaposan vizsgáló Vincze Zoltán fogalmazott, „előnyös árak felajánlásával, cseretárgyak felkínálásával próbálta meggyorsítani a műkincsek nemzetközi műkereskedelembé jutását.” (Vincze 2009: 123.)

Szakirodalom

BOD Péter

1999 *Erdélyi református zsinatok végzése 1606–1762*. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányokat írta BUZOGÁNY Dezső – SIPOS Gábor. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár.

BUZOGÁNY Dezső – ŐSZ Sándor Előd – TÓTH Levente (szerk.)

2009 *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere II*. Tanulmányokkal kiegészítette HORVÁTH Iringó – KOVÁCS Mária Márta – SIPOS Dávid. Koinónia, Kolozsvár.

- BUZOGÁNY Dezső – KOVÁCS Mária Márta – ŐSZ Sándor Előd – TÓTH Levente (szerk.)
2009 *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere III.* Tanulmányokkal kiegészítette HORVÁTH Iringó – SIPOS Dávid. Koinónia, Kolozsvár.
- CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő (szerk.)
2001 *Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei. I. (1677–1752).* T3, Sepsiszentgyörgy.
- EICHHORN, Albert
1938 Von deutschen Zünften in Kronstadt. II. Die Zinngießer. In: *Mitteilungen der Burzenländischen sächsischen Museums.* Braşov, 16–32.
- GROTTE András
2011 Kísélet néhány magyarországi ötvösjege feloldására XIII. In: *Művészettörténeti Értesítő.* Budapest. 107–125.
- HALDNER, Anamaria
1972 *Colecția de cositoare. Catalog.* Muzeul Brukenthal, Sibiu.
- HUBER, Ulrich – OERTEL, Gustav
1936 *Siebenbürgisch-sächsisches und anderen Zinn. Die Altzinnsammlung von OGR Richard Huber.* Selbstverlag, Reichenberg.
- KOVÁCS Mária-Márta
2007 Ötvösművek. In: BUZOGÁNY Dezső – ŐSZ Sándor Előd (szerk.): *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere III.* A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Egyháztörténeti Tanaszékének és az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárának kiadványsorozata, Kolozsvár, 503–550.
- 2010 *Ötvösművek és ónedények a történelmi Háromszék református egyházközségeiben.* Phd disszertáció, kézirat.
- LANZ, Bernhard – SCHMID, Sabine – STRAHALM Werner
1987 *Silber der österreichisch-ungarischen Monarchie.* Strahalm, Graz.
- MITRAN, Gheorghe
2002 *Cositorul transilvănean.* C2 Design, Braşov.
- NÉMETH Annamária, T.
2009 Adalékok Erdély 19. századi ötvösművészeti emlékeinek történetéhez. In: N. KIS Tímea (szerk.): *Colligite fragmenta! Örökségvédelem Erdélyben.* ELTE BTK Művészettörténet Intézeti Képviselőlet, Budapest, 257–260.

NEUWIRTH, Waltraud

1977 *Lexikon Wiener Gold- und Silberschmiede und ihre Punzen 1867–1922*. Selbstverlag Dr. Waltraud Neuwirth, Wien.

VINCZE Zoltán

2009 Az Érem- és Régiségtár. In: SIPOS Gábor (szerk.): *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 69–136.

WEINER Mihályné

1971 *Ónművesség. A magyar gyűjtemények legszebb óntárgyai*. Corvina, Budapest.

Levéltári források

Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár

A2 Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának levéltára (IgTanLvt.)

Kézdi–Orbai Egyházmegye Levéltára, Kézdivásárhely

II/4. *Vizitációs jegyzőkönyvek 1759–1794*. (OrbaiJkv. I.)

II/6. *Vizitációs jegyzőkönyvek 1797–1824*. (OrbaiJkv. II.)

II/7. *Vizitációs jegyzőkönyvek 1825–1837*. (OrbaiJkv. III.)

Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum Levéltára (TMLvt), Kolozsvár

Képek

1. kép. Úrasztali rézkehely,
19. század közepe

2. kép. Kehely neogótikus díszítéssel,
Bécs, 1907

3. kép. Ónpalack,
17. század utolsó harmada

4. kép. Keresztelő ónkancsó,
Brassó, 1762

*5. kép. Óntányér,
18. század második fele*

*6. kép. Boros ezüstkanna a kolozsvári
Sárga János ötvös jegyével, 1911*

7. kép. Kenyérszövő ezüsttányér, Bécs, 1910

8. kép. Fedeles serleg,
Bécs, 1910

9. kép. Keresztelő kancsó, 20. század első fele

KALINA Veronika

Székelyruha-mozgalom Páván a női öltözet tükrében

Dolgozatomat a 2009-ben Páván megkezdett terepmunkámra építettem, melynek keretében elsősorban a falu viseletkultúráját vizsgáltam. Gyűjtőmunkám során több helyi lakossal készítettem interjút, dokumentumértékű fényképeket gyűjtöttem össze, számos család ruhatárát megvizsgáltam. Elsődleges célom az volt, hogy feltérképezsem, hogy a faluban napjainkban hányan rendelkeznek még székely női viselettel. Ugyanakkor arra is választ kerestem, hogyan és honnan szerezték be azokat, milyen állapotban vannak napjainkban, hogyan éltek korábban és hogyan élnek azokkal napjainkban. Továbbá az is érdekelt, hogy a mai tulajdonosok hogyan emlékeznek arra az értelmiségiek és nemesek által kezdeményezett, szervezett székelyruha-mozgalomra, melynek alapvető célja az volt, hogy korábbi előzmények segítségével megalkosson egy regionális, etnikai és nemzeti jelentéseket hordozó viseletet. Helyszíni kutatómunkám kizárólag csak a női viseletre és annak változására koncentrált, éppen ezért gyűjtőmunkám során a férfiak öltözetével csak érintőlegesen foglalkoztam.

Dolgozatom első felében fontosnak tartom, hogy röviden foglalkozzam a székely népviselettel és a székelyruha-mozgalommal. Itt főként Gazda Klára megállapításaira és eddigi eredményeire támaszkodom. Majd azt követően részletezem, elsősorban az adatközlőimmel készített interjúk segítségével, a mozgalom pávai vonatkozásait.¹

---

¹ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy adatközlőimet csak részben fedem fel, mivel nem mindegyikük egyezett bele abba, hogy nevük, teljes formájában, a dolgozatban szerepeljen. Ebből az okból adódóan dolgozatomhoz mellékletként nem csatoltam az adatközlők jegyzékét sem.

A székelyföldi viselet

Székelyföldi viseletnek, a legszűkebb definíció szerint, a székelység különböző csoportjainak túlnyomóan háziszőttés gyapjúból és pamutból, valamint juhbőrből készített régies öltözeteit nevezik (Fél–Hofer 1977: 596–598). Gazda Klára szerint, az ősszmagyar viselettől bizonyos vonásaiban eltérő erdélyi magyar öltözetben belül, a székelyföldi viselet számos specifikus jegyeket mutatott, mivel már korai periódusaiban jellemezte a színes posztó használata, míg 1848 utáni jellegét elsősorban a házi kendervászon és gyapjúposztó, valamint az otthon szőtt színes, fejtős pamutvászon határozta meg. Habár a ruhafélék megvarrása nem kívánt külön mestert, de a szabással és az egyes felsőruhadarabok készítésével már elsősorban a nagyobb gyakorlattal rendelkező helyi specialisták foglalkoztak. A székelyföldi mezővárosokkal kialakított rendszeres kapcsolataik következtében a térségben egyre fontosabb szerepet játszottak azok a falusi kézműves mesterek is, akik nem csak a ruhadarabok előállítását, hanem az ízlés- és a divat formálását is meghatározták. A különböző házi és gyári anyagok használata, valamint a máshol is ismert szabásformák és díszítésmódok egyidejű jelenléte, továbbá a viseleti divatok sűrű változása alkalmassá tette a viseletet arra, hogy árnyaltan tükrözze a székelység eltérő gazdasági, társadalmi és földrajzi helyzetét. Az új formák és színek, az őket használó közösség körében, rendre igen sokoldalú jelentésrendszert alakítottak ki.

„A székely nő öltözete a férfiéhoz hasonlóan egyszerű: fodros gallérú és kézelőjű rövid, fehér vászoning, kék, vörös, barna, fekete színű változatosan kevert szőttés gyapjú szoknya (rokolya), előtte más színű kötényvel, a lábon puhaszárú csizma vagy félcipő. Nyáron az ingen háziszőttés, színes bársonnyal szegett, zsinórozással vagy gyöngyözéssel díszített szűk mellény (lájbi). Télen e helyett ujjatlan rövid bundamellény, vagy a férfiéhoz hasonló szokmány vagy kurti vastag barna vagy szürke háziszőttés posztóból. A fejükön fekete főkötő (csepesz) és kendő.” (Nagy 1958: 623–627). Háromszéken és Csíkban a katona rendű leányok köntöst (viganó) hordtak.

Gazda Klára kutatásai szerint a nők Székelyföldön is sokkal fogékonyabbak voltak az újdonságok iránt, nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a mindennapok és az ünnepek váltakozásának, az emberi élet fordulóinak, mint a férfiak, s ezt a szándékukat elsősorban ruhadarabjaik folyamatos

korszerűsítésével akarták és tudták kifejezni. Ez a szándék már jóval szerényebben nyilvánult meg a férfiak körében, akiknek elsősorban az volt a fontos, hogy öltözetük tükrözze társadalmi hovatartozásukat, státuszukat, szerepüket és presztízsüket. Ahol lehetőség volt a külső munkavállalásra, ott elsőb a férfiak vetkőztek ki a hagyományos ruházati elemekből (Gazda 1998: 174–175).

A székelyruha-mozgalom

Az ipari forradalom hatására a 19. század második felében a Székelyföldön is népszerűvé váltak az olcsó gyári anyagok, valamint a készruhák, mivel a régi viselet elkészítése sok munkát, sok időt igényelt, és így az már egyre drágábbá vált. Mindezek következményeképpen fokozatosan megindult a hagyományos falusi viseletből való kivetkőzés. A régi öltözetben, kezdetben csak az anyag mennyiségét, majd a felvett darabok számát csökkentették. A régi, tartós anyagokból sokan újabb, divatosabb ruhákat készítettek, mások pedig eladták őket, s az így nyert pénzből pedig olcsóbb készruhát vásároltak. Háromszéken az 1970-es években már csak az idősebbek őrizték féltve menyasszonyi ruhájukat és főkötőjüket, hogy gyermekeik azokban temessék el őket (Gazda 1998: 174–177).

Ahogy a gyári konfekcióipar Orbaiszéken is teret hódított, úgy lazult az ember és a viselete közötti kapcsolat. Végül teljesen szétvált a készítő és a viselő személye, s ezzel egyidőben rendre megszűnt a ruhadarabok által korábban hordozott jelentések rendszere is. Néhány értelmiségi épp a kivetkőzés utolsó fázisában ébredt rá arra, hogy ezt az eltűnőben levő tárgyi és szellemi örökséget tudatosan meg kell óvni a végleges megsemmisüléstől, fel kell azt mesterségesen éleszteni, és bizonyos újabb funkciók (ünnepi és nemzeti) segítségével a Székelyföldön össznemzeti mozgalommá kell alakítani (Gazda 1998: 177–182).

A folklorizmus két világháború közötti, székelyföldi kibontakozásában a világháború veszteségei és az általános gazdasági válság is nagy szerepet játszottak. Az helyben élő értelmiségiek nemcsak a székelység hagyományos kultúráját, de etnikai identitását és vallásosságát is veszélyeztetve érezték, s mindezeket tömeges mozgalom révén szerették volna megerősíteni. Az elit réteg tagjai komoly reményeket fűztek egy olyan elképzeléshez, amely a népművészetben kereskedelmi, üzleti forrást, egyfajta

„elsősegély nyújtást” látott (Gazda 1998: 177).² A régióban előállított népművészeti termékek forgalmazása csak néhány személytől függött, ilyen volt például a zabolai gróf Mikes Johanna is. A szóttos ruha előállításában azonban továbbra is eléggé költséges vállalkozás volt.

A székelyföldi mozgalom vezéregyéniségei elsősorban Haáz Ferenc Rezső, Domokos Pál Péter, Vámszer Géza, Gál Ferencné és Pál Gáborné volt, akik ugyanakkor múzeumalapítással, tanulmányok készítésével, népszerűsítő előadásokkal, viseletet bemutató képeslapok forgalmazásával, valamint szövőkör vezetésével is támogatták a kezdeményezést. A Római Katolikus Nőszövetség Csíkszéken pedig úgynevezett szóttosbálokat is szervezett, ahol a vendégek csak házi készítésű népviseletben jelenhettek meg (Gazda K. 1998: 178–179).

A felsorolt értelmiségiek a *Csíki Lapok* hasábjain elsősorban e kétféle (polgári és népi) ruházatkodás szimbolikus tartalmait állították szembe, s habár túlzással vagy elhallgatással, voltaképp torz képet festettek a valóságról, mégis jelezték e két értékrend közötti alapvető különbségeket. Hatásukra a háziszóttos szerepe és jelentősége felértékelődött a térségben, éppen ezért rendre a tradíciókhoz való ragaszkodás, a becsületes életmód, az erkölcsösség, a testvéri összetartozás szimbólumává vált, míg vele szemben a városi ruha egyfajta erkölcsi pusztulás jelképe lett (Gazda K. 1998: 179).

A mozgalom a Székelyföld egészére kiterjedt, ám kissé el is harapózott, mivel egyesek annyira lelkesek voltak, hogy nem vették figyelembe az eredeti székelyruha jellegét, önkényesen változtattak kinézetén, saját ízlésükre formálták azt. Mindezek után felmerült a hitelesség kérdése, illetve a mintaszolgáltatás szükségessége. Nagy segítséget nyújtott a városi leányoknak és asszonyoknak Haáz Ferenc Rezső, aki még megőrzött régi darabok segítségével megrajzolta, rekonstruálta a különböző székely vidékek ruhatípusait, s ezzel nem csak a korábbi népviseletet rögzítette, hanem konkrét ruhamintákat is szolgáltatott. A kreatitásnak bizonyos keretek között határt szabva megengedhetőnek tartotta, hogy a városi leányok a székely viselet sorozataiból (amelyek már egyébként sem voltak

² „...tudjuk, hogy a bútórvászonnak kiválóan alkalmas csíki rokolya-szóttest Székelykeresztúron mind nagyobb mennyiségben szótták a piac számára. Egy magyarói tanítónő a hímzett ruha készítését lendítette fel, egy katolikus plébános csipkét veretett stb.” (Gazda K. 1998: 177).

teljesek) saját ízlésük szerint újat állítsanak össze, vagy az eredeti darabokon változtassanak, amíg az nem sérti a ruha karakterét. Szintén ő kezdeményezte a fehér kötény hímzéssel való díszítését is (Gazda K. 1998: 181–182). A hagyományos lábbelit fekete harisnya és cipő is helyettesíthette. Így készültek a többé-kevésbé hiteles új székelyruhák, amelyek már nem őrizték a korábbi gazdag jelrendszert, de helyenként még utaltak viselőjük családi állapotára. „Háromszéken pl. a nőszövétségek a leányoknak fehér kötényes és lājbis, az asszonyoknak fekete kötényes és réklis együtteseket készítettek. Elsősorban az etnikai és helyi identitást hangsúlyozták velük, és azokban a falvakban, ahol több felekezet is volt, az ahhoz való tartozást. E ruhák szereplési alkalmakon és szőttesbálokon töltöttek be ünnepélyes és reprezentációs funkciót.” (Gazda K. 1998: 182).

A ruhák elkészítése azonban egyre több gondhoz vezetett. Az eredeti szőttes anyag nehézsége sok panaszra adott okot a könnyű bolti anyagokhoz szokott nők körében. Így alakult ki az a kezdeményezés, mely szerint a jellemző színösszeállítás, a gazdag díszítőanyagot vagy a szabás mikéntjét felhasználva kellene bevinni a népies stílust a városi viseletbe. Ezek alapján indult meg és bontakozott ki a magyaros díszítésű ruhaviselet mozgalma a térségben. A kommunista korszak kezdetén a magyarság számára ez a mozgalom elsősorban az identitás ápolását és megerősítését jelentette. Előbb a Magyar Népi Szövetség majd Hargita és Kovászna megye népművészeti központjai jelentős mértékben támogatták a magyar azonosság-tudatot kifejező ruházat előállítását, forgalmazását és ünnepi használatát (Gazda K. 1998: 184).

A két világháború majd a szocializmus keretei között kibontakozott, megszervezett művészeti tömegmozgalmak és táncsoportok viseletanyaga rendszerint a korábbi minták kreatív felhasználásával készült. Rendszerint csak annyiban alkalmazkodtak egy adott faluból vagy kistájrról származó darabokhoz, amennyiben azok elnyerték a táncsoportok vezetőinek tetszését. A ruhák módosítását azonban alapvetően meghatározták a színpadi elvárások, illetve a rendelkezésre álló anyag, valamint a népművészeti szövetkezetek kínálata.

Egyes falvakban, részben a székelyruha-mozgalom hatására, a kivételkéntes folyamata még a mai napig sem zárult le, s a legidősebb nemzedék néhány tagja vallásos vagy helyi ünnepek idején még használja a népviseletet, máshol annak csak egyes darabjait viselik. Többfelé csináltatnak gyermekeiknek székelyruhát, hogy azt különböző iskolai ünnepek,

ballagás, első áldozás, bérnyelés, konfirmálás alkalmával viselhesék. A székelyföldi felnőttek közül többen napjainkban is viseletet öltenek különböző bálok vagy búcsúk alkalmával. Az ilyen falvakban a viselet tehát ünnepélyes és reprezentációs szerepet tölt be, és a hagyományápolás tudatos szándékát tükrözi.

A székelyruha-mozgalom tehát fontos szerepet játszott a viselet karaktersztikus jegyeinek feltárásában, a székelyruha felújításában, és ünnepi események keretében való továbbbőrzésében.

A székelyruha-mozgalom pávai vonatkozásai

Páva a második világháború után közigazgatásilag Zabolához tartozott, majd az 1960-as években teljesen összeolvadt azzal. A községközpontban viszonylag gyorsan polgárosult az ünnepi öltözet. „A XIX. század végén készült fényképek arról vallanak, hogy a városi eredetű polgári viselet már szélesebb körben meghonosodott a faluban. A közelebbi Kézdivásárhelyen vagy a távolabbi Brassóban vásárolták, elsősorban a lányok és a fiatalasszonyok, az akkor legnépszerűbb szecessziós ruhákat. A gazdaemberek, vagyis a férfiak viselete a második világháborúig megőrizte a hagyományos formákat és anyagokat. A férfiak templomi öltözete a következő darabokból állt: fekete csizma, házi szóttos, fekete szövetből készült priccses, azaz bricsesznadrág, fehér ing, fekete szövetmellény és kabát. Télen meleg, úgynevezett bőrös kabátot és bundasapkát is öltöttek magukra. Az értelmiségi és a kézművescsaládokban a férfiak ünnepi viselete már a XIX–XX. század fordulóján városi mintákat követett.” (Pozsony 2002: 134).

Főként a helyben élő értelmiségieknek, tanítóknak, lelkészeknek és különösen gróf Mikes Johannának³ köszönhető a székelyruha helyi „felélesztése”, akik a 20. század harmadik és negyedik évtizedében tudatosan és következetesen szorgalmazták és támogatták a zabolaiak és pávaiak körében. A grófi család szövűzemeiben újra elkészítették a székely viselet egyes darabjait. A két világháború között itt is megerősödött a népviselet nemzeti azonosságot kifejező szerepe. Jól tükrözi ezt, hogy míg a helyben élő magyar férfiak munkaruhája rendszerint szürke színű volt, addig

³ A Mikesek az 1940-es évek derekáig alapvetően meghatározták Zabola, s a hozzá tartozó Páva kultúráját (lásd Pozsony 2002: 26–30).

a románoké sötétbarna, s így még a színhasználat is egyértelműen kifejezte az etnikai hovatartozást. A székelyruha második világháború utána a reformátusoknál konfirmáció alkalmával, a római katolikusoknál pedig első áldozáskor és bérmláskor vált egyértelműen nemzeti jelképpé vált. (1–2. kép)

A megkérdezett pávai lakosok közül a székelyruhánál, és az azt megelőző, úgynevezett, magyar ruhánál régebbi viseletre kevesen emlékeztek. A hétköznapi viseletről szintén kevés emlék és információ maradt fent. (3–4. kép)

Réges-régen is volt itt népi viselet de az egy szürke szoknya, ráncos hosszú szoknya, ugyanolyan szürke köténnyel, és szürke kazakos, vagy fekete kazakos blúzzal, ilyen testhez álló, abba, amibe halcsontok is voltak, az volt a régiek. Azok mindennapi viseletnek is hordták.

Hétköznap ez a, úgy hívják parasztruha, általában ilyen buggyos, színes rózsás, buggyos ujjú, ráncos, kis ruha, az volt a parasztruha. Volt olyan is, akinek volt hozzá kis köténye. (F. Gizella 2009.)

A magyar ruha helyi megjelenése elsősorban a honvédségnek a második bécsi döntést követő bejöveteléhez (1940) és annak megünnepléséhez kapcsolódott. Mivel a bevonulók tiszteletére szervezett események keretében a nők ünnepi öltözetét magyar nemzeti színekből állították össze, az határozottan és egyértelműen nemzeti szimbólumnak számított. A magyar ruhát a második világháborút követő évtizedekben már nem viselhették.

'40-be volt a magyar ruha, húzott alj, puffos ujj, húzott nyak, pirossal, zsinórral összekötve, piros bársonymellény sárga zsinór hurokkal, zöld kötény s az alján piros-fehér-zöld szalag, egy olyan arasszal, fehér szoknya, bordó piros bársony párta sárga zsinórral és csokorba kötött nagy szalag. (F. Gizella 2009.)

A székelyruha Páván elsősorban 1942-től vált népszerűvé, a helybiek annak megjelenését gróf Mikes Johannához kapcsolják, elkészítését viszont már helybeli asszonyhoz kötik, aki többeknek varrt akkor ilyen viseletet. (5. kép)

Jány vótam akkor mikor csinátattam, túfelől volt egy öreg kisaszony, s az én nem is tudom hol szótette, ha nem magyarba, megrendelt, feliratkoztunk, hogy hányan voltunk, vótunk vagy tizenegyen, akik feliratkoztunk [...] (M. Erzsébet 2009.)

A lányok és az asszonyok korabeli viselete színben is elkülönült, előbbieik jellegzetes színei a piros, kék és fehér, míg utóbbiaké a kék, drapp,

barna és fekete voltak. Ezt az öltözetet kizárólag csak ünnepi alkalmakkor viselték. (6. kép)

Itt a kék volt a lányoké, a kékes, s a drappos, barnás ez az asszonyoké. [...] Asszonyoknak fekete kötény, lányoknak fehér, s néha a lányoké hímzett. [...] Fekete patent harisnya, mostmár ugye a selyem fölváltotta, s fekete félcipő, vagy fekete csizma. [...] Fejre fekete csipke csepesz volt. [...] Hímzett zsebkendő is volt. [...] '42-be lett az asszonyoknak ez a ruha, s a lányoknak a két csikos. Ez a '42 után minden ünnep alkalmával. Kimondott tényleg vasárnapi, ünnepi. (F. Gizella 2009.)

Napjainkban ezt a viseletet a helybeliek közül már kevesen őrzik. Közülük kiemelkedik F. Gizella, aki születése óta Páván él. Öltözetét 1941-ben még édesanyjától örökölte és különböző kiemelkedő események (szaválás, szilvaíz főzés) alkalmával napjainkban is viseli.⁴ (7–8. kép) Ilyen ruhával már csak ő rendelkezik a faluban, mivel Páván is jellemző volt, hogy a korábbi ünnepi viseletből a gyermekeknek, fiataloknak új ruhát csináltak, eladták vagy benne eltemetkeztek. A székelyruha-mozgalom hatására ez a viselet, ünnepi alkalmakkor, újra népszerűvé vált, ezért sokan újat varratnak vagy kölcsönöznek a fiataloknak.

Konfirmálás vagy első áldozás, s katolikusoknál bérmálásra azok székelybe szoktak lenni. S aztán ha van olyan nagydarab valaki aki a fiatalok közt pirosot nem talál akkor jön. Már tudják. [...] Egy kislány, jó nagy termet, nálamnál még nagyobb, s akkor kellett konfirmálni. S nem volt, amit felvegyen, oszt székelyruhába konfirmálnak általában. Akkor adtam neki egy ilyen alsószyoknyát oda mer mondjuk ez jó volt mer lehet kötni a derekát. S akkor adtam neki egy ilyen fehér blúzot és fekete bársony mellényt. S akkor így lányos is, mert szoknyája volt, piros fekete csikos. Általában most a fiataloknak, itt akinek van az van, piros fekete csikos szoknya. (F. Gizella 2009.)

A székelyruha hordásának legjellegzetesebb alkalma a konfirmálás. Többen kifejezetten erre az alkalomra varratnak ruhát, ahogyan R. József

⁴ Az öltözet alapdarabjai: egy barna-drapp-kék csikos blúz és egy ugyanilyen anyagú szoknya; egy fekete, csipke szegélyű kötény. Később vásárolt hozzá alsószyoknyákat (3db, ebből rendszerint egyet hord a fedőszyoknya alatt, a szűk alsószyoknya fölött) és blúzokat, amelyek között van egy boltból vásárolt, kerek nyakú, fekete blúz, ami F. Gizella szerint jobban illik a szoknyához, mégis inkább az eredetit hordja hozzá. A ruhához fekete harisnyát és fekete félcipőt, vagy fekete csizmát húz. Csizmáját Csíkban készítette. Nyakában általában egy sor fekete gyöngyöt visel.

is lányának egy csíkszeredai kisipari szövetkezetben csináltatott székelyruhát.⁵ A viseletben való konfirmálást a faluban szolgáló lelkipásztor (Dénes Csaba) vezette be. Kezdeményezését a helyiek közül sokan támogatják, mivel örülnek neki, és fontosnak tartják, hogy a fiatalok legalább egy alkalommal felvegyék a székelyruhát. Ennek az öltözetnek azonban más eseményeken is kiemelt szerepe van: óvodások és a helyi táncsoport tagjai viselik, felveszik egyházi ünnepek és búcsúk alkalmával is, pár menyasszony pedig ebben esküdött. (9–14. kép)

Összegzés

Páván napjainkban már kevés székelyruha található, mivel azokból sokan gyerekruhákat készítettek, eladták vagy abban temetkeztek el. Adatközlőim elmondásaiból egyértelműen kitűnik, hogy a faluban is határozottan elkülönült a leányos és asszonyos viselet. Míg a leányok piros, kék, fehér és vékony fekete csíkos szoknyát, farkasfogas mellényt, fehér blúzt, fehér harisnyát és fehér, néhány esetben pedig hímzett kötényt viseltek, addig az asszonyok piros, kék és barna csíkos szoknyát, blúzt, fekete kötényt és fekete harisnyát hordtak. A jellegzetes színek és szabások azonban megmaradtak.

A Gazda Klára által megfogalmazott megállapítás, mely szerint: „Háromszéken pl. a nőszövetségek a leányoknak fehér kötényes és lájbis, az asszonyoknak fekete kötényes és réklis együtteseket készítettek” (Gazda K. 1998: 182). Pávára is igaznak bizonyult, azzal a különbséggel, hogy itt nem a nőszövetségek, hanem inkább magánszemélyek kezdeményezték a székelyruha varratását. A mozgalommal kapcsolatban többen emlékeznek gróf Mikes Johanna nevére, de tevékenységét napjainkban igazán már nem ismerik, csupán annyit tudnak, hogy ő vezette be ismét a székelyruha viselését. Gróf Mikes Johanna mellett Dénes Csaba, korábbi református lelkész nevét is megemlítették, aki határozottan szorgalmazta a székelyruhában való konfirmálást. Elmondható az is, hogy a székelyruhát a mozgalom kezdetekor is körülbelül ugyanabból a célból viselték, mint napjainkban: egyházi ünnepek, búcsúk, bérmálás, első áldozás, konfirmálás

---

⁵ S. Erzsébet 1986-ban bérmálkozott, akkor varratatt neki szülei Futásfalván székelyruhát. A ruhához való anyagot Kézdivásárhelyen, egy népművészeti üzletben vásárolták.

alkalmával vagy vasárnap templomi viseletként. A rendszerváltás után azonban már világi-, óvodai-, iskolai- és községi ünnepek alkalmával is felvették. A székelyruha-mozgalom, mint jelenség, tehát Páván is megtalálható, folyamatosan alakul és változik.

További kutatások témájául szolgálhatna a pávai női öltözet, és az arra ható folyamatok mélyebb, részletesebb elemzése. A pávai férfi öltözet változásának, egykori és jelenlegi használatának, valamint a mozgalom férfi öltözetre gyakorolt hatásának feltárása a jövőben fontos kutatási feladatnak ígérkezik. Ugyanakkor helyben is fel kell tárunk majd a székelyruha-mozgalom és a szőttesmozgalom közötti kapcsolatokat.

Szakirodalom

BÁNYAI Edit

1940 A székely női népviselet. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 16. Emlékkönyve*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 24–27.

1941 A székely viselet. In: DÁVID József (szerk.): *A Székelyföld írásban és képen*. Budapest, 47–49.

DÓZSA Katalin, F.

1989 A Muskátli c. kézimunkaújtság és a magyaros öltözködési mozgalom az 1930-as években. *Ethnographia* 100. 329–341.

GAZDA Klára

1998 *A székely népviselet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

GAZDA Klára – HAÁZ Sándor

1998 *Székelyek ünneplőben*. Planétás Kiadó, Budapest.

KRESZ Mária

1956 *Magyar parasztviselet (1820–1867)*. Budapest.

FÉL Edit – HOFER Tamás

1977 székelyföldi viseletek. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. Né–Sz. Akadémiai Kiadó, Budapest,

NAGY Jenő

1958 Adatok a székely népi öltözet fejlődésének vizsgálatához. *Ethnographia* LXIX. 623–627.

POZSONY Ferenc

2002 *Zabola*. Száz magyar falu könyvesháza Kht., Budapest.

Képek

1. kép. Mikes Johanna grófnő és székelyruhába öltözött úrileányok (1940-es évek)

2. kép. Székelyruhát viselő asszony gyermekeivel Páván 1940–44 között (Pozsony Ferenc tulajdona)

3. kép. F. Gizella (középen) édesanyjával (jobbra) és anyai nagyjával (balra) 1938 körül. A nagyján a székelyruha előtti viselet (F. Gizella tulajdona)

4. kép. F. Gizella családja 1942 körül, hétköznapi viseletben (F. Gizella tulajdona)

5. kép. F. Gizella családja 1942 körül
székelyruhában (F. Gizella tulajdona)

6. kép. F. Gizella az édesanyjától örökölt ruhában
(Saját felvétel, 2009)

JÁNOS
TÁRSASÁG

7. kép. F. Gizella székelyruhában egy szavalás alkalmával, 2009
(F. Gizella tulajdona)

8. kép. Szilvaíz főzés, 2009 (F. Gizella tulajdona)

9. kép. S. Erzsébet bérnálózkodásakor, 1986
(S. Erzsébet tulajdona)

10. kép. S. Erzsébet, 2009 (Saját felvétel, 2009)

11. kép. F. Gizella és óvodás csoportja 1975 körül (F. Gizella tulajdona)

12. kép Óvodások 1979 körül (F. Gizella tulajdona)

13. kép. R. Józsefné és lányuk 1980 körül
(R. József tulajdona)

14. kép. M. Erzsébet (bal szélén) és testvérei székelyruhában 1942 körül
(M. Erzsébet tulajdona)

15. kép. Pávai lányok székely ruhában
a református templom előtt, 1933-ban

16. kép. Miskolczi Vera székely ruhában
az 1940-es években

LÓRINCZI Tünde

**Csekme Károly második világháborús emlékei.
A fényképezés és az önéletírás gyakorlata mint
identifikációs magatartás**

Bevezető gondolatok

Tanulmányomban a Kovászna megyei Páván élő Csekme Károly második világháborús emlékeinek reprezentációit kívánom bemutatni, pontosabban Csekme Károlynak a második világháborúban készített fényképeit és önéletírásának a háborúban való részvételére vonatkozó részeit értelmezem, elsősorban arra fektetve a hangsúlyt, hogy a fényképezés és az önéletírás gyakorlata milyen szerepeket játszik az egyén identitásának megteremtésében. Célom rámutatni arra, hogy a háború eseményeire való visszaemlékezés különböző médiumok segítségével hívásával történik, amelyek azon túl, hogy közvetítenek a múlt és a jelen között az identitásteremtés fontos eszközei is.

Dolgozatomban abból indulok ki, hogy az emlékezetnek helyei vannak (*lieux de mémoire*) (Nora 1999: 142); az emlékezet emlékezhordozók mentén működik. Pierre Nora szerint az emlékezet már nem működik spontán formában, ezért szükségét érezzük, hogy különböző emlékezetmegőrző helyeket állítsunk az emlékezet számára, így az emlékezet teljesen tárgyiasult, anyagivá vált. „Amilyen mértékben eltűnt a hagyományos emlékezet, annyira érezzük fontosnak a maradványok, a tanúságtételek, a dokumentumok, a képek, a beszédek, a látható jelek lelkiismeretes felhalmozását” (Nora 1999: 142). Ugyanakkor az emlékezhordozó médiumok nem csak magukba sűrítik, elraktározzák az emlékezésre szánt múltat, hanem a reprezentáció szintjén a személy identitását is legitimálják.

2004 nyarán kerültem először a Kovászna megyei Zabolára. Itt ismertem meg Pozsony Ferenc tanárom segítségével az akkor 84 éves Csekme Károlyt, akiről azt beszéltek a faluban, hogy sok fényképe van a második világháborúból. Ekkor fogalmazódott meg bennem az a kérdés, hogy

milyen motivációk készítetnek egy átlag katonát a háborúban való fényképezésre, illetve, hogy ezek a fényképek milyen szerepet töltenek be az egyén életében így több mint 60 év távlatából? Az évek során többször visszajártam Csekme Károlyhoz, hogy többet megtudjak róla, a fényképeiről és arról a múltról, amely a fotók segítségével közelebb került hozzám, a huszonéves kutatóhoz is.

Csekme Károlynál tett látogatásaim, múltja iránti érdeklődésem következtében elkezdte írni élettörténetét, hogy jobban megértsem azokat az időket, illetve Csekme Károlynak a saját múltjához való viszonyát. Ez a mozzanat fordulópontot jelentett kutatás folyamatában, hisz rá kellett jönnöm, hogy Csekme Károly jelenét nagymértékben meghatározza a háborús időkre való visszaemlékezés, a háborús emlékek folyamatos újraélése és azok reprezentálása a jelenben.

Ki is Csekme Károly?

Csekme Károly 1920. január 28-án született a Kovászna megyei Páván kisharomszékbeli származású családban. A kilenc testvér közül ő a legkisebb, és hét osztályt végzett. Élete egyik szomorú emléke, hogy a szülei nem tanították tovább, pedig, ahogy ő mondja, „az esze meglett volna rá.” 1941-ben, a magyarok bevonulása után önként jelentkezett katonának. A nagyváradi kiképzés során megtanulta a morzejelek olvasását és a frontra kikerülve mint rádiólehallgató dolgozott. Ütközetekben nem vett részt, azonban egy – még Nagyváradon vásárolt – orosz gyártmányú fényképezőgéppel több mint száz fényképet készített a háborúban. Ezek azok a fényképek, amelyek az érdeklődésemet felkeltették, hisz a háborúban való fényképezés nem egy megszokott magatartás, hacsak nem fotoriporter az illető. Csekme Károly akkor 21 éves, falusi származású átlag katona, aki semmilyen fényképezési tudással, gyakorlattal nem rendelkezett és a háborúban való fényképezés tilalmát figyelmen kívül hagyva több mint 100 fényképet készített. Kérdésként merül fel a kutatóban, hogy melyek azok a motivációk, amelyek az 1940-es években egy 21 éves katonát a háborúban való fényképezésre készítetnek, hiszen a fényképezés gyakorlata ekkor még nem elterjedt magatartás, falusi környezetben pedig kimondottan nem.

Ugyanakkor a jelen perspektíváját is figyelembe véve arra is kíváncsi voltam, hogy a háborúban készült fényképek milyen szerepet töltenek be

Csekme Károly életébe. A kérdést tovább bonyolítja a megírt élettörténet, amelynek több mint felét szintén a háborús évekre való visszaemlékezés teszi ki. Ha a kutató a múlttal foglalkozik (jelen esetben háborús képek és egy önéletírás viszonylatában) sosem hagyhatja figyelmen kívül a jelent, mint értelmezési keretet. Rá kellett jönnöm, hogy a háborúban való részvétel Csekme Károly múltjának olyan meghatározó részét képezi, amely erős jelentéseket hordoz a jelenbe is. Amikor magáról beszél, akkor legszívesebben a háborús évekről beszél, illetve mindjárt előkerül az a két album is, amely a háborúban készült fényképeket tartalmazza. Figyelemre méltó tény, hogy a Csekme Károly tulajdonában levő fényképek halmazának több mint felét a háborúban készült képek teszik ki, illetve ezek azok a fotók, amelyeket albumba rendezett. A többi, általam családi képnek nevezett fotó rendezetlenül hever egy dobozban. Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy Csekme Károly számára ezek azok a képek, amelyek megmutatásra érdeemesek. Ugyanezt bizonyítja, hogy a konyha reprezentatív falára kitett fotók között is jelentős helyet foglalnak el a katonaképek.

A háborús képek számbeli arányának nagyságára magyarázat, hogy Csekme Károly a háborúból való hazatérte után 2 évre rá eladta fényképezőgépét. Kérdésemre, hogy mért adta el, azt válaszolta, hogy azok az idők már nem voltak megőrkítésre méltóak.

Két fotóalbum

Két egyforma A5-ös méretű műanyag albumról van szó, amelybe Csekme Károlynak a bevonulástól egészen a hazajövetelig készített fényképei találhatóak. A képek sorrendje az események sorát követi, vagyis egyfajta vizuális történetet ad a bevonulástól egészen a leszerelésig. Ezt a vizuális történetet a képek alá elhelyezett kis szövegrészek egészítik ki, amelyek a fénykép tartalmát, készítésének idejét és helyét adják meg.

A két albumban összesen 113 darab 6x10-es fekete-fehér fénykép található. Az első album első két oldalán két, a háborúban maga által készített képeslap is fellelhető, amit szüleinek és kedvesének küldött. A harmadik oldalon pedig a tűzkereszt rang viselésére kiállított igazolvány. Jól látható, hogy a két album valójában egy jól megszerkesztett vizuális történet a háborúban töltött időkről.

Csekme Károly háborúban készült fényképeinek többsége olyan önreprezentációs szándékkal készített portré, vagy csoportkép, amelynek háttérelmei hivatottak a múlt eseményeire emlékeztetni: repülő, ágyú, tank, vagy tömegsír. Nem a történelemkönyvekből, illetve riportfotókból ismert csatajelenetek a meghatározóak, hanem a paraszti fényképezkedés hagyományaira támaszkodó portré és csoportképek. A képek többsége beállított. A fényképezett személyek egyenes testtartással, szemben állnak a kamerával, ahogyan a hagyományos családi képekről is megszokhattuk. A fényképek fent említett háttérelmei pedig bizonyítékként szolgálnak arra nézve, hogy az illető személyek ott voltak és megélték azokat az eseményeket, amelyekre e képelemek utalnak.

Csekme Károly képei nem megborzongatni akarnak, nem a háború véres jeleneteit látatják, hanem csak jelzésértékűek arra nézve, hogy milyen borzalmas is lehetett. Erre talán a legjobb példa, hogy Csekme Károly több tömegsírt is lefényképezett, illetve lefényképeztette magát a sírok előtt, mintegy tiszteletet állítva ezzel a hősi halottak emlékének, de egyetlen egyszer sem fényképezett halottat. Jean A. Keim, a háborús képek értelmezésekor kitér, annak történeti alakulására, és hangsúlyozza, hogy az első háborús képek nem törekedtek arra, hogy a harc drámai oldalát mutassák be, sokkal inkább jellemző, hogy csatatereket, romokat, gyűléseket, táborozásokat, hidakat, illetve katonák csapatait mutatták be (Keim 1997: 153). Noha Jean A. Keim ezt a háborúban való riportfotózásra, konkrétan a krími háborúra érti, ahol először volt jelen fotóriporter, úgy gondolom, hogy a fent leírtak Csekme Károly háborús képeire is igazak. Ezt azzal látom magyarázhatónak, hogy egyrészt Csekme Károly nem rendelkezett fényképész tudással, másrészt támaszkodott az általa ismert családi képek fotózási módozataira, amelynek főbb jellemzői, hogy valamilyen szimbolikus tárgy előtt, a kamerával szembefordulva, egyenes tartásban, méltóságteljes arckifejezéssel fényképezteti le magát a család. Ezt a családi képekre jellemző zárt kompozíciót próbálja megvalósítani Csekme Károly a háborúban készített portré és csoportképek esetében is.

Ugyanakkor megtalálható a fényképeknek egy másik csoportja is, amely olyan eseményképeket tartalmaz, amelyek a történelmi esemény hétköznapi oldalát mutatják meg. A katonák háborúját, a maguk egyszerű, profán voltukban. Pihenés, mosakodás, étkezés, borotválkozás, sárba ragadt kocsis taszítása, focizás, istentisztelet, rádióközpontban való dolgozás, felvonulás. A fotók között helyet kapnak az olyan, már-már

szociográfiai fotónak nevezhető képek is, mint például egy orosz falusi temetés lefényképezése, egy falusi vásár, cséplés, illetve orosz nőkkal való fényképezkedés. Csekme Károly képei nem a fotóriporterek fényképezési stratégiáit követi, hanem az általa fontosnak látott, megörökítésre érdemesnek tartott valóságélemeket fényképezi le. Olyan elemeket, amelyek Csekme Károly háborúbeli életvilágához tartoztak.

A fényképek értelmezésekor szükségszerűen merül fel a kutatóban az a kérdés, hogy mennyire tekinthetők ezek a fotók dokumentumnak, milyen kapcsolatban állnak a valósággal, mennyire határozza meg a fényképész személye a kép objektivitását.

A fénykép az egyetlen olyan vizuális médium, amely vitathatlanul kapcsolatban áll a valósággal, hiszen szükségszerűen a valóság egy darabját örökíti meg. El kell fogadnunk Roland Barthes véleményét, mely szerint a fotográfia egy valóságos dolgot örökít meg (Barthes 1985: 88), hisz a „fotográfiára nézve sohasem tagadhatom le, hogy a dolog ott volt” (Barthes 1985: 88). A fotográfia meghatározó funkciója a hitelesítés. Ugyanakkor az a jelentés, amit a fotó hordoz, elválaszthatatlan a képet készítő személytől. A fénykép nem csak a múlt eseményeinek a megmutatása, hanem annak értelmezése is, amely egyben önértelmezés, önkifejezés. Nem mindegy, hogy mit választunk ki a megörökítés tárgyául, illetve, hogy ezt a valamit milyen beállításból, milyen képkivágással, hogyan fotózzuk le. Csekme Károly képei a háborúbeli valóságnak azt a részét mutatják meg, amelyet ő fontosnak tartott megmutatni, érdemesnek látott lefotózni, és mindezt úgy mutatják meg, ahogyan az Csekme Károlyon átszűrődött. Csatlakozom Klaus Hannef megállapításához, mely szerint a fotográfia „dokumentum arról a tanúságról, mely a valóságnak ezt a konstellációját hitelesíti, valamint annak tanúsága is, akinek a nézőpontja és látószöge a képben benne van, s aki a kamera zárját kezelte, hogy mindezt megörökítse.”(Hannef 1997: 191).

Az, hogy Csekme Károly fényképei milyen jelentést hordoznak nem csak azzal magyarázható, hogy mit és hogyan fényképezett le, hanem azal is, hogy ezeket a képeket hogyan rendezte el, milyen újabb és újabb jelentéseket kapcsolt hozzá az évek során. Az elkövetkezőkben azt mutatom be, hogy Csekme Károly a háborúban készített képekből hogyan építette fel élettörténetének erre az időszakára vonatkozó részét, ezzel megalkotva és legitimálva identitását. Ugyanakkor meghatározó az a magatartás is, ahogyan ezeket az albumokat, mint önmaga hasonmásait, reprezentációit a szűkebb és tágabb környezetében népszerűsíti.

A képek története

A fent említett albumokban található képek eredetileg egy kockás füzetbe voltak beragasztva, és csak 2003-ban kerültek át az általam is ismert két albumba. Az albumok minden oldalán egy kis szöveg jelzi, hogy a képek mit ábrázolnak, illetve, hogy hol és mikor készültek. E szövegek a füzetben is megtalálhatóak voltak. Minden képet ugyanúgy, ugyanabban a sorrendben, ugyanazzal a szöveggel helyezett át a két albumba. A füzetet a háborúból való hazakerülése után, 1944-ben állította össze. A motiváció egy néprajzkutató megjelenése volt, aki arra kérte, hogy mutathassa be a fényképeket a televízióban mint a háborúról beszélő dokumentumképeket.

A képek 1944-es bemutatása egy magyarországi tévéadásban elindította Csekme Károlyban saját történetiségének a felismerését, amely az évek során tovább erősödött. 1992-ben Haris László fotóművésznek egy cikke jelent meg Csekme Károly háborús képeiről a Múzsák című magazinban. (Haris 1992: 40–42.) Csekme Károly 2003-ban a Duna Televízióban látta, hogy egy expedíció indul Oroszországba a magyar tömegsírok felkutatására, és elküldte a fényképeket a Duna Televízió szerkesztőségbe, hogy azok közvetítése által segítse a kutatást. A Duna Televízióhoz való elküldés szándéka volt az a motiváció, melynek hatására a képeket a kockás füzetből áthelyezte az említett két albumba, mintegy szimbolizálva a fényképekhez való viszonyának a jelentőségét.

A képeslapoknak és az igazolványnak az albumba kerülése jól illusztrálja az album megszerkesztett, megkonstruált identitáshordozó jellegét. A képeslapok és az igazolvány olyan önábrázoló szándékkal készült önéletrajzi objektumok, amelyek az album többi képeivel és az azokhoz kapcsolódó szövegekkel együtt az egyén élettörténetét mondják el képi szinten, ezáltal reprezentálva identitását. Ezt az identitást, jelen fotográfiák alapján, én elsősorban nemzeti identitásnak tekintem. Csekme Károly háborús emlékeinek képi és szöveg szinten is meghatározó jegye, hogy ő mint magyar katona vett részt a háborúban, a magyar hazáért harcolt. Ez már egy olyan jelentésadás, amely a jelen történelmi és politikai helyzetéből pillant vissza múltra, felerősítve annak értékét.

Csekme Károly albumába elsősorban olyan képek kerültek be, amelyek a készítőjük magyarságát bizonyítják. A legelső képeslap közepén például Magyarország térképe található, a jobb felső sarokban pedig a magyar

zászló, illetve a rádiólehallgató csoport jele fölött a magyar korona. A térképben a következő szöveg olvasható: *Édes magyar hazám, tőled a sors oly mostohán elrabolt.* A második képeslap felső részén a következő olvasható: *Inkább Ukrajnába, mint magyar földön dúljon a háború!* Az album legelső fényképe egy Kossuth Lajos emléktábla előtt mutatja Csekme Károlyt mint katonát. Egy másik fényképen pedig egy virágból és gyeptől kirakott magyar címer látható. A virág-címert magyar katonák készítették Kurszkban. A fotókon megjelenő magyarságszimbólumok Csekme Károly nemzeti identitását hivatottak megmutatni. Mivel a magyarságszimbólumokat tartalmazó képek többnyire az első album elején találhatóak, már eleve meghatározzák, hogy hogyan nézzük a képek sorát, hogyan „olvassuk” Csekme Károly vizuális élettörténetét.

Szintén az első albumban hat fotó található a katonáknak tartott püNKösi református istentiszteletről, illetve két kép a katonák közötti német – magyar futballmérkőzésről. Ezeknél a képeknél Csekme Károly fontosnak tartta megjegyezni beszélgetéseinkkor, hogy ott volt Horthy István magyar kormányzó helyettes is. Mindezek az információk a magyar közösséghez való tartozását hivatottak magyarázni.

Érdekesnek találok azt, ahogyan Csekme Károly megpróbálja az egyéni emlékezetét egy magasabb szintre, a kulturális emlékezet (Assmann 1999: 49–56) szintjére emelni. Ez a gyakorlat olyan gesztusokban érhető tetten, mint a képek televízióban, illetve folyóiratban való közvetítése, majd újbóli elküldése a Duna Televíziónak, a jelenben pedig egy történelmi folyóiratban szándékszik publikálni azokat.

Ebben az időszakban készült fényképek érdekes darabjai az a 38 fotó is, amit Csekme Károly nem helyezett el a fent említett albumok egyikében sem. Kérdésemre, hogy mért maradtak ki az albumból, azt a választ kaptam, hogy úgy gondolja, nem tartoznak oda. Ez a tény is magyarázza a két album jól megszerkesztett, reprezentációra szánt, identitáshorodó voltát. Az albumból kimaradt fotók már a privát szféra részét képezik, hisz a családi képeket tartalmazó dobozban, a családi képek között kaptak helyet. Úgy gondolom, hogy Csekme Károly képeinek halmazában ezek a fényképek átmenetet képeznek a családi és a háborús képek között, hisz a periódus, amelyben készültek a háború ideje, a képeken pedig Csekme Károly és bajtársai katonákként vannak jelen ugyan, de többnyire otthon, családi környezetben, a szabadság ideje alatt készült fotókról van szó. Ugyanakkor ezeknél a képeknél már helyet kap a humor különböző

formái is, ami az albumokban található képekre nem jellemző. A humor megjelenése már egy szabadabb, meghittebb hangulatot áraszt, ami elsősorban a családi fotók jellemzője.

Kép és szöveg kapcsolata

Csekme Károly fényképeinek értelmezése után szükségszerű, hogy a háborúban való részvétel történetét a megírt önéletrajz függvényében is vizsgáljuk, hisz az a mód, ahogyan Csekme Károly egy egységes, jelentéshordozó élettörténeté szervezi az életpályájának erről a szakaszáról szóló reprezentációkat csak kép és szöveg viszonyában vizsgálható. A fényképek értelmezéséhez hasonlóan itt is feltehető a kérdés: mit lehet egy önéletrajzban megírni, mit enged meg az írás műfaja, milyen konvencióknak kell eleget tenni és mindebben, hogyan jelenik meg az író személye, identitása?

Csekme Károly önéletrajza tematikailag három egységre bontható: az első, és terjedelemben a leghosszabb rész a háborúban töltött éveket eleveníti fel, a második a kommunizmus éveit, míg a harmadik és egyben a legrövidebb rész a rendszerváltástól napjainkig terjedő időszakaszt fogja át. Jól látható tehát, hogy Csekme Károly az önéletírásában is hangsúlyosan reflektál azokra az eseményekre, amelyeket fényképekben is fontosnak tartott megörökíteni. Életpályájának két meghatározó fordulópontja a háború kitörése és a kommunizmus éveit. Az érdekes viszont az, hogy míg a háború élménye a visszaemlékezés folyamatában teljesen megszépült, hisz identitásának egy hangsúlyos részét, nemzeti identitását magyarázza, addig a kommunizmus éveit alatti sérelmek az idők folyamán felerősödtek. Ezt azzal látom magyarázhatónak, hogy az ellene irányuló cselekedeteket pontosan ennek a nemzeti identitásnak a lerombolására tett kísérletként értelmezi.

Csekme Károly önéletrajzában megtalálhatóak azok a csomópontok, az emberi élet fordulópontjai, amelyek a történet irányvonalát meghatározzák, de ezek a csomópontok ugyanakkor politikai fordulópontok is. Csekme Károly megírt életrajzában például a házasság nem egy meghatározó fordulópont. Mindössze egy mondatban érinti, hogy miután leszerelt elvette felségül kedvesét. Ezzel szemben a háborúban töltött időket részletesen, minden apró részletre kitérően mutatja be, a bevonulástól egészen

a leszerelésig. Ugyanígy a kommunizmus éveiről szóló részben is hosszan írja le, hogy kilakoltatták a szülői házából, és hogy milyen megaláztatásoknak volt kitéve családjával együtt.

Az önéletrajz műfajával, illetve a fénykép mediális lehetőségeivel magyarázható, hogy az életrajzban többnyire az élet sérelmei vannak megírva, míg a fényképekben az élet szép pillanatait örökítette meg. A háborús képek elemzésénél érintettem, hogy Csekme Károly a háborúnak nem a megrázó oldalát mutatja be, hanem annak megszépített, felemelő részét. A kommunizmus éveiben pedig alig készült egy pár fotó Csekme Károlyról, hisz akkor adta el fényképezőgépét is, nem tartva azokat az időket megörökítésre érdemesnek. Ezzel szemben az önéletírásában hosszan ír ezekről az évekről. A fájdalmakat, a megaláztatás érzését nagyon nehéz képekben megragadni, míg az írás megfelelő fogalmi keretet ad hozzá. Az önéletrajz az életpálya drámai eseményeit állítja a középpontba, míg a fényképek annak megszépített változatát, hisz a fényképek mindig értékrendünket, ideáljainkat jelenítik meg (Kotkin 2000: 131). Talán most már látszik, hogy önéletrajz és fénykép hogyan alkot egy szerves egészet, hogyan egészítik ki egymás jelentéseit.

A fotografált és megírt élettörténet különböző médiumok mentén megvalósuló emlékezési formák, és az emlékezés folyamatában különböző funkciókat töltenek be. A leírt élettörténet magyarázza, tartalommal látja el a képeket, ugyanakkor a képek igazolják, bizonyítják a leírtakat. Csekme Károly önéletrajzában például folyamatosan utal a képeire, sőt azt a tényt, hogy fényképezett a háborúban, különösen fontosnak tartja, és külön kitér rá, hogy mit fényképezett le, valamint, hogy a képeket közvetítették a televízióban. *Az első felvételt a kurszki istentisztelet alkalmával csináltam, és a kurszki lakást is megörökítettem, lopva, mert tilos volt csinálni felvételeket. [...] Több helyen csináltam felvételeket, lopva, több helyen az előre menésközben, valamint: magyar katonasírokat, a felvonulásokat, lerombolt falvakat, és több mindent, ami érdekelt.* A fényképeknek a megörökítettség-értékét tulajdonítja, ám a képekhez fűződő verbálisan közölt asszociációk, illetve a megírt élettörténet a képek azonosító, igazoló funkcióját húzzák alá.¹ *Így a sok magyar katona tudta és a felvé-*

---

¹ Kunt Ernő a következő fényképfunkciókat jelöli ki: azonosító, igazoló, emlékeztető, deklaráló, demonstratáló, illetve dokumentatív funkció (Kunt 1987: 17).

teleim is igazolják [!], hogy semmi felszerelés nélkül mind ott maradtak a nagy hidegbe.

Az egyén a képek mentén emlékszik, abból kiindulva, annak kapcsán, ugyanakkor az a narratív szöveg, amely ebből a vizuális emlékező folyamatból születik, csak a képek által nyeri el hitelességét. A megképzett élettörténet tehát csak a megírt élettörténettel kiegészülve telítődik értelemmel, válik egy összefüggő, egységes, az emlékező jelenét és jövőjét meghatározó, identitáshordozó élettörténetté.

Szakirodalom

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

BARHES, Roland

1985 *Világoskamra*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

HANNEF, Klaus

1997 A fényképezés a hitelesség és a fikció között. In: BÁN András – BEKE László (szerk): *Fotóelméleti szöveggyűjtemény*. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 161–202.

KEIM, Jean A.

1997 A fényképezés és a halál. In: BÁN András – BEKE László (szerk): *Fotóelméleti szöveggyűjtemény*. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 147–161.

KOTKIN, Amy

2000 A családi fotóalbum, mint a folklór egyik megnyilvánulási formája. In: R. NAGY József (szerk.): *Családi album. Vizuális antropológiai szöveggyűjtemény I*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.

KUNT Ernő

1987 Nép-rajz és foto-antropológia. Vizuális antropológiai jegyzetek paraszti használatú fényképekről. *Ethnographia* 98. (1) 1–41.

Képek

1. kép. Csekme Károly egy Kossuth Lajos emléktábla előtt

2. kép. A század zenekara

3. kép. Katonák egy virágból és gyepből kirakott magyar címer előtt

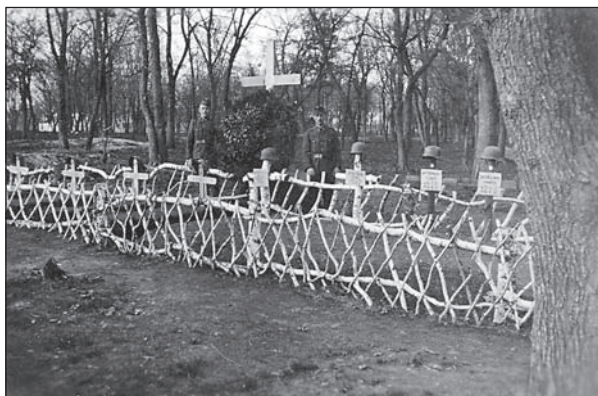
4. kép. Sárba ragadt jármű taszítása

5. kép. Pihenés

6. kép. Temetés

7. kép. Tömegsír

8. kép. Tömegsír

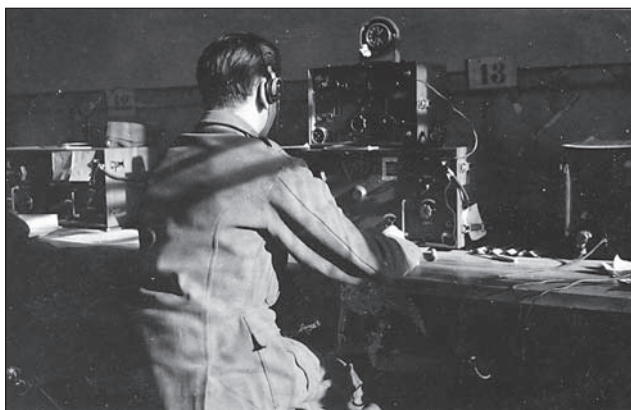

9. kép. Felrobbantott híd

10. kép. Lerombolt orosz falu

11. kép. Csekme Károly a rádióhallgató központban

12. kép. Bunkerek

13. kép. Pihenés

14. kép. Lelőtt helikopter

15. kép. Cséplés

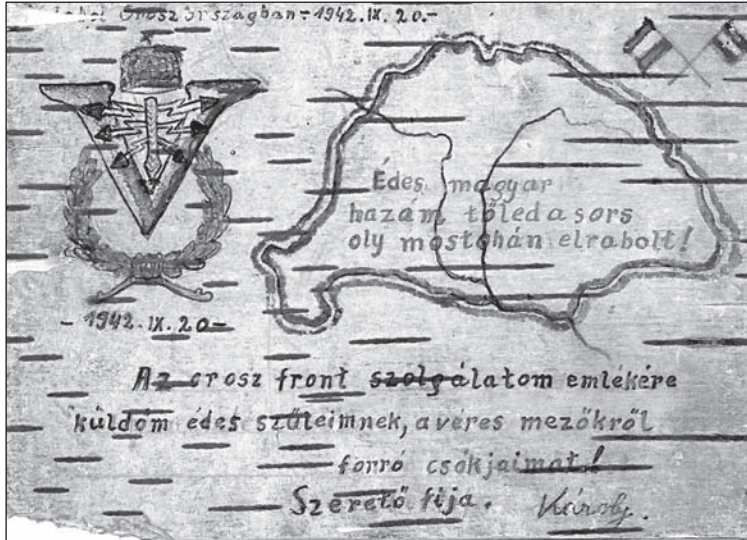
16. kép. Orosz temetés

17. kép. Felvonulás az orosz télben

18. kép. Hazafele jövet, a kijevei állomás

19. kép. Az orosz frontról hazaküldött, kézzel készített képeslap

U. kir. 101/raf. sz.
 157. k. - p. t. 1913.
 (ny. t. szám)

IGAZOLVÁNY
 a „Tűzkereszt” viselésének jogosultságáról

Lackné Károly
 fia részére.

Milyen fokozat viselésére jogosult I.

Hányszor sebesült _____

Születési év 1920

Szüllőanya leánykori neve Matyas Karola

Azonossági száma _____

Kelt, Budaörs, 1943. XI. 15.

P. H. Lengyel

Athenaeum, Budapest

20. kép. A tűzkereszt viselésének jogosultságára kiállított igazolvány

TÓTH Csaba

Egy falusi néptanácselnök életútja és helye a közösségben

Életrajz, élettörténet – *ancilla historiae*?

Az 1945 utáni időszak, a keleti blokk minden más országához hasonlóan, Romániában is a helyi társadalmak folyamatos és végül teljes strukturális átalakulásának ideje volt. Az elitváltás különösen a sok évszázada megszokott elrendezésű és minden múltbeli közigazgatási átszervezést többé-kevésbé átvészoló Székelyföldön tekinthető gyökeres változásnak. Az új hatalom stabilizációja a térségben egyértelműen a Magyar Autonóm Tartomány 1952-es megalakulásához volt köthető, amely a szocialista tömbben egyedülállóan, de szovjet javaslatra egy nemzetiségi alapon szerveződő, viszonylagos autonómiával rendelkező közigazgatási egység volt (Bottoni 2008: 12).

Tanulmányunk egy az Autonóm Tartomány keretein belül került háromszéki falu, Páva néptanácselnökének életútját kívánja bemutatni ezeknek az összefüggéseknek a keretein belül. Mészáros István 1954 és 1974 között volt a nagyobb, Zabola községközpont alá tartozó pávai néptanácselnöke, az egyesítéskor pedig Zabola élére került. 2009-es halála előtt két alkalommal, 2007 nyarán és 2008 nyarán mondta nekem diktafonba élete történetét, különös figyelmet fordított néptanácselnöki időszakára, legszívesebben, legnagyobb beleéléssel erről mesélt. Az interjú alatt és a hanganyag rögzítése közben elsősorban az tűnt fel számomra, hogy szavain minduntalan átüt a közösségvezető kettős szerepének megélése, ennek nehézségei. Tanácselnökként tulajdonképpen a valamikori „falusbíró” elmentmondásos mediatori szerepének örököse: egyszerre kell képviselnie közösségében a hatalmat, az állam akaratát, és a felsőbb állami szervek – valamint ekkor még a pártszervek – felé pedig saját faluját, közösségét. A két feladat léte önmagában persze nem jelenti ezek kívánatos egyensúlyát is a hatalomgyakorlásban, arányuk éppen az adott körülményeken és magán a vezető személyiségén múlik. Dolgozatom fő kérdése tehát arra

vonatkozik: mit tehetett és mit tett meg közössége érdekében egy vezető a szocialista Romániában, milyen legitimitációra számíthatott, és ő maga milyen legitimitációt tart fontosnak?

A kérdések pontos megválaszolásához pontosan tisztáznunk kell, mit értünk életút, politikai identitás és legitimitáció fogalmain az adott esetben. A lehetőségekhez mérten pontosan be kell mutatnom azt is, milyen élmények és indítástások nyomán, milyen társadalmi környezetből származott, hogyan válhatott belőle politikai vezető.

A körülmények pontosabb ismeretéhez, a politikai környezet ismerete is elengedhetetlen. Az 1952-ben Sztálin személyes parancsára és adminisztratív úton létrehozott erdélyi Magyar Autonóm Tartomány adatközlőm életében a felemelkedés egyedi útját nyújtotta: mind az állam támasztotta osztálykritériumok szerint, mind pedig az autonóm tartomány döntő többségében magyar nemzetiségű vezetőrétegének szempontjából ideális párttag és politikai tényező lehetett. Az utóbbi szempont korántsem számít lényegtelennek, hiszen a tartomány vezetése még a szocialista időkben is sokkal inkább számított a helyi elfogadtatás és hatalom forrásának.¹

Giovanni Levi – részben egy, az Annales-ban 1988-ban megjelent szerkesztői felhívásra válaszolva – a életrajz, élettörténet szerepével, helyével kapcsolatosan több kérdést is megfogalmazott (Levi 2000: 81–92). Ezek közül az egyik legfontosabb az életrajz helyének meghatározására vonatkozott a történelemhez képest. Éleutakkal ugyanis azonos mértékben tudunk szólni a társadalmi folyamatokról, vagy esetleg kikerülni azokat, nehezebbé avagy gondtalanabbá teheti a bizonyítási folyamatot, valamint nagy mértékben eltérnek a történetírás által használt gondolkodási- és fogalomkészlettől.² Mindezzel egybehangzanak azok a későbbi nyugati vé-

¹ A lakosság és a MAT ambivalens viszonyrendszerét nem szabad mai értelemben vett autonómiának tekintenünk, a hétköznapi ember azonban Bottoni szerint az elmúlt (1945 előtti) „román világ”-hoz mérve viszonylag jobb, ámbar természetesnek tekintett körülmények között találta magát -ezek persze a jelenből értékelve diktatórikus vezetési stílusukat tekintve talán rosszabbnak is tűntek. A falusi ember ugyanakkor pozitívan értékelt a soraiból kijelölt, magyarul beszélő hivatalnokot, a magyar újságot, sajtót. Az értékeléshez az autonóm tartományi korszakot követő Ceausescu diktatúra is megszépítette (Bottoni 2008: 17–19).

² Levi itt igazából arra céloz, hogy az egyéni élet történeteszi tálalásban sokszor nem más, mint a nagy történelmi események által determinált azt minden részletében visszatükröző folyamat, amelyben a döntés egyszerű, egyértelmű, a narratíva pedig a folyamatos cselekvésre épül. Mindezek miatt pl. Pierre Bourdieu az élet elbeszélésének lehetetlenségéről is beszél (Levi 2000: 83).

lekedések is, melyek szerint maga az „én-fogalom” képlékennyé válása is veszélyeztetheti a történeti (re-, de-) konstrukció érvényességét.³

A személyes élettörténetek szerepe mindennek feltárásában az utóbbi másfél évtizedben felértékelődni látszik. Magyarországon az 1990-es évek elejétől-közepétől létező audiovizuális gyűjtemények nagyszabású akciói párhuzamba állíthatók a térség több országának folyamataival – ugyanakkor olyan helyeken, ahol a megszokott alap kutatások nagyobb része is lehetetlen a zárolt levéltári anyag miatt, ezek a szóbeli elbeszélések sokszor különös jelentőségre tettek szert, elsődleges és nem kiegészítő forrásokká is váltak.⁴ Ezek sokszor már megszületésükkor inkább szolgálták a történettudományt, mint tárgyává lettek volna. A problémát tovább bonyolítja, hogy a társadalomtudományok – noha viszonyuk a műfajhoz jóval kifinomultabb, mint a történettudományé – maguk sem tudnak egységes kezelési paradigmát kialakítani, így pedig állandó viták övezik használatának módját, érvényességi körét (Hanák–Kövér 1995: 92).

Ezen kívül, speciálisan az 1945 utáni történelemben használt „oral history” forrásokra vonatkozóan azok tömeges volta jelenti a legnagyobb problémát. A kilencvenes évek elején indult el a térségben is az életutak, élettörténetek rögzítésének láza. Egyrészt ezt persze magyarázza a már említett forráskiegészítő szerep: sok közeli történés esetén egyedül a közvetlen szereplők, átélők emlékanyaga vethető össze a csekély számú hozzáférhető írásos forrással, és a sajtó anyagával. A másik fő ok azonban talán még jellemzőbb: az 1930-as években megjelenő totális diktatúrák addig soha nem látott módon és intenzitással dokumentálták, figyelték szinte mindenki életét, és a nagypolitika, a történészek folyamatosan alakították az egyéni sorsokat – kezdve a deportálásoktól, börtönélményektől egészen a születésszabályozás tiltásáig, vagy politikai lojalitás és előmenetel elválaszthatatlan kapcsolatáig. Az elmesélt személyes élettörténetek jelentősége a politikatörténetben tehát rendkívül felértékelődött.

Az állítás megfordítva is igaz lehet. Hiszen maguknál az ebből a korszakból származó életutaknál sem esetleges tényező – több példa alap-

---

³ Összefoglalva magyarul lásd: Bögre 2003. Történelem és élettörténet kapcsolatáról a szociálpszichológus Pataki Ferenc jelentetett meg nemrég elemzést (Pataki 2006).

⁴ A forráshiány, mint általános probléma is megjelenik a „politikai életrajz” magyarországi kialakulásának kapcsán (Kövér 2002).

ján láthatjuk, hogy a személyes narratívák vezérfonalává a hatalom beavatkozásai, a történelem eseményei válnak.

Jellemző példákat nyújtanak erre a román pártállam által a Bărăgan-fennsíkra deportáltak visszaemlékezései is. Smaranda Vultur a visszaemlékezések, élettörténetek ismertetésénél kiemeli, hogy az „oral history” típusú élettörténet általában dialógus, és öninterpretáció eredménye, tehát a saját maga által beépített események konsturkciójának „színpadra állítása”, és a múlt értelmezése a jelen szemszögéből. Vultur ugyancsak beszél a szövegek önmagát interpretáló jellegéről is (Vultur 2007: 119–121).⁵ Utóbbi érv azonban nem feltétlen univerzális jellegű, hiszen függ a visszaemlékezőnek a tárgyalt időszakban elfoglalt társadalmi helyzetétől, státuszától is. A deportáltak esetében a felelevenített események olyan időszakhoz kapcsolódnak, amikor személyes életük során kivetetteknek, marginális társadalmi csoportnak számítottak – ez magyarázhatja, hogy történeteik a kollektívizmus, az egymásrautaltság, és a szocialista Románi „alulnézeti” képeit vetíthetik elénk, ezzel sokkal inkább saját múltunk megteremtéséhez, újraalkotásához segítenek minket hozzá.

A biográfia egészen más területére, értékelésére vezet vissza minket a szűkebben vett önéletrajz műfaja. Ez lehet olyan, amit a visszaemlékező saját maga vet papírra, ugyanakkor származhat kutató szerzőtől is, aki személyes iratokat, jegyzőkönyveket vagy a személyre vonatkozó visszaemlékezéseket használ munkája közben. Az ilyen – korszakunkra vonatkozóan gyakran *politikai* – életrajzok alanyai azonban éppen az elitből, és gyakran vezető pozíciókból kikerült emberek, politikai vezetők – ezekben az értelmezésekben az eseményeket gyakran ők „csinálják”, a rendszert ők működtetik.

Az ilyen életrajzok fő problematikáját jól megfigyelhetjük Losonczy Géza,⁶ vagy Ana Pauker pár éve megjelent életírásainál. Előbbi mű szerzője egy cikkében jól megragadja e műfaj problémáit (Kövér 2002). A politikai életrajz alanyai személyiségét legtöbbször – forrásanyaga nyomán – politikai aktorként mutatja be/azzá szűkíti le. Másrészt minden politikai

⁵ Hasonló érvelést alkalmazott Paul de Man is (vö: de Man 1997).

⁶ Losonczy Géza (1917–1957) magyar kommunista újságíró, politikus. 1945-től a Szabad Nép szerkesztője, 1949-ben Rajk László koncepció perében őt is elítélik, a börtönből 1954-ben szabadul. 1956-ban részt vett Nagy Imre kormányában, emiatt ismét börtönbe került, ahol 1957-ben tisztázatlan körülmények között hal meg (Kövér 1998).

vezető cselekedetei mögött megírásukkor megjelenik egyfajta immanens racionalitás, minden lépésüknek, gondolatuknak pontos oka van a „nagy esemény sor”-ban. Ez már a történész gondolkodásának következménye.

A másik, talán még jellemzőbb kísérlet a Román Kommunista Párt egyik fő funkcionáriusa, Ana Pauker életrajzának megírására történt (Levy 2001, magyar nyelvű ismertető: Pető 2004). Levy munkájának, és a róla született ismertetésnek a központi kérdése itt éppen Pauker feledésbe merülése, és ennek okai voltak. Az egyébként politikatörténetileg is fontos aktor ily módon különböző politikai identitások, eszmék csatateréként jelenik meg, hiszen egyszerre definiálják zsidónak (minthogy magánéletében, szokásaiban ennek voltak nyomai) közéletileg pedig ideális, hit-hű kommunista. Pauker illegális kommunistaként, a kommunista vezetés legbelsőbb tagjaként, majd áldozataként igen különböző helyeket töltött be a történelemben – életrajza azonban egyszersmind a hozzá kötött ideális szerepekről is szól. Mindezzel együtt az ilyen típusú biográfiákat klaszszikus történeti műfajként kezelik, míg az „oral history” sokszor szembe-sül segédtudományi besorolással, ily módon a „történelem szolgálatá-nya” cseppet sem megtisztelő címével.

A pávai Mészáros István életútjának és saját helyének meghatározása-skor mindegyik értelmezésre, életrajzírói hagyománnyal számolnom kell. Helyi, falusi tisztségviselőként ugyanis egyszerre a hatalom képviselő-je, és annak alánya, mint „alattvaló” a felsőbb szervek felé.⁷ A képet to-vább árnyalja, hogy politikai élette-re mindig is elsősorban a Magyar Au-tonóm Tartomány volt, a helyi elitet pedig a központi kormányzat felől is mindig fokozott figyelem kísérte (Bottoni 2008: 149–167, Oláh 2001: 31–57). Komplikált, bonyolult társadalmi szerepköre éppen ezért mind-két narratíva jellegzetességeit magán viseli. A vele való beszélgetés köz-ben feltett kérdéseimben – noha az interjúkat lazán strukturálnak lehet minősíteni – elsősorban önmagának, néptanácselnöki szerepének értéke-lésére, motivációira, és világgépére voltam kíváncsi. Az interjúk anyagát a továbbiakban tematikus bontásban, társadalmi és történeti értelmezési keretben igyekszem tárgyalni.

---

⁷ A kommunista időszak és a MAT vezetőiről elitjéről Gagyi József kutatásai a legfon-tosabbak (Gagyi 2006a, Gagyi 2006b). Átfogó kötet született a közelmúltban a falusi ta-nítók-néptanítók életútjáról, jelentőségéről is, mely elemzéssel rokon vonásokat is mutat (vö: Ozsváth szerk. 2008).

Az életpálya

Az 1945 után Romániában is berendezkedő szovjet típusú rendszer kiépítése körüli vizsgálatok során már többen kiemelték, hogy az inkább járt radikális társadalmi-generációs konfliktusokkal, mint etnikai összetűzésekkel.⁸ 1945 tavaszától Sztálin külön engedélyére rendkívül gyorsan és szisztematikusan építették vissza Észak-Erdélyt a román közigazgatásba. Az ország fokozatos szovjetizálását követően a Magyar Autonóm Tartomány az 1950-es rajonrendszer kiépítésénél kialakított Maros és Sztálin tartományokat alapul véve 1952-ben szovjet felső körök beavatkozásával szerveződött meg. A szinte egyedülálló kísérletet követő szervezés egyik fő motorja a közvetlen román pártvezetésben is részt vevő Luka László (Vasile Luca) és szovjet tanácsadók működtek közre. A szerveződő tartomány a tömbmagyarság hivatali vezetésébe az azelőttinél nagyobb arányban engedte be a fiatal magyar nemzetiségű kádereket, akiknél általában a származás volt mérvado körülmény. Néhány év múltán már ezek a tisztviselők alkották a tartományi elit alsó szegmensének döntő többségét.

Mészáros Istvánt családi körülményei, származása és habitusa alkalmassá tették ilyen jelölésre, kiválasztásra. 1922-ben született a ma Zabólahoz, községközpontoz tartozó háromszéki Páva faluban. Az első székyföldi generációt képviselte, akik az impériumváltás után a „román világba” születtek. Családjá anyagi és társadalmi helyzete alapján éppen a falu szélén foglalt helyet. Apja, a falusi ácsmester nem tarthatott fenn saját ipart, alkalmi munkából, erdei fakitermeléseken kereste meg a család kenyerét. Nagyszüleihez szinte csupán gazdasági megfontolásokból került egészen fiatalon: otthon sok éhes szájat kellett etetni, a nagyszülők portáján viszont elkelt egy későbbi munkás kéz – cserébe magát a házat is ő örökölte.

Ez a „családcseré” ugyanakkor fordulatnak is tekinthető, minthogy így jut el Mészáros a cipész mesterségig, ahova nagyanyja adja be Kovásznára. Az iparosképzés az 1900-as évek elejétől az egyik legfontosabb kilépési

⁸ Mihály János Lövétére vonatkozó vizsgálatát idézi: Bottoni 2008: 21. Románia magyarságának 1944–1989 közötti részletes történeti kronológiáját Vincze Gábor állította össze (online hozzáférés: <http://vincze.adatbank.transindex.ro/>).

lehetőség volt abból a viszonylag szerény megélhetésből, amelyet családi háttere biztosítani tudott.

Zabola és egész környéke ekkor már hosszú idő óta kevert lakosságú vidék volt, ahol vegyesen, körülbelül 1/4 – 3/4 arányban éltek románok és magyarok.⁹ Így az ide születő székelyek is igen korán megtanultak alkalmazkodni mind a vallási (katolikus, református, román ortodox) mind pedig a nemzetiségi diverzitáshoz. Noha maga interjúalanyom sikeresen átvészelte a világháború vége felé megjelenő etnikai feszültségeket, azokkal pontosan tisztában volt. Orosz hadifogsága idején pedig éppen román nyelvtudása, és alkalmazkodóképessége mentette meg a nehezebb sorstól. Franculescu Gheorghenak kiadva magát kalandos úton jutott haza, ahol a háború elültéig bujkált. 1946-tól kezdődően ismét önálló iparosként működött egészen a kisipar államosításáig.

Az államosítás először visszaesésként érintette, hiszen saját ipara feladása után be kellett lépnie a helyi termelőszövetkezetbe (*kollektív*), ahol eredetileg raktárosi funkciót töltött be. 1947-es házassága után a családalapítás is gond volt, így a stabilabb biztosabb egzisztencia igénye is felmerülhetett benne.

Mészáros azonban nem csupán ezért lett képviselő a helyi tanácsban. Fokozottan és többször hangsúlyozza beszélgetésünk alatt, hogy a közösségből, a tömegeből lett kiválasztva erre a feladatra, ennek fő indokát pedig abban látta, hogy ő és már apja is tevékeny, a közösségért dolgozó emberek voltak. Ezzel együtt az új hatalom normáihoz igyekezett minél jobban alkalmazkodni: 1950-51 körül már képviselőként belép a Román Kommunista Párt helyi szervezetébe, ennek köszönhetően merül fel a neve 1954-ben néptanácselnökként is Páván.

Az Autonóm Tartomány elitjének kifejlődését a történeti irodalom több rétegre és fejlődési szakaszra bontja. Egyrészt a szovjet rendszerre jellemző kettős hatalmi struktúra (párt és állami vonal) elkülönülése itt is észrevehető volt. Az azonban, hogy valaki a közigazgatási ranglétrán foglalt el magasabb tisztségeket – mint Mészáros István – nem jelentette

---

⁹ 2002-es adat szerint Zabola községközpont területén 4814 lakosból 3911 magyar és pontosan 900 román anyanyelvű lakos él. A nemzetiségi adatsorokból az is kiderül, hogy 3685-en vallották akkor magukat magyarnak, 806-an románnak és 221-en cigánynak. (Kárpát-medencei Magyar Kutatási Adatbázis [KMKA] – http://adatbazis.mtaki.hungary.com/?mtaki_id=108530&settlement_name=).

a párttevékenység hiányát. Természetesen a negyvenes évek végétől minden magasabb tisztség párttagságot kívánt meg mindkét vonalon.¹⁰ A különbség inkább a szerepekben mutatkozott: míg a hagyományos vezetők helyére lépő tanácselnökök, rajoni elnökök főként adminisztrációs munkát, a feladatok koordinálását végezték, addig a pártaktivisták tüzetesebb és gyakoribb ideológiai képzést kaptak, feladatuk pedig a hatalom akaratának érvényesítése volt minden adódó helyzetben – akár a közigazgatási vezetőkkel szemben is. Ez ugyanúgy igaz a miniszterek és pártvezetők kapcsolatára, mint akár a rajoni, községi párttitkár és a tanácselnök viszonylatában.

Az elithez számíthatunk tehát minden olyan társadalmi elemet, amely 1945 után bármilyen hatalmi pozíciót birtokolt, döntési jogkörrel rendelkezett. Azok, akik a Székelyföldön a párttagság és a szocialista vezető kritériumainak megfeleltek igen kevesen voltak: jellemzőnek a kevés számú (főleg mezőgazdasági) munkás mellett elsősorban a kisiparos réteg, és a már 1945-ben is szocialista, vagy kommunista értelmiség számított. Utóbbi rögtön a legfelső pozíciókat nyerte el. Mészáros István származása és pályája ebből a szempontból tipikusnak volt mondható.¹¹ Nem vett részt az illegális mozgalomban, kinevezése előtt nem voltak személyes mozgalmi kapcsolatai sem, így egyszerre maradt „helyi ember” és vált funkcionáriussá is. Ez későbbi vezetési módszereiben, döntéshozatalában is fontos szempont lesz.

A politikába való bekerülését Mészáros nem „kinevezésként” vagy a párttól szerzett érdemként, sokkal inkább a helyi közösség bizalmának, és tevékenysége elismerésének, képességeinek tulajdonította. Az, hogy a lakosság, közösség elismerje tehát még az ötvenes évek közepén is az elsődleges legitimitációs forrás volt számára. A falu néptanácsának elnökévé 1954-ben vált, miután az általa is rendkívül negatívan értékelt ún. „mun-

¹⁰ A Román Munkáspárt tagsága a MAT-on belül alacsonyabb volt, mint az országos átlag, de körülbelül behatárolja az elitet. A párttagságon belül a magyarok aránya 81,4% volt. (21 598 tag, a népesség 3%-as – 1953 januári adat – Bottoni 2008: 137, 2. táblázat, 139.) Az államvédelem és katonaság területén a magyarok az alsóbb szinteken voltak felülreprezentáltak (Securitate-tisztek 71%-a, milíciakáderek 60%-a) míg a vezetők többnyire románok voltak (1956-os számok, Bottoni 2008: 159).

¹¹ Származása, tapasztalatai feltűnően hasonlítanak a Bottoni által megvizsgált Csupor Lajoséhoz (vö. Bottoni 2008: 139–141).

káselnökök¹² Bunarut leválják, az ideiglenes elnök pedig – Mészáros szerint életvitele miatt – hamarosan követte őt.

Az hogy Mészáros – különösen elnökké válásának „választásos” jogalapját hangsúlyozza, önkéntelenül is jelzi, hogy már 1954-ben vált vezetővé. A román állampárt ekkor – hasonlóan minden szovjet szatelitállamhoz – meg kellett hogy kezdje a Sztálin halála utáni átértékelés műveletét, és ez persze fejek hullásával, és új emberek előtérbe kerülésével járt együtt. A MAT-ban ez mindenekelőtt Fazekas János és Goldberger Miklós előtérbe kerülését jelentette a régi, Mogyorós Sándor, Kovács Mihály belügyi parancsnok fémjelezte első vonallal szemben – egyfajta kisebb Rajk László-i szerepet vitt ebben az időben Luka László, akinek perét a MAT magyar közvéleménye már nyíltan megalapozatlannak, koncepciósnak vélte.

A régi vezetőket egyre több nyílt kritika is érte a kulákkérdésben elkövetett törvénytelen ségek felemlítésétől egészen az etnikai konfliktushoz való hozzájárulás vádjáig.¹³ Az új kérdések, vezetők egyik legfontosabb viszonyítási pontja az 1953-ban Magyarországon kormányra került Nagy Imre volt, aki számukra az eredményes agrárgazdaság és a szocializmus összeegyeztethetőségét, együttélését jelképezte. Ugyanakkor a román pártfunkcionáriusok Nagy Imre dicséretében elsősorban a nacionalista összetartás és irredentizmus feléledésének veszélyét látták, és kezdettől fogva tompítani igyekeztek azt. Mészáros István tehát az enyhülés korszakának helyi, falusi vezetője, aki már nem nevezhető hithű sztálinistának.

Mindebben már megfogható, kitapintható volt az a hangulat és ketősség, amely a tartományt 1956 októberéig folyamatosan uralta. Az október 23.-i magyar forradalmat Háromszékben csak nagyon kis mértékben lehetett közvetlen módon megismerni – a hírforrások igen zavaros, nem elég egyértelmű képet sugároztak minderről. Ugyanakkor a volt tanácselnök elmondásából is kiderül: a helyi MAT vezetők és a román párt

¹² A munkáselnökök intézménye Romániában a legvonalasabb, sztálini időkben működött. Esetünkben például egy többségében székelyek lakta faluban, a brassói gumigyár egy egyszerű munkása töltötte be egy évig a vezető posztját. Ennek ideológiai háttere az volt, hogy a marxizmus-leninizmus által kevésbé értékelt parasztságot a munkásosztálynak kell „nevelnie”. A munkáselnök-rendszer gyakorlatilag egy pillanatig sem működött rendesen, az elnököket folyamatosan változtatták alkalmatlanságuk miatt.

¹³ Az első ilyen kritikák az 1954. májusában megtartott tartományi bíróülésen hangzottak el. Ezt követte május 11.-én egy MAT pártbizottsági határozat a Belügyi szervek munkájáról, mely a Securitate részletes kritikája is volt (Bottoni 2008: 101–103).

hivatalos álláspontja között az eseményeket illetően szöges ellentét volt. Mészáros is úgy tájékozódott - gyűjtésünk idején is így véli – hogy a forradalom kitörésének elsődleges oka Gerő Ernő rádióbeszéde, és az általa keltett hangulat voltak – ezzel együtt pontosan ismerte és tudta azt, hogy a román vezetők kezdettől elítélték az eseményeket, november eleje után pedig szinte egy az egyben a kádári koncepciót (ellenforradalmi erők előre megtervezett és Nyugatról támogatott támadása) fogadták el és propagálták. Mindez egyfajta kettős viszonyítási rendszer létrejöttére is utal a mikro-közösségen belül is.

Mint a szovjet blokkban mindenhol, a falusi változások és egyben a visszaemlékezések legneuralgikusabb pontja általában a kollektivizálás.¹⁴ A falu hierarchiája és értékrendje évszázadokon keresztül a földre, annak birtoklására alapozódott Erdélyben is, a föld szerzése és birtoklása volt a státuszemelkedés egyik fontos kritériuma. Amikor az ötvenes évek közepén ebbe „nyúltak bele”, nemcsak a társadalmi rend, de a világkép, gondolkodás is teljesen a feje tetejére állt. Hogyan interpretálja – interpretálhatja ezt a nehéz folyamatot egy volt néptanácselnök, aki a kollektivizálás egyik levezénylője is volt?

Az elméleti kollektivizálás már az alany párttagsága előtt is végbe ment, tovább bonyolítja a képet, hogy maga is fel kellett, hogy adja mesteriségét és műhelyét, az eleinte nem sok jóval kecsegtető raktárosi állás miatt. A termelőszövetkezetéről azonban kérdéseim idején is szilárd, pozitív véleménye volt, általános morális érvekkel támasztotta alá annak szükségességét, sőt napjainkban a kollektívizmus hiányára vezetett vissza sok problémát.

Értelmezése szerint az összefogás, a közös munka eltűnése, a magántulajdon felértékelése az egyéni érdek mindenek fölé helyezése ma a legnagyobb probléma, amelyet a szocializmus, és a régi tanácsi rendszer megfelelően tudott kezelni. Büszkén mesélt a villamosításról, iskolaépítésről, mint a legfőbb legfontosabb feladatokról - ez ismét egybecsengett a hivatalos ideológiával. Az 1950-es évek végén, hatvanas évek elején kialakuló

¹⁴ Romániában a kollektivizálás hivatalosan 1949. március 3-án, az RM Központi Vezetőségének a mezőgazdaság szocialista átalakításáról szóló határozatával vette kezdetét. A folyamat azonban évekig elhúzódott. Székelyföldön pedig – ahol hagyományos, marxista értelemben vett „feudalista rendszer” gyakorlatban nem is létezett – a bonyolult viszonyok, helyenként az ellenállás, miatt különösen nehézkes volt a véghezvitele (Oláh 2001: 15).

sajátos „különutas” román gazdasági és modernizációs kereten belül a székelyföldi vezetők is megtalálták saját hangsúlyaikat. Az iparilag és infrastruktúrájában is elmaradottnak számító térségen belül szinte az állam és a helyi vezetés szimbolikus ügyévé vált a falvak teljes villamosítása, az utak feljavítása, iskolák, óvodák, kórházak építése (vö: Gagyí 2006b).

Páván ezek a munkák – ahogy interjúalanyom ezt ki is hangsúlyozza – kivétel nélkül a faluközösség „önkéntes munkájával” készültek. Mindez a tanácselnöknek saját bevallása szerint is sok szervezésébe került, olykor a kötelező ingyenmunka miatti ellenállással is számolni kellett, olyan is akadt, aki a villany bevezetésétől is tartott. Kétségtelen viszont, hogy az építkezések, fejlesztések alapozták meg elsősorban a faluvezetés presztízsét a hatvanas években, hiszen ezek a célok nem voltak idegenek a közösetől, és a szemük előtti, látható eredményekkel jártak.

A közösségnek és a felsőbb szervezeteknek, valamint a helyi pártszerveknek való megfelelés persze sohasem ment egyszerűre. A néptanácselnöknek ilyenkor mérlegelnie kellett azt, hogy mely oldal támogatása járna nagyobb veszteséggel, illetve hogy mely ügyeket tartotta fontosnak. A konfliktusok időről időre elkerülhetetlenné váltak. Ilyen volt az a helyzet is, amikor 1968-ban a megyerendezés¹⁵ kapcsán Háromszék minden közsgéközpontjában szavazást tartottak arról, hogy a két nagyobb új megye – Brassó és Hargita – közül melyikhez kívánnak tartozni. Az ügy szimbolikus jelentőségévé vált: Gheorgiu-Dej leváltása után ugyanis az a Nicolae Ceaușescu került hatalomra, aki nem tűrte meg tovább magasabb beosztásokban a magyar nemzetiségű tisztségviselőket. Fazekas János miniszterrel együtt egészen községi szintig minden ilyen vezetőt igyekeztek minél hamarabb eltávolítani. A megyerendezést illetően alanyom úgy interpretálja a helyzetet, hogy a szavazáson Brassó megye a románosítással lett volna egyenlő, míg Hargita a magyar autonómiával mutatott volna némi hasonlóságot. A közigazgatási vita így etnikai vitává változott: a leírás szerint a kultúrotthonban nagy számmal megjelenő románok és magyarok között úgy folyt le a szavazás,

---

¹⁵ 1968 január-februárban eredetileg óriásmegyéket terveznek, ez azután több vitát követően részben módosul. Háromszék, amely a MAT 1960-as felszámolása után Maros-Magyar Autonóm Tartományhoz tartozott, megosztott volt a Brassó-Hargita kérdésben. Például Sepsiszentgyörgy rajon nem akart „csíki uralom” alá kerülni, Kézdivásárhely pedig éppen a „román Brassó” ellen tiltakozott. Ezért végül áthidaló megoldással Kovászna megyét hozzák létre. Ez a közigazgatási rendszer napjainkban is változatlan (<http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=ev&ev=1968>).

hogy mindkét párt külön ajtón vonult ki a teremből – és Brassóra csak a románok, Hargitára pedig csak a magyarok szavaztak. Mészáros maga tanácselnökként is Hargitát javasolta azzal az érveléssel, hogy az ottani faipari súlypont a községnek előnyösebb lenne. Ezzel persze kiváltotta a románok rosszallását.¹⁶ Véleménye mindazonáltal egyezett a rajoni vezetők véleményével is, így nem volt támogatás nélkül.

Összegzés

Mészáros Istvánt 1974-ben váltották le tanácselnöki posztjáról, ezután még tíz évig dolgozott a helyi szövetkezet elnökeként – a nyolcvanas években mozgásteret magyar tisztviselőként mindinkább beszűkült, így az előző rendszerben kompromittálódott román vezetők 1989-es „menekülését” ő is megkönnyebbülten élte át, noha a kapitalista rendszert erősen kritizálta. A nyolcvanas évek végétől nyugdíjasként élt Páván, a politikával csak érdeklődés szintjén foglalkozott. Három hektárnyi bérbe kiadott földje jövedelméből egészítette ki nyugdíját. Gyermekait megkereszteltette, konfirmáltatta, 2009 nyarán pedig őt is református szertartás szerint temették.

Ahogy 1945-től a társadalmi változások a politika kellős közepébe, és a helyi döntéshozók körébe sorolták, ugyanolyan hirtelen szűnt meg ez a társadalmi hely, rang 1989-ben. Életútja, melyből itt önkényesen csak egyes részleteket ragadtunk ki, jól példázza egy kis közösségen belüli hatalommegosztás, és jogkör alapvetően változatlan természetét. Nemcsak a közösségben elfoglalt presztízse, tulajdonképpen hatalma is azon múlt, mennyire gördülékenyen és problémamentesen tudta közvetítői szerepét ellátni a felsőbb szervek, a párt illetve beosztottjai, és a falu lakossága között. A konfliktuskerülés mellett pedig jól kellett kezelni az esetleg mégis felmerülő összetettebb helyzeteket. A világnézet alapján elítélendőnek tartott egyházakkal is fenntartotta a településen a nemhivatalos „modus vivendi”-t, a református egyháznak még székyekaput is építettek

¹⁶ *No hát jól van, mikor vég lett a gyűlésnek, persze a románság letámadott, többek között az egyik erdésznek az édesanyja egy idős néni aszondja: „Mészáros elvtárs! Maga is román kenyeret eszik!” Hát mondom, olyan kenyeret eszünk, amelyet kapunk. Azt akarta, hogy hát én mint elnök, miért nem javasoltam Brassót. Hát na osztán így megszülte Kovászna megyét a közgyűlés. (részlet az interjúból)*

az idején, amire beszélgetésünk idején is büszke volt. A hitoktatás kérdéseiben már szűkebb volt a mozgástere és hajlandósága, de a hatvanas években ezt is hallgatólagos megegyezés övezte – ez természetesen engedményekkel is járt a hatalom felé.

Mészáros István tehát nem volt „hóštípus”, de nem volt elvakult ideológus sem. Ő maga utólagos értelmezése szerint a faluközösség véleményét tartotta többre, hiszen köztük élt, nem támadta vagy kritizálta azonban szándékosan soha feletteseit. Szerepe és élete jól példázza a falusbíró szerepének továbbélését, adalék lehet Erdély és Háromszék 1945 utáni történelméhez, és – talán évtizedek múlva – ő és társai talán elfoglalhatják helyüket a korszak mikrotörténelmében, és talán Martin Guerre, vagy Giovan Battista Chiesa¹⁷ mellett is.

Szakirodalom

BOTTONI, Stefano

2008 *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print, Csíkszereda.

BÖGRE Zsuzsa

2003 Az élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. *Szociológiai Szemle*. (1) 155–168.

DAVIES, Natalie Zemon

1999 *Martin Guerre visszatérése*. Osiris Kiadó, Budapest.

GAGYI József

2006a A Sztálin tartományi példa. Centrum–periféria viszonyrendszer konstrukciója Romániában a kommunista korszak első éveiben. In: BÁRDI Nándor – SIMON Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbség történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 367–384.

2006b Szocialista modernizáció Romániában az ötvenes–hatvanas években. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Történelmünk a Kárpát-medencében (1926–1956–2006)*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 185–196.

---

¹⁷ Előbbi Natalie Zemon Davies, utóbbi pedig Giovanni Levi egy-egy mikrotörténeti monográfiájának „hőse” (Davies 1999, Levi 2001).

HANÁK Gábor – KÖVÉR György

1995 Biográfia és Oral History. In: VALUCH Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Osiris–1956-os Intézet, Budapest, 92–100.

KMKA

Kárpát-medencei Magyar Kutatási Adatbázis (KMKA). Az MTA Kisebbségkutató Intézet adatai. Elérhetőség: http://adatbazis.mtaki.hungary.com/?mtaki_id=108530&settlement_name=

KÖVÉR György

1998 *Losonczy Géza*. 1956-os Intézet, Budapest.

2002 A biográfia nehézségei. *Aetas*. (2–3) 245–263.

LEVI, Giovanni

2000 Az életrajz használatáról. *Korall*. (Tél) 81–93.

2001 *Egy falusi ördögűző és a hatalom*. Osiris Kiadó, Budapest.

LEVY, Robert

2001 *Ana Pauker. The rise and fall of a Jewish Communist*. UCLA Press. Berkeley–London–Los Angeles.

de MAN, Paul

[1997] Az önéletrajz mint arcrongálás. *Pompeji* 8. (2–3) 93–107.

OLÁH Sándor

2001 *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén. (1949–1962.)* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

OZSVÁTH Imola (szerk.)

2008 *Néptanítók. Életpályák és élettörténetek*. Sapientia EMTE, Kolozsvár.

PATAKI Ferenc

2006 Önéletrajzi emlékezet – önismeret – önéletírás. *Pszichológia*. (2) 97–151.

VULTUR, Smaranda

2007 A szóbeli élettörténet tétjei: a Bărăganba deportáltak esete. In: JÁKAB Albert Zsolt – KESZEG Anna – KESZEG Vilmos (szerk.): *Emberek, életpályák, élettörténetek*. (Kriza Könyvek 30.) BBTE – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 119–127.

PETŐ Andrea

2004 A zsidó kommunista funkcionáriusnő felemelkedése és bukása. Ana Pauker élete. *Aetas*. (3–4) 328–330.

VINCZE Gábor

A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1989. Elérhetőség: <http://vincze.adatbank.transindex.ro/>

Képek

1. kép. Mészáros István irodájában, 1950-es évek vége

2. kép. Portré, 1950-es évek

3. kép. Útépítési közmunkán

4. kép. Belép(tet)és a kollektívbe (termelőszövetkezet)

5. kép. Mészáros István (középen, kucsmában és sállal) közmunkásokkal
(1960-as évek)

Tudom az én megváltóm é!

Mély fájdalommal, de Isten akaratában megnyugodva tudatjuk, hogy a szeretett férj, édesapa, dédnagyfata, nagyfata, sógor, apatárs, após, keresztapa, rokon, barát és jó szomszéd

MÉSZÁROS ISTVÁN
(született 1922 november 11-én)

életének 87-ik, boldog házasságának 62-ik évében visszaadta lelkét-Teremtőjének.

Drága halottunk földi maradványait 2009 július 7-én 15 órakor helyezzük örök nyugalomra a katolikus egyház szertartása szerint a pávai temetőbe.

Arany volt a szíve, munka az élete,
a jó Isten elvette, mert ő is szerette.

Emléke legyen áldott, nyugalma csendes!

A gyászoló család

6. kép. Mészáros István gyászjelentése, 2009.

ARANYOS Sándor

Életmódváltás a pávai építészet és lakáskultúra tükrében a 20. század második felében¹

Pávai kutatásaim során nemcsak a helyi építészet, lakáskultúra korábbi, illetve jelenlegi állapotára, hanem a településen lejátszódó gazdasági, társadalmi, kulturális folyamatokra, az itt élők életstratégiáinak változására is figyeltem. Voltaképp arra kerestem a választ, hogy a hagyományos földműves közösségek hogyan válaszoltak a nagyobb történelmi, gazdasági és társadalmi kihívásokra, hogyan változtatták meg korábbi életmódjukat létfenntartásuk érdekében, s hogyan számolták fel a szocializációjuk során elsajátított életvezetési stratégiáikat, vagy miként őrizték meg azokat a 20. század második felében is.

Az otthon jelentéstartománya egyszerre hordoz magán fizikai és társadalmi jegyeket. Hiszen a hajlék mint az időjárás viszontagságai ellen megóvó építmény, valamint annak berendezései, a lakóterek használata révén lehetőséget teremt az egyéni aspirációk megjelenítésére is. De míg a 20. század első feléig a közösségi érdekek, a hagyományozódásban rögzült társadalmi és gazdasági megnyilvánulási formák ezeket részint vagy egészében elnyomták, addig a század második felében a tradicionális köztársaságok fokozatosan felbomlottak vagy fellazultak.

Nem tekinthetők éles határvonalként az 1950-es évek, de a szocialista rendszer ökonómiai és szociális intézkedései gyökeresen átalakították a korábbi életvitelt. Ugyanis a termelés kereteit irányító tervutasításos rendszer hatására elindult az egyének és csoportok közötti nagyfokú specializáció, a közösség teljes ellenőrzését, kezelhetőségét egy újfajta intézményi rendszer kiépítésével érhatték el (Gagyai 2006). A gyárakban, üzemekben, a kollektív gazdaságokban dolgozók időstruktúrája,

---

¹ Tanulmányom a 2011. augusztus 26-án, a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszusra *A pávai lakáskultúra és építészet változtatása a 20. század második felében* címen elhangzott előadásom néhány ponton kibővített változata.

jövedelemszerkezete gyökeresen átalakult az állandó munkaidővel és bérezéssel. A központilag irányított fejlesztések számos társadalmi csoport számára hozták el a változás lehetőségét. Életvitelük megváltozott, mely által a lakott környezet átforgalmazása is végbement, ugyanis a „a lakáskultúra az életmód reprezentációja, a lakberendezési elemek, a tárgyelegységek, a közöttük élő emberek életvezetési szokásairól vallanak” (S. Nagy 1987: 11). A lakóházak térhasználata, a család növekedésével járó belsőépítészeti vagy az alapszerkezetet érintő átalakítások, az egyes helyiségek berendezése tükrözi a háztartásban élők életvitelét. A szubjektív életútja lehetőségével a lakások belső térszerkezete is átalakult, specializálódott, s az infrastruktúra fejlődésével növekedett a benne élők komfortérzete.

Kényszerpálya és stratégiaváltás

A második világháború lezárását követően elkezdődött a Román Munkáspárt központi és helyi vezetésének kiépítése, mely csakhamar a székelyföldi gazdasági, társadalmi, egyházi és kulturális élet gyökeres átalakítását kezdeményezte. A háborút követő években „kiemelték” a falvak világából az osztályellenségeknek kikiáltott nemesi családok tagjait, megfosztották őket kastélyaiktól, udvarházaiktól, birtokaiktól. Az 1948-tól kezdődő deportálások során összegyűjtötték és kényszerlakhelyekre internálták őket, csakúgy mint a székelyföldi falvak mintaadó, gazdagabb rétegét is. Ezeket a kulákoknak nevezett, megbélyegzett famíliákat szintén megfosztották minden tulajdonuktól, kitelepítették vagy ellehetetlenítették mindennapjaikat.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása, a térségben lévő falvak közép- és kiscgazdáinak birtokában lévő termelési eszközök kisajátítása 1949-ben kezdődött és 1962-ben fejeződött be. A központi hatalom a kollektív vagy állami gazdaságokba kényszerített földműveseket voltaképp mezőgazdasági bérmunkásokká degradálta. Pár év elteltével azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a kényszerrel megszervezett kolhozok nem tudnak biztos és kiszámítható megélhetést, jövőt biztosítani. Ez a helyzet csakhamar azt eredményezte, hogy elsősorban a fiatal nemzedékek tagjai különböző ipari centrumokba távoztak, míg a középnevezék pedig ingázó életformára rendezkedett be.

A bukaresti hatalom 1965 után fogott hozzá a térség gazdasági, társadalmi és etnikai szerkezetének gyökeresebb átalakításához. A Ceaușescu által irányított pártvezetés Háromszék kisvárosaiba is olyan ipari létesítményeket tervezett, amelyek nemcsak a helyi magyar, hanem a távolabbi román ajkú munkaerőt is be tudta fogadni. Így alakult Kézdivásárhelyen készruha-, csavar-, szigetelőgyár, míg Kovásznán bútor-, préseltlemez- és konzervüzem. Ugyanakkor a bukaresti vezetés már az 1970-es évek elejétől célként tűzte ki, hogy Kovásznán nagyobb léptékű fürdőturizmust létesít. Az így megalapított gazdasági és turisztikai egységek kezdetben kiválóan fizetett munkahelyeket kínáltak a környék falvainak lakossága számára. Majd az 1989-es romániai rendszerváltozást kísérő változások közepette a legnagyobb ipari vállalatok fokozatosan tönkrementek, a korábban oly sikeres, tömeges fürdőturizmus pedig összeomlott.

Az 1950-es évektől életvitelváltásra kényszerített családoknak, az 1990-es években új stratégiákat kellett kialakítaniuk. A rendszerváltozást követő években visszakapott szántóföldek, kaszálók, legelők kiváló alapot szolgáltak mindehhez.² Kezdetben még működött az az erkölcsi kényszer, hogy az őseik által megszerzett földjeiket tisztességesen meg kell művelniük. Csakhogy közben a falvakon maradt családok tagjai megöregedtek, eszközkészletük, technológiai ismeretük elavult. Az 1990-es évek közepére nyilvánvalóvá vált, hogy a második világháborút és az 1962-es kollektivizálást megelőző módszerekkel, gazdaságukat már nem lehet hatékonyan, eredményesen működtetni. Alkalmazkodniuk kell az új megváltozott körülményekhez (vö: Gagyí 2005, Gagyí 2006, Pozsony 2010, Bartos 1996).

Páván az elsősorban állattartásra épülő családi kisvállalkozások kialakulása, a magyarországi és nyugat-európai (Hollandia) testvérvárosi, -gyülekezeti kapcsolatok újraéledésében rejlő erőforrások kiaknázása, egészen új életstratégiákat alapozott meg, melyek a lakások eszközkészletében határozottan kirajzolhatóak. Hangsúlyoznom kell, ezek viszont nem minden esetben a fejlődés jegeit hordozták magukon, hiszen több háztartás is visszatért a háborút megelőző életvitelhez.

---

² „18/1991-es földtörvény alapján az egykori tulajdonosok vagy örököseik maximum 10 ha szántóföldet és kaszálót igényelhetnek vissza.” (Sepsiszéki Nagy 1998: 19.)

Építészeti sajátosságok és a lakások eszközkészlete a 20. század második felében

Tanulmányomban Páva lakáskultúrájának és építészetének a 20. század második felére jellemző sajátosságait szeretném felvázolni. Célom, egy általános kultúrtörténeti, kronológiai áttekintésben szemléltetni az időintervallum háztípusait, az alaprajzi változatokat, a lakáskultúra tekintetében pedig az életterek átstrukturálódására valamint az eszközkészlet módosulására térek ki. A már említett kérdéskör, a háztartások gazdasági irányváltásain, életmodelleken keresztül történő pontos, részletes kifejtése vizsgálódásaim következő állomását képezik. De az eddigi, elsősorban empirikus megfigyeléseimre alapozott következtetéseimben, már körvonalazódott előttem néhány életmodell, melyeknek bemutatására ebben az írásomban is kitérek.

1941-ben a lakosság több mint 80%-a törpe- és kisbirtokos, tevékenységszerkezetüket az állattartásra és erdőgazdálkodásra épülő önellátás határozta meg (Bartha é. n.). Páva 1962-ben elvesztette önállóságát, és közigazgatásilag összevonták Zabolával (Sepsiszéki Nagy 1998: 236). A pávai lakosság identitásában a mai napig megkülönbözteti magát a zabolaiaktól. Zabolán a 19. század végétől elkezdődő, a helybeli primor földesurak által kezdeményezett polgárosodási folyamat Páván csak kis mértékben éreztette hatását. Ugyan a községhez tartozó erdőben létrehozott fűrészüzemekben, a lakosság föld nélküli valamint törpebirtokos rétege munkát vállalt. Ez anyagi stabilitásukat növelte, de az új életmodell a háztartások struktúrájában abszolút nem eredményezett átformálódást, az eszközkészletben pedig az olcsóbb, gyári garnitúrabútorok megjelenését hozta.

Az épületek anyagában domináns változás összességében nem mutatható ki. A fa a korszak egészének meghatározó építőanyaga. Az 1970-es évektől, az állami építkezésekre lefoglalt cement a vidéki lakosság számára is elérhetővé vált, így egyre nagyobb számban jelentek meg a vegyes falazatú épületek, de csak az 1980-as évek végétől. A lakóházak alapja kőből készült, majd szintén az 1980-as évektől válik gyakoribbá a beton. A tetőfedési módok közül, az 1900-as évektől megjelenő cserép kezdetben csak a szakrális és közösségi épületeken található meg. Viszont 1941-re az épületek 2/3-a már cseréppel fedett (Bartha é. n.). A közkedvelt lugosi cserép elterjedése és használata jelenik meg a pávai családok elbeszélésében.

Alaprajzi szempontból a lakóházak táji különbséget nem mutattak, a közép- és sarokereszes házak domináltak. Majd az 19. század végétől elinduló polgárosodás következtében, az 1910–1920-as évek után egyre nagyobb számban jelennek meg a háromosztatú, tornácos épületek. Külső megjelenésre ez a forma határozza meg jelenleg a település képét, hiszen az ereszes épületek átalakítása a tárgyalt időszakban ebbe az irányba mutatott. Kisebbségi számban képviseltetik magukat az „L” alaprajzú épületek a kollektivizálásokat megelőző középbirtokos rétegnél. Ezek esetében a besztási rajz a mai napig megmaradt, abban az esetben, ha az egyik gyermek a szülők háztartásában építette fel életpályáját, a házhoz folytatólagosan kerültek lakóterek. A hosszanti térbeosztású lakóházak esetében vagy abszolút nem tapasztalható belsőépítészeti átalakítás, vagy csak akkor jelenik meg a tornác körbefalazása, ha az csak az udvari homlokzaton volt jelen. Ezen épülettípusok esetében, egy további alapszerkezeti átépítés említhető a lakóépület nem hosszanti, hanem keresztirányú bővítésével, mely az esetben párhuzamot lehet vonni az archaikus oldalkamrás épületekkel.

A típusházak térhódítása az 1960-as évek elejétől követhető nyomon, melyek csakhamar gyökeresebben átalakították a település építészeti képét. A Kézdivásárhelyen létrehozott építészeti szövetkezet több száz „kötelező” alaprajzi típust dolgozott ki és kínált a lakosság számára. A hatalom helyi emberei a ház építését állandó felügyelettel kísérték, és egy méteres eltérés esetén a lakóépületet le- vagy visszabontatták. Ekkor jelentek meg egyre nagyobb számban a kockaházak, illetve azoknak különböző változatai. A település főútvonalán, valamint az újonnan létrehozott utcákban az 1960-as évek elejétől már törvény írta elő az emeletes házak építését. Ez összekapcsolható a hatalom által meghirdetett modernizációs tendenciákkal. Az évtized végén a központilag megteremtett és társadalmilag élhető formák bizonyítéka lett a ház mint érték,³ és ennek több emeletes szerkezetének meghatározása. Egyfajta visszacsatolás a társa-

---

³ „Az értékek olyan pozitív tartalmú célok, viszonyok, eszmék, pozitív tartalommal felruházott tárgyak, összessége, amelyek nem különállóan, hanem egymással összefüggésben, rendszerként irányítják egy-egy embercsoport, társadalmi réteg döntéseit és tevékenységét.” Egyéni értékek: a családi háttér, a tudás, a társadalmi csoporthoz tartozás, a munkkerő-piaci pozíció és a lakóhely (Valuch 2005: 257).

dalom számára, miszerint vannak olyan stratégiák, családok, akik anyagi stabilizációja kézzel fogható.

A települések infrastrukturális ellátottságát illetően, az 1950-es években történnek az első lépések a villamosításra. 1958-ig 99 községben vezetik be Székelyföldön a villanyáramot (Gagyí 2005). „1959-ben a zabolai tanács községi villanyhálózatot létesített a a Mikes-kastély gépházába, a község által vásárolt villanymotorok működtetésével”. Zabola–Páva teljes villamosítása 1962-ben magasfeszültség bevezetésével valósult meg (Bartos 1996: 37). Páván az 1960-as évek közepétől növekszik meg ugrás-szerűen a felhasználók száma, azonban sem a vezetékes vízvezeték, sem a vezetékes gáz még nincs kiépítve. Általánosan elterjedt a palackos gáz, valamint a fűrott kutakból hidrofornal felhúzott víz, mellyel ellátják a fürdőszobákat és a konyhákat. Csak 1965 után jelent meg a pávai lakóházak alapszerkezetében a fürdőszoba.

A pávai háztartások eszközkészletében már a 19–20. század fordulóján gyökeres változás játszódott le. A fém lemezkályha megjelenése után a hagyományos fa és cserép tárgyak fokozatosan eltűnnek, s egyre nagyobb teret hódítanak a zománcozott fém- és vasedények, melyek napjainkig dominálnak. A természetes anyagokból készült eszközök azonban nem tűntek el, bizonyos munkafolyamatok esetében folyamatosság észlelhető. Elsősorban a szülők, nagyszülők által utódaikra hagyományozott tevékenységek (pl. kenyérsütés, illetve részben a tejfeldolgozás) során használt tárgyak esetében mutatható ki ez a tendencia.

Ugyanakkor több generáció bútordarabjainak ugyanazon lakásban vagy helyiségben való megjelenése is megfigyelhető. Napjainkban a szobák beosztásában rendszerint a centrális elrendezés dominál, mely tisztán csak a tisztaszobában valósul meg. Igen gyakori, hogy a mindennapi munkafolyamatok egy helyiségben történnek, sőt a család tagjai is ebben a lakótérben töltik az éjszakát.

Pávai életmodellek a térhasználat és a tárgykultúra tükrében

A lakások térhasználatának, tárgykultúrájának vizsgálata során, körvonalazódott néhány életmodell a pávai háztartásokban. A lakóterek felszereltsége, az épületek infrastrukturális ellátottsága, a háztartás eszközkészlete, a bútordarabok alapján eddig 3 életstratégiát véltem felfedezni.

1. Az első csoportba sorolom a „helyi vállalkozókat”. Ezt a kategóriát egy konkrét családon keresztül mutatom be. Az 1960-as években született szülők felmenőinek életstratégiáit mind anyai, mind apai ágon elsősorban a mezőgazdaság határozta meg, majd csak a kollektivizálás után tapasztalható gyökeresebb életmódváltás. Habár a férj ipari létesítményben vállalt munkát, délután és hétvégeken háztáji állattenyésztéssel egészítette ki a család jövedelmét. A háztartás vezetése elsősorban a feleség feladata volt, aki szakmával nem rendelkezik. A falu életében azonban komoly gazdasági és társadalmi tőkével rendelkeztek, amit a rendszerváltást követően gyermekeik taníttatására, 1992-től pedig gazdaságuk fejlesztésére fordítottak. A gyermekek megszületéséig (az első gyermek 1986-ban született) a háztartás eszközkészletének látványosabb átalakítása nem tapasztalható. Elsősorban a feleség hozományát képező és néhány öröklött bútordarab alkotják a lakóterek berendezését. Ebben az értelemben láthatjuk, hogy nem egy 21. századi értelemben vett vállalkozó életvitelle körvonalazódik előttünk. Saját erőforrásai kiaknázásával, részben a tradicionális, részben fejlettebb eszközök segítségével, kevés kockázatot vállalva termelő vagy szolgáltató tevékenységet végez egy bizonyos ellenérték fejében. Alapvető célja családja eltartása, valamint biztosabb jövő előkészítése és megteremtése gyermekei számára.

Eszközkészletükben és tevékenységszerkezetükben a folyamatos modernizáció mellett, a korábbi hagyományokhoz való ragaszkodás figyelhető meg. Utóbbi elsősorban a bizonyos munkafolyamatokhoz kapcsolódó tárgyak kontinuitásában rajzolódik ki: pl. kenyérsütés, tejfeldolgozás. Mivel az állattenyésztésre épülő családi kisvállalkozás kereteit már a szocialista időszakban elkezdték kialakítani, ezért az ehhez szükséges alapvető eszközök fejlesztése már az 1980-as években megkezdődött. Az öröklött bútorok bizonyos darabjait megőrizték, ezek használata mindennapos. A mindennapi életvezetési stratégiák kiemelt helyisége az 1997-ben elkészült lakóház pincéje. A hálósoba berendezését a hozományba kapott hálósobabútor adja, a centrális elrendezési módnak megfelelően. A szülők az épület felső szintjén csak egy helyiségét használnak, ami egyfajta reprezentációs térnek is tekinthető. A gyermekek a portán található 1908–1910-ben épült lakóházban élnek. A biológiai és a társadalmi szükségleteket kielégítő terek részben különülnek el. A pince egyszerre szolgál konyhaként, nappaliként és mosakodásra kialakított tere miatt „fürdőszobaként”. Itt történik a vendég fogadása, az étkezés és a szieszta is.

A fürdőszoba, az egész ház fűtésére szolgáló vegyes tüzelésű kazán, a nappali, a gyerekszobák, mint specializált életterek jelenlétéből jól látszik, hogy a városiasodás és az egyéni életpálya kiemelt jelentőséggel bírnak életstratégiáikban. Az eszközkészletben csak a rendszerváltást követően figyelhető meg gyökeresebb változás, mely összekapcsolható az állattartásra épülő családi kisvállalkozásban megtermelt javainak piaci értékesítésével, valamint a gyermekek és a szülők közötti generációs különbségekkel.

2. Másodsorban egy olyan pávai életmodellről szeretnék beszélni, melynek tagjai gyerekként átélték a kollektivizálást. A család stratégiáit szintén a mezőgazdaság határozta meg, de az utódoknak már lehetőségük nyílt kilépni ezekből a kötelekekből, és az iparban, a szolgáltatásban helyezkedtek el. Anyagi erőforrásaik lehetővé tették volna a lakások modernizációját, de a szocializációjuk során elsajátított magatartásformák napjainkig meghatározzák mentalitásukat. Az eddig megvizsgált háztartások, a háromosztatú tornácos illetve az „L” alaprajzú épületekben alakultak ki. Ezek alapján feltételezhető, hogy felmenőik között is hatott a polgárosodás, ami abból is kirajzolódik, hogy a tisztaszoba egészen napjainkig meghatározza a lakás térszerkezetét.

Az enteriőrökben az öröklött, helyi vagy zabolai asztalosok által készített bútorok valamint az 1960-as évek végétől megjelenő politúrozott hálószooba- és konyhagarnitúrák uralkodnak. Ezek egy része a tisztaszobában található, tárolóeszközként használják, másik részük pedig a mindennapi munkavégzés során a háztartás szerves részét alkotják. A tisztaszoba megszüntetését még abban az esetben is elvetik, ha több generáció lakik egy épületben. Így az egy helyiséges lakótérhasználat jellemző. A ház bővítése csak akkor tapasztalható, ha a gyerek életvitele fokozatosan eltávolodik szüleiétől.

Specializálódott lakóterek nincsenek, a fürdőszoba előfordulása pedig esetleges. Elsősorban a zománcozott fémeszközök dominálnak az eszközkészletben. Az infrastrukturális ellátottság differenciált, egyes esetekben megtalálható a palackozott gáztűzhely, de alapvetően a lemezkályha meghatározó, az elektromos hálózat viszont minden háztartásban ki van építve. Az elektromos készülékek beszerzésében nem követhető nyomon a háztartásszerkezet egyszerűsítésére törekvés. A rádió és a televízió megvásárlásában elsősorban reprezentációs szándékokat érzékelttem. Összességében elmondható, hogy csoportjukban a korszerűbb lakáskultúra⁴ még nem

⁴ A „korszerű lakáskultúra” kifejezést a későbbiekben magyarázom.

bontakozott ki, s az egyhelyiséges térhasználat egészen napjainkig nyomon követhető. Ebben a társadalmi csoportban figyelhető meg legmarkánsabban, hogy miként fér meg egymás mellett 2 akár 3 generáció bútorkészlete.

3. Harmadsorban a tanítók és az adminisztrációban dolgozókról szövegek. Ők a szüleikhez képest teljesen eltérő életstratégiákat alkalmaztak. A saját háztartás alapítását követően folyamatosan törekedtek lakóterük modernizációjára. Például otthonaikban már megtalálhatóak az 1970-es és 1980-as évekre jellemző garnitúra együttesek. De találunk azokban dohányzóasztalt, különböző foteleket és szekrényeket, heverővel kiegészülő, összecsukható kétszemélyes ágyakat is. A feleségeik által hozományba kapott bútorokat fokozatosan kicserélték vagy gyermekeiknek adták, akik ezeket reprezentációs tárgyként értelmezték napjainkig, vagy segítségükkel saját háztartásukban is ilyen jelentéseket közvetítenek. Ezekben a háztartásokban nagy számmal jelennek meg az 1968 után a tárgyalkotásban testet öltött neofolklorizmus: pl. faragott lámpák, állványok, fogasok és könyvespolcok. Háztartásaikban meghatározók az orosz (moldáv) és a cigány kereskedőktől még az 1980-as években vásárolt edénykészletek, zománcozott eszközök. Az eredeti funkciójukat elvesztett fa, vessző és kerámia eszközöket tudatosan nem selejtezték ki, mivel azokat elsősorban dísz tárgyként használják napjainkig. Az elektromos, tömegkommunikációs és háztartási eszközök adaptációja, azok kezdeti megjelenésétől tapasztalható házaikban. A nappali, gyerekszoba és a hálószoba kialakulása, olykor a teljes infrastrukturális ellátottság, mind korszerűbb lakáskultúra megjelenését és kialakulását jelzik.

Kiemelem, hogy modern lakáskultúráról csak akkor beszélhetünk, ha a családi ház belső tereit funkcionális szempontból egyértelműen szétválasztják, s azokban egyértelműen bekövetkezik a bútordarabok specializálódása.

Következtetések és irányok

A 19. század végén, a századfordulón elkezdődő polgárosodás, az 1920–1940 közötti időszakban tovább folytatódott, de intenzitása csökkent. 1940-től 1944-ig Budapest szintén megpróbált lendületet adni Székelyföld ipari és mezőgazdasági fejlődésének. A szocializmus jegyében végbenő modernizáció az 1950-es évek végétől vette kezdetét, melynek köszönhetően az 1960-as évek elejétől az 1970-es évek végéig megjelenik a

lakosság számára az egyéni felhalmozás lehetősége (Gagyí 2005). A pávai lakosság kényszerű stratégiaváltásainak következtében, társadalmi- és gazdasági kapcsolataikat alapjában véve át kellett rendezniük. Erőforrásaikat elsősorban létfenntartásuk biztosítására használják, s jövedelmük jelentős részét napjainkban is erre fordítják.

A terek szegmentálásából, specializációjából, a bútordarabok folyamatos korszerűsödéséből adódó fejlett lakáskultúra (Miklós 2007: 659), a bemutatott háztartások esetében egyetlen bemutatott csoportnál sem figyelhető. Azonban két esetben már tapasztalható, hogy a fejlődés abba az irányba mutat, és ez a tendencia még napjainkban is folytatódik, kiteljesedik.

Pávai terepkutatásaim azt sugalmazzák, hogy 1945 és 1989 között a lakásbelső eszközkészletében mélyebb változás nem következett be. A második világháborút követő évtizedekben ugyan differenciálódott az itt élő családok háztartása, otthona. Fokozatosan új életmodelleket követtek, amelyek elsősorban a lakóterek funkcionális széttagolódásában, speciális bútordarabjaiban, azok használatában és az újonnan megjelenő gépek, eszközök megvásárlásában figyelhető meg.

Szakirodalom

BARTHA Károly

é. n. *Páva története*. Kézirat, Szócsné Gazda Enikő tulajdona.

BARTOS Jenő

1996 *Zabola és környékének története*. Tapolca–Zabola

GAGYI József

2005 A szocialista modernizáció kezdetei Románia egy elmaradott régiójában. Hatalom, szakértelem, átalakulás. In: BÁRDI Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 445–476.

2006 Szocialista modernizáció Romániában az ötvenes–hatvanas években. In: KOVÁCS KISS Gyöngyi (szerk.): *Történelmünk a Kárpát-medencében (1926–1956–2006)*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 185–196.

KOZMA Ferencz

1879 *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Franklin Társulat Nyomdája, Budapest.

MIKLÓS Zoltán

2007 Lakáskultúra-váltás a sóvidéki Korondon. In: KINDA István (főszerk.): *Acta Siculica*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 657–676.

NAGY Katalin, S.

1987 *Lakberendezési szokások*. Magvető Kiadó, Budapest–Dabas.

POZSONY Ferenc

2010 Orbaiszéki települések társadalmának változása. In: KINDA István (főszerk.): *Acta Siculica*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 535–564.

SEPSISZÉKI NAGY Balázs

1998 *Székelyföld falvai a XX. század végén*. Nap Kiadó, Budapest.

VALUCH Tibor

2005 *Magyarország társadalomtörténete a XX század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest.

Képek

1. kép. Háromosztatú tornácos lakóház Zabolán

2. kép. Háromosztatú tornácos lakóház Páván

3. kép. Háromosztatú lakóház Páván

4. kép. Korábban valószínűleg sarokereszes épület, átalakítás után

5. kép. Egy „helyi vállalkozó” csoportba sorolt család csűrpajtája

6. kép. Egy 1908–1910 körül épült háromsztatú lakóház,
egy „helyi vállalkozó” család portáján

7. kép. Felújítás alatt álló kockaház,
egy „helyi vállalkozó” család portáján

8. kép. „Vetett ágy”, a feleség által 2010-ben szőtt szőnyegekkel,
hímzett párnákkal egy pávai tanító család szobájában

9. kép. Utcára néző, mindennapi használaton kívüli szoba egy tanító családnál. Az asztalon a neofolklorizmus jegyében készült faragások

10. kép. Lámpa egy tanító család lakásában

11. kép. Lemezkályha egy tanító család konyhájában

12. kép. Egy 2. csoporthoz tartozó család gazdasági épületei

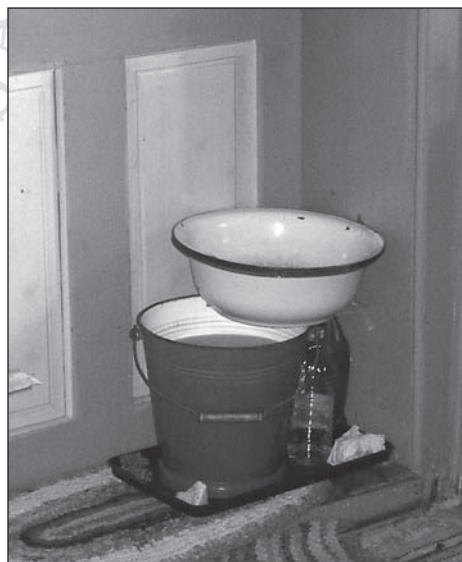
13. kép. A párhuzamos szobaberendezés analógiája. Ablak alatt kanapé a ruhák tárolására, egy 2. csoporthoz tartozó család konyhájában

14. kép. Lemezkályha egy 2. csoporthoz tartozó család konyhájában

15. kép. A „helyi vállalkozó” család portáján, az 1990-es években épült kemence, pityókafőző üst és sajtűstölő

16. kép. A mindennapi tisztálkodásra szolgáló tárgyak, egy 2. csoporthoz tartozó család házában. „Fürdőszoba” az utcára néző szoba bejárati ajtajában

17. kép. Egy háromsztagú ház középső helyiségében kialakított lakótérben található televízió

18. kép. A 3. életmodellhez tartozó enteriőrben található öröklött ágy.
A ház jelenleg hétvégi házként funkcionál

19. kép. 1930-as években készült bútorgarnitúra, a tisztaszobaként berendezett lakótérben. A ház jelenleg hétvégi házként funkcionál, de a helyiséget akkor sem használják, ha a család a településen van

20. kép. „L” alaprajzú épület

21. kép. Az „L” alaprajzú épülethez tartozó gazdasági épületek

22. kép. A 2. életmodellhez tartozó lakásbelső. Egy helyiségben van jelen a lemezkályha és a gáztűzhely

TÖRŐ Balázs

Változó formák és funkciók a falu népi építkezésében

Páva falu népi építkezését és annak változásait elsősorban a Fő útról le-
térve, kanyargós utcákban ismerhetjük meg, ahol átalakult formájú, meg-
változott funkciójú régebbi házak és teljesen új, a falu építkezésében eddig
ismeretlen hajlékokat találunk.

A szomszédos zabolaihoz hasonlóan, sokszínűség jellemzi a pávai fa-
luképet is: hagyományos és modern, régi és új mintakövetést tükröz, mely
egyébként nemcsak az építkezésben, hanem a helyi kultúra más területe-
iben is tapasztalható.

A falu legfelértékeltőbb magját elsősorban a református templom kör-
nyéke alkotja, mely nagyobb méretű, rangosabb székely házaival és középü-
leteivel (iskola, művelődési ház, református parókia és vártemplom) mesz-
sze kiemelkedik a falu többi részéből, melynek egykor követendő mintát
nyújtott. Egészen más kulturális modellek követéséről tanúskodnak a Fő
utcán, illetve a Karom utcában lévő, magyar ajkú cigányok által emeltetett
alpesi típusú villák. A változó igények eredményeképpen a 19. század végi
középeresztes valamint a 20. század eleji tornácos, fenyőbornából ácsolt há-
zak rendre gyökeresebben átalakulnak és végleg eltűnnek a falu teréből.

Tanulmányomban elsőként egy olyan tornácos pávai székely házat
mutatok be, mely nyaralóként eredeti formájában maradt fenn napjaink-
ig. Részletesebb és alaposabb elemzését több szempontból is tanulságos-
nak véljük.¹

A porta a Zabola községhez tartozó Páva faluban, annak Fő utcájában,
központjában található. A környezetében található református parókia
épületével, a hajdani Bartha tanító család házával együtt olyan egységet

---

¹ Távoli párhuzamnak tűnhet, ám a falusi turizmus, később a vidékre való „leköltözés”
Káli-medencében tapasztalható példáján, a kezdeti kiköltözők, Somogyi Győző és társai
hasonló indíttatása szembetűnő, legalábbis az épületek eredetiségükben való megtartásá-
ban (vö: Fejős–Szijártó szerk. 2002).

alkot, mely kiemelkedik a falu egészéből. A temető sírköveinek tanúsága szerint már az 1700-as évek vége óta folyamatosan él itt a református felekezetű Szász család.

A ház építésének és történetének felidézésében messzemenően segítségemre volt Szász Lajos unokája, Szász Zoltán, aki beszélgetéseink során részletesen elmondta az emlékezetében megőrzött információkat a hajlék építésével és használatával kapcsolatban.

A Szász család háza egy hosszú, keskeny, utcára merőleges, téglalap alakú telken található. Az utcára néző oldalon az egykori vízszintes deszkakerítést modernebbnek vélt, drót és vas kombinációjú kerítés váltotta fel. A telken található, napjainkig fennmaradt épületek elrendezése a 20. század elején igencsak népszerű mintát követi. A bejáratától jobbra a lakóépület található. Ezzel szemben egy többfunkciós gazdasági épület található, mely a nyári konyhát, a gabonást és a szekérszínt is magába foglalja.

A nyári konyhát, melyben korábban a sütőkemence állt, s ahol egykor a pálínkakimérés is folyt, az 1970-es években útszélesítés miatt elbontották. A gabonást jelenleg tároló helyiségként, az egykori szekérszínt pedig fákamraként hasznosítják. Ez az épületegyüttes is, csakúgy, mint a lakóház, keresztvéges illesztésű boronafalu építmény. Azonban ez régebbi, mint maga a lakóház, valamikor a 18-19. században épülhetett, a jelenlegi megelőző lakóházzal együtt. Az említett nyári konyha elbontásán kívül még más változás, átalakítás is történt az épületen. Annak tetőzetét kissé megemelték és az eredeti zsindefedémzetét cseréppel váltották fel, ami az épület arculatát is jelentősen megváltoztatta az eredetihez képest.

Az udvar végén álló szénás csűr, az istállót, a tyúk- és a disznópajta, valamint a szekérszínt, melyek lezárták az udvart, már korábban elbontották. Mivel a kollektivizálás után a család tagjai nagyobb állatokat már nem tartottak, s a csűr régi zsindeyteteje is egy jelentősebb havazás következtében meghajolt, a tulajdonosok nem tartották célszerűnek azt kijavítani, inkább elbontották s eladták annak faanyagát. Az így nyert összeget gyermekeik taníttatására fordították. A hajdani csűrre napjainkban már csak egy kőkupac emlékeztet. Az udvaron, közvetlen a ház mellett napjainkban is áll a kőből rakott kút.

A jelenlegi lakóház 1896-ban épült, amiről a mestergerenda felirata tanúskodik. A Szász család hajlékát puritán egyszerűség jellemzi. A tulajdonosok emlékezete szerint, annak helyén egy régebbi, még az 1700-es évek

végén emelt épület állt, amit a millennium évében elbontottak, régi faanyagát már nem is tudták felhasználni az új épület felépítésekor.

Amikor az új ház felépítését tervezték, mintaként a szomszédos Mátyás Elek, pávai nagygazda hajlékát vették figyelembe. Az új ház annak hű mása volt méreteiben és alaprajzában is. Mivel a Mátyás család háza a legutolsó tulajdonos halála után gyorsan lepusztult, annak örökösei nem foglalkoztak az épülettel, s a hatalmas zsindeletű épület csakhamar összedőlt, s így nem is tudjuk igazán összehasonlítani a két épületet.

Az elemzett ház építésekor Szász Zoltán nagyapja még csak 17-18 éves legény volt, tehát azok az emlékei, amiket unokájának átadott, a ház építéséhez kapcsolódó saját tapasztalatait tükrözik, hiszen az építkezésben ő is cselekvően részt tudott venni, segíteni tudott. A családtagok elbeszélése alapján, a ház építése a faluban megszokott módon, kalákában folyt, helyi ácsok vezetésével.

A lakóházat szögletesre bárdolt fenyőboronákból rakták, melyeket a sarkokon túlnyúló keresztvéges módszerrel illesztettek össze. A legelső, cserefából készült gerendát, ami a ház teljes hosszában végigfut, meghagyták küszöbnek. Ez alatt található, az erdélyi háztípusra oly jellemző, helyi bányából származó terméskő fundamentum, ami esetünkben egy méter vastag és hetven centiméter széles homokkő alapozást jelent.

A ház kontyos teteje a háromszéki, pontosabban az orbaiszéki gyakorlatnak megfelelően eredetileg zsindelettel volt fedve, amit 1933–1934-ben egy erdőrészt eladásáért kapott pénzösszegeből cserépre váltottak. Az édesapa által lebonyolított erdőeladás alaposan felháborította a családot, de nem tudtak ellene mit tenni. Ahogy adatközlőm fogalmazott, a família akkoriban volt éppen „feljövőben”, így egy polgárosodó értelmiségi, lelkész számára nem jelenthetett akkora presztízs veszteséget egy kisebb erdőrészt eladása. Ráadásul a rossz állapotban lévő zsindelet cserépre cserélését a pávaiak már természetesnek vélték a két világhábotú között.

A házat eredetileg deszkából készített homloktornác vette körbe, ami a nyári konyhához hasonlóan, az utcafronti, tehát a ház homlokzati oldalán a műút szélesítésének esett áldozatul. A megmaradt, udvarra néző oldaltornác viszont változatlan formájában napjainkig fennmaradt. Annak függőleges oszlopain díszítés nem látható, csupán végeiket faragták meg némiképp.

A ház faláról a vakolat néhol lehullott, megbomlott a térségben gyakori földrengések miatt, így láthatóvá vált a boronafalat szigetelő szalmás

agyagtapasztás, az azt tartó apró, keményfából készült faécek sora, azaz a „sas” vagy „bolhaszegek” (Sabján–Buzás 2003: 23), illetve az egymást váltó, különböző fehér és világoskék színű vakolatrétegek. A tapasztás és a vakolat a túlnyúló boronavégeket már nem takarja.

A tornáccal kapcsolatban említeném meg az épület alaprajzi felépítését, mely a régebbi középeresztes típus mellett, a tapasztalatok alapján napjainkban is tipikusnak és elterjedtnek mondható Páván. Ez pedig nem más, mint a Barabás Jenő által megfogalmazott ún. *Kettősház* (Barabás 1973: 33), mely más vidékeinken ismeretlen. Csupán itt található, a keleti vagy erdélyi részekre, tehát a székely területre jellemző.

A *kettősház* esetében a két egymástól általában sem méretben, sem funkcióban el nem térő helyiségbe a tornácról nyílt ajtó, ami első ránézésre ennél a háznál is helytálló. A klasszikus kamra nélküli kettősházra jellemző pince is megtalálható esetünkben, mely leggyakrabban a kamra szerepét tölti be.

Ha belülről vizsgáljuk ezt a házat, az már nem a kéthelyiségű *kettősház* beosztását tükrözi, mivel a hajlékban összesen öt helyiség található, így az sokkal inkább hasonlít az ugyancsak a székely házterületre jellemző, belső osztódással létrejövő, kétsoros alaprajzi formához (Barabás–Gilyén 2004: 162). Azonban a megvizsgált ház esetében utólagos belső osztódásról, leválasztásról nem tudunk, így azt kell tételeznünk, hogy már eleve e szisztéma alapján épült a 19. század utolsó évtizedében.

Ha a ház belső elrendezését vesszük figyelembe, akkor ez esetben csupán egy jelenségből következtethetünk, következtethetnénk a kettős házra, mint adott alaprajzi típusra, miszerint a padlásra két feljáró vezet. Ami talán a két ház, vagyis a szoba más és más háztartások által való használatát jelentheti, így biztosítva saját, külön feljárót mindkét félnek. Ennek persze rögtön ellentmond a két szoba közti ajtó, ami a két háztartás esetében nem lett volna praktikus. Annál is inkább, hiszen erre a padlásfeljárós jelenségre a családi hagyománynak van egy ennél sokkal fantáziadúsabb anekdotája, miszerint ez a ház egy olyan kor lenyomata, amikor a magyar szabadsággal szimpatizáló embereknek tartaniuk kellett az esetleges atrocitásoktól, így úgy alakították ki házaikat, hogy adott esetben elbújhassanak, vagy épp gyorsan elmenekülhessenek, ha a helyzet épp úgy kívánta. Interjúalanyomnak nagyapja mondogatta mindig, hogy bizony az ő apja azért épített két feljárót a padlásra, illetve ezért lehet a külső szobából is lemenni a pincébe. Ennek a „furfangnak” a gyakorlatban történő

alkalmazásáról azonban már semmit sem tudnak. E teória valóság tartalma és realitása, úgy gondolom, igazából másodlagos, a lényeg az, hogy a családi emlékezetbe beépülve, ennek segítségével egyfajta „rebellis” képet nyújt az elődökről, de ugyanakkor megfelelően alakíthatja és formálhatja a família tagjainak identitását.

A kétrétegű, egy-egy nagy deszkából készített, eredeti zárral rendelkező 1x2 m-es ajtók, a dupla üveggel s néhol vasráccsal ellátott ablakok is, a családi hagyomány szerint, régebben mind egyfajta védelmi funkciót töltöttek be. Az épület nagy belmagassága (kb. 3,5 m) s úgy általában a ház méretei a család 19. század végi és 20. század eleji gyarapodását sejtetik.

Az élet rendszerint a belső szobában és a kisméretű konyhában zajlott. A külső szobát, melyet ajtó köt össze a belső szobával, csupán jeles alkalmakkor, keresztelő, lakodalom, temetés, karácsony idején használták.

A külső szobából két helyiség nyílik az út felé: a két helyiség egyike a kamra, mely elsősorban biztonsága, zártsága miatt volt fontosabb. Általában itt helyezték el a család féltettebb, értékesebb holmiját, a faluban ugyanakkor épített székelő házakhoz hasonlóan.

A tisztaszoba és a kamra ablakai napjainkban is eredeti zsalugátérek, a külső szoba, illetve a kiskonyha szomszéd telekre néző ablakai pedig deszkafedésűek. Ahogy Barabás Jenő írja, „a többi magyar háztípustól a székelő házat éppen az különbözteti meg élesen, hogy nincs konyhája, a lakótér és a főzőtér nem differenciálódott...” (Barabás 1973: 27). Esetünkben itt inkább az figyelhető meg, hogy a belső szobából mintegy leválasztva egy részt – kétsoros elrendezési elv szerint – különül el a konyha. A konyhában takaréktűzhely szolgált főzésre, mely még ma is használható állapotban van. „Magyarázata ennek világos és érthető. A múlt század végéig általánosan használt kandalló egyszerre szolgált melegítésre és főzésre, és ennek a helye a házban volt. Így a helyiség el tudta látni a ház összes lényeges funkcióját – ha kezdetleges szinten is. A kandallót felváltó vas és takaréktűzhelyek is csak ennek a helyére kerülhettek, és így semmi nem változott.” – írja Barabás Jenő (Barabás 1973: 27).

A többi helyiségben fűtőalkalmatosságul oszlopfarmájú, illetve erdélyi gömbölyű formájú fémkályhák (Sabján–L.Kiss–Lengyel 2006: 67–74, 78–86) szolgáltak, ezek közül az egyik egy resicai forgó számolyos, forgó rostélyos, samottal bélelt, mely mind a mai napig kitűnően fűt. A többi kályha már pecsét és jelzés nélküli, ám minden bizonnyal azok a szentkeresztbányai vagy a brassói kályhaöntő műhelyekből származnak.

A kályhák és a takaréktűzhely füstjét, a hagyományosan kéménytelen székelő háztípusnak megfelelően, közvetlenül a padlástérbe vezették, ahonnan az a tetőzet kisebb résein távozott a szabadba. A tetőszerkezet a füst által folyamatosan konzerválódott, hiszen a mindent átjáró füst kőkeménnyé tette a tetőszerkezet gerendáit, léceit, így abba még a szű sem költözött be.

A padlás egyik sarka füstölésre volt kialakítva, amit még ma is jeleznek az ott elhelyezett kampók és füstölőfák. A cseréptető miatt nyáron túlságosan felmelegedő padlásról az állandó, jó huzatolása miatt, a tisztaszoba kályhájába tették a romlandó húsféléket.

A ház s ebből következőleg a tető méretei erős, széklábas tetőzetet igényeltek, melyet minden bizonnyal hivatásos ácsmesterek készítettek. Hőszigetelés céljából a padlás deszkázatán körülbelül tenyérnyi vastagságú tapasztás réteg van, melyet utoljára körülbelül 35-40 évvel ezelőtt simítottak újra.

A ház jelenlegi belső berendezése meglehetősen hiányos, ami elsősorban annak köszönhető, hogy a lánytestvérek a bútorok nagy részét már régebben hozományként magukkal vitték. Az említett tüzelőberendezések, illetve takaréktűzhely mellett a konyhában lévő szekrény, egy kihúzható nagyméretű asztal, egy ágy, mely még a nagymamái volt, a külső szobában lévő ruhásláda, illetve a festéssel díszített könyvespolc maradt meg csak az eredeti bútorzatból. A kamrából az edények, egyéb konyhai eszközök mellett egy áfonyaszedő, a padlásról pedig egy pityókatörő is előkerült látogatásunk idején.

Mivel a család 1969-ben Marosvásárhelyre költözött, az épület azóta nyaraló szerepet tölt be. Az értelmiségi, tanári foglalkozás miatt a családtagok elsősorban csak a nyári vakáció alatt tartózkodnak itt. Ami a nyaralók esetében általában jellemző tulajdonság, az itt is mind megfigyelhető, miszerint az otthon már fölöslegessé vált, de még kidobásra nem ítélt holmikát mind ide hozzák, itt halmozzák fel, még hozzá a külső szobában tárolják, amit csak akkor használnak, ha sok vendég érkezik Pávára.

Nyaranta a ház rendszerint megtelik étellel, korábban a szülők, manapság pedig inkább a gyerekek baráti társasága érkezik a pávai családi fészekbe, s itt töltenek el ilyenkor kellemes napokat, heteket az öreg hajlékban. A városi közegből való kiszakadás mellett számukra sajátos érték-többletet jelenthet a pávai ősök házába való időszakos visszatérés.

A gyakori földrengések, a forgalmas út okozta rázkódás, illetve az elmúlt száz esztendő a jó állapotúnak nevezhető házon számos látható nyomot

hagyott. Annak tapasztását, elsősorban rossz állapota miatt, csakhamar le kell verni. Annak ellenére, hogy ez nagy anyagi terhet fog jelenteni a családnak, annak tagjai azt, legalább kívülről, hagyományos módszerrel és alapanyagokkal szeretnék újra bevakoltatni. A felújításra szoruló ablakokat is tradicionális módon szeretnék elkészíttetni, ahogy azok eredetileg is kinéztek. A deszkapadló ma is teljesen jó állapotban van, hiszen a masszív alapozás miatt a talajnedvesség azt egyáltalán nem kezdhetette ki. Ellenben a tetőről lefolyó víz, az utóbbi időben, már a pincébe talált magának utat és helyet, így az elég gyakran feltelik vízzel, ami a ház statikai állapotának egyáltalán nem kedvez, tehát az is csakhamar javításra szorul. A vizesblokk kialakításán kívül, a családtagok azonban semmiféle gyökeresebb átalakítást nem terveznek, szándékaik szerint, az eredetihez hasonló formában szeretnék felújítani az épületet.

A Szász család pávai háza azt példázza, hogy az épület eredetiségét megőrizni kívánó szemlélet mellett az egyes felújítások ellenére is megtartható egy 19. század végén épült népi lakóház eredeti formája, mely megváltozott funkcióban (nyaraló) is képes szolgálni a családtagokat a 21. század elején.

A középereszes háztípus elsősorban a 19. század végén volt elterjedt a faluban. Az elemzésre kiválasztott ház, a Szász portához hasonlóan, szintén a Fő utcán található, a jómódú Kovács család tulajdonát alkotja. Az egykori középereszről, melynek fa díszítőelemeit a padláson őrzik, a családi élet színteréül szolgáló, konyhaként is funkcionáló belső szobába léphetünk, amelyből egyik oldalról, egykor a nagyszülők használta szoba, s abból egy további helyiség, a kamra nyílik. A másik oldalon szintén egy szoba, illetve egy fürdő található napjainkban. Az egyes szobák berendezése is kicserélődött, az egykori faragott bútorokat felváltották a gyári termékek, központi helyet pedig a televízió kapott. Az épület fokozatos megváltozása, átalakulása egybeesik a generációk cserélődésével.² A családfő szüleinek elhunytja után csakhamar megszüntették a fölöslegessé vált, az udvarról a szobájukba nyíló ajtó használatát.

A ház átalakítását praktikus, racionális indokokkal magyarázták, hivatkozva elsősorban a fűtési nehézségek megoldására. A közel száz négyzetméternyi alapterületű, jelentős belmagasságú épület gerendás

---

² A házat jelenleg adatközlőm és egyedülálló felnőtt gyermeke lakják.

mennyezetét a jobb szigetelés érdekében bevakolták. A boronafalú épület eredeti, külső szalmás agyagtapasztását is modern burkoló réteg váltotta fel.

A középeresz, vagy ahogy ők említették, *nyitott tornác, díszes dolog volt* (K. E.) ugyan, de befalazásával tovább növelték házuk egész évben hasznosítható területét, hiszen esetünkben, az eresz funkciójában az már nem látta el egykori tároló szerepét, inkább egy olyan nyitott felületként tekintettek rá, melyet szintén a fűtési racionalizálás érdekében, meg kellett szüntetni. Az átépítések során elpusztult a ház sárból rakott vakolatdísze, melyen az építés évszáma (1888) volt olvasható. A Kovács familia háza azt tükrözi, hogy a megváltozott igények és a változó körülmények népi építészeti értékeink jelentős mértékű átalakítását eredményezhetik.

A helyi cigány közösség társadalmi hierarchiájának csúcsán a falu központjába beköltözött családok állnak (Kotics 1998: 136). A falu cigányságának legszűkebb rétegét képező „elit”, tehetősége révén tudatosan elhagyta az addig otthonául szolgáló, a falu periferiáján lévő lakóhelyét, melyet Páván a Zsidók pusztája néven említenek.

Kotics József helybéli kutatásai kapcsán említette, hogy az új cigány elit réteg tagjai jövedelmüket 1990 után elsősorban magyarországi piacozással alapozták meg (Kotics 1998: 136). Másodsorban pedig a szülők is jelentős összegekkel támogatták családos fiataljaikat, ami arra utalhat, hogy ezek a famíliák hosszabb időn át alapozták meg jövedelmüket, anyagi gyarapodásukat.³ Egy-egy ház általában másfél évtized alatt készül el.

A ház építése során különböző városi mintákat követtek. A rendszerváltozást követő két évtizedben immár szabadon utazhattak Magyarországra, Szerbiába, Szlovákiába és Lengyelországba. Miközben gyökeresen kitágult mozgásterük, a távoli vidékeken látott háztípusokat, lakberendezési formákat csakhamar szülőfalujukban is meg akarták valósítani, s mindez a faluban megszokott formáktól teljesen eltérő, merőben új alaprajzi elrendezésekben, technológiákban, elemekben és színekben jelentkezett.⁴

A kovásznai mesterek által szakszerűtlenül elkészített tetőzet javítására már nem városról fogadtak fel szakembereket, hanem egy helyi ácsot bíztak meg a munka elvégzésével. A kétszintes, hat lakószobás nagyméretű

³ Interjúalanyom maga is a zabolai Cigánydombon nőtt fel, de szülei később a falu központjába költöztek.

⁴ A múmvány korlátsor, vagy éppen a tervezett bordó színű házkülső.

lakásban négyen élnek, interjúalanyom férjével és gyermekükkel, valamint a családfő édesanyja.

Hátul van egy nyári konyhánk nekünk, az udvaron hátul. Ott vagyunk, ott eszünk, télen-nyáron. (M. V.-né.) Adatközlőm előbbi mondatából is kiderül, hogy a minden igényt kielégítő nagyméretű ház ellenére az egykori szocializációs terület megidéző nyári konyhát megőrizték a telken, s családi, közösségi térként való használata étkezések, vendégek fogadása idején bizonyítja, hogy a családi élet legfontosabb eseményeinek színterét elsősorban ez az épület biztosítja, a reprezentációt szolgáló nagyméretű ház mellett.⁵

Az épület elhelyezése – *az udvaron hátul* (M. V.-né) – egyfajta szem elől való eltüntetése bizonyítja, hogy az egymás mellett párhuzamosan együtt élő régi és új formák hosszú távon összeférhetetlenek, s az újonnan magukról kialakítani kívánt képbe az utóbbi, a „tegnap tere” (Kaschuba 2004: 152) már nem tartozik bele, így azt el kell rejteni a kíváncsi szemek elől.

Vizsgált családnk a Karom utcában épített otthona az anyagi gyarapodás reprezentációjának olyan példája, ami eltérő törekvésekre, irányokra utal: egyfelől határozottan elkülönülnek a „pusztán” maradt társaitól, másfelől szervesen belesimulnak, integrálódnak a falu többségi, magyar társadalmába,⁶ ám sajátos stílusuk alapján élesen elkülönülnek attól. Habár egyáltalán nem leplezik extrovertált törekvéseiket és a nemrég elért életszínvonalukat, mégis abban a kis hajlékban érzik jól önmagukat, amilyenben rendre felcseperedtek, ahol gyermek és fiatalkori éveikben szocializálódtak.

Páva jelenkori építészete és lakáskultúrája azt tükrözi, hogy a modernizáció hatására fokozatosan itt is gyökeresen átalakulnak a korábbi minták és törekvések. Ebben a folyamatban kezdeményező és mintaadó szerepet játszanak a faluban élő értelmiségiek. Érdekes jelenség, hogy csak a távoli városokban élő értelmiségiek törekednek arra, hogy megőrizzék az őseiktől örökölt pávai házak külső formáit, miközben belső tereiket gyökeresen átrendezik, korszerűsítik.

⁵ Nem csak „kifele” az utca felé reprezentálják gazdagságukat, a ház belseje – cserépkályhák, márvány bárpult, stb. – szintén az anyagi jólétet mutatják.

⁶ Mind Zabolán, mind Páván, számos tehetős cigány család portája előtt áll széky kapu, jelezvén ezzel a magyar anyanyelvű cigányság, hogy identitásukban a magyar etnikumhoz érzik közelebb magukat.

Miközben az utóbbi két-három évtizedben gyökeresen átrendeződött a település társadalma, a falu kultúráját korábban alapvetően meghatározó magyar gazdaréteg szerepét napjainkban már a feltörekvő magyar ajkú cigány elit vette át. Ők közvetítik a Magyarországon, Szerbiában és Szlovákiában látott legmodernebb lakás- és lakberendezési formákat, mintákat, miközben alpesi villáik elé még leggyakrabban faragott székelly kapukat állíttatnak.

Szakirodalom

BARABÁS Jenő

1973 A székelly ház alaprajzi fejlődéséről. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Népi kultúra – népi társadalom* VII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 25–40.

BARABÁS Jenő – GILYÉN Nándor

2004 *Magyar népi építészet*. Mezőgazda, Budapest

FEJŐS Zoltán – SZIJÁRTÓ Zsolt (szerk.)

2002 *Egy tér alakváltozásai*. Néprajzi Múzeum, Budapest.

KASCHUBA, Wolfgang

2004 *Bevezetés az európai etnológiába*. Csokonai Kiadó, Budapest,

KERTÉSZ K. Róbert – SVÁB Gyula

1908 *A magyar parasztház*. Magyar Mérnök és Építész Egylet, Budapest.

KOTICS József

1998 Cigány–magyar–román együttélés Zabolán. *Néprajzi Látóhatár* VII. (3–4) 133–144.

POZSONY Ferenc

1996 *Zabola*. Száz magyar falu könyvesháza. Budapest.

SABJÁN Tibor – BUZÁS Miklós

2003 *Hagyományos falak*. Terc, Budapest

SABJÁN Tibor – L. KISS Katalin – LENGYEL Károly

2006 *Öntöttvas kályhák*. Terc, Budapest.

Képek

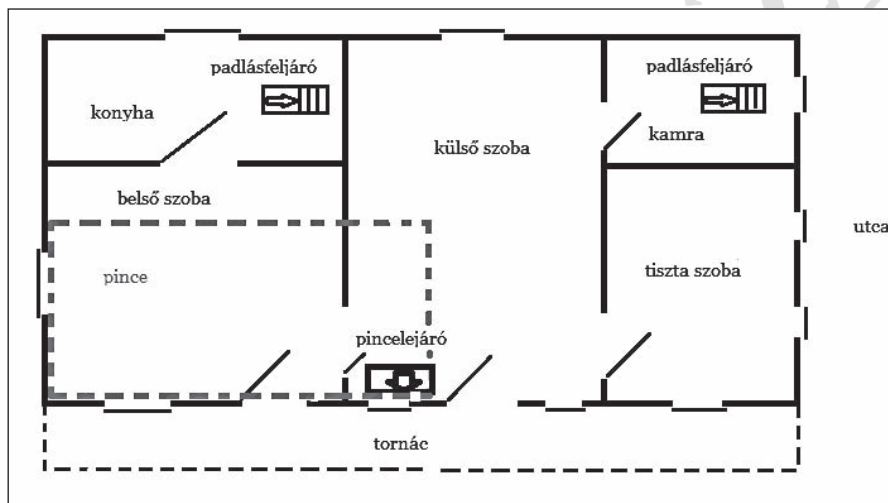
*1. kép. A Szász porta oldaltornáca és homlokzati részlete
(2009. július, Törő Balázs felvétele)*

2. kép. A Szász porta, előtérben a kúttal (2009. július, Törő Balázs felvétele)

3. kép. Keresztvéges illesztésű boronafal
(2009. július, Törő Balázs felvétele)

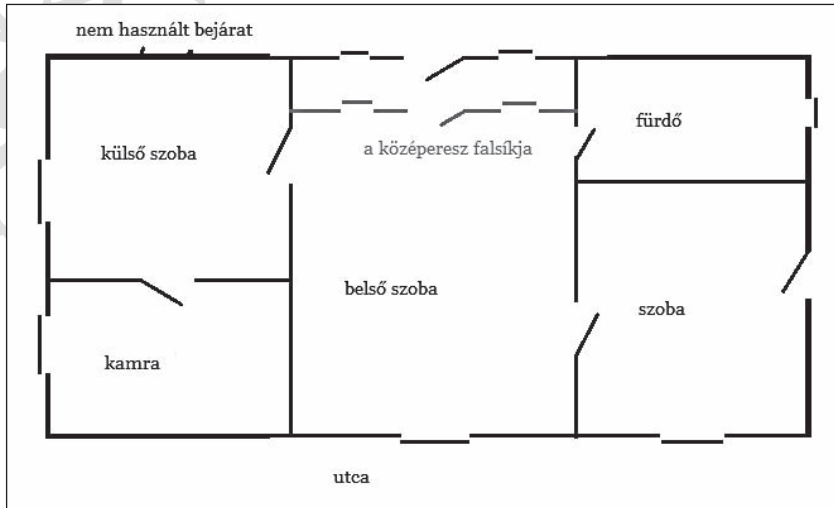

4. kép. A Szász porta alaprajza (Törő Balázs rajza)

5. kép. A Kovács család egykori középereszés háza

6. kép. A Kovács család egykori középereszés házának alaprajza
(Törő Balázs rajza)

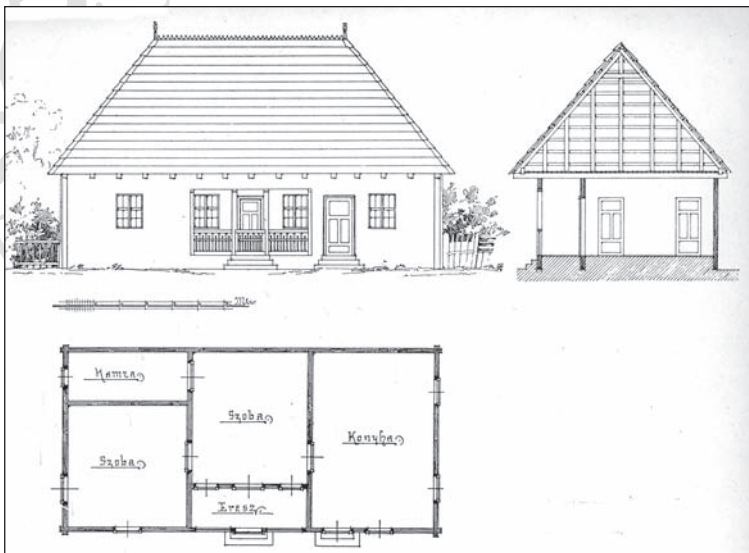
7. kép. Cigány villa a Karom utcában (2011, Dóczé Levente felvétele)

8. kép. Cigány villa (2011, Dóczé Levente felvétele)

9. kép. Cigány villa (2011, Dóczé Levente felvétele)

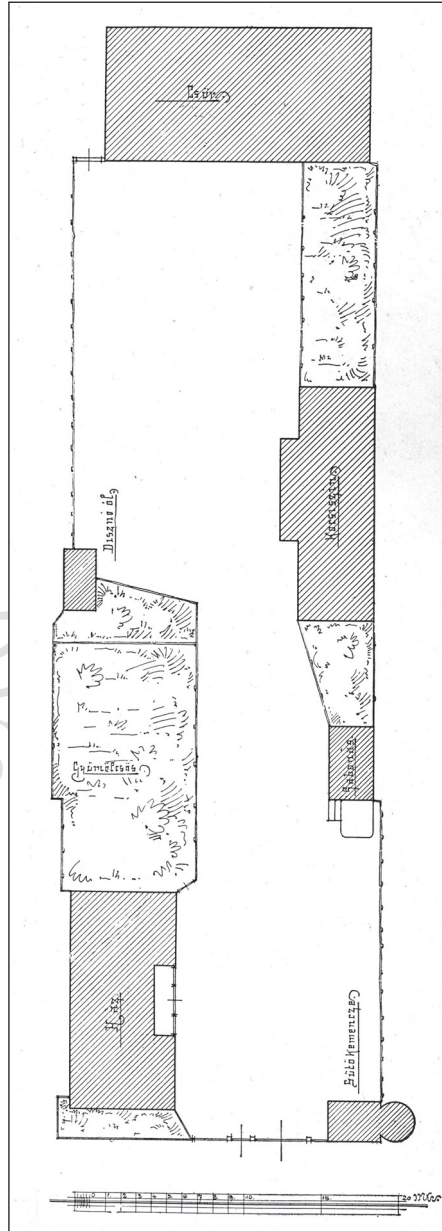
10. rajz. Vajna K. háza (Kertész– Sváb 1908: 9)

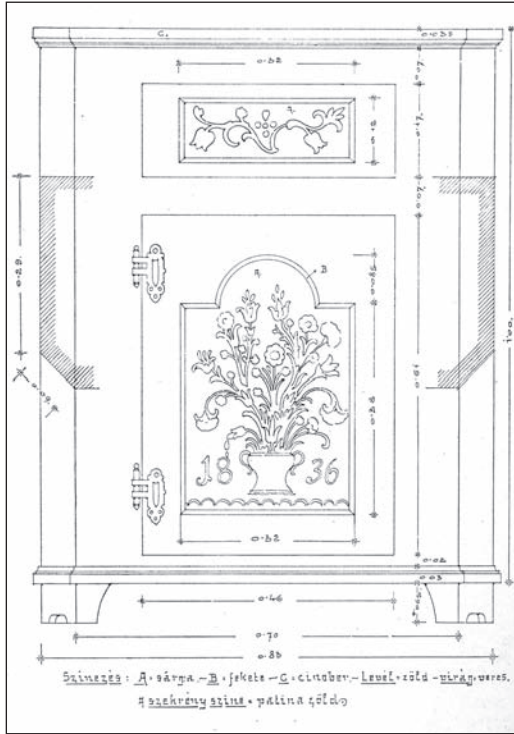
11. rajz. Vajna K. háza – gazdasági udvar (Kertész– Sváb 1908: 9)

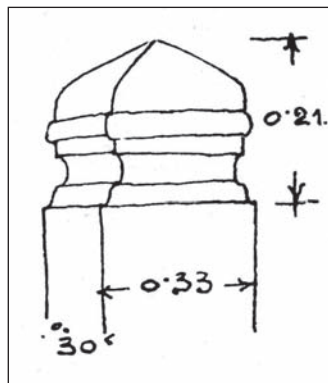
12. rajz. Vajna K. háza – disznóól (Kertész– Sváb 1908: 9)

13. rajz. Vajna K. háza – helyszínrajz (Kertész–Sváb 1908: 9)

14. rajz. Szekrény (Kertész- Sváb 1908: 9.)

15. rajz. Zabéfavég (Kertész- Sváb 1908: 9.)

KORZENSZKY Tamás

A pávai cigánytánc-hagyomány organikus továbbélésének lehetősége

A háromszéki Zabola–Páván szervezett néprajzi terepmunkába 2008-ban volt alkalmam bekapcsolódni. Tanulmányom, mely a helyi cigánytánc-hagyomány továbbélését vizsgálja, az elmúlt években végzett helyszíni kutatásokból született meg. A pávai cigány közösségben olyan kivételes tehetségű, fiatal táncos egyéniségekre akadtam, akik figyelemreméltó tudatossággal vallanak a táncnak a cigány közösségben betöltött fontosságáról, a hagyomány átadásának jelentőségéről illetve a hagyománynak az új, modern környezetben való organikus továbbéléséről.

Néprajz szakos egyetemista társaimmal együtt 2011-ben interjúk és fotók készítése mellett filmet is forgattunk a zabolai-pávai cigánytánc-hagyomány továbbéléséről, *Kék és kék. Tánc-hagyomány-örzés a zabolai-pávai (Háromszék) cigány közösségekben* címmel.¹

A zabolai-pávai cigányság

Zabola Kézdivásárhelytől 14 km-re délre a Zabola-patak hordalékkúpján fekszik. Páva falu 1964-ben olvadt be a településbe. A 18. században Háromszéken jelentősen megnőtt a cigány lakosság létszáma. Albert Ernő, Kotics József és Pozsony Ferenc kutatásaiból ismerjük, hogy a cigányság betelepődését spontán beszivárgás jellemezte. Zabolára és Pávára elsősorban fémművesek (kovácsok) és fafeldolgozók érkeztek, akik a helység

---

¹ A dokumentumfilmet Korzenszky Tamás, Varga J.Csaba, Törő Balázs készítette. Utómunkálatok és vágó: Bazsó Zsombor. Szakértő: Pozsony Ferenc. A film készítését a Csángó Néprajzi Múzeum és a Kriza János Néprajzi Társaság támogatta. A bemutatóra a XXX. Országos Táncbálatáncos és Kirakodóvásár Etno-mozijában került sor, 2011. április 2-án a Papp László Budapest Sportarénában. A film ezt követően az V. *Athe Sam* – roma ösztönművészeti fesztiválon június 9-én, a budapesti Gödör Klubban, valamint a *Bokréra és biciklilánc* – magyar néprajzi fesztiválon, július 27-én a Művészetek völgyében is vetítésre került.

társadalmába viszonylag gyorsan beépültek. Gyorsan megtanultak magyarul, többen házasságot is kötöttek szegényebb magyar nőkkel. Őket a faluban ma *házi cigányoknak* nevezik (Pozsony 2003).

A 19. század közepén, amikor a rabszolgasorsból felszabadított cigányság Moldva irányából előzőnlötte Erdélyt, a háromszéki cigányság száma is látványosan emelkedett. Zabolán az egyházi levéltárak alapján megállapítható, hogy a múlt század végén kb. 6-7 család lakott a falu melletti különálló kis telepen. Leggyakoribb családnevek: Budi, Danka, Furus,² Gerebenes, Huka, Majláth, Puci. A 19. század végén és a 20. század elején e cigányok családon belül is magyarul beszéltek, tehát a teljes nyelvi asszimiláció már akkor befejeződött. A sokgyermekes családmódellet egészen a 20. század végéig megőrizték. Számuk 1977–1992 között megkétszereződött. A folyamatos demográfiai növekedés oka a gyermekáldás vállalása, a gyermekhalandóság visszaszorulása, a lokális exogámia iránti nyitottság (házasságkötés a környező falvakban élő magyar cigányokkal, akik az esküvő után Zabolán telepedtek le). A településen a cigányok lélekszáma napjainkban mintegy 400 fő (Pozsony 1993).

Ma már a cigányság csak részben él összefüggő zárt tömbben Zabolán a *Cigányok dombján*, illetve a pávai *Zsidók pusztáján*, ahol a gyűjtéseket folytattam. A gazdag kereskedő cigányok egy része a település központjában, a főút mentén építkeznek, ahol impozáns alpesi villákat emeltek.

A székelyföldi cigányok jelentős része napjainkban kettős, magyar illetve cigány identitással rendelkezik. Pontos tudatában vannak annak, hogy ők cigányok, hogy sajátos hagyományokkal és értékrenddel rendelkeznek. Ugyanakkor azt is tudják, hogy magyar anyanyelvük pontosan megegyezik a székelyekével. Gyermekeiket a legtöbb faluban magyar nyelvű osztályokba íratják be. Még napjainkban is formális kapcsolatot működtetnek a székelyföldi magyar egyházakkal. Etnikus térben napjainkban még sokkal közelebb érzik önmagukhoz a székelyeket, mint a románokat, s ezt sokszor hatalmas székelykapuikkal is reprezentálják telkeik előtt. A helyi cigányközösség interetnikus kapcsolatrendszerét és a lokális-nemzeti identitását tanulmányomban nem elemzem.

² A pávai Zsidók pusztáján megismert adatközlőm is ezt a vezetéknevet viseli

A zabola-pávai cigány táncművelés

A Kárpát-medencében élő cigányság táncművelését Pesovár Ernő és Felföldi László eredményei alapján, a magyar táncdialektusok Martin György-féle csoportosításához hasonlóan,³ ugyancsak nagytájak szerint oszthatjuk fel (Alföld, Dél-Dunántúl, Duna-mente és Erdély) (Felföldi–Pesovár 1997). A háromszéki zabola-pávai cigánytáncok az erdélyi csoportba sorolhatók.

A szétszórta élő, etnikai-nyelvi tekintetben sokrétű kelet-európai cigányság táncművelésének dialektusok és törzsek szerinti részletes lebontása és bemutatása még nem történt meg (Martin 1980). Egyelőre a korábbi kutatási eredményekre, elsősorban az ötvenes évek eleje óta Martin György (vö: Martin 1983), Kaposi Edit, Maác László, Pesovár Ernő, Balázs Gusztáv és Felföldi László által viszonylag folyamatosan végzett cigánytánc-és zenegyűjtések tapasztalataira támaszkodhatunk (Felföldi 1998).

Az erdélyi cigányok táncműveléséhez fejlett erdélyi hangszeres zene cigány verziói, műfaji és dallamtípusai járulnak. Dallamkészletének, előadásmódjának egyezése elsősorban az új magyar tánczenei stílus (verbunk és csárdás zene) tekintetében nyilvánul meg (Martin 2004: 454). Háromszéken a legjellegzetesebb hangszerek: hegedű, hegedűkontra, 3 és 4 húros brácsa, bőgő, harmonika és cimbalom. A háromszéki cigányok életében számos spontán táncalkalom adódik. Egymáshoz ellátogatva még napjainkban is gyakran kedvük kerekedik a közös dalolásra és táncolásra. Főleg a fiatalabbak mutogatják előszeretettel innen-onnan ellesett legújabb figurákat, virtuóz csapásaikat. A telepen lakó muzsikások megfogadása azonban nem olcsó mulatság, ezért még a tehetősebbek is elsősorban gépzeneire mulatnak. Muzsikust ők is csak keresztelő vagy lakodalom esetén hívnak. Ha még gépzeneire sem telik, vagy ha már azt is megunták, akkor kerülnek elő az énekesek emlékezetéből a tánc alá való nóták. Ezeket a jelenlévők tehetségük szerint kísérik, ki csuklást imitálva, ki „prüszkölve”, ki „buffogva”, szájbőgőzve vagy egyéb, leírhatatlan módon hangosan ritmizálva segítik. Ezek a dalok csak vokális változatban élnek, a zenekarok repertoárjában nem találjuk. A bufák mellett még keserve, énekelt lassú és sebes cigányosokat találunk a cigányok előadásában. A háromszéki ci-

---

³ A magyar nyelvterületen nyugati vagy dunai, középső vagy tiszai, keleti vagy erdélyi táncdialektust különített el (Martin 1970).

gányok a keserveseket leggyakrabban virrasztóban, halott mellett éneklük csoportosan, nők és férfiak vegyesen (Pozsony 1981, Orza 2008).

A hagyományos hangszeres cigányzenészek közül Zabolán már csak Furus Rezső (szül. 1955-ben) harmonikás maradt a *Cigányok dombján*. Furus még kisgyermekkorában kezdett zenélni. Magyar, cigány és román bálókban, esküvőkön egyaránt muzsikált. Az egykori banda tagjai (hegedűs, brácsás, bőgős, cimbalmas) már nem élnek.

Furus repertoárjában a cigány csárdások különböző változatai, a lassú és a sebes cigányos, valamint a *csingerálás* is megtalálható. Továbbá számos magyar és cigánynótát is játszik hangszerén. Legkedvesebb nótája az *Elindultak a cigányok a bálba* kezdetű jellegzetes háromszéki magyar cigány népdal. A zenész idősebb, valamint fiatalabb női és férfi rokonai szívesen, spontán módon bármikor összegyűlnek és kiválóan járnak a háromszéki cigánytáncokat.

A háromszéki cigányok táncrendje: lassú cigány csárdás, sebes csárdás, cigányos, csingerálás. A cigánytánc szolisztikus jellegű. A táncra jellemző az egyéni előadásmód, az improvizálás, a szabadon táncolás. A tánc közbeni magatartás férfinél és nőnél is mértéktartó, szolid, nem kihívó. A nők csípőmozgása finom, ellentétben azzal a téves felfogással, hogy a cigánynők csípőjük és felső testrészük minél erőteljesebb rázásával, mozgásával hívják fel a férfiak figyelmét magukra.

Általános előadási sajátossága az elemi erejű, túlfűtött, olykor az extázisig is fokozódó átélés, amellyel már szinte csak az Európán kívüli népek körében találkozhatunk. Az érzelmi, hangulati túlfűtöttség hangkitörésekben, lazább, szertelenebb magatartásban és mozgásmódban, valamint bizonyos obszcén mozdulatok, gesztusok gátlástalan alkalmazásában nyilvánul meg.

A cigánytáncot hagyományosan ún. pergető dalokkal, tánc alá való dalokkal kísérik, amelyek legtöbbször szöveg nélkül. Ezek általában olyan különböző szótagok, szótagcsoportok, amiket rendszerint nyolcad, tizenhatod, néha harmincketted ritmusban gyorsan egymásután pergetve énekelnek. Ezt nevezzük *pergetésnek* (Balázs 1994). Ugyanezt a gyakorlatot követi, mint a szóló hegedű díszítő játéka, aprája, cifrája. A táncdalok szövegeinek hiányossága nem zavarja az előadót. Ilyenkor más dalokból átvett, szótagszámban megegyező szövegekkel, szöveg maradványokkal, vagy pergetéssel egészítik ki a dallamokat, dallamsorok lezárását. Ezeket a dalokat vokális ritmuskíséréssel az ún. szájbőgőzéssel, brúgózással

támasztják alá, melynek egyszerűbb fajtái lényegében a vonós zenekari kontrakíséret megfelelői. Továbbá használnak egyéb kísérő eszközöket is: vizeskannát ütögetnek, fa- vagy fémkanalakat kasztanyett-szerűen használnak, fateknőt ütögetnek, asztal- vagy ajtólapot dörzsölnek, ütögetnek. A kíséret ritmusa nagyon fontos a tánc alá való daloknál, sok esetben a táncos elsősorban ezeket veszi figyelembe.

A cigányok által énekelt dalok sorainak mérete 6 vagy 8 szótag, táncdaloknál azonban 7 és 11 is előfordul. A kötetlen ritmusú dalokban a szótagszámot toldások növelhetik. A sorok elé gyakran énekelnek egy vagy két indító szótagot („aj”, „de”, egyéb kötőszók, névelők), a sorvégi toldások mérete egy-két szótagból a vesszorét megközelítő szótagszámig terjednek („Jaj, jaj”... vagy „Istenem”). A magyar népzene rétegeinek viszonylatában nézve, továbbá a hangnem és dallamfordulatok alapján ítélve, a pávai cigány dalok elsősorban az újabb réteghez és a népies műdalokhoz állnak közelebb.

A pávai cigány fiatalok táncrendje, a táncok részletes jellemzése

A pávai *Zsidók pusztáján* a fiatalok kis klubot hoztak létre, ahol esténként gépzeneré – nem autentikus népzeneré, hanem *manelére* – táncolnak. A puszta végén található egy olyan kisebb ház, melynek egyik szobáját alakították át erre a célra, falait kékre festették.⁴ A világítást csak egyetlen villanykörte biztosítja. A szobába lemezjátszót, a négy sarokba pedig négy hangfalat helyeztek el. A DJ által szolgáltatott zene kérdésére a későbbiekben külön fejezetben visszatérünk.

Az általam megfigyelt cigánytáncoknál a táncrend nem szigorú. Míg a magyaroknál⁵ (a magyarok táncrendje Háromszéken: verbunk, sebes forduló, lassú, korcsos, gyors csárdás, sebes csárdás, polgári kötött páros táncok) a táncrend általános jellemzőjeként a férfiak kezdik a táncot, addig

⁴ Gyűjtésünk során az épületbe lépve már-már szürreális, mesebeli világba csöppentünk. Filmünk ezért kapta a *Kék és kék* címet, Zelk Zoltán hasonló hangulatú, *Józsefvárosi hajnal* című verse alapján.

⁵ A zabolai Gyöngyharman Táncegyüttesnél történt megfigyelésem alapján

a cigány táncnál ez oldottabb, mert egy mulatságot páros cigánytáncsal is kezdenek (Seprődi 1909, Seprődi 1974: 143–155).

A táncrend a kialakult hangulatnak megfelelően különböző hosszúságú lehet. A cigánytánc esetében ez tarthat addig, amíg a férfitársaság minden tagja legalább egyszer nem mutatkozott be. De aki már igen jó hangulatban van, az kétszer-háromszor is feláll táncolni, hol egyedül, hol más-más partnernővel. Amelyik pár elfáradt, annak tagjai rendszerint megköszönik egymásnak a táncot.

Szóló férfi cigánytánc

A pávai fiatal generáció tánca gyors, ezáltal virtuóz hatást nyújt. Egy-egy figurából a legkülönbözőbb variánsokat hozzák létre, többet ismételnék, csapásoló figuráik az egyszerűbb ritmusúaktól a bonyolultabbakig jutnak el. Táncaiknak, a szórakoztatás mellett, sokszor kimondottan versenyjellege is van.

Alapmotívumaik: kezdő, tromf, hátravágó, felverő, csapások. A *pityengetés*, az ujjakkal való csettingetés a cigánytáncnál elengedhetetlen. A csapás mellett általában az apróbb lábfigurákat használják a nő játékos támadása ellen is, amikor az a hátuk mögé akar kerülni, „meg akarja őket csalni”.

A táncfigurák variálódását, a tánc feszességét nagyban befolyásolja a zene lüktetése és az alapritmust megadó kíséret ritmus. A táncosok előadasmódjukkal, testtartásukkal, gazdag kargesztusaikkal, staccatós mozdulataikkal, motívumsorainak felépítésével fejezik ki önmagukat. A táncosok fizikai ereje és motívumgazdagsága nagyban befolyásolja táncuk felépítését és hosszát. A motívumsorok lezárásai többször egybeesnek a zenei sorok lezárásaival.

Szóló női cigánytánc

A női cigánytánc szolidabb, sokkal visszafogottabb a férfiak táncnál. Éppen e szolidabb, egyszerűbb, szerényebb, de karjátékokban gazdagabb, lehetetlen csípőmozgással kísért mozgás teszi a táncukat izgalmassá. Tánc közben nem nézhetnek a partnerükre. Míg a páros táncban a nők alig használnak fel 3-4 motívumot, addig a szóló táncban ennek a 2-3 szorosát is alkalmazzák. A női táncosok két fő motívuma az ún. felszedő és egy sajátos cifra motívum. Karmozgásuk, karjátékok összhangban van láb- és testmozgásukkal.

Páros cigánytánc

Páros táncukra játékos csalogatás, versengés, küzdelem jellemző, melynek célja a *megcsalás* (Balázs 1994: 161), vagyis olyan helyzetet teremteni tánc közben, hogy egyikük – főképp a nő –, zavarkeltő mozdulatokkal, irányváltatásokkal, támadásokkal, visszavonulásokkal a táncpartnere háta mögé kerüljön, anélkül, hogy az védekezni tudna. E táncolási mód következményeképp tánc közbeni szabadabb, oldottabb, lazább viselkedésük eltér a nem cigány páros táncokban megfigyelt mozgásvilágtól. Míg az utóbb említett páros táncokban az irányító szerep általában a férfiaké, addig a páros cigánytáncban ez épp fordítva van. Ugyanis a férfi tánca nagyban függ a nő táncától. A nő a „megcsalásra” való törekvéssel megszerzi az irányító szerepet, s a férfi ha nem akarja, hogy szégyenben maradjon a nézők előtt, „védekezésre” kényszerül, amellyel aláveti magát a nő irányító szerepének. Azonban mindeztől függetlenül, táncuk harmónikus egymáshoz igazodó és egymást kiegészítő. A páros cigánytáncban mindkét fél motívumkincse szegényebb mint a szóló formában. Ez a fentiekben leírt „megcsalásra” való törekvés, a „támadás- védekezés” táncjátékából fakad. A táncfolyamat felépítése hasonló a férfi tánc felépítéséhez. A dinamikai hullámzást itt egy-egy támadás kezdése és befejezése jelenti. Ezzel együtt a tánc dinamikája fokozatosan emelkedik a befejezésig.

Cigánycsárdás

A tánc Páván két részre tagolódik: lassú (csendes) és gyors (sebes) részre. A táncosok a „csendes” részben végig zárt összefogódzással (váll-, lapocka- vagy keringőfogás) táncolnak. Jellemző motívumuk a kétlépéses csárdás balra, egylépéses csárdás jobbra. Lényeges meghatározó jegye a motívumnak, hogy apró csúszásokkal, csusszanásokkal, lábfejki fordításokkal díszít. A táncosok páros forgatással, majd a karok fokozatos kinyújtásával és a kezek elől magasba való megfogásával térnek át a gyors részre. A háromszéki cigányok egyik legjellegzetesebb tánca a *csingerálás*, a gyors csárdás, a sebes összefogódzás nélkül táncolt, gazdagon figurált formája. A fiatalabbak előszeretettel mutogathatják itt a legújabb motívumaikat, virtuóz csapásaikat.

Furus Levente, egy pávai táncos egyéniség

A Kárpát-medence népeinek individuális jellegű, improvizatív tánc kultúrája vizsgálatában a táncos egyéniségek kutatása, az egyéniség-vizsgálat módszere különleges jelentőségű. A kiváló alkotó egyéniségek táncanyaga reprezentálja az adott terület táncfolklóráját, továbbá feltárja a hagyományörzés és az újítás viszonyát a falusi közösségeken belül.

A pávai *Zsidók pusztája* legkiemelkedőbb táncos egyénisége Furus Levente (szül. 1993-ban). Kivételes tánctehetsége, nagyfokú zenei érzékenysége következtében magas szinten, rendkívüli tudatossággal és öntudattal képviseli helyi cigányság, cigánytelep tánc hagyományát. A vele való beszélgetésem során jó emlékezetéről és szóbeli kifejezőkészségéről is tanúbizonyságot tett.

A tánc a vizsgált cigányközösségben még mindig becsület, dicsőség dolga, a legszebb férfierények közé tartozik. A fiatalok egészségesen vetélkednek egymással, egyfajta verseny alakul ki közöttük. A tánc még napjainkban is presztízs értékű, presztízst szerző tudás.

Mert nálunk az a szokás, hogy ha például elmegyünk egy cigánybálba, vagy valahova, az a menő, aki jót tud táncolni, úgyhogy megvan az ő köre. És aki nem tud például táncolni, ki van úgy szorítva. És van olyan, hogy 'ki jobban tud táncolni, érted, hogy 'ki jobban le tudja egymást táncolni, és ha nem tudod őt letáncolni, te a körből kiestél, úgyhogy te már semmi vagy. Várja a következőt, hogy jobban tud-e. (F. L.)

Furus Leventének a tánc a cigánytelepen, a faluban és a környéken rendszerint megbecsülést nyújt, és ezt, más nagy táncos egyéniségekhez hasonlóan, ő is a társadalmi felemelkedés eszközéül tudja fölhasználni (Martin 2004: 75).

Volt itt Zabolán a Román Kultúrban tavaly 2010-ben egy cigánybál. Elmentünk abba a cigánybálba innen Páváról fiatalok. ... oszt mikor odaértünk a cigánybálba, mindenki olyan lehangolt volt, meg minden, mikor odaértünk, akkor mondták, hú megjöttek a pávaiak, megjöttek a pávaiak táncolni. Addig nem is mentek nagyon a cigányzenék. Hát már úgy vagyunk, hogy annyira megismertek mindenki, hogy jól tudunk táncolni. (F. L.)

A tánc tanulás folyamata már kisgyermekkorban, a közösségben megkezdődik. Erre szolgál a kisgyermek ritmikus mozgatása, ugráltatása, táncoltatása különböző rigmusokra, zenékre. A már járt tudó gyermek

is figyeli a felnőttek táncait, kamaszkorig főleg a kiváló táncosok, a falu táncos egyéniségeinek a táncmozdulatait lesi el. A pávai cigány fiatalok a megfigyelt mozdulatokat külön-külön, önmagukban is gyakorolják. Az általam vizsgált pávai táncos egyéniség rendszerint a tükör előtt próbálgatja a tánclépéseket.

Otthon van egy ilyen egyszer két méteres tükör. Abba mikor reggel felkeltem, beálltam, estig a számítógépen ment a zene, aztán tanultam. (F. L.)

A fiatalok egymás között is folyamatosan tanulnak, a táncok gyakorlására a külön e célra létesített klubban való „bandázások” is alkalmasak. A fiatalok nemcsak megtanulják táncmotívumaikat, hanem egyéni mozdulatokat közbeiktatva „tovább is fejlesztetik” azokat, majd tudásukat folyamatos és intenzív gyakorlás után mutatják be a „közönség” előtt. A táncalkotási folyamat során eltáncolt motívumok, előadásmódok, egyének és egyének között azonban jelentős különbségek mutatkoznak. Mindenki a maga temperamentumának, lelkivilágának megfelelően adhatja elő ugyanazt a táncmotívumot: a táncolási forma lehet humoros, bohókás, könnyed, más esetben pedig súlyos, nehéz, nyomatékos, kemény.

A fiatalok a táncokkal együtt azokat az alapvető, szükséges érintkezési formákat is rendszerint megtanulják, amelyek a közösség életében nélkülözhetetlenek.

Furus Levente tehetségére a falu közössége, tágabb értelemben a környezete, továbbá a falun kívüliek is felfigyeltek, és méltányolják is azt. Táncos sikerei láthatóan önbizalommal töltik el. A fiú szívesen foglalkozik a gyermekekkel, a serdülőkkel is, a helyi cigányközösségben pedig egy fajta tanító szerepet is betölt.

Odajött a gyerek hozzám, és azt így csinál nekem (megveregeti a vállát), hú haver, ne haragudj, nagyon jól tudsz táncolni! Hát mondom, tanulj te is! Azt mondja, hát ez nehéz, amit te csinálsz! (F. L.)

A tánc hagyomány organikus továbbélésének a lehetősége a diszkóban – a manele

Régebben a földműves közösségekben a hagyományos táncalkalmak (fonók, bálók, táncházak) biztosították azt a lehetőséget, hogy a figurák, a motívumok ne kopjanak el, tehát hogy a táncokat érdemben gyakorolják a táncosok. Napjainkban a hagyományos táncalkalmak megszűntek, esetenként a falunapok

jelenthetik a „régmúlt” örökség felidézését. A hagyományos táncalkalmakat felváltotta a *disco*, a szórakozóhely, a disco-zene és -tánc, a mai szórakozóhelyeken hallható, lemezlovasok (disc jockey-k, dj-k) által komponált elektronikus hangzású zene és az erre történő tánc. A tánc helye tehát egy modernebb, újfajta környezetbe, helyszínre, közegbe, a discóba tevődött át.

Figyelemreméltó (tánc)antropológiai jelenség azonban, hogy a cigánytánc-hagyomány organikus továbbélésének a lehetősége a diszkóban is megteremtődik!

Mi úgy vagyunk a discóban, hogy ha például én vagyok az egyik sarok felől, ő a másik sarok felől, amikor a zene, a cigányzene megkezdődik, akkor már csinálunk így egymásnak (inteket), odajönnek, azt akkor mindenki így áll körbe, néz kettőnket.

Egyik sarokból megkezdem én a táncolást, ő is a másiktól. Meg van, ugye, a mi körünk. [...] Mindenkinek a falujából eljönnek [...], azok a falusiak elkezdenek táncolni, mi is meglátjuk, odamegyünk, beállunk és táncolunk, úgy, hogy ki tud jobban.

Úgy, hogy idáig még nem táncoltak le minket, idáig. (F. L.)

A fiatalok a cigánytelepen is létrehozták a maguk kis diszkóját. Mint már említettük, a pusztai végi telken egy önállóan álló kis ház egy szobáját alakították át erre a célra. A kékre festett helyiségben egyetlen villanykörte biztosítja a világítást. A szobába lemezjátszót, a négy sarokba pedig négy hangfalat helyeztek el. A zsidók pusztája DJ-je Kalányos Zsolt „Boby” (szül. 1992), sajátos mozgásával maga is kitűnő táncos.

Én ezt most összeszereltem, mondták a legények, hogy bulizzunk, meg minden.

Ez egy bulizóhely, összeszerelem a zenecuccokat, zenélek vele mindenhol, valahova elmegyünk, viszem ezeket, zenélünk, itthon, zenélünk, mindenféle. (K. Zs.)

A cigány táncdialektus discóbeli továbbélésének lehetőségét véleményem szerint a romániai falusi szórakozóhelyeken hallható népszerű *manele* zene teremti meg. A török eredetű, népzenei alapú elektromos populáris zene (a török *arabeszk*, az albán *tallava*, a bolgár *chalga*, a szerb *turbofolk*, a görög *laiko* rokona) cigány elemeket is tartalmaz. „A manele [...] zenei divathullám [...], csakhogy ez nem nyugatról, hanem délről terjed – eleméz Könczei Csongor néprajzkutató és kulturális antropológus. [...] Tulajdonképpen zeneileg egy ritmikában balkáni jellegű, hangzásban havasalföldi-olténiai tradicionális cigányzene (mahala) eredetű zenekultúrát pumpolnak

fel – az elektronikus hangszerelésnek köszönhetően – egy poposított, diszkósított vagy technósított stb. előadásmóddal.” (Sipos 2005).

Az előadók sok esetben cigány muzsikuskok, akik elsősorban anyagi okból váltották fel az akusztikus hangszereket a keresettebb elektronikus hangszerekre (szintetizátor, harmonika, elektromos dob, hegedű, szaxofon).

A *manele* hatása alól még a népzene autenticitásának feltétlen megőrzésére törekvő népzeneészek (*lăutar*) sem vonhatják ki magukat teljesen. Mint Giani Lincan neves romániai cimbalomművész kifejti: „A manelét előzőleg törökösnek hívták, és joggal. Így hívtuk mi, zenészek, mert Romániának azon részeiből származtak át ezek a dallamok, ez a ritmus, amely Törökország felé esik, Konstanca és környékéről – tehát ez a manele tűzfészke, hogy úgy mondjam, innen indult útjára az a zenei információ, ami a keleti ritmusokat hozta be a zenébe. [...] Arrafelé játszanak ilyesfajta törökös zenét, rengeteg a török, keverednek a románokkal, s aztán a törökromán lakodalmakból egyre közelebb és közelebb jött a törökös zene Bukaresthez, s így érkezett el hozzánk, a lăutarakhoz is, így mi is átvettük és használjuk a törökös dallamkincset. [...]

Zene keletéről, imázs Amerikából [...] nagyon nagy divatja van ennek a zenének [...], amelyet mi is elfogadunk, és része a mi életünknek is, olyan értelemben, hogy ha például bulit szervezünk, akkor mi is erre táncolunk [...] jó látni, ahogy a nők, a feleséged vagy barátnőd erre a zenére táncol. De csak ilyenkor látjuk szívesen ezt a műfajt. Mi, általánosságban a lăutarak, megőrizzük a cigányzene hitelességét, tisztaságát, a hagyományos cigánybanda-felállást.” (Kali 2007)

A manele a hazai ifjúság körében napjainkban rendkívül népszerű, miközben az elit réteg körében nagy vitákat gerjeszt. Jellegzetes szövegvilága, valamint világképe miatt sokan vulgárisnak, alsóbbrendűnek tartják, legszívesebben pedig szubkultúrába számúznék. (Pruteanu 2004, Giosan 2007). A bukaresti Nemzeti Audiovizuális Tanács (Consiliul National al Audiovizualului) egy 2006. évi felmérése szerint a 11–14 évesek 32,8 %-a, míg az idősebbek 21, 9%-a vallja legkedveltebb zenéjének (Cobuz 2006).

Ugyanakkor, mint gyűjtésünk során megfigyelhettük, a hangzásában cigány elemeket is jelentős mértékben tartalmazó manele lehetőséget teremt a cigány motívumok zökkenőmentes ráillesztésére, a táncfolyamatok szabad, önfelelt kitáncolására. Ezáltal a hagyomány a modern közegben is organikus módon tovább élhet. A jelenség véleményem szerint további részletes táncantropológiai elemzésre érdemes.

Szakirodalom

ALBERT Ernő

1993 Adatok a háromszéki cigányokról és költészetükről. In: BARNA Gábor – BÓDI Zsuzsanna (szerk.): *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században*. (Cigány Néprajzi Tanulmányok, 1.) Magyar Néprajzi Társaság–Mikszáth Kiadó, Budapest–Salgótarján, 151–173.

2000 *Szabad madár. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok*. Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

ALBERT Ernő – FARAGÓ József

1973 *Háromszéki népballadák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

BAKÓ Boglárka

2011 „Mi házi magyarok vagyunk...” Egy bardócszéki romungro közösség indentitása egy gyilkosság tükrében. Beszélő III. XVI. (4) 22–33.

BALÁZS Gusztáv

1995 A nagyecsed-i oláh cigányok táncagyománya. In: BÓDI Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok 3*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 88–117.

1994 A kelet- magyarországi cigányok tánc kultúrája. In: BÓDI Zsuzsanna (szerk.): *Az I. Nemzetközi Cigány Néprajzi-, Történeti-, Nyelvészeti és Kulturális Konferencia előadásai*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 156–174.

COBUZ, Dana

2006 „Bulionul de maneale.” *Jurnalul Național*. jan. 5. Elérhetőség: <http://www.perlentaucher.de/artikel/3081.html>.

FELFÖLDI László

1998 A magyarországi cigányság tánc kultúrájának kutatása. In: Uő: *A magyarországi cigányság tánc kultúrájának kutatásáról. Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből IV*. Budapest, 71–79.

FELFÖLDI László – PESOVÁR Ernő (szerk.):

1997 *A magyar nép és nemzetiségeinek táncagyománya*. Planétás Kiadó, Budapest.

GIOSAN, Cezar

2007 Maneaua. *Dilema Veche*. júl. 27. Elérhetőség: <http://www.dilemaveche.ro/sectiune/din-polul-plus/articol/maneaua>

KALI Kinga

2007 A lélek színe. Manele: zene keletről, imázs Amerikából. *Transindex*.
okt. 17. Elérhetőség: <http://eletmod.transindex.ro/?cikk=6204>

KARÁCSONY Zoltán (szerk)

1997 *Néptánc kislexikon*. Planétás Kiadó, Budapest.

2006 *Magyar táncfolklorisztikai szöveggyűjtemény* II./A. Gondolat–
Európai Folklór Intézet, Budapest.

KORZENSZKY Tamás – VARGA J.Csaba – TÖRŐ Balázs

2011 *Kék és kék. Táncmagyomány-örzés a zabola-pávai (Háromszék) ci-
gány közösségekben*. Dokumentumfilm.

MARTIN György

1964 A magyar tánc típusok kelet- európai kapcsolatai. *MTA Nyelv- és
Irod. Közl.* XXI. 67–96.

1980 A cigányság hagyományai és szerepe a kelet-európai népek tánckul-
túrájában. In: BERLÁSZ Melinda – DOMONKOS Mária (szerk.):
Zenatudományi Dolgozatok. MTA Zenatudományi Intézet, Buda-
pest, 67–74.

1980 *A magyar néptáncmagyományok*. Zeneműkiadó, Budapest.

1983 A cigányság tánc kultúrája. In: SZEGŐ József (szerk.): *Cigányok,
honnan jöttek- merre tartanak?* Kozmosz Kv. Budapest, 220–229.

1990 A magyar néptánc kutatása. In: DÖMÖTÖR Tekla (főszerk): *Ma-
gyar Néprajz* VI. *Népzene – néptánc – népi játék*. Akadémia Kiadó,
Budapest, 187–197.

2004 *Mátyás István Mundruc. Egy kalotaszegi táncos egyéniség vizsgálá-
lata*. MTA ZTI–Planétás, Budapest.

MARTIN György – PESOVÁR Ernő

1998 Tánc. In: VOIGT Vilmos (szerk). *A magyar folklór*. Osiris Kiadó,
Budapest, 540–602.

ORZA Călin

2008 *Bevezető. Kísérőfüzet. Háromszéki cigányzene (Őrkőiek Budapes-
ten)*. Hangvető.

POZSONY Ferenc

1981 „Virrasztóbeli keserves nótáink”. Népballadák közössége és szertartá-
sa. *Korunk* XL. (10) 735–738.

1993 Háromszéki a magyarajkú cigányok vallási hitélete. In: BARNA
Gábor (szerk): *Cigány néprajzi tanulmányok* I. Mikszáth Kiadó,
Salgótarján, 76–80.

2003 Magyarok, románok és cigányok a háromszéki Zabolán. In: BAKÓ Boglárka (szerk): *Lokális világok: Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 109–138.

2009 *Erdély népei. Szászok, örmények, székely szombatosok, cigányok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2009.

PRUTEANU, George

2004 *Un fel dejurnal despre manele*. febr. 4. Elérhetőség: <http://www.pruteanu.ro/gultima/manele.htm>,

SEPRÓDI János

1909 A székely táncokról. *Erdélyi Múzeum* XXVI. 323–334.

1974 A székely táncokról. In: Uő: *Válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtései*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 143–155.

SEPSISZENTGYÖRGY (ŐRKŐ): *Cigánytánc*. Zenetudományi Intézet Néptánc Archívuma, 1999. Tánc: Mocsel Antal „Rémusz” és Mocsel Piroska, ének: Mocsel Ágnes „Nusi”.

SIPOS Zoltán

2005 Nassolnak. Miért buliznak manele-re a székelyek? *Transindex*. febr. 1. Elérhetőség: <http://eletmod.transindex.ro/?cikk=2971>

Képek

1. kép. Furus Rezső cigány harmonikás a zabolai Cigánydombon
(Korzenszky Tamás felvétele, 2009)

2. kép. Furus Rezső és családja (Törő Balázs felvétele, 2011)

3. kép. Pávai cigány fiatalok (Törő Balázs felvétele, 2011)

4. kép. Furus Levente „tanítványával” (Varga J. Csaba felvétele, 2011).
A Kék és kék című film DVD-borítója. (Grafika: Bazsó Zsombor, 2011.)

Rezumate

Aranyos Sándor

Schimbarea modului de viață în a doua parte a secolului XX la Pava prin prisma arhitecturii și a interioarelor

Cercetarea pe teren a autorului s-a concentrat în special asupra arhitecturii populare, a interioarelor, respectiv asupra proceselor economice, sociale și culturale din Pava, totodată asupra schimbării strategiilor de viață a locuitorilor. Caută răspunsul la întrebarea: cum au reacționat comunitățile tradiționale agrare la cataclismele istorice majore, cum și-au modificat modul de viață pentru a supraviețui. Creionează trăsăturile arhitecturii și a interioarelor specifice celei de-a doua părți a secolului XX. Obiectivul cercetării este expunerea tipurilor de case de locuit într-un spectru cultural cronologic, variantele structurii fundamentale, respectiv prezentarea restructurării spațiilor de locuit și modificarea universului material.

Gyórfy Eszter

Și atunci au pornit din Ardeal... Analiza mobilității locale și sociale la cele cinci generații a unei familii din Pava

Publicând rezultatele parțiale a unei cercetări aflate într-o fază premediară, studiul de față prezintă soarta a cinci generații ale familiei Deák din Pava, de la sfârșitul secolului 19 până astăzi. Similar multor familii din Ardeal, tratatul de la Trianon a adus o schimbare radicală atât în istoria familiei, cât și în cursul de viață individual. Cu referire la acest aspect, studiul prezintă răspândirea membrilor familiei după 1920, și strategiile de mobilitate locală și socială, respectiv modificările modului de viață rezultate.

Kalina Veronika

Mișcarea „portul secuiesc” prin prisma vestimentației femeiești din Pava

O cercetare din 2009 cu privire la portul femeiesc din Pava a stat la baza acestui studiu. Prima parte focusează asupra portului secuiesc și a mișcării dezvoltate cu privire la acesta, și se bazează pe remarcările făcute de Gazda Klára. A doua parte se referă la aspectele locale ale acestui

fenomen, pe baza rezultatelor lui Pozsony Ferenc și a propriilor interviuri. Deși acesta a fost caracteristic locului, în zilele noastre mai nimeni nu posedă acest port, deoarece ori l-au vândut, ori au confecționat porturi de copii din el, ori l-au folosit la funerarii. Confecționarea portului secuiesc a fost inițiată la începutul anilor 1940 de către persoane fizice, cum ar fi Mikés Johanna, iar țelul este același și astăzi: îmbrăcarea sa la bălci, la ceremoniile religioase. După 1989 se îmbarcă și cu ocazia evenimentelor profane, legate de terminarea grădiniței, a școlii etc.

Korzenszky Tamás

Posibilitățile supraviețuirii organice a tradiției dansului romilor din Pava în mediu modern

Studiul de față cu privire la supraviețuirea tradiției dansului romilor s-a născut din cercetările efectuate la locație începând cu anul 2008. În comunitatea romilor din Pava am regăsit niște personalități aparte, tineri înzestrați cu un talent deosebit privind dansul popular, care sunt conștienți de importanța predării tradiției de dans, de importanța dansului în viața comunităților de romi, de rolul jucat în micile triumfări cu ocazia balurilor și a discotecilor. Tinerii și-au format un mic club, în care seara dansează pe manele. Această muzică, ce conține numeroase elemente de origine romă, oferă posibilitatea de a include motive române și practicarea liberă, fără restricții a dansului. Astfel tradiția poate supraviețui în mod organic în mediul modern.

Kovács Mária Márta

Noi și vechi obiecte liturgice al parohiei din Pava

Lucrarea de față prezintă constituirea obiectelor liturgice al parohiei reformate din Pava, sporirea și evoluția acestora în ultimii treisute de ani, dar și situația actuală. Etapele evoluției obiectelor liturgice se pot depista cu ajutorul izvoarelor scrise și cu vasele de cult care s-au păstrat până în zilele noastre. Colecția modestă alcătuită din obiecte de argintărie și de cositor s-a transformat treptat după gustul și nevoile vremii: astfel în a doua jumătate a secolului XVIII prin topirea vechilor obiecte din cositor s-au obținut piese noi, iar mai târziu la cumpăna secolului XIX–XX punerea în vânzare a vaselor de cult scoase din uz a oferit noi posibilități de înnoire al obiectelor liturgice. Un rol important în păstrarea clendiilor vechi a jucat Muzeul Național Ardelean.

Lórincki Tünde

Amintirile lui Csekme Károly din cel de-al doilea război mondial. Practica fotografiei și a autobiografiei, ca atitudine de autoidentificare

În acest studiu autoarea analizează reprezentările amintirilor lui Csekme Károly din al doilea război mondial pe baza unui material fotografic creat de el în timpul războiului și părți din autobiografia sa referitoare la această perioadă. Analiza se concentrează pe rolul practicii fotografice și autobiografice în constituirea identității și a istoriei personale. Scopul studiului este de a sublinia faptul că diferitele medii informaționale prin care se produce evocarea evenimentelor din război, pe lângă rolul lor de mediator între trecut și prezent, sunt instrumente importante în crearea identității personale. Aceste medii nu numai comprimă și depozitează trecutul menit de a fi reamintit, ci și legitimează modurile în care persoana se autodefiniște.

Nagy Ágota – Török Tamás

Analiza toponimiei hotarului Pava

Lucrarea de față a pornit de la premisa că mediul natural a suferit schimbări datorită intervenției umane, iar aceste schimbări rapide sunt urmate de schimbarea toponimiei dar cu un ritm mult mai lent. Toponimele păstrează aspectul peisajului din momentul denumirii, sunt documente ale stării originale hidrografice, a vegetației și istorico-economice. În primul rând au fost colectate toponimele cu ajutorul surselor istorice și a locuitorilor, apoi au fost demonstrate urme ale schimbărilor naturale percepute în toponime. În final se subliniază legăturile între numele locurilor și moduri de utilizare a terenurilor.

Pozsony Ferenc

Pava – istorie socială (1567–2010)

În ultimele decenii aspectul etnic și confesional al așezării Pava a suferit modificări radicale. Copiii familiilor mixte (reformate – romano-catolice) de regulă s-au integrat în comunitatea romano-catolică. Modificarea raportului confesional inițial a fost determinat și de faptul că familiile romano-catolice au avut mult mai mulți copii, decât cele reformate.

Procesele etnoculturale și demografice din Pava au creat noi situații nu numai pe plan economic, dar și pe cel educațional și confesional. Comunitatea reformată maghiară își pierde treptat din importanță, deși de secole a fost determinantă în aspectul și specificul așezării. De fapt avem de a face cu o situație în care un grup etnic integrat doar parțial în viața economică, confesională și socială locală, adică romii de limbă maghiară, și în special cei cu aspirații, joacă un rol tot mai determinant în naturalizarea celor mai noi modele culturale (de ex. interioare, vestimentație, gastronomie modernă) și în desfășurarea proceselor de modernizare.

Pukánszky Mariann

Caracterizarea dialectologică (subiectivă) a comunității din Pava

Studiul de față oferă o prezentare a specificităților dialectologice a comunei Pava, respectiv a părerii localnicilor despre dialectul local folosit. Autoarea urmărește să prezinte concomitent graiul folosit la Pava și caracteristicile lingvistice a mediului mai mult sau mai puțin extins, totodată să expună aspectele referitoare la acestea ce se regăsesc în opiniile localnicilor. Astfel se poate demonstra ce importanță are dialectul secuiesc, cel din Trei Scaune, cel din Scaunul Orbai și cel din Pava pentru membri grupului dialectic local.

Confrontarea datelor dialectologice „obiective” și subiective ne arată cum cele din urmă nu se organizează exclusiv pe bază lingvistică, adică pot redefini similaritățile modalităților de folosire a limbii, care prin analize lingvistice statistice se afirmă a fi aproape identice. Studiul de față este o încercare de a arăta ce alte puncte de vedere se pot utiliza în analiza dialectologică a unei comunități, dar dezvelirea detaliată a acestora necesită noi cercetări.

Szócsné Gazda Enikő

Modul de viață al intelectualilor din Pava la începutul secolului 20 prin prisma corespondenței familiale

Din cauza Tratatului de la Trianon, fiii familiei învățătorului Bartha s-au despărțit de locul natal. Bartha Jenő, student la facultatea de economie din Budapesta, a fost izolat de familia sa prin modificarea hotarelor, și a rămas în Ungaria. Între 1924–1942 familia sa, rămasă în satul Pava (azi contopit cu Zăbala) a scris 92 de scrisori, din care reiese viața cotidiană, modul de

viață, legăturile sociale ale familiei, dar reiese și viața, sărbătorile mediului urban. Din scrisori putem să cunoaștem rolul important ai învățătorilor în răspândirea cunoștințelor economice și culturale (pomologie, cercurile de teatru, reînnoirea portului popular etc.). Prin analiza legăturilor sociale reiese, că în perioada interbelică intelectualii au avut deja o identitate colectivă, cu caracteristici proprii în Ținutul Secuiesc.

Tóth Csaba

Viața unui președinte de consiliu popular și locul său în comunitate

Studiul de față vizează cursul vieții lui Mészáros István, o personalitate care în perioada socialismului a surplinit postul de președinte al unui consiliu popular din județul Covasna timp de aproape două decenii. Interviuul a fost realizat în două etape, în vara anului 2007, respectiv 2008. Interpretarea include posibilitățile utilizării istoriei orale ca și gen de istorie socială, delimitează diferitele tipuri ale acesteia (reamintirea evenimentelor parțiale, povestirea propriei povestiri de viață), precum și determinarea ei socială. În acest cadru teoretic, cele povestite de Mészáros István se consideră a fi imaginea „din perspectivă superioară” a structurii de putere socialistă, respectiv un instrument al povestirii cursului de viață individual.

Törő Balázs

Forme și funcții schimbătoare în arhitectura populară din Pava

Similar cu alte domenii ale culturii, în arhitectura populară a satului Pava se regăsește atât tradiționalul, cât și modernul, atât vechiul cât și noul, ceea ce confirmă diferite metode de urmare a modelelor culturale.

În centrul satului din apropierea bisericii reformate – cândva un model pentru întreg satul –, autorul a cercetat o casă secuiască cu streșină specială (în mijloc), păstrată în forma ei originală, dar funcționând ca și o casă de vară, respectiv o alta care devenind o victimă a necesităților schimbătoare, a fost modificată.

Vilele alpine de pe strada principală, respectiv în cazul de față cele de pe strada Karom, legate de populația romă, dau dovadă despre un model cultural total diferit.

Abstracts

Aranyos Sándor

Change of Way of Life in Pava Reflected in the Architecture and Interior Design in the Second Part of 20th Century

During his fieldwork in Pava the author particularly focused on local architecture, interior design and on economic, social and cultural processes taking place in the settlement, as well as on the changes of life strategies of the population. He tried to find out how traditional agricultural communities responded to great cataclysms in history, how they changed their earlier way of life in order to be able to survive. He outlines here the characteristics of interior design and architecture in the second part of the 20th century. The target is to give a general chronological overview of house types and ground-plans of the era; regarding interior design he also outlines the restructuring of habitats and the alteration of household objects.

Gyórfy Eszter

Then They Set off from Transylvania... Local and Social Mobility in Five Generations of a Family from Pava

The present paper reviews – by publishing some results of an ongoing research – the history of five generations of the family Deák from Páva, concerning the period from the end of the 19th century to the present. Like in the case of many other Hungarian families in Transylvania, the Treaty of Trianon and its political-economical effects can be considered as a significant turning-point for both the entire family and its members. Based on this fact, the author proposes to outline how the family members “spread” in the Carpathian Basin after 1920, focusing on the strategies of local and social mobility and their effects on the individual lifestyles.

Kalina Veronika

Szekler Dress Movement in Pava through Women’s Clothing

The study is based on a research carried out in 2009 on women’s national costumes of Pava. In the first part the author deals with the Szekler national costumes and the Szekler Dress Movement, especially in connec-

tion with the statements of Gazda Klára. Then she specifies – based on the research of Pozsony Ferenc and her own interviews with residents – the local dimension of the Movement. Even though the phenomenon was typical in Pava, nowadays only a few residents kept their costumes, others usually sold it, made children's clothes out of it or were buried in it. The sewing of Szekler national costumes was initiated in the early 1940s mostly by individuals, such as Johanna Mikes. The aim of wearing it is similar to the present day: they wear it on wakes, Confirmations and First Holy Communions. Since the system change (1989) they also wear it on secular, kindergarten, school, and village feasts.

Korzenszky Tamás

Possibility of the Organic Survival of Gipsy Dance Tradition under Modern Conditions in the Transylvanian Village Pava

The study on the organic survival of Gipsy dance traditions in the Transylvanian village of Pava relies on fieldwork research of the conservation of traditions among the local gipsy community since 2008. Exceptionally talented young dancers conserve their dance traditions with surprising consciousness, and awareness of the importance of their knowledge, bringing them reputation and fame in balls and discos. “Manele” electronic pop music implying Gypsy elements, though a strongly disputed genre in Romania, provides the possibility of the organic survival of Gypsy dance traditions under modern conditions.

Kovács Mária Márta

Old and New Liturgical Objects of the Parish of Pava

The present paper follows the presentation of the formation of the liturgical objects of the parish of Pava, its changes during the last 300 years, and its actual situation. The steps I the change of the set can be observed by the use of archive documents and with the help of the actual objects. The modest collection of tin and silver objects has been gradually changed according to the taste and need of the ages: thus from the second half of the 18th century new forms were given by the melting of the elder objects, and at the turn of the 19th–20th century the renewal was possible through selling the objects that were not in use. In the conservation of these objects a key role was played by the Transylvanian National Museum.

Lórincci Tünde

**Csekme Károly's Memories of the Second World War.
The Practice of Photography and Autobiography
as Attitude of Personal Identity**

The present study analyzes the representations of Csekme Károly's memories of the Second World War, based on photographs taken by him in this period and on parts of his autobiography.

The paper examines the roles these autobiographic and photographic practices play in the construction of narratives about life course and identity. The aim of the author is to show that in the process of remembering different mediums serve not merely as mediators between past and present, but as important means of identity-construction. The analysis suggests that besides compressing and storing the past meant to be recollected, these mediums of remembering are crucial in legitimizing the self-interpretation of the person.

Nagy Ágota – Török Tamás

Toponym Analysis of Pava's Surroundings

The present paper is based on the hypothesis that due to human interference the natural environment went through a quick change, but this was followed by a much slower change of toponyms. They preserve the area's aspect and characteristics from the moment of denomination, and also its original situation of hydrogeology, vegetation and agriculture. First of all, the authors collected the list of toponyms with the help of historical sources and local population. Next, they presented the effects of environmental change on them. Last, they emphasized the relationship between toponyms and the types of the area's utilization.

Pozsony Ferenc

Pava – a Social History (1567–2010)

In the last few decades the former ethnic and confessional aspect of Pava has been radically changing. In this period of time the children of the confessionally mixed families (Reformed and Roman Catholic) were constantly integrated into the Roman Catholic community. The modification of the former confessional ratio was also determined by the fact that Roman Catholic families were keen to have much more children than the Protestant ones.

The ethno-cultural and demographic processes created new situations not only on the economic, but also on the educational and confessional level. The Reformed Hungarian community more and more loses its place, although it was the one that had determined the aspect and character of the settlement for centuries. In fact we are dealing with a situation, when a later settled, only partially integrated ethnic group, the Gypsies with Hungarian mother tongue, and especially the ambitious part, is playing a more and more determining role in the naturalization of the newest cultural and lifestyle patterns (eg. modern interiors, wearing, gastronomy etc.) and in the evolving of modernization processes.

Pukánszky Mariann

The (Subjective) Dialectology Characterisation of the Speaker Community of Pava

This article reports the dialectical characteristics of Pava and the opinions of local speakers about the use of the language in the village. The author makes an attempt, on the one hand, to introduce the language usage of Pava and the characteristics of this usage in its narrower and wider environment, and on the other hand, to demonstrate the presence of this description of the language in the speakers' views. By these data it becomes detectable how significant the Szekler, Trei Sacune, Orbai and Pava dialects are considered for the local speakers.

The comparison of "objective" and subjective data of dialectology shows that the latter might not be solely structured on the language, so these data can overwrite those language usage similarities that were indicated as equal by linguistic analysis using statistical procedures. To conclude, the aim is to demonstrate that upon examining a group's dialect and use of language there are further aspects to take into consideration, but these aspects would still require more examinations.

Szócsné Gazda Enikő

Intelligentsia Lifestyle at Pava at the Beginning of the 20th Century as Seen through a Family Correspondence

The members of the Bartha family, the family of the teacher from Pava, were isolated from each other by the Treaty of Trianon. Bartha Jenő, studying economics in Budapest, was obliged to stay in the capital of

Hungary. The 92 letters written from Pava between 1924 and 1942 and addressed to him, brings to light the everyday life of the family, their way of life, and their system of relations, but also offers an insight to the feasts and everyday of the village. The letters outline the economic and cultural leading role of the teachers (horticulture, theatricals, renewal of folk costumes). Through an analysis of their system of relations, it can be seen how intelligentsia already had a specific group identity at the beginning of the 20th century.

Tóth Csaba

**The Life-story and Place of a Village Council Leader
in Socialist Romania**

The study accompanies a life story interview of Mészáros István, a socialist-era council leader in Pava, Covasna county, Romania. The interviews were recorded on the summers of 2007 and 2008 in two parts. Its aim is to provide historical as well as theoretical context to the application of oral history material discussing the events of the 20th century. As a start it examines different forms and functions of such historical sources and identifies them as either event-specific narratives, or presented complex life-stories as well as emphasizes the importance of a social status of the informant. In this theoretical context it identifies the life-interview of Mészáros as an “above-view” of socialist power structure and a life-story narrative.

Törő Balázs

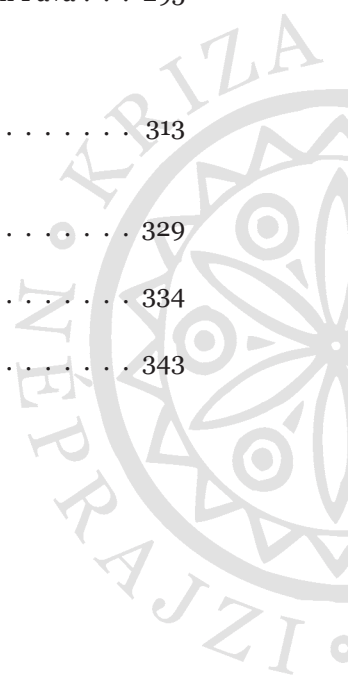
**Changes Forms and Functions
in the Popular Architecture of Pava**

Similarly to other fields of culture, the folk architecture of the Transylvanian village Pava involves traditional and modern, old and new elements following different models. The present study focuses on two buildings in the village centre around the Calvinist Church, earlier serving as the architectural model for the village: a Szekler house conserved in its original form, with a changed function (summer house) and a building originally constructed with eaves in the middle, but later transformed to suit modern requirements. An alternative cultural model is represented by Romani-owned Alpine-type villas in Main and Karom Street.

Cuprins

Prefață.	7
POZSONY Ferenc Pava – istorie socială (1567–2010).	9
NAGY Ágota – TÖRÖK Tamás Analiza toponimiei hotarului Pava	57
PUKÁNSZKY Mariann Caracterizarea dialectologică (subiectivă) a comunității din Pava.	85
SZÓCSNÉ GAZDA Enikő Modul de viață al intelectualilor din Pava la începutul secolului XX prin prisma corespondenței familiale . . .	119
GYÓRFY Eszter <i>Și atunci au pornit din Ardeal...</i> Analiza mobilității locale și sociale la cele cinci generații a unei familii din Pava.	159
KOVÁCS Mária Márta Noi și vechi obiecte liturgice al parohiei din Pava	199
KALINA Veronika Mișcarea „portul secuiesc” prin prisma vestimentației femeiești din Pava	215
LŐRINCZI Tünde Amintirile lui Csekme Károly din cel de-al Doilea Război Mondial. Practica fotografiei și a autobiografiei, ca atitudine de autoidentificare.	233

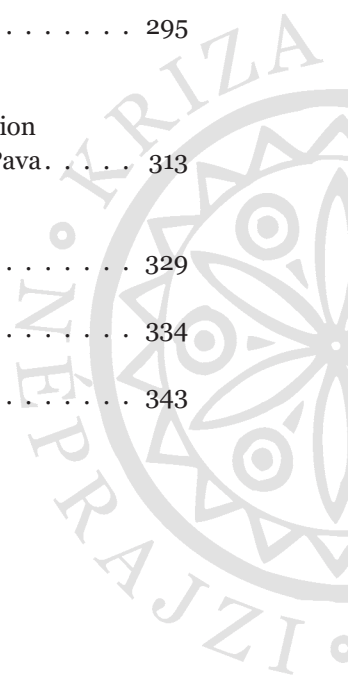
TÓTH Csaba	
Viața unui președinte de consiliu popular și locul său în comunitate	253
ARANYOS Sándor	
Schimbarea modului de viață în a doua parte a secolului XX la Pava prin prisma arhitecturii și a interioarelor. . .	271
TÖRŐ Balázs	
Forme și funcții schimbătoare în arhitectura populară din Pava . . .	295
KORZENSZKY Tamás	
Posibilitățile supraviețuirii organice a tradiției dansului romilor din Pava în mediu modern	313
Rezumate	329
Abstracts	334
Lista autorilor	343

Contents

Foreword	7
 POZSONY Ferenc Pava – a Social History (1567–2010)	 9
 NAGY Ágota – TÖRÖK Tamás Toponym Analysis of Pava’s Surroundings	 57
 PUKÁNSZKY Mariann The (Subjective) Dialectology Characterisation of the Speaker Community of Pava.	 85
 SZÓCSNÉ GAZDA Enikő Intelligentsia Lifestyle at Pava at the Beginning of the 20 th Century as Seen through a Family Correspondence.	 119
 GYÓRFY Eszter <i>Then They Set off from Transylvania...</i> Local and Social Mobility in Five Generations of a Family from Pava	 159
 KOVÁCS Mária Márta Old and New Liturgical Objects of the Parish of Pava	 199
 KALINA Veronika Szekler Dress Movement in Pava through Women’s Clothing	 215
 LŐRINCZI Tünde Csekme Károly’s Memories of the Second World War. The Practice of Photography and Autobiography as Attitude of Personal Identity.	 233

TÓTH Csaba	
The Life-story and Place of a Village Council Leader in Socialist Romania	253
ARANYOS Sándor	
Change of Way of Life in Pava Reflected in the Architecture and Interior Design in the Second Part of 20 th Century	271
TÖRŐ Balázs	
Changing Forms and Functions in the Popular Architecture of Pava	295
KORZENSZKY Tamás	
Possibility of the Organic Survival of Gipsy Dance Tradition under Modern Conditions in the Transylvanian Village Pava.	313
Rezumate	329
Abstracts	334
Authors	343

Szerzőink

ARANYOS Sándor – néprajzos-muzeológus, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre

GYÓRFY Eszter – egyetemi hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, Pécs

JAKAB Albert Zsolt – PhD, néprajzkutató, Kriza János Néprajzi Társaság–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

KALINA Veronika – egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Néprajzi Intézet, Budapest

KORZENSZKY Tamás – magiszteri hallgató, néprajz, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest – táncantropologia Szegedi Tudományegyetem, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged

KOVÁCS Mária-Márta – PhD, muzeológus, Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely

LŐRINCZ Tünde – doktorandusz, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár

NAGY Ágota – magiszteri hallgató, turizmus és területfejlesztés, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Földrajz Kar, Kolozsvár

POZSONY Ferenc – DSc, néprajzkutató, egyetemi professzor, dékánhelyettes, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészkar, Kolozsvár

PUKÁNSZKY Mariann – egyetemi hallgató, magyar nyelv és irodalom, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő – PhD, néprajzkutató, osztályvezető főmuzeológus, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy

TÓTH Csaba – egyetemi hallgató, University of Southampton, Egyesült Királyság

TÖRŐ Balázs – egyetemi hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged

TÖRÖK Tamás – magiszteri hallgató, geomatika, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Földrajz Kar, Kolozsvár

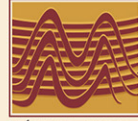

Pava. Studii despre un sat din Scaunul Orbai
(jud. Covasna)

Editat de Asociația Etnografică „Kriza János”
400162 Cluj-Napoca, str. Croitorilor nr. 15, tel.: + 40 264 432 593

CSÁNGÓ NÉPRAJZI

MÚZEUM • ZABOLA

ISBN 978-973-8439-60-3

9 789738 439603